L. ANNAEI SENECAE
OPERA
QUAE SUPERSUNT.

RECOGNOVIT ET RERUM INDICEM LOCUPLETISSIMUM
ADIECIT

FRIDERICUS HAASE
PROF. VRATISLAV.

VOL. II.

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.
MDCCCLXXXIV.

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBRI VII.

FRID. HAASII PRAEFATIO.

Quamquam non videtur in Senecae libris accurate definiri posse, quo quisque tempore conscriptus sit, praesertim cum de vita quoque Senecae post Lipsium nemo diligentius quaesiverit, nolui tamen e superioribus editionibus talem aliquem librorum ordinem retinere, quem a temporum ordine abhorrere satis constaret; quare cum mihi de XII Dialogorum libris otium quaerendi fecisset codicis Mediolanensis auctoritas, primo volumine cum iis ea Senecae opera conjunxi, quorum quae sunt aetate postrema, ad Neronis initia pertinent; sequuntur jam altero hoc volumine comprehensi de Beneficiis et Naturalium Quaestionum libri, quos et post illa scriptos esse et ante epistolas demonstrari potest aut certis aut probabilibus argumentis. Emendandi vero secutus sum rationem eandem, de qua primo volumine exposui, nisi quod Nat. Quaestionum libri maiorem nonnumquam audaciam requirere visi sunt; nam etsi in iis quoque, qui sunt de Beneficiis, reperiuntur loci aliquot corruptissimi, quos aut intactos reliqui aut recte jam a me aliisve emendatos esse non credo, multum tamen ibi ad inveniendam veram scripturam profuit praestantissimus cod. Nazarianus, plus etiam profuturus ille, si post Gruterum denuo conferri potuisset. Sed Nat. Quaestionum libris quantum ad integritatem desit, parum perspexisse editores videntur; nam primum majores quasdam partes periisse nemo animadvertit; ego lacunae signa posui lib. I, 8, 5, ubi necesse est exciderint ea, quae Seneca ad quaestiones eo ipso loco propositas responderat; deinde c, 15, 8 qui nunc locus mancus est, eum sperare licet aliquando restitui posse, si inventus fuerit codex aliquis integer, similis Berolinensi, quem testatur Fickertus ob amissa vel duo vel tria folia non habere totum illum locum inde a c. 11, 3, et deinde his verbis incipere: quantum in pravum. quod si ita est, apparet eum codicem longe aliud quid habuisse ante voces in pravum, quam quae nunc leguntur; illa certe, quae ego uncis inclusi, tolerari nullo modo possunt; pertinent enim ad specula, de quibus Seneca ibi nondum agit; quae nisi, ut mihi videtur, subditicia sunt, certe alieno loco intrusa esse nemo negabit. Praeterea lacunam indicavi lib. IV. inter c. 2 et 3. quo loco haud pauca intercidisse manifestum est; nam neque de Nilo quaestio potest ibi finita videri, neque quae deinde sequitur de nive et grandine, initium habet, sed

*

superest ejus tantum pars minima et extrema, id quod ipse Seneca satis indicat, qui postquam pauca de grandine dixit, c. 4, 1 peractam esse quaestionem ait et velle se quaedam velut in cumulum addere. Quare si de lacuna mihi conceditur, quam ego etiam fragmentis quibusdam ab ipso Seneca suppeditatis explere studui — leguntur ea paulo post c. 3, 6. c. 13, 2. — illud quoque intelligi arbitror, ne numerum quidem librorum, quos nunc septem habemus, verum esse posse; quis enim credibile putabit, quod et a consuetudine et ab arte Senecae plane alienum est, uno libro IV. duas quaestiones diversissimas copulatas esse ejusque rei neque in praefatione illius libri neque in epilogo ullam mentionem fieri? quare debuit illo loco quinti libri numerus poni et deinceps sequentium librorum numeri mutari, quod ego, ne nimis a vulgato more recederem, facere supersedi. Deinde libri V. praefationem amissam esse arbitror, neque id incertum cuiquam videbitur, qui consideraverit, quam studiose Seneca ea tractet, quae ad rem propositam non nimis necessaria sunt, adeo ut videri possit ipsos libros praefationum et epilogorum causa scripsisse. Denique libro VI deesse aliquem locum ex eo intelligitur, quod c. 14, 2 testatur se eorum, quibus placeat terram animal esse, sententiam commemorasse, quod quoniam dicit se paulo ante fecisse, credi non potest errorem eum esse vel memoriae lapsum.

Praeter majora haec horum librorum detrimenta multa est in verbis singulis incertitudo et depravatio; nam qui olim usurpati sunt codices Memmianus et Bongarsianus et si qui alii fuerunt his similes, vetusti et ab interpolandi libidine immunes, eorum nunc tenuis et ambigua memoria exstat; proxime ad hos accedit cod. Berolinensis, sec. XIII., qui quamquam est omnium, quos accuratius collatos habemus, longe optimus, ut ei merito a Fickerto summa auctoritas tribuatur, tamen omni vitiorum genere haud raro foedatus est; nam praeter foliorum aliquot defectum, quem supra memoravi, et minoribus lacunis laborat, maxime in lib. IV praefatione, et singularum vocum omissionibus, quae frequentissimae sunt in parte libri III, inde a c. 22. reperiuntur etiam aliquotiens librariorum additamenta et passim alii errores varii; ejusdem rursus libri in plurimis partibus mira integritas est atque in ipsis etiam vitiis plerumque proxima cum veritate necessitudo. Diversissimus est cod. Bambergensis, qui illum aetate superat; seculi enim XI esse perhibetur; ceterum habet Senecae libros primum ab aliquo haud indocto homine gravissime et audacissime interpolatos, deinde etiam vulgaribus librariorum peccatis corruptos; nec tamen desunt exempla scripturae ex aliquo vetustiore et integro libro propagatae; quare summa cautione opus est, ne aut quae proba sunt, immerito damnentur, aut quae speciose excogitavit falsarius, pro veris tibi imponant. In tanta dubitandi materia, quam duo hi codices diligenter inter se comparati praebent, raro accidit, ut in reliquis codicibus recentioribus boni consilii copiam nanciscaris. Proinde satis apparere arbitror, non posse nunc

in Nat. Quaestt. certa fide Senecae orationem constitui, nisi vetustiores illi et meliores libri, de quibus antea dixi, indagati fuerint et denuo diligentius excussi.

Ad hanc criticae operae difficultatem accedit etiam, quod qui adhuc Senecae opera ediderunt, si ab uno Fickerto discedas, qui collato maxime Berolinensi codice optime meritus est, plerique omnes in Nat. Quaestionibus minore cura versati esse videntur, argumenti credo natura deterriti; Koelerus contra, qui eas ipso argumento allectus singulatim pertractavit, emendationis officium aut parum diligenter aut infeliciter administravit. Quo fit, ut in hoc libro etiamnunc vitia talia resederint, quae vel sine codicum auxilio facili opera corrigi possint et quae mireris tam diu tolerari potuisse. Ex hoc genere illud est, quod lib. II, c. 59, 5 legebatur adhuc: nec de re sed de die queritur; scribendum enim erat quaeritur, quod nisi per se manifestum esset, docere poterat locus simillimus lib. VI, c. 32, 3. non de re sed de tempore est quaestio. Item lib. VII, c. 12, 4 vix credibile est quantas turbas moverit parvus et manifestus scribendi error; cum enim ibi jam olim sic legeretur: quemadmodum arcus, alterne sol visitur, quod et unus cod. Opsopoei habuit, qui fuit haud dubie Memmianus, et nunc praebuit cod. Berol., quoniam id intelligi sane non poterat, miris modis et interpolatores codicum mss. et deinde Fromondus, Gronovius, Vossius, Koelerus se torserunt, ut aut reperirent aliquid, quod in re proposita recte dici posset alterne fieri, aut ut importunum illud alterne aliquo modo tollerent; et Vossius quidem, qui recte perspiceret de parheliis agi, proxime ad verum accessit, sed eum conjecturam e depravato codice duceret, ternos soles produxit: quanto simplicius erat pro tot ambagibus in optimorum codd. scriptura unam litterulam leniter mutare, ut ex alterne fiat alterve sol. Pari facilitate corrigi potuit locus lib. II, c. 49, 2. cum eorum tangitur vel comitium aut principalia urbis liberae loca. Scripsi forum pro eorum; multo longius discessit vulgata reliquorum codd. scriptura: *quorum vi* tangitur vel comitium *vel* princ. Item lib. II, c. **59, 11** pro dilectione vel deiectione animi vel deiectione alvi in promptu erat scribere defectione. Sed non possum hoc loco vel faciles ejusmodi emendationes persequi vel difficiliores et dubias commendare aut excusare, nec quomodo in lacunis explendis et ejiciendis glossematis versatus sim explicare licet quibusve adductus rationibus Bambergensis codicis fidem nonnumquam Berolinensi praetulerim. Unum hoc de leviore quadam neque tamen negligenda critici muneris parte admonere volo: multae res sunt ad scribendi rationem et formas usumque verborum pertinentes, quae totae pendent ex optimorum codicum mss. auctoritate; quae cum in Nat. Quaestt. exigua sit, fit necessario, ut in iis nisi discedere velis a reliqua Senecae consuetudine, sequendi sint aliorum librorum codices meliores; atque id Fickertus fecit in orthographia, in qua ejus et exemplum secutus sum et ra-

tiones exspecto; in aliis rebus minus sibi constitit; neque ego omnia ad unam normam exaequavi; itaque intactam reliqui accusativi formam aërem lib. III, c. 12, 2. VII, c. 24, 2, quamquam non dubito, quin semper Seneca aëra scripserit. Contra quod in aliis libris recte restitutum est aliubi, veluti de Beneff. I, 5, 5. III, 6, 2. VI, 33, 3. Dial. V, 6, 4. Epist. 92, 29. 99, 26. id ego in his quoque, ubi codd. mss. inter alibi et alicubi fluctuantur, restituendum duxi: vid. lib. V, c. 14, 1. lib. VI, c. 7, 1. c. 14, 1. c. 15. Item quod bis posita erat ac particula ante vocalem lib. II, c. 22, 3 et c. 31, 1 (ubi cf. c. 52, 1), ferendum non magis putavi quam quod semel legebatur contrario lib. VI, c. 13, 4, ubi scripsi e contrario, ut solet Seneca alibi; vid. lib. I, 4, 1. III, 20, 3. V, 1, 4. 3, 3. et in aliis libris saepe; nec movet me alterum exemplum Epist. 94, 2. potuit certe illo loco *e* post idem facile excidere. Sed quod Fickertus semel ponere ausus est transiet lib. III, c. 10, 4. miro ibi codicum mss. consensu firmatum, id ego adeo non aspernatus sum, ut ejus generis formas etiam aliis locis recte mihi restituisse videar; nam et de Beneff. lib. II, 1, 2 habent iniet libri optimi, inter quos est Nazarianus, et in Epist. 17, 7 exiet est in cod. Paris. p. qui est in illa parte longe optimus, et in quinque aliis; nec longe discedit alius vetustus cod. Paris. P. in quo est exhibet; de utroque enim cod. Paris. Fickertus illo loco minus recte retulit; his confisus exemplis in Ludo c. 3, 1 exiet edidi, quo nihil videtur probabilius reperiri posse pro corrupta voce esset; et de Beneff. lib. I, 2, 3 credo me rectius bis rediet scripturum fuisse pro eo quod nunc posui redit; et in Dial. XI, c. 8, 2 exiet scriptum malim quam vel exit vel erit.

Haec de Nat. Quaestionum libris haud inutile putavi admonere; de Epistolis et quae praeterea reliqua sunt, dicam volumine tertio.

Scribebam Vratislaviae d. XXIV. m. Decembr. a. MDCCCLI.

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBER I.

I. Inter multos ac varios errores temere inconsulteque viventium nihil propemodum [*indignius*], vir optime Liberalis, dixerim, [*quam*] quod beneficia nec dare scimus nec accipere. sequitur enim, ut male collocata male debeantur. de quibus non redditis sero querimur: ista enim perierunt, cum darentur. Nec mirum est inter plurima maximaque vitia nullum esse frequentius quam ingrati animi. id evenire ex causis pluribus video: prima illa est, quod non eligimus dignos, quibus tribuamus. Sed nomina facturi diligenter patrimonium et vitam debitoris inquirimus. semina in solum effetum et sterile non spargimus: beneficia sine ullo delectu magis proicimus quam damus. Nec facile dixerim, utrum turpius sit infitiari an repetere beneficium. id enim genus huius crediti est, ex quo tantum recipiendum sit quantum ultro refertur: decoquere vero foedissimum ob hoc ipsum, quia non opus est ad liberandam fidem facultatibus, sed animo. reddit enim beneficium qui libenter debet. Sed cum sit in ipsis crimen, qui ne confessione quidem grati sunt, in nobis quoque est. Multos experimur ingratos, plures facimus, quia alias graves exprobratores exactoresque sumus, alias leves et quos paulo post muneris sui poeniteat, alias queruli et minima momenta calumniantes gratiam omnem corrumpimus, non tantum postquam dedimus beneficia, sed dum damus. Quis nostrum contentus fuit aut leviter rogari aut semel? quis non, cum aliquid a se peti suspicatus est, frontem adduxit, voltum avertit, occupa-

1 2 3 4 5

tiones simulavit, longis sermonibus et de industria non invenientibus exitum occasionem petendi abstulit et variis 6 artibus necessitates properantis elusit? In angusto vero conpressus aut distulit, id est timide negavit, aut promisit, sed difficulter, sed subductis superciliis, sed ma-7 lignis et vix exeuntibus verbis? Nemo autem libenter debet quod non accepit, sed expressit. gratus adversus eum esse quisquam potest, qui beneficium aut superbe abiecit aut iratus inpegit aut fatigatus, ut molestia careret, dedit? Errat, si quis sperat responsurum sibi, quem 8 dilatione lassavit, exspectatione torsit. Eodem animo beneficium debetur, quo datur, et ideo non est neglegenter dandum, sibi enim quisque debet quod a nesciente accepit. ne tarde quidem, quia, cum in omni officio magni aestimetur dantis voluntas, qui tarde facit, diu noluit. utique non contumeliose: nam cum ita a natura conparatum sit, ut altius iniuriae quam merita descendant et illa cito defluant, has tenax memoria custodiat, quid exspectat, qui offendit, dum obligat? satis adversus illum 9 gratus est, si quis beneficio eius ignoscit. Non est autem quod tardiores faciat ad bene merendum turba ingratorum. Nam primum, ut dixi, nos illam augemus: deinde ne deos quidem inmortales ab hac tam effusa *benign*itate sacrilegi neglegentesque eorum deterrent. utuntur natura sua et cuncta interque illa ipsos munerum suorum malos interpretes iuvant. Hos sequamur duces, quantum humana inbecillitas patitur: demus beneficia, non feneremus. Dignus est decipi qui de re-10 cipiendo cogitavit, cum daret. At male cesserit: et liberi et coniuges spem fefellerunt, tamen et educamus et ducimus. adeoque adversus experimenta pertinaces sumus, ut bella victi et naufragi maria repetamus: quanto magis permanere in dandis beneficiis decet? quae si quis non dat, quia non recepit, dedit ut reciperet bonamque ingratorum facit causam, quibus [ita demum] turpe est 11 non reddere, si licet. Quam multi indigni luce sunt? et tamen dies oritur. Quam multi quod nati sunt queruntur? tamen natura sobolem novam gignit ipsosque, qui non

fuisse mallent, esse patitur. Hoc et magni animi et boni 12
proprium est, non fructum beneficiorum sequi, sed ipsa,
et post malos quoque bonum quaerere. Quid magnifici
erat multis prodesse, si nemo deceperit? nunc est virtus
dare beneficia non utique reditura, quorum a viro egregio
statim fructus perceptus est. Adeo quidem ista res fu- 13
gare nos et pigriores ad rem pulcherrimam facere non
debet, ut si spes mihi praecidatur gratum hominem re-
periendi, malim non recipere beneficia quam non dare,
quia qui non dat, vitium ingrati antecedit. Dicam quod
sentio: qui beneficium non reddit, magis peccat. qui
non dat, citius.

II. *Beneficia in volgus cum largiri institueris,* 1
Perdenda sunt multa, ut semel ponas bene.

In priore versu utrumque reprehendas: nam nec in vol-
gus effundenda sunt et nullius rei, minime beneficiorum
honesta largitio est. quibus si detraxeris iudicium, de-
sinunt esse beneficia, in aliud quodlibet incident nomen.
Sequens sensus mirificus est, qui uno bene posito bene 2
ficio multorum amissorum damna solatur. Vide, oro te,
ne hoc et verius sit et magnitudini bene facientis aptius,
ut illum hortemur ad danda, etiamsi nullum bene posi-
turus est: illud enim falsum est *perdenda sunt multa:*
nullum perit, quia qui perdit conputaverat. Beneficio- 3
rum simplex ratio est: tantum erogatur. si redit aliquid,
lucrum est. si non redit, damnum non est. Ego illud
dedi, ut darem. nemo beneficia in calendario scribit,
nec avarus exactor ad horam et diem adpellat. Num-
quam illa vir bonus cogitat nisi admonitus a reddente:
alioquin in formam crediti transeunt. turpis feneratio est
beneficium expensum ferre. Qualiscumque priorum even- 4
tus est, persevera in alios conferre: melius apud ingra-
tos iacebunt, quos aut pudor aut occasio aut imitatio
aliquando gratos poterit efficere. Ne cessaveris, opus
tuum perage et partes boni viri exsequere. alium re,
alium fide, alium gratia, alium consilio, alium prae-
ceptis salubribus adiuva: officia etiam ferae sentiunt, 5
nec ullum tam inmansuetum animal est, quod non cura

mitiget et in amorem sui vertat: leonum ora a magistris inpune tractantur. elephantorum feritatem usque in servile officium demeretur cibus: adeo etiam quae extra intellectum atque aestimationem beneficii posita sunt, adsiduitas tamen meriti pertinacis evincit. Ingratus est adversus unum beneficium: adversus alterum non erit. duorum oblitus est: tertium etiam in eorum quae exciderunt memoriam reducet.

1 III. Is perdit beneficia qui cito se perdidisse credit. at qui instat et onerat priora sequentibus, etiam ex duro et inmemori pectore gratiam extundit. Non audebit adversus multa oculos adtollere. quocumque se convertit memoriam suam fugiens, ibi te videat. beneficiis tuis 2 illum cinge. Quorum quae vis quaeve proprietas sit dicam, si prius illa, quae ad rem non pertinent, transsilire mihi permiseris: quare tres Gratiae et quare sorores sint et quare manibus inplexis et quare ridentes [*iuvenes*] et virgines 3 solutaque ac perlucida veste. Alii quidem videri volunt unam esse quae det beneficium, alteram quae accipiat, tertiam quae reddat. alii beneficiorum tria genera, promerentium, reddentium, simul et accipientium 4 reddentiumque. Sed utrumlibet ex istis iudica verum, quid ista nos iuvat scientia? Quid ille consertis manibus in se redeuntium chorus? ob hoc, quia ordo beneficii per manus transeuntis nihilominus ad dantem revertitur et totius speciem perdit, si usquam interruptus est, pul5 cherrimus, si cohaeret et vices servat. [Ideo] *rident.* est aliqua tamen maior his dignatio, sicut promerentium voltus hilari sunt [quales solent esse qui dant vel accipiunt beneficia]. iuvenes: quia non debet beneficiorum memoria senescere. virgines: quia incorrupta sunt et sincera et omnibus sancta. in quibus nihil esse adligati decet nec adstricti: solutis itaque tunicis utuntur. perlu6 cidis autem, quia beneficia conspici volunt. Sit aliquis usque eo Graecis emancipatus, ut haec dicat necessaria: nemo tamen erit, qui etiam illud ad rem iudicet pertinere, quae nomina illis Hesiodus inposuerit. Aeglen maximam

natu adpellavit, mediam Euphrosynen, tertiam Thalian. Horum nominum interpretationem, prout cuique visum est, deflectit et ad rationem aliquam conatur perducere, cum Hesiodus puellis suis quod voluit nomen inposuerit. Itaque Homerus uni mutavit, Pasithean adpellavit et in 7 matrimonium produxit, ut scias illas Vestales non esse [virgines]. Inveniam alium poetam, apud quem praecingantur et spissis aut Phryxianis prodeant. Ergo et Mercurius una stat, non quia beneficia ratio commendat vel oratio, sed quia pictori ita visum est. Chrysippus quo- 8 que, penes quem subtile illud acumen est et in imam penetrans veritatem, qui rei agendae causa loquitur et verbis non ultra quam ad intellectum satis est utitur, totum librum suum his ineptiis replet, ita ut de ratione dandi, accipiendi reddendique beneficii pauca admodum dicat, nec his fabulas, sed haec fabulis inserit. Nam praeter 9 ista, quae Hecaton transscribit, tres Chrysippus Gratias ait Iovis et Eurynomes filias esse, aetate autem minores quam Horas, sed meliuscula facie et ideo Veneri datas comites. matris quoque nomen ad rem iudicat pertinere: Eurynomen enim dictam, quia late patentis *p*atrimonii sit beneficia dividere: tamquam matri post filias soleat nomen inponi aut poetae vera nomina reddant. Quemad- 10 modum nomenclatori memoriae loco audacia est et cuicunque nomen non potest reddere, inponit, ita poetae non putant ad rem pertinere verum dicere, sed aut necessitate coacti aut decore corrupti id quemque vocari iubent, quod belle facit ad versum. nec illis fraudi est, [*qua*]si aliquid in censum detuler*i*nt: proximus enim poeta suum illas ferre nomen iubet. hoc ut scias ita esse, ecce Thalia, de qua cum maxime agitur, apud Hesiodum Charis est, apud Homerum Musa.

IV. Sed ne faciam quod reprehendo, omnia ista, 1 quae ita extra rem sunt, ut nec circa rem quidem sint, relinquam. tu modo nos tuere, si quis mihi obiciet, quod Chrysippum in ordinem coegerim, magnum mehercule virum, sed tamen Graecum, cuius acumen nimis tenue retunditur et in se saepe replicatur. etiam cum agere

2 aliquid videtur, pungit, non perforat. Hic vero quod
acumen est? de beneficiis dicendum est et or-
dinanda res, quae maxime humanam societa-
tem adligat. danda lex vitae, ne sub specie benigni-
tatis inconsulta facilitas placeat nec liberalitatem, quam
nec deesse oportet nec superfluere, haec ipsa observa-
3 tio restringat, dum temperat. docendi sunt libenter ac-
cipere, libenter reddere et magnum ipsis certamen pro-
ponere, eos quibus obligati sunt re animoque non tan-
tum aequare, sed vincere: quia qui referre gratiam de-
bet, numquam consequitur, nisi praecessit. hi docendi
4 sunt nihil inputare, illi plus debere. Ad hanc honestis-
simam contentionem beneficiis beneficia vincendi sic nos
adhortatur Chrysippus, ut dicat verendum esse ne, quia
Charites Iovis filiae sunt, parum se grate gerere sacrile
5 gium sit et tam bellis puellis fiat iniuria. Tu me aliquid
eorum doce, per quae beneficentior gratiorque adversus
bene merentes fiam, per quae obligantium obligatorum-
que animi certent, ut qui praestiterunt obliviscantur, per-
tinax sit memoria debentium. istae vero ineptiae poetis
relinquantur, quibus aures oblectare propositum est et
6 dulcem fabulam nectere. at qui ingenia sanare et fidem
in rebus humanis retinere, memoriam officiorum ingerere
animis volunt, serio loquantur et magnis viribus agant:
nisi forte existimas levi ac fabuloso sermone et anilibus
argumentis prohiberi posse rem perniciosissimam, be-
neficiorum novas tabulas.

1 V. Sed quemadmodum supervacua transcurram, ita
exponam necesse est hoc primum nobis esse
discendum, quid accepto beneficio debeamus:
dicit enim debere se alius pecuniam quam accepit, alius
consulatum, alius sacerdotium, alius provinciam. ista au
2 tem sunt meritorum signa, non merita. Non potest benefi-
cium manu tangi sed animo geritur. multum interest
inter materiam beneficii et beneficium. itaque
nec aurum nec argentum nec quicquam eorum, quae pro
maximis accipiuntur, beneficium est, sed ipsa tri-
buentis voluntas. inperiti autem id quod oculis oc-

currit et quod traditur possideturque solum notant, cum contra illud, quod in re carum atque pretiosum est, *parvi pendunt.* Haec quae tenemus, quae adspicimus, in qui- 3 bus cupiditas nostra haeret, caduca sunt. auferre nobis ea et fortuna et iniuria potest: beneficium vero etiam amisso eo, per quod datum est, durat. est enim recte factum, quod inritum nulla vis efficit. Amicum a piratis re- 4 demi. hunc alius hostis excepit et in carcerem condidit: non beneficium, sed usum beneficii mei sustulit. Ex naufragio alicui raptos vel ex incendio liberos reddidi. hos vel morbus vel aliqua fortuita iniuria eripuit: manet etiam sine illis quod in illis datum est. Omnia itaque quae fal- 5 sum beneficii nomen usurpant, ministeria sunt, per quae se voluntas amica explicat. Hoc in aliis quoque rebus evenit, ut aliubi sit species rei, aliubi ipsa res. Impera- 6 tor aliquem torquibus, murali et civica donat: quid habet per se corona pretiosum? quid praetexta? quid fasces? quid tribunal et currus? nihil horum honor est, sed honoris insigne: sic non est beneficium id quod sub oculos venit, sed beneficii vestigium et nota.

VI. Quid est ergo beneficium? benevola 1 actio tribuens gaudium capiensque tribuendo, in id quod facit prona et sponte sua parata. Itaque non quid fiat aut quid detur refert, sed qua mente, quia beneficium non in eo quod fit aut datur consistit, sed in ipso dantis aut facientis animo. Ma- 2 gnum autem esse inter ista discrimen vel ex hoc intellegas licet, quod beneficium utique bonum est, id autem quod fit aut datur, nec bonum nec malum est. Animus est qui parva extollit, sordida inlustrat, magna et in pretio habita dehonestat: ipsa quae adpetuntur, neutram naturam habent, nec boni nec mali. refert, quo illa rector inpellat, a quo forma rebus datur. Non est beneficium 3 ipsum, quod numeratur aut traditur: sicut ne in victimis quidem, licet opimae sint auroque praefulgeant, deorum est honor, sed pia ac recta voluntate venerantium. itaque boni etiam farre ac fitilla religiosi sunt, mali rursus non effugiunt inpietatem, quamvis aras sanguine multo cruentaverint.

1 VII. Si beneficia in rebus, non in ipsa benefaciendi voluntate consisterent, eo maiora essent, quo maiora sunt, quae accipimus. id autem falsum est: nonnumquam enim magis nos obligat qui dedit parva magnifice, qui „*regum aequavit opes animo*“, qui exiguum tribuit sed libenter, qui paupertatis suae oblitus est dum meam respicit, qui non voluntatem tantum iuvandi habuit, sed cupiditatem, qui accipere se putavit beneficium cum daret, qui dedit tamquam recepturus, recepit tamquam non dedisset, qui occasionem qua prodesset et occupavit et
2 quaesivit. Contra ingrata sunt, ut dixi, licet re ac specie magna videantur, quae danti aut extorquentur aut excidunt, multoque gratius venit, quod facili quam quod ple-
3 na manu datur. Exiguum est quod in me contulit: sed amplius non potuit. At hic quod dedit magnum est: sed dubitavit, sed distulit, sed cum daret, gemuit, sed superbe dedit, sed circumtulit et placere non ei cui praestabat voluit. ambitioni dedit, non mihi.

1 VIII. Socrati cum multa [multi] pro suis quisque facultatibus offerrent, Aeschines, pauper auditor: *nihil*, inquit, *dignum te, quod dare tibi possim, invenio et hoc uno modo pauperem me esse sentio? itaque dono tibi quod unum habeo, me ipsum. hoc munus rogo qualecunque est boni consulas cogitesque alios, cum multum tibi darent,*
2 *plus sibi reliquisse.* Cui Socrates: *quidni tu*, inquit, [*mihi*] *magnum munus dederis, nisi forte te parvo aestimas? habebo itaque curae, ut te meliorem tibi reddam quam accepi.* Vicit Aeschines hoc munere Alcibiadis parem divitiis animum et omnem iuvenum opulentorum munificentiam.

1 IX. Vides quomodo animus inveniat liberalitatis materiam etiam inter angustias? Videtur mihi dixisse: „nihil egisti fortuna, quod me pauperem esse voluisti: expediam nihilominus dignum huic viro munus et, quia de tuo non possum, de meo dabo.“ Neque est quod existimes illum vilem sibi fuisse: pretium se sui fecit. ingeniosus adulescens invenit, quemadmodum Socratem sibi
2 daret. * Non quanta quaeque sint, sed a q u a l i [den-

tur], prospiciendum.* Callidus non difficilem aditum praebuit inmodica cupientibus spesque inprobas nihil re adiuturus verbis fovet. At peior, opinor, si lingua asper, voltu gravis cum invidia fortunam suam explicuit. colunt enim detestanturque felicem et, si potuerint, eadem facturi, odere facientem.*** Coniugibus alienis ne clam quidem, sed aperte ludibrio aditis suas aliis permisere. Rusticus, inhumanus ac mali moris et inter matronas abominanda condicio est, si quis coniugem suam in sella prostare vetuit et volgo admissis inspectoribus vehi perspicuam undique. Si quis nulla se amica fecit insignem nec alienae uxori annuum praestat, hunc matronae humilem et sordidae libidinis et ancillariolum vocant. [*Inde*] decentissimum sponsaliorum genus est adulterium. et in consensu vidui caelibatus nemo uxorem duxit, nisi qui abduxit. Iam rapta spargere, sparsa *acri* avaritia recolligere certant. nihil pensi habere, paupertatem alienam contemnere, suam [*plus*] quam ullum aliud vereri malum. pacem iniuriis perturbare. inbecilliores vi ac metu premere: nam provincias spoliari et nummarium tribunal audita utrimque licitatione alteri addici non mirum, quoniam quae emeris vendere gentium ius est. 3 4

X. Sed longius nos inpetus evehit provocante materia. itaque sic finiamus, ne in nostro seculo culpa subsidat. Hoc maiores nostri questi sunt, hoc nos querimur, hoc posteri nostri querentur, eversos mores, regnare nequitiam, in deterius res humanas et omne nefas labi: at ista eodem stant loco stabuntque, paulum dumtaxat ultra aut citra mota, ut fluctus quos aestus accedens longius extulit, recedens interiore litorum vestigio tenuit. Nunc in adulteria magis quam in alia peccabitur abrumpetque frenos pudicitia. nunc conviviorum vigebit furor et foedissimum patrimoniorum exitium, culina. nunc cultus corporum nimius et formae cura prae se ferens animi deformitatem. nunc in petulantiam et audaciam erumpet male dispensata libertas. nunc in crudelitatem privatam ac publicam ibitur, bellorumque civilium insaniam, qua omne sanctum ac sacrum profanetur. habebitur aliquando 1 2

3 ebrietati honor et plurimum meri cepisse virtus erit. Non exspectant uno loco vitia, sed mobilia et inter se dissidentia tumultuantur, pellunt invicem fuganturque: ceterum idem semper de nobis pronuntiare debebimus, malos esse nos, malos fuisse, invitus adiciam et futuros
4 esse. Erunt homicidae, tyranni, fures, adulteri, raptores, sacrilegi, proditores: infra omnia ista ingratus est, nisi quod omnia ista ab ingrato animo sunt, sine quo vix ullum magnum facinus adcrevit. Hoc tu cave tamquam maximum crimen, ne admittas: ignosce tamquam levissimo, si admissum est. haec est enim iniuriae summa: beneficium perdidisti. salvum est tibi ex illo, quod est
5 optimum: dedisti. Quemadmodum autem curandum est, ut in eos potissimum beneficia conferamus, qui grate responsuri erunt, ita quaedam, etiamsi male de illis sperabitur, faciemus tribuemusque, non solum si iudicabimus ingratos fore, sed si sciemus fuisse: tamquam si filios alicui restituere potero magno periculo liberatos sine ullo meo, non dubitabo. dignum etiam inpendio sanguinis mei tuebor et in partem discriminis veniam: indignum si eripere latronibus potero clamore sublato, salutarem vocem homini non pigebit emittere.

1 XI. Sequitur ut dicamus, quae beneficia danda sint et quemadmodum. Primum demus necessaria, deinde utilia, deinde iucunda, utique mansura. Incipiendum est autem a necessariis. aliter enim ad animum pervenit quod vitam continet, aliter quod exornat aut instruit. Potest in eo aliquis fastidiosus esse aestimator, quo facile cariturus est, de quo dicere licet: „recipe, non desidero. meo contentus sum.“ interim non reddere tantum libet quod acceperis,
2 sed abicere. Ex his quae necessaria sunt, quaedam primum obtinent locum, sine quibus non possumus vivere, quaedam secundum, sine quibus non debemus, quaedam tertium, sine quibus nolumus. Prima huius notae sunt hostium manibus eripi et tyrannicae irae et proscriptioni et aliis periculis, quae varia et incerta humanam vitam

obsident: quicquid horum discusserimus quo maius ac 3 terribilius erit, hoc maiorem inibimus gratiam. subit enim cogitatio, quantis sint liberati malis, et lenocinium est muneris antecedens metus. nec tamen ideo debemus tardius quemquam servare quam possumus, ut muneri nostro timor inponat pondus. Proxima ab his sunt, sine quibus 4 possumus quidem vivere, sed ut mors potior sit: tamquam libertas et pudicitia et mens bona. post haec habebimus coniunctione ac sanguine usuque et consuetudine longa cara, ut liberos, coniuges, penates ceteraque, quae usque eo animus sibi adplicuit, ut ab illis quam a vita divelli gravius existimet. Subsequuntur utilia, quo- 5 rum varia et lata materia est. Hic erit pecunia non superfluens, sed ad sanum modum habendi parata. hic erit honor et processus ad altiora tendentium: nec enim utilius quicquam est quam sibi utilem fieri. Iam cetera ex abundanti veniunt delicatos factura. in his sequemur, ut opportunitate grata sint, ut non volgaria, quaeque aut pauci habuerint aut pauci intra hanc aetatem aut hoc modo, quae etiamsi natura pretiosa non sunt, tempore aut loco fiant. Videamus quid oblatum maxime 6 voluptati futurum sit, quid frequenter occursurum habenti, ut totiens nobiscum, quotiens cum illo sit. utique cavebimus ne munera supervacua mittamus, ut feminae aut seni arma venatoria aut rustico libros aut studiis ac literis dedito retia. aeque ex contrario circumspiciemus ne, dum grata mittere volumus, suum cuique morbum exprobratura mittamus, sicut ebrioso vina et valitudinario medicamenta. maledictum enim incipit esse, non munus, in quo vitium accipientis agnoscitur.

XII. Si arbitrium dandi penes nos est, praecipue 1 mansura quaeremus, ut quam minime mortale munus sit. pauci enim sunt tam grati, ut quid acceperint, etiamsi non vident, cogitent. ingratos quoque memoria cum ipso munere incurrit, ubi ante oculos est et oblivisci sui non sinit, sed auctorem suum ingerit et inculcat. Eo quidem magis duratura quaeramus, quia numquam admonere debemus: ipsa res evanescentem memoriam excitet. Li- 2

bentius donabo argentum factum quam signatum, libentius statuas quam vestem et quod usus brevis deterat. Apud paucos post rem manet gratia, plures sunt, apud quos non diutius in animo sunt donata quam in usu: ergo, si fieri potest, consumi munus meum nolo. exstet, 3 haereat amico meo, convivat. Nemo tam stultus est, ut monendus sit, ne cui gladiatores aut venationem iam munere edito mittat et vestimenta aestiva bruma, hiberna solstitio: sit in beneficio sensus communis. tempus, locum observet, [personas,] quia momentis quaedam grata et ingrata sunt. quanto acceptius est, si id damus quod quis non habet quam cuius copia abundat? quod diu 4 quaerit nec invenit quam quod ubique visurus est? Munera non tam pretiosa quam rara et exquisita sint, quae etiam apud divitem sui locum faciant, sicut gregalia quoque poma et post paucos dies itura in fastidium delectant, si provenere maturius. illa quoque non erunt sine honore, quae aut nemo illis alius dedit aut nos nulli alii.

1 XIII. Alexandro Macedoni, cum victor orientis animos supra humana tolleret, Corinthii per legatos gratulati sunt et civitate illum sua donaverunt. cum risisset Alexander hoc officii genus, unus ex legatis, *nulli*, inquit, *civitatem umquam dedimus alii quam tibi et Herculi.* libens accepit delatum honorem et legatos invitatione aliaque humanitate prosecutus cogitavit non qui sibi civitatem da- 2 rent, sed cui dedissent. Et homo gloriae deditus, cuius nec naturam nec modum noverat, Herculis Liberique vestigia sequens ac ne ibi quidem resistens, ubi illa defecerant, ad socium honoris sui respexit a dantibus, tamquam coelum, quod mente vanissima conplectebatur, te- 3 neret, quia Herculi aequabatur. Quid enim ille simile habebat vesanus adulescens, cui pro virtute erat felix temeritas? Hercules nihil sibi vicit: orbem terrarum transivit non concupiscendo, sed vindicando. quid vinceret malorum hostis, bonorum vindex, terrarum marisque pacator? At hic a pueritia latro gentiumque vastator, tam hostium pernicies quam amicorum, qui summum bonum duceret terrori esse cunctis mortalibus, oblitus non fero-

cissima tantum, sed ignavissima quoque animalia timeri ob virus malum.

XIV. Ad propositum nunc revertamur. Beneficium 1 qui quibus libet, dat nulli gratum: nemo se stabularii aut cauponis hospitem iudicat nec convivam dantis epulum, ubi dici potest: „quid enim in me contulit? nempe hoc quod et in illum vix bene notum sibi et in illum etiam inimicum ac turpissimum hominem. numquid enim me dignum iudicavit? morbo suo morem gessit." Quod voles gratum esse, rarum effice, *quod* quis patitur sibi inputari. Nemo haec ita interpretetur, tamquam reducam 2 liberalitatem et frenis artioribus reprimam: illa vero in quantum libet exeat, sed eat, non erret. Licet ita largiri, ut unusquisque, etiamsi cum multis accepit, in populo se esse non putet. nemo non habeat aliquam familiarem notam, per quam speret se propius admissum. Di- 3 cat: „accepi idem quod ille, sed ultro. accepi quod ille, sed ego intra breve tempus, cum ille diu meruisset. sunt qui idem habeant, sed non eisdem verbis datum, non eadem comitate tribuentis. ille accepit, cum rogasset. ego non rogar*a*m. ille accepit, sed facile redditurus, sed cuius senectus et libera orbitas magna promittebat. mihi plus dedit, quamvis idem dederit, quia sine spe recipiendi dedit." Quemadmodum meretrix ita inter multos se 4 dividet, ut nemo non aliquod signum familiaris animi ferat, ita qui beneficia sua amabilia vult esse, excogitet quomodo multi obligentur et tamen singuli habeant aliquid, quo se ceteris praeferant.

XV. Ego vero beneficiis non obicio moras: quo plura 1 maioraque fuerint, plus afferent laudis. Adsit iudicium: neque enim cordi esse cuiquam possunt forte ac temere data. Quare si quis existimat nos, cum ista praecipimus, 2 benigitatis fines introrsus referre et illi minus laxum limitem aperire, ne perperam monitiones nostras exaudiat. quam enim virtutem magis veneramur? cui magis stimulos addimus? quibusve tam convenit haec adhortatio quam nobis societatem humani generis sancientibus? Quid ergo est? cum sit nulla honesta vis animi, etiamsi 3

a recta voluntate incepit, nisi quam virtutem modus fecit, veto liberalitatem nepotari. Tunc iuvat accepisse beneficium et supinis quidem manibus, ubi illud ratio ad dignos perducit, non quo libet casus et consilii indigens inpetus differt. quod ostentare libet et inscribere sibi.
4 Beneficia tu vocas quorum auctorem fateri pudet? at illa quanto gratiora sunt quantoque in partem interiorem animi nunquam exitura descendunt, cum delectant cogitan-
5 tem magis a quo quam quid acceperis? Crispus Passienus solebat dicere quorumdam se iudicium malle quam beneficium, quorumdam beneficium malle quam iudicium. et subiciebat exempla: *malo*, aiebat, *divi Augusti iudi-*
6 *cium*, *malo Claudii beneficium.* Ego vero nullius puto expetendum esse beneficium, cuius vile iudicium est. quid ergo? non erat accipiendum a Claudio quod dabatur? erat, sed sicut a fortuna, quam scires statim posse malam fieri. Quid ista inter se mixta dividimus? non est beneficium, cui deest pars optima, datum esse iudicio: alioquin pecunia ingens, si non ratione nec recta voluntate donata est, non magis beneficium est quam thesaurus. multa sunt autem, quae oportet accipere nec debere.

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBER II.

---

1 I. Inspiciamus, Liberalis virorum optime, id quod ex priori parte adhuc superest, quemadmodum dandum sit beneficium, cuius rei expeditissimam videor monstraturus viam: sic demus, quomodo vellemus accipere. ante omnia libenter,

cito, sine ulla dubitatione. Ingratum est beneficium, quod diu inter manus dantis haesit, quod quis aegre dimittere visus est et sic dare tamquam [sibi] eriperetur. Etiam si quid morae intervenit, evitemus omni modo ne deliberasse videamur. proximus est a negante qui dubitavit, nullamque iniet gratiam. nam cum in beneficio iucundissima sit tribuentis voluntas, qui nolentem se tribuisse ipsa cunctatione testatus est, non dedit, sed adversus ducentem male retinuit: multi autem sunt quos liberalis facit frontis infirmitas. Gratissima sunt beneficia parata, facilia, occurrentia, ubi nulla mora fuit nisi in accipientis verecundia. Optimum est antecedere desiderium cuiusque, proximum sequi. illud melius, occupare antequam rogemur, quia, cum homini probo ad rogandum os concurrat et subfundatur rubor, qui hoc tormentum remittit, multiplicat munus suum. Non tulit gratis qui, cum rogasset, accepit, quoniam quidem, ut maioribus nostris, gravissimis viris, visum est, nulla res carius constat quam quae precibus empta est. Vota homines parcius facerent, si palam facienda essent: adeo etiam deos, quibus honestissime supplicamus, tacite malumus et intra nosmetipsos precari. 2 3 4

II. Molestum verbum est, onerosum, demisso voltu dicendum, rogo. huius facienda est gratia amico et cuicumque, quem amicum sis promerendo facturus. properet licet, sero beneficium dedit qui roganti dedit. Ideo divinanda cuiusque voluntas et, cum intellecta est, necessitate gravissima rogandi liberanda est: illud beneficium iucundum victurumque in animo scias, quod obviam venit. Si non contingit praevenire, plura rogantis verba intercidamus, ne rogati videamur, sed certiores facti statim promittamus, facturosque nos etiam antequam interpellemur, ipsa festinatione adprobemus. Quemadmodum in aegris opportunitas cibi salutaris est et aqua tempestive data remedii locum obtinuit, ita, quamvis leve et volgare beneficium sit, si praesto fuit, si proximam quamque horam non perdidit, multum sibi adicit gratiamque pretiosi sed lenti et diu cogitati muneris vin- 1 2

cit: qui tam parate fecit, non est dubium quin libenter faciat. itaque laetus facit et induit sibi animi sui voltum.

1 III. Ingentia quorumdam beneficia silentium aut loquendi tarditas imitata gravitatem et tristitiam corrupit, cum promitterent voltu negantium. quanto melius adicere bona verba rebus bonis et praedicatione humana beni-
2 gnaque commendare quae praestes! Ut ille se castiget, quod tardior in rogando fuit, adicias licet familiarem querelam: „irascor tibi, quod cum aliquid desiderasses, non olim scire me voluisti, quod tam diligenter rogasti, quod quemquam adhibuisti. ego vero gratulor mihi, quod experiri animum meum libuit: postea quicquid desiderabis, tuo iure exiges. semel rusticitati tuae ignoscitur."
3 Sic efficies, ut animum tuum pluris aestimet quam illud, quicquid est, ad quod petendum venerat. Tunc est summa virtus tribuentis, tunc benignitas, ubi ille, qui discessit, dicet sibi: „magnum hodie lucrum feci. malo quod illum talem inveni, quam si multiplicatum hoc ad me [de quo loquebar] alia via pervenisset. huic eius animo numquam parem referam gratiam."

1 IV. At plerique sunt, qui beneficia asperitate verborum et supercilio in odium adducunt eo sermone usi, ea superbia, ut inpetrasse poeniteat. aliae deinde post rem promissam sequuntur morae: nihil autem est acerbius,
2 quam ubi quoque quod inpetrasti, rogandum est. Repraesentanda sunt beneficia, quae a quibusdam accipere difficilius est quam inpetrare: hic rogandus est, ut admoneat, ille ut consummet: sic unum munus per multorum teritur manus, ex quo gratiae minimum apud promittentem remanet, quia auctori detrahit quisquis post
3 illum rogandus est. Hoc itaque curae habebis, si grate aestimari quae praestabis voles, ut beneficia tua inlibata, ut integra ad eos, quibus promissa sunt, perveniant, sine ulla quod aiunt deductione. nemo illa intercipiat, nemo detineat: nemo in eo, quod daturus es, gratiam suam facere potest, ut non tuam minuat.

1 V. Nihil aeque amarum quam diu pendere. aequiore quidam animo ferunt praecidi spem suam quam trahi.

plerisque autem hoc vitium est ambitione prava differendi promissa, ne minor sit rogantium turba, quales regiae potentiae ministri sunt, quos delectat potentiae suae longum spectaculum minusque se iudicant posse, nisi diu multumque singulis quid possint ostenderint. nihil confestim, nihil semel faciunt. iniuriae illorum praecipites, lenta beneficia sunt. Quare verissimum existima, quod 2 ille comicus dixit:

Quid? tu non intellegis
tantum gratiae te demere, quantum morae adicis?

Inde illae voces, quas ingenuus dolor exprimit: „*Fac, si quid facis*" et „*nihil est tanti: malo mihi iam neges.*" Ubi in taedium adductus animus incipit beneficium odisse, dum exspectat, potest ob id gratus esse? Quemadmodum 3 acerbissima crudelitas est, quae trahit poenam, et misericordiae genus est cito occidere, quia tormentum ultimum finem sui secum adfert, quod antecedit tempus maxima venturi supplicii pars est: ita maior est muneris gratia quo minus diu pependit. est enim etiam bonarum rerum sollicitis exspectatio, et cum plurima beneficia remedium alicuius rei adferant, qui aut diutius torqueri patitur quem protinus potest liberare, aut tardius gaudere, beneficio suo manus adfert. Omnis benignitas properat et 4 proprium est libenter facientis cito facere. qui tarde et diem de die extrahens profuit, non ex animo fecit: ita duas res maximas perdidit, et tempus et argumentum amicae voluntatis. tarde velle nolentis est.

VI. In omni negotio, Liberalis, non minima portio 1 est, quomodo quidque aut dicatur aut fiat. multum celeritas fecit, multum abstulit mora. sicut in telis eadem ferri vis est, sed infinitum interest, utrum excusso lacerto torqueantur an remissa manu effluant. gladius idem stringit et transforat. quam presso articulo venerit, refert: [*ita*] idem est quod datur, sed interest quomodo detur. Quam dulce, quam pretiosum est, si gratias sibi agi non 2 est passus qui dedit, si dedisse, dum dat, oblitus est! nam corripere eum cui cum, maxime aliquid praestes, dementia est et inserere contumeliam meritis. itaque non

sunt exasperanda beneficia nec quicquam illis triste miscendum. etiamsi quid erit, de quo velis admonere, aliud tempus eligito.

1 VII. Fabius Verrucosus beneficium ab homine duro aspere datum *panem lapidosum* vocabat, *quem esurienti* 2 *accipere necessarium sit, esse acerbum*. Tiberius Caesar rogatus a Nepote Mario praetorio, ut aeri alieno eius succurreret, edere illum sibi nomina creditorum iussit: hoc non est donare, sed creditores convocare. cum edita essent, scripsit Nepoti iussisse se pecuniam solvi. adiecta contumeliosa admonitione effecit, ut Nepos nec aes alienum haberet nec beneficium: liberavit illum a creditori- 3 bus, sibi non obligavit. Aliquid Tiberius secutus est: puto, noluit plures esse, qui idem rogaturi concurrerent ista fortasse efficax ratio fuerit ad hominum inprobas cupiditates pudore reprimendas, beneficium vero dandi tota alia sequenda est via: omni genere quod des, quo sit acceptatius, adornandum est, hoc vero non est beneficium dare, deprehendere est.

1 VIII. Et ut in transitu de hac quoque parte dicam quid sentiam, ne principi quidem satis decorum est donare ignominiae causa. „Tamen, inquit, effugere Tiberius ne hoc quidem modo quod vitabat potuit. nam aliquot postea qui idem rogarent inventi sunt, quos omnes iussit reddere in senatu aeris alieni causas et ita 2 illis certas summas dedit.“ Non est illud liberalitas: censura est. auxilium est? principale tributum est. Beneficium non est, cuius sine rubore meminisse non possum. ad iudicem missus sum. ut inpetrarem, causam dixi.

1 IX. Praecipiunt itaque omnes auctores sapientiae quaedam [beneficia] palam danda, quaedam secreto: palam quae consequi gloriosum [est], ut militaria dona, ut honores et quicquid [aliud] notitia pul- 2 chrius fit. rursus quae non producunt nec honestiorem faciunt, sed succurrunt infirmitati, egestati, ignominiae, tacite danda sunt, ut nota sint solis quibus prosunt.

1 X. Interdum etiam ipse, qui iuvatur, fallendus est, ut habeat nec a quo acceperit sciat. Ar-

cesilas, ut aiunt, amico pauperi et paupertatem suam dissimulanti, aegro autem et ne hoc quidem confitenti, deesse sibi in sumptum ad necessarios usus, cum clam succurrendum iudicasset, pulvino eius ignorantis sacculum subiecit, ut homo inutiliter verecundus, quod desiderabat, inveniret potius quam acciperet. „Quid ergo? ille nesciet a quo acceperit?“ primum nesciat, si hoc ipsum beneficii pars est, deinde multa alia faciam, multa tribuam, per quae intellegat et illius auctorem. denique ille nesciet accepisse se: ego sciam me dedisse. „Parum est,“ inquis. Parum, si fenerare cogitas: sed si, [dare] quo genere accipienti maxime profuturum erit, dabis, contentus eris te teste. alioquin non benefacere delectat, sed videri benefecisse. „Volo, inquis, sciat.“ Debitorem quaeris. „Volo utique sciat.“ Quid, si illi utilius est nescire? si honestius, si gratius? non in aliam partem abibis? „Volo sciat.“ Ita tu hominem non servabis in tenebris? Non nego, quotiens patitur res, percipiendum gaudium ex accipientis voluntate. sin adiuvari illum et oportet et pudet, si quod praestamus offendit, nisi absconditur: beneficium in acta non mitto. Quidni? Ego illi non sum indicaturus me dedisse, cum inter prima praecepta ac maxime necessaria sit, ne unquam exprobrem, immo ne admoneam quidem. Haec enim beneficii inter duos lex est: alter statim oblivisci debet dati, alter accepti numquam.

2

3

4

XI. L a c e r a t a n i m u m e t p r e m i t f r e q u e n s m e r i t o r u m c o m m e m o r a t i o. Libet exclamare quod ille triumvirali proscriptione servatus a quodam Caesaris amico exclamavit, cum superbiam eius ferre non posset: „Redde me Caesari. quousque dices: ego te servavi, ego eripui morti? istud, si meo arbitrio memini, vita est, si tuo, mors est. nihil tibi debeo, si me servasti, ut haberes quem ostenderes. quousque me circumducis? quousque oblivisci fortunae meae non sinis? semel in triumpho ductus essem.“ Non est dicendum quid tribuerimus: qui admonet repetit. non est instandum, non est memoria renovanda, nisi ut aliud dando prioris admoneas. Ne aliis quidem narrare debemus. qui dedit be-

1

2

neficium taceat, narret qui accepit. dicetur enim quod illi ubique iactanti beneficium suum: „non negabis, inquit, te recepisse." et cum respondisset, „quando?" „Saepe quidem, inquit, et multis locis: id est, quotiens
3 et ubicumque narrasti." Quid opus est eloqui? quid alienum occupare officium? est qui istud facere honestius possit. quo narrante et hoc laudabitur, quod ipse non narras. Ingratum me iudicas, si istud te tacente nemo sciturus est? Quod adeo non est committendum, ut etiam si quis coram nobis narrabit, respondendum sit: „dignissimus quidem ille est maioribus beneficiis, sed ego magis velle me scio omnia illi praestare quam adhuc praestitisse." et haec ipsa non verniliter nec ea figura, qua quidam reiciunt, quae magis ad se volunt adtrahere.
4 Deinde adicienda omnis humanitas. Perdet agricola quod sparsit, si labores suos destituet in semine. multa cura sata perducuntur ad segetem. nihil in fructum pervenit, quod non a primo usque ad extremum aequalis cultura prosequitur: eadem beneficiorum condicio est.
5 Numquid ulla maiora possunt esse quam quae in liberos patres conferunt? haec tamen inrita sunt, si in infantia deserantur, nisi longa pietas munus suum nutriat. Eadem ceterorum beneficiorum condicio est: nisi illa adiuveris, perdes. parum est dedisse, fovenda sunt. si gratos vis habere quos obligas, non tantum des oportet be-
6 neficia, sed ames. Praecipue, ut dixi, parcamus auribus. admonitio taedium facit, exprobratio odium. Nihil aeque in beneficio vitandum est quam superbia. quid opus adrogantia voltus? quid tumore verborum? ipsa res te extollit. detrahenda est inanis iactatio: res loquentur nobis tacentibus. Non tantum ingratum, sed invisum est beneficium superbe datum.

1 XII. C. Caesar dedit vitam Pompeio Penno, si dat qui non aufert: deinde absoluto et agenti gratias porrexit osculandum sinistrum pedem. Qui excusant et negant id insolentiae causa factum, aiunt socculum auratum, immo aureum margaritis distinctum ostendere eum voluisse ita prorsus: quid hic contumeliosum est, si vir consula-

ris aurum et margaritas osculatus est et alioquin nullam partem in corpore eius electurus, quam purius oscularetur? Homo natus in hoc, ut mores liberae civitatis 2 Persica servitute mutaret, parum iudicavit, si senator senex submissis honoribus in conspectu principum supplex sibi eo more iacuisset, quo hostes victi hostibus iacuere: invenit aliquid infra genua, quo libertatem detruderet. non hoc est rempublicam calcare? et quidem, dicet aliquis, nam potest ad rem pertinere, sinistro pede? parum enim foede furioseque insolens fuerat, qui de capite consularis viri soccatus audiebat, nisi in os senatoris ingessisset imperator *e*pigros suos.

XIII. O superbia magnae fortunae! o stultissimum 1 malum! ut a te nihil accipere iuvat! ut omne beneficium in iniuriam convertis! ut te omnia nimia delectant! ut te omnia dedecent! quoque altius te sublevasti, hoc depressior es ostendisque tibi non *datum* agnoscere ista bona, quibus tantum inflaris. quicquid das corrumpis. Libet itaque interrogare, quid se tantopere resupinet, 2 quid voltum habitumque oris pervertat, ut malit habere personam quam faciem? Iucunda sunt, quae humana fronte, certe leni placidaque tribuuntur, quae cum daret mihi superior, non exsultavit supra me, sed quam potuit benignissimus fuit descenditque in aequum et detraxit muneri suo pompam. [si] observavit idoneum tempus, ut in occasione potius quam in necessitate succurreret. Uno modo istis persuadebimus, ne beneficia sua inso- 3 entia perdant, si ostenderimus non ideo videri maiora, quia tumultuosius data sunt. ne ipsos quidem ob id cuiquam posse maiores videri. vanam esse superbiae magnitudinem et quae in odium etiam amanda perducat.

XIV. Sunt quaedam nocitura inpetrantibus, 1 quae non dare, sed negare beneficium est: aestimabimus itaque utilitatem potius quam voluntatem petentium. saepe enim noxia concupiscimus nec dispicere quam perniciosa sint licet, quia iudicium interpellat adfectus. sed cum subsedit cupiditas, cum inpetus ille flagrantis animi, qui consilium fu-

gat, cecidit, detestamur perniciosos malorum munerum
2 auctores. Ut frigidam aegris negamus et lugentibus ac sibi iratis ferrum aut amantibus quicquid contra se usurus ardor petit, sic omnia quae nocitura sunt, inpense ac submisse, nonnumquam etiam miserabiliter rogantibus perseverabimus non dare. Cum initia beneficiorum suorum spectare tum etiam exitus decet et ea dare, quae
3 non tantum accipere, sed etiam accepisse delectet. Multi sunt qui dicant: „scio hoc illi non profuturum, sed quid faciam? rogat, resistere precibus eius non possum. viderit. de se, non de me queretur.“ Falsum est: immo de te et merito quidem, cum ad mentem bonam redierit, cum accessio illa, quae animum inflammabat, remiserit: quidni eum oderit, a quo in damnum ac periculum suum
4 adiutus est? Exorari in perniciem rogantium saeva bonitas est. quemadmodum pulcherrimum opus est etiam invitos nolentesque servare, ita rogantibus pestifera largiri blandum et affabile odium est. Beneficium demus, quod in usu magis ac magis placeat, quod numquam in malum vertat. Pecuniam non dabo, quam numeraturum adulterae sciam, ne in societate turpis facti aut consilii inveniar. si potero, revocabo: si minus, non adiuvabo
5 scelus. Sive illum ira quo non debebat inpellit, sive ambitionis calor abducit a tutis, in nullum malum vires a semet ipso [*aut a me petere*] patiar, nec committam, ut possit quandoque dicere: „ille amando me occidit.“ Saepe nihil interest inter amicorum munera et hostium vota. quicquid illi accidere optant, in id horum intempestiva indulgentia inpellit atque instruit: quid autem turpius quam quod evenit frequentissime, ut nihil intersit inter odium et beneficium?

1 XV. N u m q u a m i n t u r p i t u d i n e m n o s t r a m r e d i t u r a t r i b u a m u s. Cum summa amicitiae sit amicum sibi aequare, utrique simul consulendum est: dabo egenti, sed ut ipse non egeam. succurram perituro, sed ut ipse non peream, nisi si futurus ero magni hominis aut ma-
2 gnae rei merces. Nullum beneficium dabo, quod turpiter peterem. nec exiguum dilatabo nec magna pro par-

vis accipi patiar. Nam ut qui inputat gratiam, destruit, ita qui quantum det, ostendit, munus suum commendat, non exprobrat. Respiciendae sunt cuique facultates suae viresque, ne aut plus praestemus quam possumus aut minus. aestimanda est eius persona cui damus: quaedam enim minora sunt, quam ut exire a magnis viris debeant, quaedam accipiente maiora sunt. Utriusque itaque personam confer et ipsum inter illas quod donabis examina, numquid aut danti grave sit aut parum, numquid rursus qui accepturus est, aut fastidiat aut non capiat. 3

XVI. Urbem cuidam Alexander donabat vesanus et qui nihil animo nisi grande conciperet. Cum ille, cui donabatur, se ipse mensus tanti muneris invidiam refugisset dicens non convenire fortunae suae: *non quaero*, inquit, *quid te accipere deceat, sed quid me dare.* Animosa vox videtur et regia, cum sit stultissima. nihil enim per se quemquam decet: refert quid, cui, quando, quare, ubi, et cetera, sine quibus facti ratio non constabit. Tumidissimum animal! si illum accipere hoc non decet, nec te dare: habetur personarum ac dignitatum portio et, cum sit ubique virtutis modus, aeque peccat quod excedit quam quod deficit. Liceat istud sane tibi et te in tantum fortuna sustulerit, ut congiaria tua urbes sint, quas quanto maioris animi fuit non capere quam spargere? est tamen aliquis minor, quam ut in sinu eius condenda sit civitas. 1 2

XVII. Ab Antigono Cynicus petit talentum. respondit plus esse quam quod Cynicus petere deberet. repulsus petit denarium. respondit minus esse quam quod regem deceret dare. Turpissima est eiusmodi cavillatio: invenit quomodo neutrum daret. in denario regem, in talento Cynicum respexit, cum posset et denarium tamquam Cynico dare et talentum tamquam rex. Ut sit aliquid maius quam quod Cynicus accipiat, nihil tam exiguum est, quod non honeste regis humanitas tribuat. Si me interrogas, probo. est enim intolerabilis res poscere nummos et contemnere. Indixisti pecuniae odium. hoc 1 2

professus es, hanc personam induisti: agenda est. iniquissimum est te pecuniam sub gloria egestatis adquirere. Adspicienda ergo non minus sua cuique persona est
3 quam eius, de quo iuvando quis cogitat. Volo Chrysippi nostri uti similitudine de pilae lusu: quam cadere non est dubium aut mittentis vitio aut excipientis. tunc cursum suum servat, ubi inter manus utriusque apte ab utroque et iactata et excepta versatur. necesse est autem lusor bonus aliter illam conlusori longo, aliter brevi mittat. Eadem beneficii ratio est: nisi utrique personae dantis et accipientis aptatur, nec ab hoc exibit nec ad illum
4 perveniet, ut debet. Si cum exercitato et docto negotium est, audacius pilam mittemus. utcumque enim venerit, manus illam expedita et agilis repercutiet. si cum tirone et indocto, non tam rigide nec tam excusse, sed languidius et in ipsam eius dirigentes manum remisse occurremus. Idem faciendum est in beneficiis: quosdam doceamus et satis iudicemus, si conantur, si audent, si
5 volunt. Facimus autem plerumque ingratos et ut sint favemus, tamquam ita demum magna sint beneficia nostra, si gratia illis referri non potuit: ut malignis lusoribus propositum est conlusorem traducere, cum damno scilicet ipsius lusus, qui non potest, nisi consentitur, ex-
6 tendi. Multi sunt tam pravae naturae, ut malint perdere quae praestiterunt, quam videri recepisse, superbi et inputatores: quanto melius quantoque humanius id agere, ut illis quoque partes suae constent, et favere, ut gratia sibi referri possit, benigne omnia interpretari, gratias agentem non aliter quam si referat audire, praebere se facilem ad hoc, ut quem obligavit, etiam exsolvi velit?
7 Male audire solet fenerator, si acerbe exigit, aeque, si in recipiendo tardus ac difficilis moras quaerit: beneficium tam recipiendum est quam non exigendum. Optimus ille, qui dedit facile, numquam exegit, reddi gavisus est, bona fide quid praestitisset oblitus, qui accipientis animo recepit.

1 XVIII. Quidam non tantum dant beneficia superbe, sed etiam accipiunt, quod non est committendum: iam

enim transeamus ad alteram partem tractaturi, quomodo se gerere homines in accipiendis beneficiis debeant. Quodcumque ex duobus constat officium, tantumdem ab utroque exigit. qualis pater esse debeat cum inspexeris, scies non minus operis illic superesse, ut dispicias, qualem esse oporteat filium. sunt aliquae partes mariti, sed non minores uxoris. In- 2 vicem ista quantum exigunt, praestant et parem desiderant regulam, quae, ut ait Hecaton, difficilis est. omne enim honestum in arduo est, etiam quod vicinum honesto est, non enim tantum fieri debet, sed ratione fieri. hac duce per totam vitam eundum est. minima maximaque ex huius consilio gerenda sunt: quomodo haec suaserit, dandum. Haec autem hoc primum censebit non ab omnibus accipiendum. A quibus ergo acci- 3 piemus? ut breviter tibi respondeam: ab his, quibus dedisse videamur. Num etiam maiore delectu quaerendus est, cui debeamus quam cui praestemus? nam ut non sequantur ulla incommoda, sequuntur autem plurima, grave tamen tormentum est debere cui nolis. contra iucundissimum ab eo accepisse beneficium, quem amare etiam post iniuriam possis, ubi amicitiam alioqui iucundam causa fecit et iustam. Illud vero homini ve- 4 recundo et probo miserrimum est, si eum amare oportet, quem non iuvat. Totiens admoneam necesse est non loqui me de sapientibus, quos quicquid oportet et iuvat, qui animum in potestate habent et legem sibi quam volunt dicunt, quam dixerunt servant, sed de inperfectis hominibus honestam viam sequi volentibus, quorum adfectus saepe contumaciter parent. Itaque eligendum est, a 5 quo beneficium accipiam. et quidem diligentius quaerendus beneficii quam pecuniae creditor. Huic enim reddendum est quantum accepi, et si reddidi, solutus sum ac liber. at illi plus solvendum est, et nihilominus etiam relata gratia cohaeremus: debeo enim, cum reddidi, rursus incipere manetque amicitia. [*et ut in amicitiam*] non receperim indignum, sic ne in beneficiorum quidem sacratissimum ius, ex quo amicitia oritur. „Non semper, 6

inquit, mihi licet dicere: nolo. aliquando beneficium accipiendum est et invito: dat tyrannus crudelis et iracundus, qui munus suum fastidire te iniuriam iudicaturus est. non accipiam? eodem loco latronem pone, piratam, regem animum latronis ac piratae habentem. quid fa-
7 ciam? parum dignus est cui debeam." Cum eligendum dico, cui debeas, vim maiorem et metum excipio, quibus adhibitis electio perit. si liberum est tibi, si arbitrii tui est, utrum velis an non, id apud te ipse perpendes. si necessitas tollit arbitrium, scies te non accipere, sed parere. nemo in id accipiendo obligatur, quod illi repudiare non licuit. si vis scire an velim, ef-
8 fice ut possim nolle. „Vitam tamen tibi dedit." non refert quid sit quod datur, nisi a volente volenti datur. si servasti me, non ideo servator es. Venenum aliquando pro remedio fuit, non ideo numeratur inter salubria. Quaedam prosunt nec obligant: tuber quidam tyranni gladio divisit, qui ad occidendum eum venerat: non ideo illi tyrannus gratias egit, quod rem, quam medicorum manus reformidaverant, nocendo sanavit.

1 XIX. Vides non esse magnum in ipsa re momentum, quoniam non videtur dedisse beneficium, qui malo animo profuit. casus enim beneficium est, hominis iniuria. Leonem in amphitheatro spectavimus, qui unum e bestiariis agnitum, cum quondam eius fuisset magister, protexit ab inpetu bestiarum: num ergo est beneficium ferae auxilium? minime, quia nec voluit facere nec benefa-
2 ciendi animo fecit. Quo loco feram posui, tyrannum pone. et hic vitam dedit et illa, nec hic nec illa beneficium. Quia non est beneficium accipere cogi, non est beneficium debere cui nolis. Ante des oportet mihi arbitrium mei, deinde beneficium.

1 XX. Disputari de M. Bruto solet, an debuerit accipere a divo Iulio vitam, cum occidendum eum iudicaret.
2 Quam rationem in occidendo secutus sit, alias tractabimus. mihi enim, cum vir magnus fuerit in aliis, in hac re videtur vehementer errasse nec ex institutione Stoica se egisse: qui aut regis nomen extimuit, cum optimus ci-

vitatis status sub rege iusto sit, aut ibi speravit libertatem futuram, ubi tam magnum praemium erat et imperandi et serviendi, aut existimavit civitatem in priorem formam posse revocari amissis pristinis moribus futuramque ibi aequalitatem civilis iuris et staturas suo loco leges, ubi viderat tot milia hominum pugnantia, non an servirent, sed utri. Quanta vero illum aut rerum naturae aut urbis suae tenuit oblivio, qui uno interempto defuturum credidit alium, qui idem vellet, cum Tarquinius esset inventus post tot reges ferro ac fulminibus occisos. Sed vitam accipere debuit, ob hoc tamen non habere illum parentis loco, qui in ius dandi beneficii iniuria venerat. non enim servavit is, qui non interfecit, nec beneficium dedit, sed missionem. 3

XXI. Illud magis venire in disputationem potest aliquam, quid faciendum sit captivo, cui redemptionis pretium homo prostituti corporis et infamis ore promittit. patiar me ab inpuro servari? servatus deinde quam illi gratiam referam? vivam cum obscoeno? non vivam cum redemptore? Quid ergo placeat dicam: etiam ab aliquo tali accipiam pecuniam, quam pro capite dependam, accipiam autem tamquam creditum, non tamquam beneficium. solvam illi pecuniam et, si occasio fuerit servandi, periclitantem servabo: in amicitiam, quae similes iungit, non descendam, nec servatoris illum loco numerabo, sed feneratoris, cui sciam reddendum quod accepi. Est aliquis dignus, a quo beneficium accipiam, sed danti nociturum est: ideo non accipiam, quia ille paratus est mihi cum incommodo aut etiam periculo suo prodesse. Defensurus est me reum, sed illo patrocinio regem sibi facturus inimicum: inimicus sum, si, cum ille pro me periclitari velit, ego quod facilius est non facio, ut sine illo pericliter. Ineptum et frivolum hoc Hecaton ponit exemplum Arcesilai, quem ait a filio familiae adlatam pecuniam non accepisse, ne ille patrem sordidum offenderet: quid fecit laude dignum, quod furtum non recepit? quod maluit non accipere quam reddere? quae est 1 2 3 4

5 enim alienam rem non accipere moderatio? Si exemplo magni animi opus est, utamur Graecini Iulii, viri egregii, quem C. Caesar occidit ob hoc unum, quod melior vir erat quam esse quemquam tyranno expedit. is cum ab amicis conferentibus ad inpensam ludorum pecunias acciperet, magnam pecuniam a Fabio Persico missam non accepit et obiurgantibus his, qui non aestimabant mittentes, sed missa, quod repudiasset: *ego*, inquit, *ab eo beneficium accipiam*, *a quo propinationem accepturus non*
6 *sum?* Cum illi Rebilus consularis, homo eiusdem infamiae, maiorem summam misisset instaretque, ut accipi iuberet: *rogo*, inquit, *ignoscas*, *et a Persico non accepi* Utrum hoc munera accipere est an senatum legere?

XXII. Cum accipiendum iudicaverimus, hilares accipiamus, profitentes gaudium et id danti manifestum sit, ut fructum praesentem capiat. iusta enim causa laetitiae est laetum amicum videre, iustior fecisse, quam grate ad nos pervenisse indicemus effusis adfectibus. quod non ipso tantum audiente, sed ubique testemur. Qui grate beneficium accipit, primam eius pensionem solvit.

1 XXIII. Sunt quidam, qui nolunt nisi secreto accipere. testem beneficii et conscium vitant: quos scias licet male cogitare. quomodo danti in tantum producenda notitia est muneris sui, in quantum delectatura est eum, cui datur, ita accipienti adhibenda concio est:
2 quod pudet debere, ne acceperis. Quidam furtive agunt gratias et in angulo et ad aurem: non est ista verecundia, sed infitiandi genus. ingratus est, qui remotis arbitris agit gratias. Quidam nolunt nomina secum fieri nec interponi pararios nec signatores advocari nec chirographum dare: idem faciunt, qui dant operam, ut
3 beneficium in ipsos collatum quam ignotissimum sit. Verentur palam ferre, ut sua potius virtute quam alieno adiutorio consecuti dicantur. rariores in eorum officiis sunt, quibus vitam aut dignitatem debent, et dum opinionem clientium timent, graviorem subeunt ingratorum.

1 XXIV. Alii pessime loquuntur de optime me-

ritis. tutius est quosdam offendere quam demeruisse, argumentum enim nihil debentium odio quaerunt: atqui nihil magis praestandum est, quam ut memoria nobis meritorum haereat. quae subinde reficienda est, quia nec referre potest gratiam, nisi qui meminit, et qui meminit eam refert. Nec delicate accipiendum est 2 nec submisse et humiliter. nam qui neglegens est in accipiendo, cum omne beneficium recens [*magis*] pateat, quid faciet, cum prima eius voluptas refrixerit? Alius accepit fastidiose, tamquam qui dicat: „non 3 quidem mihi opus est, sed quia tam valde vis, faciam tibi mei potestatem.“ alius supine, ut dubium praestanti relinquat, an senserit. alius vix labra diduxit et ingratior, quam si tacuisset, fuit. Loquendum est pro 4 magnitudine rei inpensius et illa adicienda: „pluris quam putas obligasti.“ nemo enim non gaudet beneficium suum latius patere. „nescis quid mihi praestiteris, sed scire te oportet, quanto plus sit quam existimas.“ Statim gratus est, qui se onerat. „numquam tibi gratiam referre potero. illud certe non desinam ubique confiteri me referre non posse.“

XXV. Nullo magis Caesarem Augustum demeruit et 1 ad alia inpetranda facilem sibi reddidit Furnius, quam quod, cum patri Antonianas partes secuto veniam inpetrasset, dixit: *hanc unam, Caesar, habeo iniuriam tuam: effecisti ut viverem et morerer ingratus.* Quid est tam grati animi quam nullo modo sibi satisfacere? quam ne ad spem quidem exaequandi umquam beneficii accedere? His atque eiusmodi vocibus id agamus, ut voluntas no 2 stra non lateat, sed aperiatur et luceat. Verba cessent licet, si quemadmodum debemus adfecti sumus, conscientia eminebit in voltu. Qui gratus futurus est, statim 3 dum accipit, de reddendo cogitet. Chrysippus quidem dicit illum velut in certamen cursus conpositum et carceribus inclusum opperiri debere tempus suum, ad quod velut dato signo prosiliat. et quidem magna illi celeritate opus est, magna contentione, ut consequatur antecedentem.

XXVI. Videndum est nunc, quid maxime faciat ingratos: facit aut nimius sui suspectus et insitum mortalitati vitium se suaque mirandi, aut aviditas, aut invidia.

Incipiamus a primo. Nemo non benignus est sui iudex. inde est, ut omnia meruisse se existimet et in solutum accipiat nec satis suo pretio se aestimatum putet. „Hoc mihi dedit, sed quam sero, sed post quot labores? quanto consequi plura potuissem, si illum aut illum aut me colere maluissem? non hoc speraveram. in turbam coniectus sum. tam exiguo dignum me iudicavit? honestius praeteriri fuit."

1 XXVII. Cn. Lentulus augur, divitiarum maximum exemplum, antequam illum libertini pauperem facerent, hic qui quater milies sestertium suum vidit (proprie dixi: nihil enim amplius quam vidit), ingenii fuit sterilis, tam pusilli quam animi. cum esset avarissimus, nummos citius emittebat quam verba: tanta illi inopia erat sermonis.
2 Hic cum omnia incrementa sua divo Augusto deberet, ad quem adtulerat paupertatem sub onere nobilitatis laborantem, princeps iam civitatis et pecunia et gratia subinde de Augusto solebat queri dicens a studiis se abductum. nihil tantum in se congestum esse, quantum perdidisset relicta eloquentia. At illi inter alia hoc quoque divus Augustus praestiterat, quod illum derisu et labore inrito
3 liberaverat. Non patitur aviditas quemquam esse gratum. numquam enim inprobae spei quod datur, satis est, et maiora cupimus, quo maiora venerunt multoque concitatior est avaritia in magnarum opum congestu conlocata, ut flammae infinito acrior vis est, quo
4 ex maiore incendio emicuit. Aeque ambitio non patitur quemquam in ea mensura honorum conquiescere, quae quondam eius fuit inpudens votum: nemo agit de tribunatu gratias, sed queritur, quod non est ad praeturam usque perductus. nec haec grata est, si deest consulatus. ne hic quidem satiat, si unus est. Ultrà se cupiditas porrigit et felicitatem suam non intellegit, quia non unde venerit respicit, sed quo tendat.

XXVIII. Omnibus his vehementius et inpor- 1 tunius malum est invidia, quae nos inquietat, dum conparat: „hoc mihi praestitit, sed illi plus, sed illi maturius.“ et deinde nullius causam agit, contra omnes sibi favet. Quanto est simplicius, quanto prudentius beneficium acceptum augere, scire neminem tanti ab alio quanti a se ipso aestimari? „Plus accipere debui, 2 sed illi facile non fuit plus dare. in multos dividenda liberalitas erat. hoc initium est, boni consulamus et animum eius grate excipiendo evocemus. parum fecit, sed saepius faciet. illum mihi praetulit, et me multis. ille non est mihi par virtutibus nec officiis, sed habuit suam Venerem. querendo non efficiam, ut maioribus dignus sim, sed ut datis indignus. plura illis hominibus turpissimis data sunt: quid ad rem? quam raro fortuna iudicat?“ Cotidie querimur malos esse felices: saepe quae agellos 3 pessimi cuiusque transierat, optimorum virorum segetem grando percussit. fert sortem suam quisque ut in ceteris rebus ita in amicitiis. Nullum est tam plenum beneficium, 4 quod non vellicare malignitas possit, nullum tam angustum, quod non bonus interpres extendat. Numquam deerunt causae querendi, si beneficia a deteriore parte spectaveris.

XXIX. Vide quam iniqui sint divinorum munerum 1 aestimatores et quidem professi sapientiam. queruntur, quod non magnitudine corporum aequemus elephantos, velocitate cervos, levitate aves, inpetu tauros. quod solidior sit cutis beluis, decentior damis, densior ursis, mollior fibris. quod sagacitate nos narium canes vincant, quod acie luminum aquilae, spatio aetatis corvi, multa animalia nandi facilitate. Et cum quaedam ne coire qui- 2 dem in idem natura patiatur, ut velocitatem corporum et vires, ex diversis ac dissidentibus bonis hominem non esse conpositum iniuriam vocant et neglegentes nostri deos, quod non bona valitudo etiam vitiis inexpugnabilis data sit, quod non futuri scientia. vix sibi temperant, quin eo usque inpudentiae provehantur, ut naturam oderint, quod infra deos sumus, quod non in aequo illis

3 stetimus. Quanto satius est ad contemplationem tot tantorumque beneficiorum reverti et agere gratias, quod nos in hoc pulcherrimo domicilio voluerunt secundas sortiri, quod terrenis praefecerunt? aliquis ea animalia conparat nobis, quorum potestas penes nos est? Quicquid nobis 4 negatum est dari non potuit. Proinde quisquis es iniquus aestimator sortis humanae, cogita, quanta nobis tribuerit parens noster, quanto valentiora animalia sub iugum miserimus, quanto velociora consequamur, quam nihil 5 sit mortale non sub ictu nostro positum. Tot virtutes accepimus, tot artes, animum denique, cui nihil non eodem, quo intendit, momento pervium est, sideribus velociorem, quorum post multa secula futuros cursus antecedit. tantum deinde frugum, tantum opum, tantum rerum aliarum super alias acervatarum. circumeas licet cuncta et, quia nihil totum invenies quod esse te malles, ex omnibus singula excerpas, quae tibi dari velles: bene aestimata naturae indulgentia confitearis necesse est in 6 deliciis te illi fuisse. Ita est: carissimos nos habuerunt di inmortales habentque, et qui maximus tribui honos potuit, ab ipsis proximos conlocaverunt: magna accepimus, maiora non cepimus.

1 XXX. Haec, mi Liberalis, necessaria credidi, et quia loquendum aliquid de magnis beneficiis erat, cum de minutis loqueremur, et quia inde manat etiam in cetera huius detestabilis vitii audacia. Cui enim respondebit grate, quod munus existimabit aut magnum aut reddendum, qui summa beneficia spernit? cui salutem, cui spiritum debebit, qui vitam accepisse se a dis negat, quam 2 cotidie ab illis petit? Quicumque ergo gratos esse docet, et hominum causam agit et deorum, quibus nullius rei indigentibus, positis extra desiderium, referre nihilominus gratiam possumus. Non est quod quisquam excusationem mentis ingratae ab infirmitate atque inopia petat et dicat: „quid enim faciam et quomodo? quando superioribus dominisque rerum omnium gratiam referam?“ Referre facile est: si avarus es, sine inpendio. si iners, sine opera. Eodem quidem mo-

mento quo obligatus es, si vis, cum quolibet paria fecisti, quoniam qui libenter beneficium accipit, reddidit.

XXXI. Hoc ex paradoxis Stoicae sectae minime mi- 1 rabile, ut mea fert opinio, aut incredibile est, eum qui libenter accipit beneficium reddidisse. nam cum omnia ad animum referamus, fecit quisque quantum voluit. et cum pietas, fides, iustitia, omnis denique virtus intra se perfecta sit, etiamsi illi manum exserere non licuit, gratus quoque potest esse homo voluntate. Quotiens 2 quod proposuit quisque consequitur, capit operis sui fructum. qui beneficium dat, quid proponit? prodesse ei cui dat et voluptati sibi esse. si quod voluit effecit pervenitque ad me animus eius ac mutuo gaudio adfecit, tulit quod petiit. non enim sibi invicem aliquid reddi voluit: aut non fuit beneficium, sed negotiatio. Bene navigavit, 3 qui quem destinavit portum tenuit. teli iactus certae manus peregit officium, si petita percussit. beneficium qui dat, vult excipi grate. habet quod voluit, si bene acceptum est. Sed speravit emolumenti aliquid. non fuit hoc beneficium, cuius proprium est nihil de reditu cogitare. Quod accipiebam, eo animo accepi, quo dabatur: reddidi. 4 alioquin pessima optimae rei condicio est: ut gratus sim, ad fortunam mittor. si illa invita respondere non possum, sufficit animus animo. Quid ergo? non, quicquid po- 5 tuero, et faciam et reddam, et temporum rerumque occasionem sequar et inplere eius sinum cupiam, a quo aliquid accepi? Sed malo loco beneficium est, nisi et excussis manibus esse grato licet.

XXXII. „Qui accepit, inquit, beneficium, licet animo 1 benignissimo acciperet, nondum consummavit officium suum, restat enim pars reddendi. sicut in lusu est aliquid pilam scite ac diligenter excipere, sed non dicitur bonus lusor, nisi qui apte et expedite remisit quam acceperat." Exemplum hoc dissimile est. quare? quia huius rei laus 2 in corporis motu est et in agilitate, non in animo. explicari itaque totum debet, de quo oculis iudicatur, nec tamen ideo non bonum lusorem dicam, qui pilam, ut opor-

tebat, excepit, si per ipsum mora quo minus remitteret
3 non fuit. „Sed quamvis, inquit, arti ludentis nihil desit, quia partem quidem fecit, sed et partem quam non fecit, potest facere, lusus ipse inperfectus est, qui consumma-
4 tur vicibus mittendi ac remittendi.“ Nolo diutius hoc refellere. existimemus ita esse, desit aliquid lusui, non lusori: sic et in hoc, de quo disputamus, deest aliquid rei datae, cui par alia debetur, non animo. Qui animum parem sibi nactus est, quantum in illo est, quod voluit effecit.

1 XXXIII. Beneficium mihi dedit, accepi non aliter quam ipse accipi voluit: iam habet quod petit et quod unum petit, ergo gratus sum. Post haec usus mei restat et aliquod ex homine grato commodum. Hoc non inper-
2 fecti officii reliqua pars est, sed perfecti accessio. Facit Phidias statuam: alius est fructus artis, alius artificii: artis est fecisse quod voluit, artificii fecisse cum fructu. perfecit opus suum Phidias, etiamsi non vendidit. Triplex illi fructus est operis sui. unus conscientiae: hunc absoluto opere percipit. alter famae, tertius utilitatis, quem adlatura est aut gratia aut venditio aut aliqua com-
3 moditas. Sic beneficii fructus primus ille est conscientiae. hunc percipit, qui quo voluit munus suum pertulit. secundus [*et tertius*] est [et famae et] eorum, quae praestari invicem possunt: itaque cum benigne acceptum est, beneficium est. qui dedit, gratiam quidem iam recepit, mercedem nondum: debeo itaque, quod extra beneficium est, ipsum quidem bene accipiendo persolvi.

XXXIV. „Quid ergo? inquit, retulit gratiam qui nihil fecit?“ Primum fecit: bono animo bonum obtulit, et, quod est amicitiae, ex aequo. post deinde aliter beneficium, aliter creditum solvitur: non est quod exspectes, ut solutionem tibi ostendam: res inter animos geritur.
2 Quod dico non videbitur durum, quamvis primo contra opinionem pugnet tuam, si te commodaveris mihi et cogitaveris plures esse res quam verba. Ingens copia est rerum sine nomine, quas non propriis adpellationibus notamus sed alienis commodatisque: pedem et nostrum

dicimus et lecti et veli et carminis, canem et venaticum et marinum et sidus. quia non sufficimus, ut singulis singula adsignemus, quotiens opus est, mutuamur. Fortitudo est virtus pericula iusta contemnens aut scientia periculorum repellendorum, excipiendorum, provocandorum: dicimus tamen et gladiatorem fortem virum et servum nequam, quem in contemptum mortis temeritas inpulit. Parsimonia est scientia vitandi sumptus supervacuos aut ars re familiari moderate utendi: parcissimum tamen hominem vocamus pusilli animi et contracti, cum infinitum intersit inter modum et angustias. haec alia sunt natura, sed efficit inopia sermonis, ut et hunc et illum parcum vocemus, ut et ille fortis dicatur cum ratione fortuita despiciens et hic sine ratione in pericula excurrens. Sic beneficium est et actio, ut diximus, benefica et ipsum quod datur per illam actionem, ut pecunia, ut domus, ut praetexta: unum utrique nomen est, vis quidem ac potestas longe alia. 3 4 5

XXXV. Itaque adtende, iam intelleges nihil me, quod opinio tua refugiat, dicere: illi beneficio, quod actio perficit, relata gratia est, si illud benevole excipimus. illud alterum, quod re continetur, nondum reddidimus et volumus reddere. Voluntati voluntate satisfecimus, rei rem debemus. Itaque quamvis retulisse illum gratiam dicamus, qui beneficium libenter accipit, iubemus tamen aliquid ei, quod accepit, reddere. A consuetudine quaedam quae dicimus abhorrent, deinde alia via ad consuetudinem redeunt: negamus iniuriam accipere sapientem, tamen qui illum pugno percusserit, iniuriarum damnabitur. negamus stulti quicquam esse, et tamen eum, qui rem aliquam stulto subripuit, furti condemnabimus. insanire omnes dicimus, nec tamen omnes curamus elleboro. his ipsis, quos vocamus insanos, et suffragium et iurisdictionem committimus. Si dicimus eum, qui beneficium bono animo accipit, gratiam retulisse, nihilominus illum in aere alieno relinquimus gratiam relaturum, etiam cum retulit: exhortatio est illa, non infitiatio beneficii. Timea- 1 2 3

mus, ne vel*ut* intolerabili sarcina depressi deficiamus animo? „bona mihi donata sunt et fames defensa, detractae sordes, [*servatus*] spiritus et libertas potior spiritu: et quomodo referre gratiam potero? quando ille 4 veniet dies, quo illi animum meum ostendam?“ Hic ille est, quo ipse suum ostendit. excipe beneficium, amplexare. gaude, non quod accipias, sed quod reddas debiturusque sis. non adibis tam magnae rei periculum, ut casus ingratum facere te possit. Nullas tibi proponam difficultates, ne despondeas animo, ne laborum ac longae servitutis exspectatione deficias. non differo te: de praesentibus fiat. Numquam eris gratus, nisi statim es. 5 Quid ergo facies? non arma sumenda sunt: et fortasse erunt. non maria emetienda: fortasse etiam ventis minantibus solves. vis reddere beneficium? benigne accipe: retulisti gratiam, non ut solvisse te putes, sed ut securior debeas.

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBER III.

---

1 I. Non referre beneficiis gratiam et est turpe et apud omnes habetur, Aebuti Liberalis. ideo de ingratis etiam ingrati queruntur, cum interim hoc omnibus haeret, quod omnibus displicet, adeoque in contrarium itur, ut quosdam habeamus infestissimos non post beneficia tantum, 2 sed propter beneficia. Hoc pravitate naturae accidere quibusdam non negaverim: pluribus, quia memoriam tempus interpositum subducit. nam quae recentia apud illos viguerunt, ea interiecto spatio obsolescunt. de quibus fuisse mihi tecum disputationem scio, cum tu illos non

ingratos vocares, sed oblitos: tamquam ea res ingratum excuset quae facit, aut quia hoc accidit alicui, non sit ingratus, cum hoc non accidat nisi ingrato. Multa sunt 3 genera ingratorum, ut furum, ut homicidarum, quorum una culpa est, ceterum in partibus varietas magna: ingratus est, qui beneficium accepisse se negat quod accepit, ingratus est qui dissimulat, ingratus qui non reddit, ingratissimus omnium, qui oblitus est. Illi enim si non solvunt, tamen debent et exstat apud 4 illos vestigium certe meritorum intra malam conscientiam inclusorum. aliquando ad referendam gratiam converti ex aliqua causa possunt, si illos pudor admonuerit, si subita honestae rei cupiditas, qualis solet ad tempus etiam in malis pectoribus exsurgere, si invitaverit facilis occasio: hic numquam fieri gratus potest, cui beneficium totum elapsum est. et utrum tu peiorem vocas, apud quem gratia beneficii intercidit an apud quem etiam memoria? Vitiosi oculi sunt qui lucem reformidant, caeci 5 qui non vident. et parentes suos non amare inpietas est, non adgnoscere insania.

II. Quis tam ingratus est quam qui, quod in prima 1 parte animi positum esse debuit et semper occurrere, ita seposuit et abiecit, ut in ignorantiam verteret? adparet illum non saepe de reddendo cogitasse, cui obrepsit oblivio. Denique ad reddendam gratiam et virtute 2 opus est et tempore et facultate et adspirante fortuna: qui meminit, sine inpendio gratus est. Hoc, quod non operam exigit, non opes, non felicitatem, qui non praestat, nullum habet quo lateat patrocinium. numquam [enim] voluit gratus esse, qui beneficium tam longe proiecit, ut extra conspectum suum poneret. Quemadmo- 3 dum quae in usu sunt et manum cotidie tactumque patiuntur, numquam periculum situs adeunt, illa quae ad oculos non revocantur, sed extra conversationem ut supervacua iacuerunt, sordes ipsa colligunt vetustate: ita quicquid frequens cogitatio exercet ac renovat, memoriae numquam subducitur, quae nihil perdit, nisi ad quod non saepe respexit.

1 III. Praeter hanc causam aliae quoque sunt, quae nobis merita nonnumquam maxima velant. prima omnium ac potentissima, quod novis semper cupiditatibus occupati non quid habeamus, sed quid petamus inspicimus. in id quod adpetitur intentis quicquid domi est, vile est.
2 Sequitur autem ut, ubi quod acceperis leve novorum cupiditas fecit, auctor quoque eorum non sit in pretio. Amavimus aliquem et suspeximus et fundatum ab illo statum nostrum professi sumus, quamdiu nobis placebant ea, quae consecuti sumus. deinde inrumpit animum aliorum admiratio et ad ea inpetus factus est, uti mortalibus mos est ex magnis maiora cupiendi: protinus excidit, quicquid ante apud nos beneficium vocabatur, nec ea intuemur, quae nos aliis praeposuere, sed ea sola, quae
3 fortuna praecedentium ostentat. Non potest autem quis quam et invidere et gratias agere, quia invidere querentis et moesti est, gratias agere gaudentis, deinde quia nemo nostrum novit nisi *id* tempus, quod cum maxime
4 transit, ad praeterita rari animum retorquent. Sic fit ut praeceptores eorumque beneficia intercidant, quia totam pueritiam reliquimus. sic fit ut in adulescentiam nostram collata pereant, quia ipsa numquam retractatur. Nemo quod fuit tamquam in praeterito, sed tamquam in perdito ponit, ideoque caduca memoria est futuro inmimentium.

1 IV. Hoc loco reddendum est Epicuro testimonium, qui adsidue queritur, quod adversus praeterita simus ingrati, quod quaecumque percepimus bona non reducamus nec inter voluptates numeremus, cum certior nulla sit vo-
2 luptas quam quae iam eripi non potest. Praesentia bona nondum tota in solido sunt, potest illa casus aliquis incidere. futura pendent et incerta sunt: quod praeteriit inter tuta sepositum est. Quomodo gratus esse quisquam adversus beneficia potest, qui omnem vitam suam transsilit praesentium totus ac futurorum? Memoria gratum facit: memoriae minimum tribuit, quisquis spei plurimum.

V. Quemadmodum, mi Liberalis, quaedam res semel 1 perceptae haerent, quaedam ut scias, non est satis didicisse, intercidit enim eorum scientia, nisi continuetur. geometriam dico et sublimium cursum et si qua alia propter subtilitatem lubrica sunt: ita beneficia quaedam magnitudo non patitur excidere, quaedam minora, sed numero plurima et temporibus diversa effluunt, quia, ut dixi, non subinde illa tractamus nec libenter quid cuique debeamus recognoscimus. Audi voces petentium: nemo 2 non victuram semper in animo suo memoriam dixit. nemo non deditum se et devotum professus est, et si quod aliud humilius verbum quo se obpigneret invenit. post exiguum tempus iidem illi verba priora quasi sordida et parum libera evitant. perveniunt deinde eo quo, ut ego existimo, pessimus quisque atque ingratissimus pervenit, ut obliviscantur: adeo enim ingratus est, qui oblitus est, ut ingratus sit, cui beneficium in mentem venit.

VI. Hoc tam invisum vitium an inpunitum 1 esse debeat quaeritur et an haec lex, quae in scholis exercetur, etiam in civitate ponenda sit, qua ingrati datur actio, quae videtur aequa omnibus. „Quidni? cum urbes quoque urbibus quae praestitere exprobrent et in maiores collata a posteris exigant.“ Nostri maiores, maximi scilicet viri, ab hostibus tantum 2 res repetierunt, beneficia magno animo dabant, magno perdebant. excepta Macedonum gente non est in ulla data adversus ingratum actio, magnumque hoc argumentum est dandam non fuisse, quia adversus maleficium omne consensimus, et homicidii, veneficii, parricidii, violatarum religionum aliubi atque aliubi diversa poena est, sed ubique aliqua: hoc frequentissimum crimen nusquam punitur, ubique inprobatur. neque absolvimus illud, sed cum difficilis esset incertae rei aestimatio, tantum odio damnavimus et inter ea reliquimus, quae ad iudices deos mittimus.

VII. Rationes autem multae mihi occurrunt, 1 propter quas crimen hoc in legem cadere non debeat. Primum omnium pars optima benefi-

cii periit, si actio sicut *creditae* pecuniae aut ex conducto et locato datur. hoc enim in illo speciosissimum est, quod dedimus vel perdituri, quod totum permisimus accipientium arbitrio: si adpello, si ad iudicem voco,
2 incipit non beneficium esse, sed creditum. Deinde cum res honestissima sit referre gratiam, desinit esse honesta, si necessaria est. non enim magis laudabit quisquam gratum hominem quam eum, qui depositum reddidit aut quod
3 debebat citra iudicem solvit. Ita duas res, quibus in vita humana nihil pulchrius est, corrumpimus, gratum hominem et beneficum. quid enim aut in hoc magnificum est, si beneficium non dat, sed commodat? aut in illo, qui reddit, non quia vult, sed quia necesse est? Non est gloriosa res gratum esse, nisi tutum est ingratum fuisse.
4 Adice nunc quod huic uni legi omnia fora vix sufficient. quis erit qui non agat? quis cum quo non agatur? omnes sua extollunt, omnes etiam minima, quae
5 in alios contulere, dilatant. Praeterea quaecumque in cognitionem cadunt, conprendi possunt et non dare infinitam licentiam iudicii. ideo melior videtur condicio causae bonae, si ad iudicem quam si ad arbitrum mittitur, quia illum formula includit et certos, quos non excedat, terminos ponit, huius libera et nullis adstricta vinculis religio et detrahere aliquid potest et adicere et sententiam suam, non prout lex aut iustitia suadet, sed prout hu-
6 manitas aut misericordia inpulit, regere. Ingrati actio non erat iudicem adligatura, sed regno liberrimo positura. quid sit enim beneficium non constat. deinde quantum sit: refert quam benigne illud interpretetur iudex. Quid sit ingratus nulla lex monstrat: saepe [et] qui reddidit quod accepit ingratus est et qui non reddidit
7 gratus. De quibusdam et inperitus iudex dimittere tabellam potest, ubi fecisse aut non fecisse pronuntiandum est, ubi prolatis cautionibus controversia tollitur: ubi *vero* inter disputantes ratio ius dicit, ubi animi coniectura capienda est, ubi id, de quo sola sapientia decernit, in controversiam incidit, non potest ad haec sumi iudex ex turba selectorum, quem census in album et equestris hereditas misit.

VIII. Itaque non haec parum idonea res visa est, quae 1 deduceretur ad iudicem, sed nemo huic rei satis idoneus iudex inventus est. quod non admiraberis, si excusseris, quid habiturus fuerit difficultatis quisquis in eiusmodi reum exisset. Donavit aliquis magnam pecuniam, sed 2 dives, sed non sensurus inpendium. donavit alius, sed toto patrimonio cessurus. summa eadem est, beneficium idem non est. Etiamnunc adice: hic pecuniam pro addicto dependit, sed cum illam domo protulisset. ille dedit eamdem, sed mutuam sumpsit aut rogavit et se obligari ingenti merito passus est: eodem existimas loco esse illum, qui beneficium ex facili largitus est, et hunc, qui accepit ut daret? Tempore quaedam magna fiunt, 3 non summa: beneficium est donata possessio, cuius fertilitas laxare possit annonam, beneficium est unus in fame panis. beneficium est donare regiones, per quas magna flumina et navigabilia decurrant, beneficium est arentibus siti et vix spiritum per siccas fauces ducentibus monstrare fontem. Quis inter se ista conparabit? quis expendet? difficilis est sententia, quae non rem, sed vim rei quaerit. eadem licet sint, aliter data non idem pendent. Dedit mihi hic beneficium, sed non libenter, sed 4 dedisse se questus est, sed superbius me quam solebat aspexit, sed tam tarde dedit, ut plus praestaturus fuerit, si cito negasset: horum quomodo iudex inibit aestimationem, cum sermo et dubitatio et voltus meriti gratiam destruant?

IX. Quid quod quaedam beneficia vocantur, quia nimis 1 concupiscuntur, quaedam non sunt ex hac volgari nota, sed maiora, etiamsi minus adparent? Beneficium vocas 2 dedisse potentis populi civitatem, in quatuordecim deduxisse et defendisse capitis reum: quid utilia suasisse? quid retinuisse, ne in scelus rueret? quid gladium excussisse morituro? quid efficacibus remediis [refocillasse] lugentem et quos desiderabat volentem sequi ad vitae consilium reduxisse? quid adsedisse aegro et, cum valitudo eius ac salus momentis constaret, excepisse idonea cibo tempora et cadentes venas vino refecisse et me-

3 dicum adduxisse morienti? Haec quis aestimabit? quis dissimilibus beneficiis iubebit beneficia pensari? ,Donavi tibi domum:' „sed ego tuam supra te ruere praedixi." ,Dedi tibi patrimonium:' „sed ego naufrago tabulam." ,Pugnavi pro te et volnera excepi:' „at ego vitam tibi silentio dedi." Cum aliter beneficium detur, aliter red datur, paria facere difficile est.

1 X. Dies praeterea beneficio reddendo non dicitur, sicut pecuniae creditae. itaque potest qui nondum reddidit reddere. dic enim intra quod tempus deprehendatur ingratus. Maxima beneficia probationem non habent, saepe intra tacitam duorum conscientiam latent. an hoc inducimus, ut non demus beneficia sine 2 teste? Quam deinde poenam ingratis constituimus? unam omnibus, cum disparia beneficia sint? an inaequalem et pro cuiusque beneficio maiorem aut minorem? Age, intra pecuniam versabitur taxatio: quid quod quaedam vitae beneficia sunt et maiora vita? his quae pronuntiabitur poena? minor beneficio? iniqua est. par et capitalis? quid inhumanius quam cruentos esse beneficiorum exitus?

1 XI. „Quaedam, inquit, privilegia parentibus data sunt. quomodo horum extra ordinem habita ratio est, sic aliorum quoque beneficiorum haberi debet." Parentum condicionem sacravimus, quia expediebat liberos tolli: sollicitandi ad hunc laborem erant incertam adituri fortunam. non poterat illis dici, quod beneficia dantibus dicitur: „cui des elige. ipse tecum, si deceptus es, querere. dignum adiuva." in liberis tollendis nihil iudicio tollentium licet: tota res voti est: itaque ut aequiore animo adirent aleam, danda illis aliqua potestas fuit. 2 Deinde alia condicio est parentum, qui beneficia quibus dederunt, dant nihilominus daturique sunt, nec est periculum, ne dedisse ipsos mentiantur. in ceteris quaeri debet non tantum an receperint, sed an dederint: horum in confesso merita sunt. et quia utile est iuventuti regi, inposuimus illi quasi domesticos magistratus, sub quo- 3 rum custodia contineretur. Deinde omnium parentum

unum erat beneficium: itaque aestimari semel potuit. alia diversa sunt, dissimilia, infinitis inter se intervallis distantia: itaque sub nullam regulam cadere potuerunt, cum aequius esset omnia relinqui quam omnia aequari.

XII. Quaedam magno dantibus constant, quaedam 1 accipientibus magna sunt, sed gratuita tribuentibus. quaedam amicis data sunt, quaedam ignotis. plus est, quamvis idem detur, si ei datur, quem nosse a beneficio tuo incipis. Hic auxilia tribuit, ille ornamenta, ille solatia. Invenies qui nihil putet esse iucundius, nihil maius 2 quam habere, in quo calamitas adquiescat. invenies rursus, qui dignitati suae quam securitati consuli malit et qui plus ei debere se iudicet, per quem tutior est quam ei, per quem honestior: proinde ista maiora aut minora erunt, prout fuerit iudex aut ad haec aut ad illa inclinatus animo. Praeterea creditorem mihi ipse eligo, benefi- 3 cium saepe ab eo accipio, a quo nolo et aliquando ignorans obligor: quid facies? ingratum vocabis eum, cui beneficium inscio et, si scisset, non accepturo inpositum est? non vocabis eum, qui utcumque acceptum non reddidit? Aliquis dedit mihi beneficium, sed idem postea 4 fecit iniuriam: utrum uno munere ad patientiam omnium iniuriarum adstringor, an perinde erit ac si gratiam retulerim, quia beneficium suum ipse insequenti iniuria rescidit? Quomodo deinde aestimabis, utrum plus sit, quod accepit aut in quo laesus est? Dies me deficiet omnes difficultates persequi temptantem.

XIII. „Tardiores, inquit, ad beneficia danda facimus 1 non vindicando data nec infitiatores eorum adficiendo poena.“ Sed illud quoque tibi e contrario occurrat, multo tardiores futuros ad accipienda beneficia, si periculum causae dicundae adituri erunt et innocentiam sollicitiore habituri loco. Deinde erimus per hoc ipsi quoque ad 2 danda tardiores. nemo enim libenter dat invitis, sed quicumque ad benefaciendum bonitate invitatus est et ipsa pulchritudine rei, etiam libentius dabit nihil debituris nisi quod volunt. minuitur enim gloria eius officii, cui diligenter cautum est.

1 XIV. „Deinde pauciora erunt beneficia, sed veriora: quid autem mali est inhiberi beneficiorum temeritatem?“ Hoc enim ipsum secuti sunt, qui nullam legem huic constituerunt, ut circumspectius donaremus, circumspectius 2 eligeremus eos, in quos merita conferuntur. Etiam atque etiam cui des considera: nulla actio erit, nulla repetitio. erras, si existimas succursurum tibi iudicem. nulla lex te in integrum restituet: solam accipientis fidem specta. Hoc modo beneficia auctoritatem suam tenent et magni- 3 fica sunt: pollues illa, si materiam litium feceris. Aequissima vox est et ius gentium prae se ferens, *redde quod debes*. haec turpissima est in beneficio, *redde*. Quid? reddet vitam quam debet? dignitatem? securitatem? sa- 4 nitatem? reddi maxima quaeque non possunt. „Aut pro his, inquit, aliquid quod tanti sit.“ Hoc est quod dicebam, interituram tantae rei dignitatem, si beneficium mercem facimus. Non est inritandus animus ad avaritiam, ad querelas, ad discordiam: sua sponte in ista fertur. quantum possumus resistamus et quaerenti occasiones amputemus.

1 XV. Utinam quidem persuadere possemus, ut pecunias creditas tantum a volentibus acciperent! utinam nulla stipulatio emptorem venditori obligaret! nec pacta conventaque inpressis signis custodirentur! fides potius illa 2 servaret et aequum colens animus! Sed necessaria optimis praetulerunt et cogere fidem quam spectare malunt: adhibentur ab utraque parte testes: ille per tabulas plurium nomina interpositis parariis facit. ille non est inter- 3 rogatione contentus, nisi reum manu sua tenuit. O turpem humani generis [et] fraudis ac nequitiae publicae confessionem! anulis nostris plus quam animis creditur. In quid isti viri ornati adhibiti sunt? in quid inprimunt signa? nempe ne ille neget accepisse se quod accepit. Hos incorruptos viros et vindices veritatis existimas? at his ipsis non aliter statim pecuniae committentur. Ita non honestius erat a quibusdam fidem falli quam ab om- 4 nibus perfidiam timeri? Hoc unum deest avaritiae, ut beneficia sine sponsore non demus. Generosi animi est et

magnifici iuvare, prodesse: qui dat beneficia deos imitatur, qui repetit, feneratores. Quid illos, dum vindicamus, in turbam sordidissimam redigimus?

XVI. „Plures, inquit, ingrati erunt, si nulla adversus ingratum datur actio." Immo potius pauciores, quia maiore delectu dabuntur beneficia. Deinde non expedit notum omnibus fieri quam multi ingrati sint: pudorem enim rei tollet multitudo peccantium et desinet esse probri loco commune maledictum. Numquid iam ulla repudio erubescit, postquam inlustres quaedam ac nobiles feminae non consulum numero, sed maritorum annos suos conputant et exeunt matrimonii causa, nubunt repudii? Tamdiu istuc timebatur quamdiu rarum erat: quia vero nulla sine divortio acta sunt, quod saepe audiebant, facere didicerunt. Numquid iam ullus adulterii pudor est, postquam eo ventum est, ut nulla virum habeat, nisi ut adulterum inritet? argumentum est deformitatis pudicitia. Quam invenies tam miseram, tam sordidam, ut illi satis sit unum adulterorum par, nisi singulis divisit horas? et non sufficit dies omnibus, nisi apud alium gestata est, apud alium mansit. infrunita et antiqua est, quae nesciat matrimonium vocari unum adulterium. Quemadmodum horum delictorum iam evanuit pudor, postquam res latius evagata est, ita ingratos plures efficies et avidiores, si numerare se coeperint.

XVII. „Quid ergo? inpunitus erit ingratus?" Quid ergo, inpunitus erit inpius? quid malignus? quid avarus? quid inpotens? quid crudelis? Inpunita tu credis esse, quae invisa sunt? aut ullum supplicium gravius existimas publico odio? Poena est, quod non audet ab ullo beneficium accipere, quod non audet ulli dare, quod omnium designatur oculis aut designari se iudicat, quod intellectum optimae rei ac dulcissimae amisit. An tu infelicem vocas, qui caret acie oculorum, cuius aures morbus obstruxit, non vocas miserum eum, qui sensum beneficiorum amisit? Testes ingratorum omnium deos metuit, urit illum et angit intercepti beneficii conscientia: denique satis haec ipsa poena magna est, quod rei, ut

dicebam, iucundissimae fructum non percipit. At quem iuvat accepisse, aequali perpetuaque voluptate fruitur et animum eius, a quo accepit, non rem intuens gaudet. gratum hominem semper beneficium delectat, ingratum
4 semel. Conparari autem potest utriusque vita: cum alter tristis sit et sollicitus, qualis esse infitiator ac fraudulentus solet, apud quem non parentum, qui debet, honor est, non educatoris, non praeceptorum, alter laetus, hilaris, occasionem referendae gratiae exspectans et ex hoc ipso adfectu gaudium grande percipiens nec quaerens quomodo decoquat, sed quemadmodum plenius uberiusque respondeat non solum parentibus et amicis, sed humilioribus quoque [personis]. nam etiamsi a servo suo beneficium accepit, aestimat non a quo, sed quod acceperit.

1 XVIII. Quamquam quaeritur a quibusdam sicut ab Hecatone, an beneficium dare servus domino possit. sunt enim qui ita distinguant: quaedam beneficia esse, quaedam officia, quaedam ministeria. beneficium esse quod alienus det: alienus est, qui potuit sine reprehensione cessare. officium esse filii, uxoris, earum personarum, quas necessitudo suscitat et ferre opem iubet. ministerium esse servi, quem condicio sua eo loco posuit, ut nihil eorum quae praestat, inputet superiori.
2 * Praeterea servum qui negat dare aliquando domino beneficium, ignarus est iuris humani. refert enim, cuius animi sit qui praestat, non cuius status: nulli praeclusa virtus est, omnibus patet, omnes admittit, omnes invitat, ingenuos, libertinos, servos, reges, exules. non eligit domum nec censum, nudo homine contenta est. Quid enim erat tuti adversus repentina, quid animus magnum promitteret sibi, si certam virtu-
3 tem fortuna mutaret? Si non dat beneficium servus domino, nec regi quisquam suo nec duci suo miles. quid enim interest, quali quis teneatur imperio, si summo tenetur? nam si servo, quo minus in nomen meriti perveniat, necessitas obest et patiendi ultima timor, idem istuc obstabit et ei qui regem habet et ei qui ducem, quoniam

sub dispari titulo paria in illos licent. atqui dant regibus suis, dant imperatoribus beneficia: ergo et [*servi*] dominis. Potest servus iustus esse, potest fortis, potest ma- 4 gni animi: ergo et beneficium dare potest. nam et hoc virtutis est. Adeo quidem dominis servi beneficia possunt dare, ut ipsos saepe beneficii sui fecerint.

XIX. Non est dubium, quin servus beneficium dare 1 possit cuilibet: quare ergo non et domino suo possit? „Quia non potest, inquit, creditor domini sui fieri, si pecuniam illi dederit. Alioquin cotidie dominum suum obligat: peregrinantem sequitur, aegro ministratur eius labore summo [colit]: omnia tamen ista, quae alio praestante beneficia dicerentur, praestante servo ministeria sunt. beneficium enim id est, quod quis dedit, cum illi liceret et non dare. servus autem non habet negandi potestatem: ita non praestat, sed paret, nec id se fecisse iactat, quod non facere non potuit.“ Iam sub ista lege 2 vincam et eo perducam servum, ut in multa liber sit: interim dic mihi, si tibi ostendero aliquem [servum] pro salute domini sui sine respectu sui dimicantem et confossum volneribus, reliquias tamen sanguinis ab ipsis vitalibus fundentem et, ut ille effugiendi tempus habeat, moram sua morte quaerentem: hunc tu negabis beneficium dedisse, quia servus est? Si tibi ostendero aliquem, 3 ut secreta domini prodat, nulla tyranni pollicitatione corruptum, nullis territum minis, nullis cruciatibus victum avertisse quantum potuerit suspiciones quaerentis et inpendisse spiritum fidei: hunc tu negabis beneficium domino dedisse, quia servus est? Vide ne eo maius sit 4 quo rarius est exemplum virtutis in servis eoque gratius quod, cum fere invisa imperia sint et omnis necessitas gravis, commune servitutis odium in aliquo domini caritas vicit. Ita non ideo beneficium non est, quia a servo profectum est, sed ideo maius, quia deterrere ab illo ne servitus quidem potuit.

XX. Errat, si quis existimat servitutem in totum ho- 1 minem descendere: pars melior eius excepta est: corpora obnoxia sunt et adscripta dominis, mens quidem

sui iuris. quae adeo libera et vaga ést, ut ne ab hoc quidem carcere, cui inclusa est, teneri queat, quo minus inpetu suo utatur et ingentia agat et in infinitum comes
2 coelestibus exeat. Corpus itaque est quod domino fortuna tradidit. hoc emit, hoc vendit: interior illa pars mancipio dari non potest. Ab hac quicquid venit liberum est: nec enim aut nos omnia iubere possumus aut in omnia servi parere coguntur. contra rempublicam imperata non facient, nulli sceleri manus commodabunt.

1 XXI. Quaedam sunt quae leges nec iubent nec vetant facere: in his servus materiam beneficii habet: quamdiu praestatur quod a servo exigi solet, ministerium est. ubi plus quam quod servo necesse est, beneficium. ubi in
2 adfectum amici transit, desinit vocari ministerium. Est aliquid, quod dominus praestare servo debeat, ut cibaria, ut vestiarium. nemo hoc dixit beneficium: at indulsit liberalius, educavit, artes quibus erudiuntur ingenui tradidit: beneficium est. Idem e contrario fit in persona servi: quicquid est, quod servilis officii formulam excedit, quod non ex imperio, sed ex voluntate praestatur, beneficium est, si modo tantum est, ut hoc vocari potuerit quolibet alio praestante.

1 XXII. Servus, ut placet Chrysippo, perpetuus mercenarius est. Quemadmodum ille beneficium dat, ubi plus praestat quam in quod operas locavit, sic servus ubi benevolentia erga dominum fortunae suae modum transiit et altius aliquid ausus quod etiam felicius natis decori esset [et] spem domini antecessit, beneficium est
2 intra domum inventum. An aequum tibi videtur, quibus si minus debito faciant, irascimur, non haberi gratiam, si plus debito solitoque fecerint? Vis scire, quando non sit beneficium? ubi dici potest: „quid si nollet?“ ubi vero id praestitit, quod nolle licuit, voluisse laudandum
3 est. Inter se contraria sunt beneficium et iniuria. potest dare beneficium domino, si a domino iniuriam accipere. atqui de iniuriis dominorum in servos qui audiat positus est, qui et saevitiam et libidinem et in praebendis ad victum necessariis avaritiam conpescat. Quid ergo? bene-

ficium dominus a servo accipit? immo homo ab homine. Denique quod in illius potestate fuit fecit: beneficium 4 domino dedit. ne a servo acceperis, in tua potestate est. Quis autem tantus est, quem non fortuna indigere etiam infimis cogat?

XXIII. Multa iam beneficiorum genera referam et dis- 1 similia et quaedam inter se contraria. Dedit aliquis domino suo vitam, dedit mortem, servavit periturum: et hoc si parum est, pereundo servavit. alius mortem domini adiuvit, alius decepit. Claudius Quadrigarius in duodevice- 2 simo annalium tradit, cum obsideretur Grumentum et iam ad summam desperationem ventum esset, duos servos ad hostem transfugisse et operae pretium fecisse. Deinde urbe capta passim discurrente victore illos per nota itinera ad domum, in qua servierant, praecucurrisse et dominam suam ante se egisse. quaerentibus quaenam esset, dominam et quidem crudelissimam ad supplicium ab ipsis duci professos esse. eductam deinde extra muros summa cura celasse, donec hostilis ira consideret. deinde, ut satiatus miles cito ad Romanos mores rediit, illos quoque ad suos redisse et dominam sibi ipsos dedisse. Manumisit utrumque 3 e vestigio illa nec indignata est ab his se vitam accepisse, in quos vitae necisque potestatem habuisset. Potuit sibi hoc vel magis gratulari. aliter enim servata munus notae et volgaris clementiae habuisset: sic servata nobilis fabula et exemplum duarum urbium fuit. In tanta confusione 4 captae civitatis cum sibi quisque consuleret, omnes ab illa praeter transfugas fugerunt. at hi, ut ostenderent, quo animo facta esset prior illa transitio, a victoribus ad captivam transfugerunt personam parricidarum ferentes, quod in illo beneficio maximum fuit: tanti iudicaverunt, ne domina occideretur, videri dominam occidisse. Non est, mihi crede, non est servilis animi, egregium factum fama sceleris emisse. Vettius, praetor Marsorum, duce- 5 batur ad Romanum imperatorem. servus eius gladium militi ipsi, a quo trahebatur, eduxit et primum dominum occidit, deinde: *tempus est*, inquit, *me et mihi consulere: iam dominum manumisi.* atque ita se uno ictu traiecit.

Da mihi quemquam, qui magnificentius dominum servaverit.

1 XXIV. Corfinium Caesar obsidebat. tenebatur inclusus Domitius: imperavit medico eidemque servo suo, ut sibi venenum daret. Cum tergiversantem videret, *quid cunctaris*, inquit, *tamquam tua in potestate totum istud sit? mortem rogo armatus.* Tum ille promisit et medicamentum innoxium bibendum illi dedit. quo cum sopitus esset, accessit ad filium eius: *iube*, inquit, *me adservari*, *dum ex eventu intellegas*, *an venenum patri tuo dederim.* Vixit Domitius et servatus a Caesare est. prior tamen illum servus servaverat.

1 XXV. Bello civili proscriptum dominum servus abscondit et, cum anulos eius sibi aptasset ac vestem induisset, speculatoribus occurrit nihilque se deprecari, quo minus imperata peragerent, dixit et deinde cervicem porrexit. Quanti viri est pro domino eo tempore mori velle, quo erat rara fides dominum mori nolle? in publica crudelitate mitem inveniri, in publica perfidia fidelem? cum praemia proditionis ingentia ostendantur, praemium fidei mortem concupiscere?

1 XXVI. Nostri seculi exempla non praeteribo. Sub Tiberio Caesare fuit accusandi frequens et paene publica rabies, quae omni civili bello gravius togatam civitatem confecit: excipiebatur ebriorum sermo, simplicitas iocantium. nihil erat tutum. omnis saeviendi placebat occasio. nec iam reorum exspectabatur eventus, cum esset unus. Coenabat Paulus praetorius in convivio quodam imaginem Tiberii Caesaris habens ectypam et eminente 2 gemma. Rem ineptissimam fecero, si nunc verba quaesiero, quemadmodum dicam illum matelam sumpsisse. quod factum simul et Maro ex notis illius temporis vestigatoribus notavit, et servus eius, quando nectebantur insidiae, ei ebrio anulum extraxit. et cum Maro convivas testaretur admotam esse imaginem obscoenis et iam subscriptionem conponeret, ostendit in manu sua servus anulum. Si quis hunc servum vocat, et illum convivam vocabit.

XXVII. Sub divo Augusto nondum hominibus verba 1 sua periculosa erant, iam molesta. Rufus, vir ordinis senatorii, inter coenam optaverat, „ne Caesar salvus rediret ex ea peregrinatione quam parabat." et adiecerat „idem omnes et tauros et vitulos optare." Fuerunt qui illa diligenter audirent. Ut primum diluxit, servus qui coenanti ad pedes steterat, narrat quae inter coenam ebrius dixisset et hortatur, ut Caesarem occupet atque ipse se deferat. Usus consilio descendenti Caesari oc- 2 currit et, cum malam mentem habuisse se pridie iurasset, id ut in se et in filios suos recideret, optavit et Caesarem, ut ignosceret sibi rediretque in gratiam secum, rogavit. Cum dixisset se Caesar facere: „nemo, inquit, 3 credet te mecum in gratiam redisse, nisi aliquid mihi donaveris," petitque non fastidiendam a propitio summam et inpetravit. Caesar ait: „Mea causa dabo operam, ne umquam tibi irascar." Honeste fecit Caesar, quod 4 ignovit, quod liberalitatem clementiae adiecit. quicumque hoc audierit exemplum, necesse est Caesarem laudet, sed cum servum ante laudaverit. Non exspectas, ut tibi narrem manumissum, qui hoc fecerat. nec tamen gratis: pecuniam pro libertate eius Caesar numeraverat.

XXVIII. Post tot exempla num est dubium, quin be- 1 neficium aliquando a servo dominus accipiat? Quare potius persona rem minuat quam personam res ipsa cohonestet? eadem omnibus principia eademque origo, nemo altero nobilior, nisi cui rectius ingenium et artibus bonis aptius. Qui imagines in atrio exponunt et nomina 2 familiae suae longo ordine ac multis stemmatum inligata flexuris in parte prima aedium collocant, non noti magis quam nobiles sunt? Unus omnium parens mundus est: sive per splendidos sive per sordidos gradus ad hunc prima cuiusque origo perducitur. Non est quod te isti decipiant, qui, cum maiores suos recensent, ubicumque nomen inlustre fecit [*illorum vel fortuna vel virtus, suam superbiam*] illo fulciunt. Neminem despexeris, etiamsi 3 circa illum obsoleta sunt nomina et parum indulgente adiuta fortuna, sive libertini ante vos habentur sive servi

sive exterarum gentium homines. Erigite audacter animos et quicquid in medio sordidi iacet transsilite: exspe-
4 ctat vos in summo magna nobilitas. Quid superbia in tantam vanitatem adtollimur, ut beneficia a servis indignemur accipere et sortem eorum spectemus obliti meritorum? Servum tu quemquam vocas libidinis et gulae servus et adulterae, immo adulterarum commune man-
5 cipium? Servum vocas quemquam tu? Quo tandem ab istis gerulis raperis cubile istud tuum circumferentibus? quo te penulati isti in militum [et] quidem non volgarem cultum subornati, quo, inquam, te isti efferunt? ad ostium alicuius ostiarii, ad hortos alicuius ne ordinarium quidem habentis officium: et deinde negas tibi a servo tuo beneficium dari posse, cui osculum alieni servi benefi-
6 cium est? Quae est tanta animi discordia? eodem tempore servos despicis et colis, imperiosus intra limen atque inpotens, humilis foris et tam contemptus quam contemnens: neque enim ulli magis abiciunt animos quam qui inprobe tollunt nullique ad calcandos alios paratiores quam qui contumelias facere accipiendo didicerunt.

1 XXIX. Dicenda haec fuerunt ad contundendam insolentiam hominum ex fortuna pendentium vindicandumque ius beneficii dandi servis, ut filiis quoque vindicaretur. quaeritur enim, an aliquando liberi maiora beneficia dare parentibus suis possint, quam acceperint.

2 Illud conceditur multos filios maiores potentioresque exstitisse quam parentes suos. aeque et illud, meliores fuisse. quod si constat, potest fieri, ut meliora tribuerint, cum et fortuna illis maior esset et melior voluntas.
3 „Quicquid, inquit, est, quod det patri filius, utique minus est, quia hanc ipsam dandi facultatem patri debet. Ita numquam beneficio vincitur, cuius beneficium est ipsum, quod vincitur.“ Primum quaedam initium ab aliis trahunt et tamen initiis suis maiora sunt, nec ideo aliquid non est maius eo quo coepit, quia non potuisset in tan-
4 tum procedere, nisi coepisset. Nulla non res principia

sua magno gradu transit. Semina omnium rerum causae sunt et tamen minimae partes sunt eorum, quae gignunt. Adspice Rhenum, adspice Euphraten, omnes denique inclitos amnes: quid sunt, si illos illic unde effluunt aestimes? quicquid est quo timentur, quo nominantur, in processu paraverunt. †† Adspice trabes, sive proceri- 5 tatem aestimes, altissimas, sive crassitudinem spatiumque ramorum, latissime fusas: quantulum est his conparatum illud, quod radix tenui fibra conplectitur? † tolle radicem: nemora non surgent nec tanti montes vestientur. † Innituntur fundamentis suis templa et illa urbis moenia: tamen quae in firmamentum totius operis iacta sunt, latent. Idem in ceteris evenit: principia sua sem- 6 per sequens magnitudo obruet. Non potuissem quicquam consequi, nisi parentum beneficium antecessisset: sed non ideo quicquid consecutus sum, minus est eo, sine quo consecutus non essem. Nisi me nutrix aluisset in- 7 fantem, nihil eorum, quae consilio ac manu gero, facere potuissem nec in hanc emergere nominis claritatem, quam civili ac militari industria merui: numquid tamen ideo maximis operibus praeferes nutricis officium? aut quicquam interest, cum aeque sine patris beneficio quam sine nutricis non potueris ad ulteriora procedere? Quod si 8 initio meo quicquid iam possum debeo, cogita non esse initium mei patrem, nec avum quidem. semper enim erit ulterius aliquid, ex quo originis proximae origo descendat: atqui nemo dicet me plus debere ignotis et ultra memoriam positis maioribus quam patri. plus autem debeo, si hoc ipsum, quod genuit me pater meus, maioribus debet.

XXX. „Quicquid praestiti patri, etiamsi magnum est, 1 infra aestimationem paterni muneris est, quia non essem, si non genuisset.“ Isto modo etiam, si quis patrem meum aegrum ac moriturum sanaverit, nihil praestare ei potero, quod non beneficio eius minus sit: non enim genuisset me pater, nisi sanatus esset. sed vide, ne illud verius sit aestimari, an id quod potui et id quod feci, meum sit, mearum virium, meae voluntatis. Illud quod natus sum, 2

per se intuere quale sit: animadvertis exiguum et incertum et boni malique communem materiam, sine dubio primum ad omnia gradum, sed non ideo maiorem omnibus,
3 quia primus est. Servavi patrem et ad summam provexi dignitatem et principem urbis suae feci. nec tantum rebus a me gestis nobilitavi, sed ipsi quoque gerendarum ingentem ac facilem nec tutam minus quam gloriosam dedi materiam. honores, opes, quicquid humanos ad se animos rapit, congessi: et cum supra omnes starem, infra
4 illum steti. Dic nunc: „hoc ipsum, quod ista potuisti, patris munus est.“ respondebo tibi: „est prorsus, si ad ista facienda nasci satis est. sed si ad bene vivendum minima portio est vivere et id tribuisti, quod cum feris mihi et animalibus quibusdam minimis, quibusdam etiam foedissimis commune est: noli tibi adserere, quod non ex tuis beneficiis, etiam sine tuis oritur.“

1 XXXI. Puta me vitam pro vita reddidisse: sic quoque munus tuum vici, cum ego dederim sentienti, cum sentiens me dare, cum vitam tibi non voluptatis meae causa aut certe per voluptatem dederim, cum tanto maius sit retinere spiritum quam accipere, quanto levius mori ante
2 mortis metum. Ego vitam dedi statim illa usuro: tu nescituro an viveret. ego vitam dedi mortem timenti: tu vitam dedisti, ut mori possem. ego vitam tibi dedi consummatam, perfectam: tu me expertem rationis genuisti,
3 onus alienum. Vis scire, quam non sit magnum beneficium vitam sic dare? exposuisses: nempe iniuria erat genuisse. Quo quidem colligo minimum esse beneficium patris matrisque concubitum, nisi accesserint alia quae prosequerentur hoc initium muneris et aliis officiis ratum
4 facerent. Non est bonum vivere, sed bene vivere: at bene vivo, sed potui et male: ita hoc tantum est tuum, quod vivo. Si vitam inputas mihi per se, nudam, egentem consilii et id ut magnum bonum iactas: cogita te mihi
5 inputare muscarum ac vermium bonum. Deinde ut nihil aliud dicam quam bonis artibus me studuisse, ut cursum ad rectum iter vitae dirigerem, in ipso beneficio tuo maius quam quod dederas recepisti. tu enim me mihi rudem

et inperitum dedisti, ego tibi filium, qualem genuisse gauderes.

XXXII. Aluit me pater. Si idem praesto, plus reddo, 1 quia non tantum ali se, sed a filio ali gaudet et maiorem ex animo meo quam ex ipsa re percipit voluptatem. illius alimenta ad corpus tantum meum pervenerunt. Quid si 2 quis in tantum processit, ut aut eloquentia per gentes notesceret aut iustitia aut bellicis rebus et patri quoque ingentem circumfunderet famam tenebrasque natalium suorum clara luce discuteret: non inaestimabile in parentes suos beneficium contulit? An quisquam Aristonem 3 et Gryllum nisi propter Xenophontem ac Platonem filios nosset? Sophroniscum Socrates exspirare non patitur. ceteros enumerare longum est, qui durant ob nullam aliam causam, quam quod illos liberorum eximia virtus tradidit posteris. Utrum maius beneficium dedit M. Agrip- 4 pae pater ne post Agrippam quidem notus, an patri dedit Agrippa navali corona insignis unicum adeptus inter dona militaria decus? qui tot in urbe maxima opera excitavit, quae et priorem magnificentiam vincerent et nulla postea vincerentur? Utrum Octavius maius ullum bene- 5 ficium dedit filio an patri divus Augustus, quamvis illum umbra adoptivi patris abscondit? quantam cepisset voluptatem, si illum post debellata arma civilia vidisset securae paci praesidentem non adgnoscens bonum suum nec satis credens, quotiens respexisset ad se, potuisse illum virum in domo sua nasci? Quid nunc ceteros persequar, quos iam consumpsisset oblivio, nisi illos filiorum gloria e tenebris eruisset et adhuc in luce retineret? Deinde cum quaeramus non quis filius patri maiora bene- 6 ficia reddiderit quam a patre acceperat, sed an possit aliquis maiora reddere: etiamsi quae retuli exempla nondum satisfaciunt nec beneficia parentum suorum super*iac*iunt, capit tamen hoc natura, quod nondum ulla aetas tulit. Si singula paternorum meritorum magnitudinem exsuperare non possunt, plura in unum congesta superabunt.

XXXIII. Servavit in proelio patrem Scipio et prae- 1

textatus in hostes equum concitavit: parum est, quod ut perveniret ad patrem, tot pericula maximos duces cum maxime prementia contempsit, tot obpositas difficultates, quod ad primam pugnam exiturus tiro per veteranorum
2 corpora cucurrit, quod annos suos transsilivit. Adice ut idem patrem reum defendat et conspirationi inimicorum potentium eripiat, ut alterum illi consulatum ac tertium aliosque honores etiam consularibus concupiscendos congerat, ut pauperi raptas belli iure opes tradat et, quod est militaribus viris speciosissimum, divitem illum spoliis
3 etiam hostilibus faciat. Si adhuc parum est, adice ut provincias et extraordinaria imperia continuet. adice ut dirutis maximis urbibus Romani imperii sine aemulo ad ortus occasusque venturi defensor et conditor maiorem nobilitatem nobili viro adiciat, dici Scipionis patrem: [*an*] dubium est, quin generandi volgare beneficium vicerit eximia pietas et virtus ipsi urbi nescio utrum maius prae-
4 sidium adferens an decus? Deinde, si hoc parum est, finge aliquem tormenta patris discussisse, finge in se transtulisse. Licet tibi in quantum velis extendere beneficia filii, cum paternum munus et simplex sit et facile, *et* danti voluptarium, quod necesse est ille multis dederit, etiam quibus dedisse se nescit, in quo consortem habet, in quo spectavit legem patriam, praemia patrum, domus ac familiae perpetuitatem, omnia potius quam eum, cui
5 dabat. Quid si quis sapientiam consecutus hanc patri tradiderit, etiamnunc disputabimus an maius aliquid dederit quam acceperat, cum vitam beatam patri reddiderit, acceperit tantum vitam?

1 XXXIV. „Sed patris, inquit, beneficium est quicquid praestare illi potes." Et praeceptoris mei, quod institutis liberalibus profeci. ipsos tamen, qui tradiderunt illa, transcendimus, utique eos, qui prima elementa docuerunt, et quamvis sine illis nemo quicquam adsequi posset, non tamen quantumcumque quis adsecutus est, infra illos est. Multum inter prima ac maxima interest. nec ideo prima maximorum instar sunt, quia sine primis maxima esse non possunt.

XXXV. Iam tempus est quaedam ex nostra, ut ita 1 dicam, moneta proferri. Qui id beneficium dedit, quo est aliquid melius, potest vinci. pater dedit filio vitam. est autem aliquid vita melius: ita pater vinci potest, quia dedit beneficium, quo est aliquid melius. Etiamnunc qui 2 dedit alicui vitam, si semel et iterum liberatus est mortis periculo, maius accepit beneficium quam dedit. pater autem vitam dedit: potest ergo, si saepius periculo mortis liberatus a filio fuerit, maius beneficium accipere quam dedit. Qui beneficium accipit, maius accipit, quo magis 3 eo indiget. magis autem indiget vita, qui vivit, quam qui natus non est, ut qui ne indigere quidem omnino possit: maius ergo beneficium accipit pater, si vitam a filio accipit, quam filius a patre, quod natus est. „Patris be- 4 neficia vinci a filii beneficiis non possunt. quare? quia vitam accepit a patre: quam nisi accepisset, nulla dare beneficia potuisset.“ Hoc commune est patri cum omnibus, qui vitam alicui dederunt. non potuissent enim referre gratiam, nisi vitam accepissent: ergo nec medico in maius gratia referri potest. solet enim medicus vitam dare. nec nautae, si naufragum sustulit. atqui et horum et aliorum, qui aliquo modo nobis vitam dederunt, beneficia vinci possunt: ergo et patrum possunt. Si quis 5 mihi beneficium dedit, quod multorum beneficiis adiuvandum esset, ego autem illi beneficium dedi id[*em*], quod nullius egeret adiutorio, maius dedi quam accepi. pater filio vitam dedit perituram, nisi multa accessissent quae illam tuerentur. filius patri si dedit vitam, dedit eam, quae nullius desideraret auxilium in hoc, ut permaneret: ergo maius beneficium accepit a filio pater, qui vitam accepit, quam ipse illi dedit.

XXXVI. Haec non destruunt parentum venerationem 1 nec deteriores illis liberos faciunt, immo etiam meliores: natura enim gloriosa virtus est et anteire priores cupit. Alacrior erit pietas, si ad reddenda beneficia cum vincendi spe venerit. Ipsis patribus id volentibus laetisque contigerit, quoniam pleraque sunt, in quibus nostro bono vincimur. Unde certamen tam optabile? unde tantam fe- 2

licitatem parentibus, ut fateantur [se] ipsos liberorum beneficiis inpares? nisi hoc ita iudicamus, excusationem damus liberis et illos segniores ad referendam gratiam facimus, quibus stimulos adicere debemus et dicere: hoc agite, optimi iuvenes. proposita est inter parentes ac liberos honesta contentio, dederint maiora an recepe-
3 rint. Non ideo vicerunt, quia occupaverunt. sumite modo animum qualem decet et deficere nolite: vincetis optantes. nec desunt tam pulchro certamini duces, qui ad similia vos cohortentur ac per vestigia sua ire ad victoriam saepe iam partam ex parentibus iubeant.

1 XXXVII. Vicit Aeneas patrem, ipse eius in infantia leve tutumque gestamen, gravem senio per media hostium agmina et per cadentis circa se urbis ruinas ferens, cum conplexus sacra ac penates deos religiosus senex non simplici vadentem sarcina premeret. tulit illum per ignes, et (quid non pietas potest?) pertulit colendumque
2 inter conditores Romani imperii posuit. Vicere Siculi iuvenes: cum Aetna maiore vi peragitata in urbes, in agros, in magnam insulae partem effudisset incendium, vexerunt parentes suos. discessisse creditum est ignes et utrimque flamma recedente limitem adapertum, per quem transcurrerent iuvenes dignissimi, qui magna tuto
3 auderent. Vicit Antigonus: qui cum ingenti proelio superasset hostem, praemium belli ad patrem transtulit et imperium illi Cypri tradidit. hoc est regnum, nolle re-
4 gnare, cum possis. Vicit patrem imperiosum quidem Manlius: qui cum ante ad tempus relegatus esset a patre ob adulescentiam brutam et hebetem, ad tribunum plebis, qui patri suo dixerat diem, venit petitoque tempore, quod ille dederat sperans fore proditorem parentis invisi, et bene meruisse se de iuvene credebat, cuius exilium pro gravissimo crimine inter alia Manlio obiciebat, nanctus adulescens secretum stringit occultatum sinu ferrum et, *nisi iuras*, inquit, *te diem patri remissurum*, *hoc te gladio transfodiam. in tua potestate est*, *utro modo pater meus accusatorem non habeat.* Iuravit tribunus, nec fefellit et causam actionis remissae concioni red-

didit. Nulli alii licuit inpune tribunum in ordinem redigere.

XXXVIII. Alia ex aliis exempla sunt eorum, qui pa- 1 rentes suos periculis eripuerunt, qui ex infimo ad summa protulerunt et e plebe acervoque ignobili numquam tacendos seculis dederunt. Nulla vi verbornm, nulla ingenii 2 facultate exprimi potest, quantum opus sit, quam laudabile quamque numquam a memoria hominum exiturum, posse hoc dicere: „parentibus meis parui, cessi. imperio eorum, sive aequum sive iniquum ac durum fuit, obsequentem submissumque me praebui. ad hoc unum contumax fui, ne beneficiis vincerer.“ Certate, obsecro vos, 3 et fessi quoque restituite aciem. Felices qui vicerint, felices qui vincentur. Quid eo adulescente praeclarius, qui sibi ipsi dicere poterit (neque enim fas est alteri dicere): patrem meum beneficiis vici? Quid eo fortunatius sene, qui omnibus ubique praedicabit a filio suo se beneficiis victum? Quid autem est felicius quam ibi cedere?

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBER IV.

I. Ex omnibus quae tractavimus, Aebuti Liberalis, 1 potest videri nihil tam necessarium aut magis, ut ait Sallustius, cum cura dicendum quam quod in manibus est: an beneficium dare et invicem gratiam referre per se res expetendae sint. Inveniuntur 2 qui honesta in mercedem colant quibusque non placeat virtus gratuita: quae nihil habet in se magnificum, si quicquam venale. Quid enim est turpius quam aliquem conputare, quanti vir bonus sit, cum virtus nec lucrum

invitet nec absterreat damno adeoque neminem spe ac pollicitatione corrumpat, ut contra inpendere in se iubeat et saepius in ultro tributis sit? Calcatis utilitatibus ad illam eundum est, quocumque vocavit, quocumque misit, sine respectu rei familiaris. interdum etiam sine ulla sanguinis sui parsimonia vadendum nec umquam imperium
3 eius detractandum. „Quid consequar, inquit, si hoc fortiter, si hoc grate fecero?" Quod feceris: nihil tibi extra promittitur. si quid forte obvenerit commodi, inter accessiones numerabis. rerum honestarum pretium in ipsis est. Si honestum per se expetendum est, beneficium autem honestum est, non potest alia eius condicio esse, cum eadem natura sit. Per se autem expetendum esse honestum saepe et abunde probatum est.

1 II. In hac parte nobis pugna est cum Epicureorum delicata et umbratica turba in convivio suo philosophantium. apud quos virtus voluptatum ministra est: illis paret, illis deservit,
2 illas supra se videt. „Non est, inquis, voluptas sine virtute." Sed quare ante virtutem est? De ordine putas disputationem esse? de re tota et de potestate eius ambigitur. non est virtus, si sequi potest. primae partes eius sunt: ducere debet, imperare, summo loco stare:
3 tu illam iubes signum petere. „Quid, inquit, tua refert? et ego sine virtute nego beatam vitam posse constare. Ipsam voluptatem quam sequor, cui me emancipavi, remota illa inprobo et damno." De hoc uno disputatur, utrum virtus summi boni causa sit an ipsa summum bonum. Ut hoc unum quaeratur, ordinis tantum existimas mutationem? ista vero confusio est et manifesta caecitas
4 primis postrema praeferre. Non indignor, quod post voluptatem ponitur virtus, sed quod omnino cum voluptate conferatur contemptrix eius et hostis et longissime ab illa resiliens, labori ac dolori familiarior, virilibus incommodis, quam isti effeminato bono.

1 III. Inserenda haec, mi Liberalis, fuerunt, quia beneficium, de quo nunc agitur, dare virtutis est et turpissimum id causa ullius alterius rei dare, quam ut datum

sit. Nam si recipiendi spe tribueremus, locupletissimo cuique, non dignissimo daremus. nunc vero diviti inportuno pauperem praeferamus. non est beneficium quod ad fortunam spectat. Praeterea, si ut prodessemus sola nos 2 invitaret utilitas, minime beneficia distribuere deberent, qui facillime possent, locupletes et potentes et reges aliena ope non indigentes. di vero tot munera, quae sine intermissione diebus ac noctibus fundunt, non darent. in omnia enim illis natura sua sufficit plenosque et tutos et inviolabiles praestat: nulli ergo beneficium dabunt, si una dandi causa est se intueri ac suum commodum. Istud non beneficium, sed 3 fenus est, circumspicere non ubi optime ponas, sed ubi quaestuosissime habeas, unde facillime tollas. quod cum longe a dis remotum sit, sequitur uti liberales sint: nam si una beneficii dandi causa sit dantis utilitas (nulla autem ex nobis utilitas deo speranda est), nulla deo dandi beneficii causa est.

IV. Scio quid hoc loco respondeatur: „itaque non 1 dat deus beneficia, sed securus et neglegens nostri, aversus a mundo aliud agit aut, quae maxima Epicuro felicitas videtur, nihil agit nec magis illum beneficia quam iniuriae tangunt.“ Hoc qui dicit non exaudit precantium 2 voces et undique sublatis in coelum manibus vota facientium privata ac publica. quod profecto non fieret nec in hunc furorem omnes mortales consensissent adloquendi surda numina et inefficaces deos, nisi nossemus illorum beneficia nunc oblata ultro, nunc orantibus data, magna, tempestiva, ingentes minas interventu suo solventia. Quis 3 est autem tam miser, tam neglectus, quis tam duro fato et in poenam genitus, ut non tantam deorum munificentiam senserit? Ipsos illos conplorantes sortem suam et querulos circumspice: invenies non ex toto beneficiorum coelestium expertes, neminem esse, ad quem non aliquid ex illo benignissimo fonte manaverit. Parum est autem id, quod nascentibus ex aequo distribuitur? ut quae sequuntur inaequali dispensata mensura transeamus, parum dedit natura, cum se dedit?

1 V. „Non dat deus beneficia.“ Unde ergo ista quae possides? quae das? quae negas? quae servas? quae rapis? unde haec innumerabilia oculos, aures, animum mulcentia? unde illa quoque luxuriam instruens copia? neque enim necessitatibus tantummodo nostris 2 provisum est: usque in delicias amamur. Tot arbusta non uno modo frugifera, tot herbae salutares, tot varietates ciborum per totum annum digestae, ut inerti quoque fortuita terrae alimenta praeberent. Iam animalia omnis generis, alia in sicco solidoque, alia in humido nascentia, alia per sublime dimissa, ut omnis rerum na-3 turae pars tributum aliquod nobis conferret. Flumina haec amoenissimis flexibus campos cingentia, illa praebitura *in* commercia viam vasto et navigabili cursu vadentia, ex quibus quaedam statis diebus mirabile incrementum trahunt, ut arida et ferventi subiecta coelo loca subita vis aestivi torrentis inriget. Quid medicatorum torrentium venae? quid in ipsis litoribus aquarum calentium exundatio?

Te, Lari maxime, teque,
fluctibus et fremitu adsurgens Benace marino.

1 VI. Si pauca quis tibi donasset iugera, accepisse te diceres beneficium: inmensa terrarum late patentium spatia negas esse beneficium? Si pecuniam tibi aliquis donaverit et arcam tuam, quoniam id tibi magnum videtur, inpleverit, beneficium vocabis: tot metalla defodit, tot flumina emisit terra, super quam decurrunt sol*id*um aurum vehentia. argenti, aeris, ferri inmane pondus omnibus locis obrutum, cuius investigandi tibi facultatem dedit ac latentium divitiarum in summa terra signa disposuit: ne-2 gas te accepisse beneficium? Si domus tibi donetur, in qua marmoris aliquid resplendeat et tectum nitidius auro aut coloribus sparsum, non mediocre munus vocabis: ingens tibi domicilium sine ullo incendii aut ruinae metu struxit, in quo vides non tenues crustas et ipsa qua secantur lamina graciliores, sed integras lapidis pretiosissimi moles, sed totas variae distinctaeque materiae, cuius tu parvula frusta miraris, tectum vero aliter nocte,

aliter interdiu fulgens: negas te ullum munus accepisse? Et cum ista, quae habes, magno aestimes, quod est in- 3 grati hominis, nulli debere te iudicas? Unde tibi istum quem trahis spiritum? unde istam, per quam actus vitae tuae disponis atque ordinas, lucem? unde sanguinem, cuius cursu vitalis continetur calor? unde ista palatum tuum saporibus exquisitis ultra satietatem lacessentia? unde haec inritamenta iam lassae voluptatis? unde ista quies, in qua putrescis ac marces? Nonne, si gratus es, dices: 4

Deus nobis haec otia fecit.
Namque erit ille mihi semper deus, illius aram
Saepe tener nostris ab ovilibus inbuet agnus.
Ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum
Ludere quae vellem calamo permisit agresti.

Ille deus est non qui paucas boves, sed qui per totum 5 orbem armenta dimisit, qui gregibus ubique passim vagantibus pabulum praestat, qui pascua hibernis aestiva substituit, qui non calamo tantum cantare et agreste atque inconditum carmen ad aliquam tamen observationem modulari docuit, sed tot artes, tot vocum varietates, tot sonos, alios spiritu nostro, alios externo cantus edituros commentus est. Neque enim nostra ista quae invenimus 6 dixeris, non magis, quam quod crescimus, quam quod ad constitutum temporum sua corpori officia respondent: nunc puerilium dentium lapsus, nunc ad surgentem iam aetatem et in robustiorem gradum transeuntem pubertas et ultimus ille dens surgenti iuventae terminum ponens. Insita sunt nobis omnium aetatum omniumque artium semina magisterque ex occulto deus producit ingenia.

VII. „Natura, inquit, haec mihi praestat.“ Non in- 1 tellegis te, cum hoc dicis, mutare nomen deo? quid enim aliud est natura quam deus et divina ratio toti mundo partibusque eius inserta? Quotiens voles, tibi licet aliter hunc auctorem rerum nostrarum conpellare: et Iovem illum optimum ac maximum rite dices et tonantem et statorem. qui non, ut historici tradiderunt, ex eo quod post votum susceptum acies Romanorum fugientium stetit, sed quod stant beneficio eius omnia, stator stabilitor-

2 que est. Hunc eumdem et fatum si dixeris, non mentieris. nam cum fatum nihil aliud sit quam series inplexa causarum, ille est prima omnium causa, ex qua ceterae pendent. Quaecumque voles illi nomina proprie aptabis vim aliquam effectumque coelestium rerum continentia: tot adpellationes eius possunt esse quot munera.

1 VIII. Hunc et Liberum patrem et Herculem ac Mercurium nostri putant. Liberum patrem, quia omnium parens sit, quod primum inventa seminum vis est** consultura per voluptatem. Herculem, quia vis eius invicta sit, quandoque lassata fuerit operibus editis, in ignem 2 recessura. Mercurium, quia ratio penes illum est numerusque et ordo et scientia. Quocumque te flexeris, ibi illum videbis occurrentem tibi. nihil ab illo vacat: opus suum ipse inplet. Ergo nihil agis, ingratissime mortalium, qui te negas deo debere, sed naturae: quia nec natura sine deo est nec deus sine natura, sed idem est 3 utrumque, [nec] distat officio. Si, quod a Seneca accepisses, Annaeo te debere diceres vel Lucio, non creditorem mutares, sed nomen, quoniam sive praenomen eius sive nomen dixisses sive cognomen, idem tamen ille esset: sic nunc naturam voca, fatum, fortunam, omnia eiusdem dei nomina sunt varie utentis sua potestate. Et iustitia, probitas, prudentia, fortitudo, frugalitas unius animi bona sunt: quicquid horum tibi placuit, animus placet.

1 IX. Sed ne aliam disputationem ex obliquo habeam, plurima beneficia ac maxima in nos deus confert sine spe recipiendi, quoniam nec ille collato eget nec nos ei quicquam conferre possumus: ergo beneficium per se expetenda res est. una spectatur in eo accipientis utilitas. ad 2 hanc accedamus sepositis commodis nostris. „Dicitis, inquit, diligenter eligendos quibus beneficia demus, quia ne agricolae quidem semina arenis committant. quod si verum est, nostram utilitatem in beneficiis dandis sequimur, quemadmodum in arando serendoque: neque enim serere per se res expetenda est. Praeterea quaeritis, cui detis beneficium: quod non esset faciendum, si per se

beneficium dare expetenda res esset. *alio*qui enim quocumque loco et quocumque modo daretur, beneficium erat." Honestum propter nullam aliam causam quam propter ipsum sequimur. tamen etiamsi nihil aliud sequendum est, quaerimus quid faciamus et quando et quemadmodum: per haec enim constat. Itaque cum eligo cui dem beneficium, id ago ut quandoque beneficium sit: quia si turpi datur, nec honestum esse potest nec beneficium. 3

X. Depositum reddere per se res expetenda est, non tamen semper reddam, nec quolibet loco nec quolibet tempore. aliquando nihil interest utrum infitier an palam reddam: intuebor utilitatem eius, cui redditurus sum et nociturum illi depositum negabo. Idem in beneficio faciam: videbo quando dem, cui dem, quemadmodum, quare. nihil enim sine ratione faciendum est. non est autem beneficium nisi quod ratione datur, quoniam ratio omnis honesti comes est. Quam saepe hominum donationem suam inconsultam obiurgantium hanc exaudimus vocem: „mallem perdidisse quam illi dedisse?" Turpissimum genus damni est inconsulta donatio multoque gravius male dedisse beneficium quam non recepisse. aliena enim culpa est, quod non recepimus: quod cui daremus non elegimus, nostra In electione nihil minus quam hoc quod tu existimas spectabo, a quo recepturus sim. eligo enim eum, qui gratus, non qui redditurus sit: saepe autem et non redditurus gratus est et ingratus qui reddidit. Ad animum tendit aestimatio mea. ideo locupletem, sed indignum praeteribo: pauperi viro bono dabo. erit enim in summa inopia gratus et cum omnia illi deerunt, supererit animus. 1 2 3 4 5

XI. Non lucrum ex beneficio capto, non voluptatem, non gloriam. uni placere contentus in hoc dabo, ut quod oportet faciam. quod oportet autem non est sine electione: quae qualis futura sit interrogas? Eligam virum integrum, simplicem, memorem, gratum, alieni abstinentem, sui non avare tenacem, benevolum. hunc ego cum elegero, licet nihil illi fortuna tribuat, ex quo re- 1

2 ferre gratiam possit, ex sententia res gesta erit. Si utilitas me et sordida conputatio liberalem facit, si nulli prosum, nisi ut invicem ille mihi prosit, non dabo beneficium proficiscenti in diversas longinquasque regiones, abfuturo semper. non dabo sic adfecto, ut spes ei nulla sit convalescendi. non dabo ipse deficiens, non
3 enim habeo recipiendi tempus. Atqui ut scias rem per se expetendam esse benefacere, advenis modo in nostrum delatis portum et statim abituris succurrimus. ignoto naufrago navem, qua revehatur, et damus et struimus. discedit ille vix satis noto salutis auctore et numquam amplius in conspectum nostrum reversurus debitores nobis deos delegat precaturque, illi pro se gratiam reddant: interim nos iuvat sterilis beneficii conscientia.
4 Quid cum in ipso vitae fine constitimus, cum testamentum ordinamus, non beneficia nihil nobis profutura dividimus? quantum temporis consumitur, quamdiu secreto agitur, quantum et quibus demus? quid enim in-
5 terest, quibus demus a nullo recepturi? Atqui numquam diligentius damus, numquam magis iudicia nostra torquemus, quam ubi remotis utilitatibus solum ante oculos honestum stetit, tamdiu officiorum mali iudices, quamdiu illa depravat spes ac metus et inertissimum vitium, voluptas: ubi mors interclusit omnia et ad ferendam sententiam incorruptum iudicem misit, quaerimus dignissimos, quibus nostra tradamus nec quicquam cura sanctiore conponimus quam quod ad nos non pertinet.
6 Ac mehercule tunc magna voluptas subit cogitantem: hunc ego locupletiorem faciam et huius dignitati adiectis opibus aliquid splendoris adfundam. Si non damus beneficia nisi recepturi, intestatis moriendum sit.

1 XII. „Dicitis, inquit, beneficium creditum insolubile esse: creditum autem non est res per se expetenda." Cum creditum dicimus, imagine et translatione utimur. sic enim et legem scimus iusti iniustique regulam esse: et regula non est res per se expetenda. ad haec verba demonstrandae rei causa descendimus: cum dico creditum, intellegitur tamquam creditum. vis scire? adicio

insolubile, cum creditum nullum non solvi aut possit aut debeat. Adeo beneficium utilitatis causa dandum non 2 est, ut saepe, quemadmodum dixi, cum damno aut periculo dandum sit. Sic latronibus circumventum defendo, ut tuto transire permittatur. reum gratia laborantem tueor et hominum potentium factionem in me converto, quas illi detraxero sordes, sub accusatoribus isdem fortasse sumpturus, cum abire in partem alteram possim et securus spectare aliena certamina. spondeo pro iudi- 3 cato et suspensis amici bonis libellum deicio creditoribus eius me obligaturus. ut possim servare proscriptum, ipse proscriptionis periculum adeo. Nemo Tusculanum aut Tiburtinum paraturus salubritatis causa et aestivi secessus quoto anno empturus sit disputat: cum emerit, tuendum est. Eadem in beneficio ratio est. nam cum 4 interrogaveris, quid reddat, respondebo: bonam conscientiam. Quid reddat beneficium? dic tu mihi, quid reddat iustitia, quid innocentia, quid magnitudo animi, quid pudicitia, quid temperantia, si quicquam praeter ipsas, *ipsas* non petis. In quid mundus vices suas ab- 5 solvit? in quid sol diem extendit et contrahit? omnia ista beneficia sunt. fiunt enim nobis profutura. Quomodo mundi officium est circumagere rerum ordinem, quomodo solis, loca mutare ex quibus oriatur, in quae cedat, et haec salutaria nobis facere sine praemio: ita viri officium est inter alia et beneficium dare. Quare ergo dat? ne non det, ne occasionem benefaciendi perdat.

XIII. Vobis voluptas est inertis otii, facere corpu- 1 sculum et securitatem sopitis simillimam adpetere et sub densa umbra latitare tenerrimisque cogitationibus, quas tranquillitatem vocatis, animi marcentis oblectare torporem et cibis potionibusque intra hortorum latebram corpora ignavia pallentia saginare: nobis voluptas est dare 2 beneficia vel laboriosa, dum aliorum labores levent, vel periculosa, dum alios periculis extrahant, vel rationes nostras adgravatura, dum aliorum necessitates et angustias laxent. Quid mea interest an recipiam beneficia? 3 etiam cum recepero, danda sunt. Beneficium eius com-

5*

modum spectat, cui praestatur, non nostrum: alioquin nobis illud damus. itaque multa, quae summam utilitatem aliis adferunt, pretio gratiam perdunt. Mercator urbibus prodest, medicus aegris, mango venalibus. sed omnes isti, quia ad alienum commodum pro suo veniunt, non obligant eos, quibus prosunt. Non est beneficium, quod in quaestum mittitur. Hoc dabo et hoc recipiam: auctio est.

1 XIV. Non dicam pudicam, quae amatorem ut incenderet repulit, quae aut legem aut virum timuit, ut ait Ovidius:

Quae, quia non licuit, non dedit, illa dedit.

Non inmerito in numerum peccantium refertur, quae pudicitiam timori praestitit, non sibi. Eodem modo qui 2 beneficium ut reciperet dedit, non dedit. Ergo et nos beneficium damus animalibus, quae aut usui aut alimento futura nutrimus? beneficium damus arbustis, quae colimus, ne siccitate aut inmoti et neglecti soli duritia laborent? Nemo ad agrum colendum ex aequo et bone venit nec ad ullam rem, cuius extra ipsam fructus est. 3 Ad beneficium dandum non adducit cogitatio avara nec sordida, sed humana, liberalis, cupiens dare etiam cum dederit et augere novis ac recentibus vetera, unum habens propositum, quanto ei cui praestat bono futura sit: alioquin humile est, sine laude, sine gloria prodesse, 4 quia expedit. Quid magnifici est se amare, sibi parcere, sibi acquirere? ab omnibus istis vera beneficii dandi cupido avocat, ad detrimentum iniecta manu trahit et utilitates relinquit ipso benefaciendi opere laetissima.

1 XV. Numquid dubium est, quin contraria sit beneficio iniuria? Quomodo iniuriam facere per se vitanda ac fugienda res est, sic beneficium dare per se expetenda. Illic [*nil*] turpitudo contra omnia praemia in scelus hortantia valet: ad hoc invitat honesti per se efficax 2 species. Non mentiar, si dixero neminem non amare beneficia sua, neminem non ita conpositum animo, ut libentius eum videat, in quem multa congessit, cui non causa sit iterum dandi beneficii semel dedisse. quod

non accideret, nisi nos ipsa delectarent beneficia. Quam 3 saepe dicentem audias: „non sustineo illum deserere, cui dedi vitam, quem periculo eripui. rogat me ut causam suam contra homines gratiosos agam. nolo: sed quid faciam? iam illi semel iterumque adfui.“ Non vides inesse isti rei *maximam* quamdam vim, quae nos dare beficia cogit? primum quia oportet, deinde quia dedimus. Cui initio ratio non fuisset praestandi aliquid, ei prae- 4 stamus ob hoc, quia praestitimus. adeoque ad beneficia nos non inpellit utilitas, ut et inutilia tueri ac fovere perseveremus sola beneficii caritate, cui etiam infeliciter *nato* indulgere tam naturale quam liberis parvis.

XVI. Iidem isti gratiam referre ipsos fa- 1 tentur, non quia honestum est, sed quia utile. quod non esse ita minore opera probandum est, quia quibus argumentis collegimus beneficium dare per se rem expetendam esse, isdem etiam hoc colligimus. Fixum est illud, a 2 quo in cetera probationes nostrae exeunt, honestum ob nullam aliam causam, quam quia honestum sit, coli. Quis ergo controversiam facere audebit, an gratum esse honestum sit? quis non ingratum detestetur, hominem sibi ipsi inutilem? Quid autem? cum tibi narratur adversus summa beneficia amici sui ingratus esse, quomodo id fecerit? utrum tamquam rem turpem fecerit an tamquam rem utilem sibi et profuturam omiserit? puto, ne quam hominem existimas, cui poena, non cui curatore opus sit. quod non accideret, nisi gratum esse per se expetendum honestumque esset. Alia fortasse minus di- 3 gnitatem suam praeferunt et an sint honesta interprete egent: hoc expositum est pulchriusque, quam ut splendor eius dubie ac parum luceat. Quid tam laudabile, quid tam aequaliter in omnium animos receptum quam referre bene meritis gratiam?

XVII. Ad hoc, dic mihi, quae causa nos perducit? 1 lucrum? quod qui non contemnit, ingratus est. ambitio? et quae iactatio est solvisse quod debebas? metus? nullus ingrato: huic enim uni rei non posuimus legem, tam-

quam satis natura cavisset, quomodo nulla lex amare parentes, indulgere liberis iubet. supervacuum est enim, 2 in quod imus, inpelli. Quemadmodum nemo in amorem sui cohortandus est, quem adeo dum nascitur trahit, ita ne ad hoc quidem, ut honesta per se petat: placent suapte natura adeoque gratiosa virtus est, ut insitum sit etiam malis probare meliora. Quis est qui non beneficus videri velit? qui non inter scelera et iniurias opinionem bonitatis adfectet? qui non ipsis quae, inpotentissime fecit, speciem aliquam induat recti velitque etiam his videri be- 3 neficium dedisse, quos laesit? Gratias itaque agi sibi ab his, quos adflixere, patiuntur bonosque se ac liberales fingunt, quia praestare non possunt. quod non facerent, nisi illos honesti et per se expetendi amor cogeret moribus suis opinionem contrariam quaerere et nequitiam abdere, cuius fructus concupiscitur, ipsa vero odio pudorique est. nec quisquam tantum a naturali lege descivit 4 et hominem exuit, ut animi causa malus sit. Dic enim cuilibet ex istis, qui rapto vivunt, an ad illa, quae latrociniis et furtis consequuntur, malint ratione bona pervenire? optabit ille, cui grassari et transeuntes percutere quaestus est, potius illa invenire quam eripere: neminem reperies, qui non nequitiae praemiis sine nequitia frui malit. Maximum hoc habemus naturae meritum, quod virtus in omnium animos lumen suum permittit: etiam qui non sequuntur illam, vident.

1 XVIII. Ut scias per se expetendam esse grati animi adfectionem, per se fugienda res est ingratum esse, quoniam nihil aeque concordiam humani generis dissociat ac distrahit quam hoc vitium. nam quo alio tuti sumus, quam quod mutuis iuvamur officiis? hoc uno instructior vita contraque incursiones subitas munitior est, 2 beneficiorum commercio. Fac nos singulos: quid sumus? praeda animalium et victimae ac bellissimus et facillimus sanguis. Quoniam ceteris animalibus in tutelam sui satis virium est, quaecumque vaga nascebantur et actura vitam segregem, armata sunt: hominem *inbecillitas coniungit.* non unguium vis, non dentium terribilem ceteris fecit:

nudum et infirmum societas munit. Duas [*deus*] res dedit, quae illum obnoxium validissimum facerent, rationem et societatem: itaque qui par esse nulli posset, si seduceretur, rerum potitur. Societas illi dominium omni- 3 um animalium dedit. societas terris genitum in alienae naturae transmisit imperium et dominari etiam in mari iussit. haec morborum inpetus arcuit, senectuti adminicula prospexit, solatia contra dolores dedit. haec fortes nos facit, quod licet contra fortunam advocare. Hanc 4 societatem tolle et unitatem generis humani, qua vita sustinetur, scindes. tolletur autem, si efficis, ut ingratus animus non per se vitandus sit, sed quia aliquid illi timendum est. quam multi enim sunt, quibus ingratis esse tuto licet? Denique ingratum voco quisquis metu gratus est.

XIX. Deos nemo sanus timet. furor est enim metuere 1 salutaria nec quisquam amat quos timet. Tu denique, Epicure, deum inermem facis, omnia illi tela, omnem detraxisti potentiam et, ne cuiquam metuendus esset, proiecisti illum extra metum. Hunc igitur inseptum in- 2 genti quidem et inexplicabili muro divisumque a contactu et a conspectu mortalium non habes quare verearis: nulla ibi nec tribuendi nec nocendi materia est. in medio intervallo huius et alterius coeli desertus sine animali, sine homine, sine re, ruinas mundorum supra se circaque se cadentium evitat non exaudiens vota nec nostri curiosus. Atqui hunc vis videri colere non aliter quam parentem 3 grato, ut opinor, animo: aut si non vis videri gratus, quia nullum habes illius beneficium, sed te atomi et istae micae tuae forte ac temere conglobaverunt, cur colis? „Propter maiestatem, inquis, eius eximiam singularem- 4 que naturam.“ Ut concedam tibi: nempe hoc facis nullo pretio inductus, nulla spe. est ergo aliquid per se expetendum, cuius te ipsa dignitas ducit: id est honestum. Quid est autem honestius quam gratum esse? huius virtutis materia tam late patet quam vita.

XX. „Sed inest, inquit, huic bono etiam utilitas aliqua.“ Cui enim virtuti non inest? sed id propter se ex- 1 peti dicitur, quod, quamvis habeat aliqua extra commo-

da, sepositis quoque illis ac remotis placet. Prodest
2 gratum esse: ero tamen gratus, etiamsi nocet. Gratus
[est:] quid sequitur? ut haec res illi alios amicos, alia
beneficia conciliet? quid ergo, si quis sibi offensas con-
citaturus est? si quis intellegit, adeo per hoc se nihil
consecuturum, ut multa etiam ex reposito acquisitoque
3 perdenda sint? non libens in detrimenta descendit? In-
gratus est, qui in referenda gratia secundum datum videt,
qui sperat cum reddit. ingratum voco, qui aegro adsedit,
quia testamentum facturus est, cui de hereditate aut de
legato vacat cogitare. faciat licet omnia, quae facere bo-
nus amicus et memor officii debet, si animo eius obver-
satur spes, si lucri captator est et hamum iacit: ut aves
quae laceratione corporum aluntur, lassa morbo pecora
et casura e proximo speculantur, ita hic inminet morti et
circa cadaver volat.

1 XXI. Gratus animus ipsa virtute propositi sui capitur.
Vis scire hoc ita esse nec illum utilitate corrumpi? duo
genera sunt grati hominis: dicitur gratus, qui aliquid pro
eo, quod acceperat, reddit. hic fortasse ostentare se potest.
2 habet quod iactet, quod proferat. Dicitur gratus, qui bono
animo accepit beneficium, bono debet. hic intra consci-
entiam clusus est. quae illi contingere potest utilitas ex
adfectu latenti? atque hic, etiamsi ultra facere nil pot-
est, gratus est: amat, debet, referre gratiam cupit.
3 quicquid ultra desideras, non ipsi deest. Artifex est etiam
cui ad exercendam artem instrumenta non suppetunt. nec
minus canendi peritus, cuius vocem exaudiri fremitus
obstrepentium non sinit. Volo referre gratiam: post hoc
aliquid superest mihi, non ut gratus, sed ut solutus sim.
saepe enim et qui gratiam retulit, ingratus est et qui non
retulit, gratus. nam ut omnium aliarum virtutum, ita huius
ad animum tota aestimatio redit: hic si in officio est,
4 quicquid defuit, fortuna peccat. Quomodo est disertus
etiam qui tacet, fortis etiam qui conpressis manibus vel
etiam adligatis, quomodo gubernator etiam qui in sicco
est, quia consummatae scientiae nihil deest, etiamsi
quid obstat, quo minus se utatur: ita gratus est etiam qui

vult tantum nec habet huius voluntatis suae ullum alium quam se testem. Immo amplius adiciam: est aliquando 5 gratus etiam qui ingratus videtur, quem mala interpres opinio in contrarium tradidit. Hic quid aliud sequitur quam ipsam conscientiam? quae etiam obruta delectat, quae concioni ac famae reclamat et in se omnia reponit, et cum ingentem ex altera parte turbam contra sentientium adspexit, non numerat suffragia, sed una sententia vincit. Si vero bonam fidem perfidiae suppliciis adfici videt, 6 non descendit e fastigio, sed supra poenam suam consistit: „habeo, inquit, quod volui, quod petii: nec poenitet nec poenitebit nec ulla iniquitate me eo fortuna perducet, ut hanc vocem audiam: quid mihi volui? quid nunc mihi prodest bona voluntas?" Prodest et in eculeo, prodest et in igne. qui si singulis membris admoveatur et paulatim vivum corpus circumeat, licet ipsum cor plenum bona conscientia stillet: placebit illi ignis, per quem bona fides conlucebit.

XXII. Nunc illud quoque argumentum quamvis di- 1 ctum iam reducatur: quid est quare grati velimus esse, cum morimur? quare singulorum perpendamus officia? quare id agamus in omnem vitam nostram memoria decurrente, ne cuius officii videamur obliti? nihil iam superest, quo spes porrigatur, in illo tamen cardine positi abire e rebus humanis quam gratissimi volumus. Est vi- 2 delicet magna in ipso opere merces rei et ad adliciendas mentes hominum ingens honesti potentia, cuius pulchritudo animos circumfundit et delinitos admiratione luminis ac fulgoris sui rapit. At multa hoc commoda ori 3 untur, et tutior [est] vita melioribus amorque et secundum bonorum iudicium aetasque securior, quam innocentia, quam grata mens prosequitur. fuisset enim iniquissima rerum natura, si hoc tantum bonum miserum et anceps et sterile fecisset: sed illud intuere, an ad istam virtutem, quae saepe tuto ac facile aditur, etiam per saxa et rupes et feris ac serpentibus obsessum iter fueris iturus. Non ideo per se non est expetendum, cui 4 aliquid extra quoque emolumenti adhaeret: fere enim

pulcherrima quaeque multis et adventiciis comitata sunt dotibus, sed illas trahunt, ipsa praecedunt.

1 XXIII. Num dubium est quin hoc humani generis domicilium circuitus solis ac lunae vicibus suis temperet? quin alterius calore alantur corpora, terrae relaxentur, inmodici humores conprimantur, adligantis omnia hiemis tristitia frangatur: alterius tepore efficaci et penetrabili regatur maturitas frugum? quin ad huius cursum fecunditas humana respondeat? quin ille annum observabilem fecerit circumactu suo, haec mensem minoribus se spatiis 2 flectens? Ut tamen detrahas ista, non erat ipse sol idoneum oculis spectaculum dignusque adorari, si tantum praeteriret? non erat digna suspectu luna, etiamsi otiosum sidus transcurreret? Ipse mundus, quotiens per noctem ignes suos fudit et tantum stellarum innumerabilium refulsit, quem non intentum in se tenet? quis sibi 3 illa tunc cum miratur prodesse cogitat? Adspice ista tanto superne coetu labentia, quemadmodum velocitatem suam sub specie stantis atque inmoti operis abscondant. Quantum ista nocte, quam tu in numerum ac discrimen dierum observas, agitur? quanta rerum turba sub hoc silentio evolvitur? quantam fatorum seriem certus limes 4 educit? Ista quae tu non aliter quam in decorem sparsa consideras, singula in opere sunt. nec enim est quod existimes septem sola discurrere, cetera haerere: paucorum motus conprehendimus, innumerabiles vero longiusque a conspectu [nostro] seducti *di* eunt redeuntque, et ex his, qui oculos nostros patiuntur, plerique obscuro gradu pergunt et per occultum aguntur.

1 XXIV. Quid ergo? non caperis tantae molis adspectu, etiamsi te non tegat, non custodiat, non foveat generetque ac spiritu suo riget? Quemadmodum haec cum primum usum habeant et necessaria vitaliaque sint, maiestas tamen eorum totam mentem occupat: ita omnis illa virtus et in primis grati animi multum quidem praestat, sed non vult ob hoc diligi. amplius quiddam in se habet nec satis ab eo intellegitur, a quo inter utilia numeratur. 2 Gratus est, quia expedit? ergo et quantum expedit? non

recipit sordidum virtus amatorem: soluto ad illam sinu veniendum est. Ingratus hoc cogitat: „volebam gratiam referre, sed timeo inpensam, timeo periculum, vereor offensam. faciam potius quod expedit.“ Non potest eadem ratio et gratum facere et ingratum. ut diversa illorum opera, ita diversa inter se proposita sunt: ille ingratus est, quamvis non oporteat, quia expedit. hic gratus est, quamvis non expediat, quia oportet.

XXV. Propositum est nobis secundum rerum naturam vivere et deorum exemplum sequi: di autem, quodcumque faciunt, in eo quid praeter ipsam faciendi rationem sequuntur? nisi forte illos existimas fructum operum suorum ex fumo extorum et turis odore percipere. Vide quanta cotidie moliantur, quanta distribuant, quantis terras fructibus inpleant, quam opportunis et in omnes oras ferentibus ventis maria permoveant, quantis imbribus repente deiectis solum molliant venasque fontium arentes redintegrent et infuso per occulta nutrimento novent. Omnia ista sine mercede, sine ullo ad ipsos perveniente commodo faciunt. Hoc nostra quoque ratio, si ab exemplari suo non aberrat, servet, ne ad res honestas conducta veniat. Pudeat ullum venale esse beneficium: gratuitos habemus deos. 1 2 3

XXVI. „Si deos, inquit, imitaris, da et ingratis beneficia: nam et sceleratis sol oritur et piratis patent maria.“ Hoc loco interrogant, an vir bonus daturus sit beneficium ingrato, sciens ingratum esse. permitte mihi aliquid interloqui, ne interrogatione insidiosa capiamur. Duos ex constitutione Stoica accipe ingratos: alter est ingratus, quia stultus est. stultus etiam malus est. quia malus est, nullo vitio caret: ergo et ingratus est. Sic omnes malos dicimus, intemperantes, avaros, luxuriosos, malignos, non quia omnia ista singulis magna et nota vitia sunt, sed quia esse possunt: et sunt, etiamsi latent. Alter est ingratus, qui volgo dicitur, in hoc vitium natura propensus. Illi ingrato, qui sic hac culpa non caret, quomodo nulla caret, dabit beneficium vir bonus: nulli enim dare poterit, si tales homines sub- 1 2 3

noverit. huic ingrato, qui beneficiorum fraudator est et in hanc partem procubuit animo, non magis dabit beneficium quam [*de*] coctori pecuniam credit aut depositum committet ei, qui iam pluribus abnegavit.

1 XXVII. Timidus dicitur aliquis, quia stultus est: et hoc malos sequitur, quos indiscreta et universa vitia circumstant. dicitur timidus proprie natura etiam ad inanes sonos pavidus. Stultus omnia vitia habet, sed non in omnia natura pronus est: alius in avaritiam, alius in lu-2 xuriam, alius in petulantiam inclinatur. Itaque errant illi, qui interrogant Stoicos: quid ergo? Achilles timidus est? quid ergo? Aristides, cui iustitia nomen dedit, iniustus est? quid ergo? et Fabius qui „cunctando restituit rem" temerarius est? quid ergo? Decius mortem timet? Mucius proditor est? Camillus desertor? Non hoc dicimus, sic omnia vitia esse in omnibus, quomodo in quibusdam singula eminent, sed malum ac stultum nullo vitio vacare. ne audacem quidem timoris absolvimus. ne 3 prodigum quidem avaritia liberamus. Quomodo homo omnes sensus habet nec ideo tamen omnes homines aciem habent Lynceo similem, sic qui stultus est, non tam acria et concitata habet omnia quam quidam quaedam. Omnia in omnibus vitia sunt, sed non omnia in singulis exstant: hunc natura ad avaritiam inpellit. hic vino, hic libidini deditus est aut, si nondum deditus, ita formatus, 4 ut in hoc illum mores sui ferant. Itaque ut ad propositum revertar, nemo non ingratus est qui malus. habet enim omnia nequitiae semina. tamen proprie ingratus adpellatur, qui ad hoc vitium vergit: huic 5 ergo beneficium non dabo. Quomodo male filiae suae consulit, qui illam contumelioso et saepe repudiato conlocavit. quomodo malus pater familiae habebitur, qui negotiorum gestorum damnato patrimonii sui curam mandaverit. quomodo dementissime testabitur, qui tutorem filio reliquerit pupillorum spoliatorem: sic pessime beneficia dare dicetur, quicumque ingratos eligit, in quos peritura conferat.

1 XXVIII. „Di quoque, inquit, multa ingratis tribuunt."

Sed illa bonis paraverunt: contingunt etiam ma is, quia separari non possunt. Satius est autem prodesse etiam malis propter bonos quam bonis deesse propter malos. Ita quae refers diem, solem, hiemis aestatisque cursus et media veris autumnique temperamenta, imbres et fontium haustus, ventorum statos flatus pro universis invenerunt: excerpere singulos non potuerunt. Rex honores 2 dignis dat, congiarium et indignis: frumentum publicum tam fur quam periurus et adulter accipiunt et sine delectu morum quisquis incisus est. quicquid aliud est, quod tamquam civi, non tamquam bono datur, ex aequo boni ac mali ferunt. Deus quoque quaedam munera uni- 3 verso humano generi dedit, a quibus excluditur nemo. nec enim poterat fieri ut ventus bonis viris secundus esset, contrarius malis: commune autem bonum erat patere commercium maris et regnum humani generis relaxari. nec poterat lex casuris imbribus dici, ne in malorum improborumque rura defluerent. Quaedam in medio 4 ponuntur: tam bonis quam malis conduntur urbes. monumenta ingeniorum et ad indignos perventura publicavit editio. medicina etiam sceleratis opem monstrat. compositiones remediorum salutarium nemo subpressit, ne sanarentur indigni. In his exige censuram et personarum 5 aestimationem, quae separatim tamquam digno dantur, non in his, quae promiscue turbam admittunt. multum enim refert, utrum aliquem non excludas an eligas. Ius et furi dicitur. pace etiam homicidae fruuntur. sua repetunt etiam qui aliena rapuerunt. percussores et domi ferrum exercentes murus ab hoste defendit. legum praesidio, qui plurimum in illas peccaverunt, proteguntur. Quaedam non poterant ceteris contingere, nisi universis 6 darentur: non est itaque quod de istis disputes, ad quae publice invitati sumus. illud quod iudicio meo ad aliquem pervenire debebit, ei, quem ingratum sciam, non dabo.

XXIX. „Ergo, inquit, nec consilium deliberanti dabis 1 ingrato nec aquam haurire permittes? nec viam erranti monstrabis ingrato? an haec quidem facies, sed nihil

donabis?" Distinguam istud, certe temptabo distinguere.
2 Beneficium est opera utilis, sed non omnis opera utilis beneficium est. quaedam enim tam exigua sunt, ut beneficii nomen non occupent. Duae res coire debent, quae beneficium efficiant: primum rei magnitudo. quaedam enim sunt infra huius nominis mensuram. quis beneficium dixit quadram panis aut stipem aeris abiecti aut ignis accendendi factam potestatem? et interdum ista plus prosunt quam maxima: sed tamen vilitas sua illis, etiam ubi temporis necessitate facta sunt necessaria, de-
3 trahit pretium Deinde hoc, quod potissimum est, oportet accedat, ut eius causa faciam, ad quem volam pervenire beneficium, dignumque eum iudicem et libens id tribuam percipiensque ex munere meo gaudium. quorum nihil est in istis, de quibus loquebamur. non enim tamquam dignis illa tribuimus, sed neglegenter tamquam parva, et non homini damus, sed humanitati.

1 XXX. Aliquando daturum me etiam indignis quaedam non negaverim in honorem aliorum, sicut in petendis honoribus quosdam turpissimos nobilitas industriis, sed novis praetulit non sine ratione: sacra est magnarum virtutum memoria et esse plures bonos
2 iuvat, si gratia bonorum non cum ipsis cadat. Ciceronem filium quae res consulem fecit nisi pater? Cinnam nuper quae res ad consulatum recepit ex hostium castris? quae Sextum Pompeium aliosque Pompeios nisi unius viri magnitudo tanta quondam, ut satis alte omnes suos etiam ruina eius adtolleret. Quid nuper Fabium Persicum cuius osculum etiam inp*udici* de*v*itab*ant*, sacerdotem non in uno collegio fecit nisi Verrucosi et Allobrogici et illi trecenti, qui hostium incursioni pro republica unam
3 domum obiecerant? Hoc debemus virtutibus, ut non praesentes solum illas, sed etiam ablatas e conspectu colamus: quomodo illae id egerunt, ut non in unam ae tatem prodessent, sed beneficia sua etiam post ipsas
4 relinquerent, ita nos non una aetate grati sumus. Hic magnos viros genuit: dignus est beneficiis qualiscumque est, dignos dedit. Hic egregiis maioribus ortus est: qua-

liscumque est, sub umbra suorum lateat. Ut loca sordida repercussu solis inlustrantur, ita inertes maiorum suorum luce resplendeant.

XXXI. Excusare hoc loco tibi, mi Liberalis, deos 1 volo interdum enim solemus dicere: quid sibi voluit providentia, quae Aridaeum regno inposuit? Illi putas hoc datum? patri eius datum est et fratri. Quare C. Caesa- 2 rem orbi terrarum praefecit, hominem humani sanguinis avidissimum, quem non aliter fluere in conspectu suo iubebat, quam si ore excepturus esset? Quid ergo? tu hoc illi datum existimas? patri eius Germanico datum, avo proavoque et ante hos aliis non minus claris viris, etiamsi privati paresque aliis vitam exegerunt. Quid tu, 3 cum Mamercum Scaurum consulem faceres, ignorabas ancillarum suarum illum menstruum ore hiante exceptare? numquid enim ipse dissimulabat? numquid purus videri volebat? Referam dictum eius in se, quod circumferri memini et ipso praesente laudari. Pollioni *Asinio* iacenti 4 obscoeno verbo usus dixerat se facturum id, quod pati malebat. et cum Pollionis adtractiorem vidisset frontem: „Quicquid inquit, mali dixi, mihi et capiti meo." Hoc dictum suum ipse narrabat. Hominem tam palam obscoenum ad 5 fasces et ad tribunal admisisti? nempe dum veterem illum Scaurum senatus principem cogitas, indigne fers sobolem eius iacere.

XXXII. Deos verisimile est, ut alios indulgentius 1 tractent propter parentes avosque, alios propter futuram nepotum pronepotumque ac longe sequentium posterorum indolem. nota enim illis est operis sui series omniumque illis rerum suas per manus iturarum scientia in aperto semper est, nobis ex abdito subit et quae repentina putamus, illis provisa veniunt ac familiaria. Sint hi 2 reges, quia maiores eorum [non] fuerunt, quia pro summo imperio habuerunt iustitiam, abstinentiam, quia non rempublicam sibi, sed se reipublicae dicaverunt. Regnent hi, quia vir bonus quidam ante proavus eorum fuit, qui animum supra fortunam gessit, qui in dissensione civili, quoniam ita expediebat reipublicae, vinci quam vincere

maluit. referri illi gratia tam longo spatio non potuit: in illius respectum iste populo praesideat, non quia scit aut 3 potest, sed quia alius pro illo meruit. Hic corpore deformis est, adspectu foedus et ornamenta sua traducturus. iam me homines accusabunt, caecum et temerarium dicent, nescientem, quo loco quae summis atque excellentissimis debentur, ponam: at ego scio alio me istud dare, 4 alio olim debitum solvere. Unde isti norunt illum quondam gloriae sequentis fugacissimum, eo voltu ad pericula euntem, quo alii e periculo redeunt? numquam bonum suum a publico distinguentem? Ubi, inquis, iste aut quis est? unde vos scitis? Apud me istae expensorum acceptorumque rationes dispunguntur. ego quid cui debeam scio. aliis post longam diem repono, aliis in antecessum ac prout occasio et reipublicae meae facultas tulit." Ingrato ergo aliquando quaedam, sed non propter ipsum dabo.

1 XXXIII. „Quid si, inquit, nescis, utrum ingratus sit an gratus, exspectabis donec scias an dandi beneficii tempus non amittes? Exspectare longum est, nam, ut ait Platon, „difficilis humani animi coniectura est. non ex-2 spectare temerarium est." Huic respondebimus, numquam exspectare nos certissimam rerum conprehensionem, quoniam in arduo est veri exploratio, sed ea ire, qua ducit veri similitudo. Omne hac via procedit officium. sic serimus, sic navigamus, sic militamus, sic uxores ducimus, sic liberos tollimus: cum omnium horum incertus sit eventus, ad ea accedimus, de quibus bene sperandum esse credimus. quis enim pollicetur serenti proventum, naviganti portum, militanti victoriam, marito pudicam uxorem, patri pios liberos? sequimur qua ratio, 3 non qua veritas trahit. Exspecta, ut nisi bene cessura non facias et nisi conperta veritate nihil moveris: relicto omni actu vita consistit. Cum verisimilia me in hoc aut in illud inpellant, non vera, ei beneficium dabo, quem verisimile erit gratum esse.

1 XXXIV. „Multa, inquit, intervenient, propter quae et malus pro bono subrepat et bonus pro malo displiceat. fallaces enim sunt rerum species, quibus credimus." Quis

negat? sed nihil aliud invenio, per quod cogitationem regam. his veritas mihi vestigiis sequenda est. certiora non habeo. haec ut quam diligentissime aestimem, operam dabo nec cito illis adsentiar. Sic enim in proelio 2 potest accidere, ut telum meum in conmilitonem manus dirigat aliquo errore decepta et hosti tamquam meo parcam. sed hoc et raro accidet et non vitio meo, cuius propositum est hostem ferire, civem defendere. Si sciam ingratum esse, non dabo beneficium. „At obrepsit, at inposuit.“ Nulla hic culpa tribuentis est, quia tamquam grato dedi. „Si promiseris, inquit, te daturum 3 beneficium et postea ingratum scieris esse, dabis an non? Si facis, sciens peccas: das enim cui non debes dare. si negas, et hoc modo peccas, quia non das ei, cui promisisti. conscientia vestra hoc loco titubat et illud superbum promissum, numquam sapientem facti sui poenitere nec umquam emendare quod fecerit nec mutare consilium.“ Non mutat sapiens con- 4 silium omnibus his manentibus, quae erant, cum sumeret. ideo numquam illum poenitentia subit, quia nihil melius illo tempore fieri potuit, quam quod factum est, nihil melius constitui, quam quod constitutum est. ceterum ad omnia cum exceptione venit: si nihil inciderit, quod inpediat. ideo omnia illi succedere dicimus et nihil contra opinionem accidere, quia praesumit animo posse aliquid intervenire, quod destinata prohibeat. Inprudentium ista fiducia est fortu- 5 nam sibi spondere: sapiens utramque partem eius cogitat. scit quantum liceat errori, quam incerta sint humana, quam multa consiliis obstent. ancipitem rerum ac lubricam sortem suspensus sequitur et consiliis certis incertos eventus [*expendit*]. Exceptio autem, sine qua nihil destinat, nihil ingreditur, et hic illum tuetur.

XXXV. Promisi beneficium, nisi si quid incidisset 1 quare non deberem dare. quid enim, si, quod illi pollicitus sum, patria sibi dare iusserit? si lex lata erit, ne id quisquam faciat, quod ego me amico meo facturum promiseram? Promisi tibi filiam in matrimonium. postea

peregrinus adparuisti: non est mihi cum externo connu-
2 bium. eadem res me defendit quae vetat. Tunc fidem fallam, tunc inconstantiae crimen audiam, si, cum omnia eadem sint quae erant promittente me, non praestitero promissum: alioquin quicquid mutatur, libertatem facit de integro consulendi et me fide liberat. Promisi advocationem: postea adparuit per illam causam praeiudicium in patrem meum quaeri. promisi me peregre una exiturum: sed iter infestari latrociniis nuntiatur. in rem praesentem venturus fui: sed aeger filius et puerpera
3 uxor tenet. Omnia esse debent, quae fuerunt cum promitterem, ut promittentis fidem teneas. quae autem maior fieri mutatio potest, quam si te malum virum et ingratum conperi? quod tamquam digno dabam, indigno negabo et irascendi quoque causam habebo deceptus.

1 XXXVI. Inspiciam tamen et quantum sit, de quo agitur: dabit mihi consilium promissae rei modus. Si exiguum est, dabo, non quia dignus es, sed quia promisi. nec tamquam munus dabo, sed verba mea rediniam et aurem mihi pervellam. damno castigabo promittentis temeritatem: „ecce ut doleat tibi, ut postea consideratius
2 loquaris, (quod dicere solemus,) linguarium dabo." Si maius erit, non committam, quemadmodum Maecenas ait, *ut sestertio centies obiurgatus sim.* inter sese enim utrumque conparabo. Est aliquid, in eo quod promiseris perseverare. est rursus multum in eo, ne indigno beneficium des. hoc tamen quantum est? si leve, conniveamus. si vero magno mihi aut detrimento aut rubori futurum, malo semel excusare, quare negaverim, quam semper, quare
3 dederim. Totum, inquam, in eo est, quanti promissi mei verba taxentur: non tantum quod temere promisi retinebo, sed quod non recte dedi repetam. demens est, qui fidem praestat errori.

1 XXXVII. Philippus Macedonum rex habebat militem manu fortem, cuius in multis expeditionibus utilem expertus operam subinde ex praeda aliquid illi virtutis causa donaverat et hominem venalis animae crebris auctoramentis accendebat. Hic naufragus in possessiones

cuiusdam Macedonis expulsus est. quod ut nuntiatum est, accucurrit, spiritum eius recollegit, in villam illum suam transtulit, lectulo suo cessit, adfectum semianimemque recreavit, diebus triginta inpensa sua curavit, refecit, viatico instruxit, subinde dicentem: „gratiam tibi referam, videre tantum mihi imperatorem meum contingat.“ Narravit Philippo naufragium suum, auxilium tacuit et 2 protinus petiit, ut sibi cuiusdam praedia donaret. Ille quidem erat hospes eius is ipse, a quo receptus erat, a quo sanatus. Multa interim reges in bello praesertim opertis oculis donant. non sufficit homo iustus tot armatis cupiditatibus. non potest quisquam eodem tempore et bonum virum et bonum ducem agere. quomodo tot milia hominum insatiabilia satiabuntur? quid habebunt, si suum quisque habuerit? Haec Philippus sibi dixit, cum 3 illum induci in bona quae petebat iussit. Expulsus bonis suis ille non ut rusticus iniuriam tacitus tulit, contentus, quod non et ipse donatus esset, sed Philippo epistulam strictim ac liberaliter scripsit. qua accepta ita exarsit, ut statim Pausaniae mandaret, bona priori domino restitueret: ceterum inprobissimo militi, ingratissimo hospiti, avidissimo naufrago stigmata inscriberet ingratum hominem testantia. Dignus quidem fuit, cui non inscriberentur 4 illae literae, sed insculperentur, qui hospitem suum nudo et naufrago similem in id [*in*] quo iacuerat ipse litus expulerat. Sed videbimus, quis modus poenae servandus 5 fuerit: auferendum utique fuit, quod summo scelere invaserat. Quis autem poena eius moveretur, qui id commiserat, per quod nemo misereri misericors posset?

XXXVIII. Dabit tibi Philippus, quia promisit, etiam- 1 si non debet, etiamsi iniuriam facturus est, etiamsi scelus facturus est, etiamsi uno facto praeclusurus est naufragis litora? Non est levitas a cognito et damnato errore discedere et ingenue fatendum est: „aliud putavi, deceptus sum.“ Haec vero superbae stultitiae perseverantia est: „quod semel dixi, qualecumque est, fixum ratumque sit.“ Non est turpe cum re mutare consilium. Age, si Philippus possessorem illum eorum litorum reli- 2

quisset, quae naufragio ceperat, non omnibus miseris aqua et igni interdixerat? Potius est, inquit, intra fines regni mei *te* literas istas oculis inscribendas durissima fronte circumferre. ostende, quam sacra res sit mensa hospitalis. praebe in facie tua legendum istuc decretum, quo cavetur, ne miseros tecto iuvare capital sit. Magis ista constitutio sic erit rata, quam si illam in aes incidissem.

1 XXXIX. „Quare ergo, inquit, Zeno vester, cum quingentos denarios cuidam promisisset mutuos et ipse illum parum idoneum conperisset, amicis suadentibus ne da-
2 ret, perseveravit credere, quia promiserat?“ Primum alia condicio est in credito, alia in beneficio: pecuniae etiam male creditae exactio est, et adpellare debitorem ad diem possum, et, si foro cesserit, portionem feram. beneficium et totum perit et statim. Praeterea hoc mali viri est, illud mali patris familiae. Deinde ne Zeno quidem, si maior fuisset summa, credere perseverasset. quingenti denarii sunt, illud quod dici solet, „in morbo
3 consumat.“ fuit tanti non revocare promissum suum. Ad coenam, quia promisi, ibo, etiamsi frigus erit: non quidem, si nives cadent. Surgam ad sponsalia, quia promisi, quamvis non concoxerim: sed non, si febricitavero. Sponsum descendam, quia promisi: sed non si spon-
4 dere me incertum iubebis, si fisco obligabis. Subest, inquam, tacita exceptio, si potero, si debebo, si haec ita erunt. effice ut idem status sit, quo exigis, qui fuit cum promitterem: destituere levitas erit. Si aliquid intervenit novi, quid miraris, cum condicio promittentis mutata sit, mutatum esse consilium? eadem mihi omnia praesta et idem sum. Vadimonium promittimus, tamen deseritur. non in omnes datur actio: deserentem vis maior excusat.

1 XL. *Idem etiam illa quaestione responsum existima, an omni modo referenda sit gratia et an beneficium utique reddendum sit.* Animum praestare gratum debeo, ceterum aliquando me referre gratiam non patitur mea infelicitas, aliquando felici-

tas eius, cui debeo. quid enim regi pauper, quid diviti 2 reddam, utique cum quidam recipere beneficium iniuriam iudicent et beneficia subinde aliis beneficiis onerent? quid amplius in horum persona possum quam velle? nec enim ideo beneficium novum reicere debeo, quia nondum prius reddidi. Accipiam tam libenter quam dabitur et praebebo me amico meo exercendae bonitatis suae capacem materiam. qui nova accipere non vult, acceptis offenditur. Non refero gratiam: quid ad rem? non est 3 per me mora, si aut occasio mihi deest aut facultas. Ille praestitit mihi, nempe cum occasionem haberet, cum facultatem: utrum bonus vir est an malus? apud bonum virum bonam causam habeo, apud malum non ago. Nec 4 illud quidem existimo faciendum, ut referre gratiam etiam invitis his, quibus refertur, properemus et instemus recedentibus: non est referre gratiam, quod volens acceperis, nolenti reddere. Quidam, cum aliquod illis missum est munusculum, subinde aliud intempestive remittunt et nihil se debere testantur: reiciendi genus est protinus aliud invicem mittere et munus munere expungere. Aliquando et non reddam beneficium, cum possim. 5 quando? si plus mihi detracturus ero quam illi collaturus, si ille non erit sensurus ullam accessionem recepto eo, quo reddito mihi multum abscessurum erit. Qui festinat utique reddere, non habet animum grati hominis, sed debitoris, et ut breviter, qui nimis cupit solvere, invitus debet. qui invitus debet, ingratus est.

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBER V.

---

1 In prioribus libris videbar consummasse propositum, cum tractassem, quemadmodum dandum esset beneficium, quemadmodum accipiendum. hi enim sunt huius officii fines: quicquid ultra moror, non servio materiae, sed indulgeo, quae quo ducit sequenda est, non quo invitat. subinde enim nascetur quo lacessat aliqua dulcedine ani-
2 mum, magis non supervacuum quam necessarium. Verum quia ita vis, perseveremus peractis, quae rem continebant, scrutaturi etiam ea, quae, si vis verum, connexa sunt, non cohaerentia. quae quisquis diligenter inspicit, nec facit operae pretium nec
3 tamen perdit operam. Tibi autem, homini natura optimo et ad beneficia propenso, Liberalis Aebuti, nulla eorum laudatio satisfacit. neminem umquam vidi tam benignum etiam levissimorum officiorum aestimatorem. iam bonitas tua eo usque prolapsa est, ut tibi dari putes beneficium, quod ulli datur. paratus es, ne quem beneficii
4 poeniteat, pro ingratis dependere. Ipse usque eo abes ab omni iactatione, usque eo statim vis exonerare, quos obligas, ut quicquid in aliquem confers, velis videri non praestare, sed reddere, ideoque plenius ad te sic data revertentur. nam fere sequuntur beneficia non reposcentem et, ut gloria fugientes magis sequitur, ita fructus beneficiorum gratius respondet illis, per quos etiam esse
5 ingratis licet. Per te vero non est mora, quo minus beneficia qui acceperunt, ultro repetant, nec recusabis conferre alia et subpressis dissimulatisque plura ac maiora adicere: propositum optimi viri et ingentis animi, tam

diu ferre ingratum, donec feceris gratum. nec te ista ratio decipiet: subcumbunt vitia virtutibus, si illa non cito odisse properaveris.

II. Illud utique unice tibi placet velut magnifice dictum: „turpe est beneficiis vinci.“ Quod an sit verum, non inmerito quaeri solet longeque aliud est quam mente concipis. numquam enim in rerum honestarum certamine superari turpe est, dummodo arma non proicias, et victus quoque velis vincere. Non omnes ad 2 bonum propositum easdem adferunt vires, easdem facultates, eamdem fortunam, quae optimorum quoque consiliorum dumtaxat exitus temperat: voluntas ipsa rectum petens laudanda est, etiamsi illam alius gradu velociori antecessit, non ut in certaminibus ad spectaculum editis meliorem palma declarat, quamquam in illis quoque saepe deteriorem praetulit casus. Ubi de officio agitur, quod 3 uterque a sua parte esse quam plenissimum cupit, si alter plus potuit et ad manum habuit materiam sufficientem animo suo, si illi, quantum conatus est, fortuna permisit, alter autem voluntate par est, etiamsi minora quam accepit reddidit aut omnia non reddidit, sed vult reddere et toto in hoc intentus est animo: non magis victus est quam qui in armis moritur, quem occidere facilius hostis potuit quam avertere. Quod turpe existimas, id 4 accidere viro bono non potest, ut vincatur. numquam enim subcumbet, numquam renuntiabit ad ultimum usque diem vitae stabit paratus et in hac statione morietur magna se accepisse prae se ferens, paria voluisse.

III. Lacedaemonii vetant suos pancratio aut cestu de- 1 cernere, ubi inferiorem ostendit victi confessio. cursor cretam prior contigit: velocitate illum, non animo antecessit. luctator ter abiectus perdidit palmam, non tradidit. cum invictos esse Lacedaemonii cives suos magno aestimarent, ab his certaminibus removerunt, in quibus victorem facit non iudex nec per se ipse exitus, sed vox cedentis et tradere iubentis. Hoc quod illi in civibus suis 2 custodiunt, virtus ac bona voluntas omnibus praestat, ne

umquam vincantur, quoniam quidem etiam inter superantia animus invictus est. ideo nemo trecentos Fabios victos dicit, sed occisos. et Regulus captus est a Poenis, non victus, et quisquis alius saevientis fortunae vi 3 ac pondere obpressus non submittit animum. In beneficiis idem est. plura aliquis accepit, maiora, frequentiora: non tamen victus est. Beneficia fortasse beneficiis victa sunt, si inter se data et accepta conputes. si dantem et accipientem conparaveris, quorum animi et per se aestimandi sunt, penes neutrum erit palma. solet enim fieri, ut etiam cum alter multis volneribus confossus est, alter leviter quidem saucius, pares exisse dicantur, quamvis alter videatur inferior.

1 IV. Ergo nemo vinci potest beneficiis, si scit debere, si vult referre, si quod rebus non potest, animo aequat. Hic quam diu in hoc permanet, quam diu tenet voluntatem, gratum animum signis adprobat: quid interest ab utra parte munuscula plura numerentur? Tu multa dare potes, et ego tantum accipere possum. tecum stat fortuna, mecum bona voluntas: tamen tam par tibi sum, 2 quam multis armatissimis nudi aut leviter armati. Nemo itaque beneficiis vincitur, quia tam gratus est quisque, quam voluit. nam si turpe est beneficiis vinci, non oportet a praepotentibus viris accipere beneficium, quibus gratiam referre non possis: a principibus dico, a regibus, quos eo loco fortuna posuit, ex quo largiri multa possent pauca admodum et inparia datis recepturi. reges et principes dixi, quibus tamen potest opera navari et quorum illa excellens potentia per animorum consen- 3 sum ministeriumque constat. Sunt quidam extra omnem subducti cupiditatem, qui vix ullis humanis desideriis continguntur, quibus nihil potest praestare ipsa fortuna: necesse est a Socrate vincar beneficiis, necesse est a Diogene, qui per medias Macedonum gazas nudus in- 4 cessit calcatis regiis opibus: o nae ille tunc merito et sibi et ceteris, quibus ad dispiciendam veritatem non erat obfusa caligo, supra eum eminere visus est, infra quem omnia iacebant. multo potentior, multo locupletior

fuit omnia tunc possidente Alexandro: plus enim erat, quod hic nollet accipere quam quod ille posset dare.

V. Non est turpe ab his vinci: neque enim minus for- 1 tis sum, si cum involnerabili me hoste committis, nec ideo ignis minus urere potest, si in materiam incidit inviolabilem flammis, nec ideo ferrum secandi vim perdidit, si non recipiens ictum lapis solidus, invictae adversus dura naturae, dividendus est. Idem tibi de homine grato respondeo: non turpiter vincitur beneficiis, si ab his obligatus est, ad quos aut fortunae magnitudo aut eximia virtus aditum redituris ad se beneficiis clusit. A 2 parentibus fere vincimur. nam tam diu illos odio habemus quam diu graves iudicamus et quam diu beneficia illorum non intellegimus. cum iam aetas aliquid prudentiae collegit et adparere coepit propter illa ipsa eos amari a nobis debere, propter quae non amabantur, admonitiones, severitatem et inconsultae adulescentiae diligentem custodiam, rapiuntur nobis. paucos usque ad verum fructum a liberis percipiendum perduxit aetas, ceteri filios onere senserunt. Non est tamen turpe vinci 3 beneficiis a parente. quidni non sit turpe, cum a nullo turpe sit? quibusdam enim et pares et inpares sumus: pares animo, quem solum illi exigunt, quem nos solum promittimus, inpares fortuna, quae si cui obstitit, quo minus referret gratiam, non ideo illi tamquam victo erubescendum est: non est turpe non consequi, dummodo sequaris. Saepe necesse est ante alia beneficia petamus 4 quam priora reddidimus, nec ideo non petimus aut turpiter [petimus], quia non reddituri debebimus, quia non per nos erit mora, quo minus gratissimi simus, sed interveniet aliquid extrinsecus, quod prohibeat: nos tamen nec vincemur animo nec turpiter his rebus superabimur, quae non sunt in nostra potestate.

VI. Alexander Macedonum rex gloriari solebat a 1 nullo se beneficiis victum. non est quod nimius animi Macedonas et Graecos et Caras et Persas et nationes districtas sine exercitu suspiciat, nec hoc sibi praestitisse regnum a Thraciae angulo porrectum usque ad litus in-

cogniti maris iudicet: eadem [re] gloriari Socrates potuit, eadem Diogenes, a quo utique victus est. quidni victus sit illo die, quo homo super mensuram humanae superbiae tumens vidit aliquem, cui nec dare quicquam
2 posset nec eripere? Archelaus rex Socratem rogavit, ut ad se veniret: dixisse Socrates traditur nolle se ad eum venire, a quo acciperet beneficia, cum reddere illi paria non posset. Primum in ipsius potestate erat non accipere. deinde ipse dare beneficium prior incipiebat. veniebat enim rogatus et id dabat, quod utique ille non erat So-
3 crati redditurus. Etiamnunc Archelaus daturus erat aurum et argentum, recepturus contemptum auri et argenti: non poterat referre Archelao Socrates gratiam? et quid tantum erat accepturus, quantum dabat, si ostendisset hominem vitae ac mortis peritum, utriusque fines tenentem? si regem in luce media errantem ad rerum naturam admisisset, usque eo eius ignarum, ut quo die solis defectio fuit, regiam cluderet et filium, quod in luctu ac re-
4 bus adversis moris est, tonderet? Quantum fuisset beneficium, si timentem e latebris suis extraxisset et bonum animum habere iussisset dicens: „Non est ista solis defectio, sed duorum siderum coitus, cum luna humiliore currens via infra ipsum solem orbem suum posuit et illum obiectu sui abscondit. quae modo partes eius exiguas, si in transcursu strinxit, obducit, modo plus tegit, si maiorem partem sui obiecit, modo excludit totius adspectum, si recto libramento inter solem terrasque media
5 successit. Sed iam ista sidera huc et illo diducet velocitas sua. iam recipient diem terrae et hic ibit ordo per secula dispositosque ac praedictos dies habet, quibus sol intercursu lunae vetetur omnes radios effundere. Paulum exspecta: iam emerget, iam istam velut nubem relinquet, iam exsolutus inpedimentis lucem suam libere mittet.“
6 Socrates parem gratiam Archelao referre non posset, si illum regnare vetuisset? parum scilicet magnum beneficium a Socrate accipiebat, si ullum dare potuisset Socrati. Quare ergo hoc Socrates dixit? Vir facetus et cuius per figuras sermo procedere solitus erat, derisor

omnium, maxime potentium, maluit illi nasute negare quam contumaciter aut superbe: dixit se nolle beneficia ab eo accipere, cui non posset paria reddere. Timuit fortasse, ne cogeretur accipere, quae nollet. timuit, ne quid indignum Socrate acciperet. Dicet aliquis: „negasset, si vellet." Sed instigasset in se regem insolentem et omnia sua magno aestimari volentem. nihil ad rem pertinet, utrum dare aliquid regi nolis an accipere a rege: in aequo utramque ponit repulsam, et superbo fastidiri acerbius est quam non timeri. Vis scire, quid vere voluerit? noluit ire ad voluntariam servitutem is, cuius libertatem civitas libera ferre non potuit. 7

VII. Satis, ut existimo, hanc partem tractavimus, an turpe esset beneficiis vinci. quod qui quaerit, scit non solere homines sibi ipsos beneficium dare: manifestum enim fuisset non esse turpe a se ipsum vinci. Atqui apud quosdam Stoicos et de hoc ambigitur: an possit aliquis sibi beneficium dare. an debeat referre sibi gratiam. quod ut videretur quaerendum, illa fecerunt: solemus dicere: *gratias mihi ago* et *de nullo queri possum alio quam de me: ego mihi irascor* et *ego a me poenas exigam* et *odi me*. multa praeterea huiusmodi, per quae unusquisque de se tamquam de altero loquitur. „Si nocere, inquit, mihi possum, quare non et beneficium mihi dare possim? Praeterea quae, si in alium contulissem, beneficia vocarentur, quare, si in me contuli, non sint? quod si ab altero accepissem, deberem, quare si mihi ipse dedi, non debeam? quare sim adversus me ingratus, quod non minus turpe est quam in se sordidum esse et in se durum ac saevum et sui neglegentem? Tam alieni corporis leno male audit quam sui. Nempe reprehenditur adsentator et aliena subsequens verba, paratus ad falsa laudator. non minus placens sibi et se suspiciens et, ut ita dicam, adsentator suus. Vitia non tantum cum foris peccant invisa sunt, sed cum in se retorquentur. Quem magis admiraberis quam qui imperat sibi, quam qui se habet in potestate? Gentes facilius est barbaras inpatientesque alieni arbitrii regere 1 2 3 4 5

quam animum suum continere et tradere sibi. Platon, inquit, agit Socrati gratias, quod ab illo didicit: quare Socrates sibi non agat, quod ipse se docuit? M. Cato ait: „*quod tibi deerit, a te ipso mutuare.*" quare donare mihi 6 non possum, si commodare possum? Innumerabilia sunt in quibus consuetudo nos dividit: dicere solemus: *sine, loquar mecum* et *ego mihi aurem pervellam.* quae si vera sunt, quemadmodum aliquis sibi irasci debet, sic et gratias agere. quomodo obiurgare se, sic et laudare. quomodo damno sibi esse, sic et lucro potest. Iniuria et beneficium contraria sunt. si de aliquo dicimus: *iniuriam sibi fecit*, poterimus dicere et *beneficium sibi dedit.*"

1 VIII. [Natura sibi dedit.] Natura prius est, ut quis debeat, deinde ut gratiam referat. debitor non est sine creditore, non magis quam maritus sine uxore aut sine filio pater. Aliquis dare debet, ut aliquis accipiat. non est dare nec accipere in dexteram manum de sinistra transferre. 2 Quomodo nemo se portat, quamvis corpus suum moveat et transferat. quomodo nemo, quamvis pro se dixerit, adfuisse sibi dicitur nec statuam sibi tamquam patrono suo ponit. quomodo [si] aeger, cum cura sua convaluit, mercedem a se non exigit: sic in omni negotio, etiam cum aliquid prodesse sibi fecerit, non tamen debebit referre gratiam 3 sibi, quia non habebit, cui referat. Ut concedam aliquem dare sibi beneficium: dum dat, et recipit. ut concedam aliquem a se accipere beneficium, dum accipit, reddit: domi, quod aiunt, versura fit et velut lusorium nomen statim transit: neque enim alius dat quam qui accipit, sed unus atque idem. Hoc verbum d e b e r e non habet nisi inter duos locum: quomodo ergo in uno consistit, qui se 4 obligando liberat? Ut in orbe ac pila nihil imum est, nihil summum, nihil extremum, nihil primum, quia motu ordo mutatur et quae sequebantur praecedunt et quae occidebant oriuntur, omnia quomodocumque ierint, in idem revertuntur, ita in homine existima fieri. cum illum in multa mutaveris, unus est. Cecidit se: iniuriarum cum quo agat non habet. adligavit et clusit: de vi non tenetur. benefi- 5 cium sibi dedit: protinus danti reddidit. Rerum natura

nihil dicitur perdere, quia quicquid illi avellitur, ad illam redit, nec perire quicquam potest, quod quo excidat non habet, sed eodem revolvitur, unde discedit. „Quid simile, inquis, habet hoc exemplum propositae quaestioni?" Di- 6 cam. Puta te ingratum esse: non perit beneficium. habet illud qui dedit. puta te recipere nolle: apud te est, antequam redditur. Non potes quicquam amittere, quia quod detrahitur, nihilominus tibi acquiritur. intra te ipsum orbis agitur: accipiendo das, dando accipis.

IX. „Beneficium, inquit, sibi dare oportet: ergo et 1 referre gratiam oportet." Primum illud falsum est, ex quo pendent sequentia. nemo enim sibi beneficium dat, sed naturae suae paret, a qua ad caritatem sui conpositus est. unde illi summa cura est nocitura vitandi, profutura adpetendi. Itaque nec liberalis est, qui sibi donat, 2 nec clemens, qui sibi ignoscit, nec misericors, qui malis suis tangitur: quod aliis praestare liberalitas est, clementia, misericordia, sibi praestare natura est. Beneficium res voluntaria est. at prodesse sibi necessarium est. Quo quis plura beneficia dedit beneficentior est: quis umquam laudatus est, quod sibi ipse fuisset auxilio? quod se eripuisset latronibus? Nemo sibi beneficium dat, non magis quam hospitium, nemo sibi donat, non magis quam credit. Si dat sibi quisque beneficium, semper dat, sine 3 intermissione dat, inire beneficiorum suorum non potest numerum. quando ergo gratiam referet, cum per hoc ipsum, quo gratiam refert, beneficium dat? quomodo enim discernere poterit, utrum det sibi beneficium an reddat, cum intra eumdem hominem res geratur? Liberavi me periculo: beneficium mihi dedi. iterum me periculo libero: utrum do beneficium an reddo? Deinde ut 4 primum illud concedam, dare nos beneficium nobis, quod sequitur non concedam. nam etiamsi damus, non debemus, quia statim recipimus: accipere me oportet beneficium, deinde debere, deinde referre. debendi locus non est, quia sine ulla mora recipimus. Dat nemo nisi alteri. debet nemo nisi alteri. reddit nemo nisi alteri: id intra unum non potest fieri, quod totiens duos exigit.

1 X. Beneficium est praestitisse aliquid utiliter. verbum autem praestitisse ad alios spectat. Numquid non demens videbitur, qui aliquid vendidisse sibi se dicet? quia venditio alienatio est et rei suae iurisque in ea sui ad alium translatio. atqui quemadmodum vendere, sic dare aliquid a se dimittere est et id quod tenueris, habendum alteri tradere: quod si est, beneficium nemo sibi dedit, quia nemo dat sibi: alioqui duo contraria in uno coeunt, 2 ut sit idem dare et accipere. Etiamnunc multum interest inter dare et accipere: quidni? cum ex diverso ista verba posita sint. atqui si quis sibi beneficium dat, nihil interest inter dare et accipere. Paulo ante dicebam quaedam ad alios pertinere et sic esse formata, ut tota significatio illorum discedat a nobis: frater sum, sed alterius, nemo est enim suus frater. par sum, sed alicui. quis enim par est sibi? Quod conparatur, sine altero non intellegitur. quod iungitur, sine altero non est: sic et quod datur, sine 3 altero non est, et beneficium sine altero non est. Idem ipso vocabulo adparet, in quo hoc continetur benefecisse. nemo autem sibi benefacit, non magis quam sibi favet, quam suarum partium est. Diutius hoc et pluribus exemplis licet prosequi: quidni? cum inter ea sit habendum 4 beneficium, quae secundam personam desiderant. Quaedam cum sint honesta, pulcherrima, summae virtutis, nisi in altero non habent locum: laudatur et inter maxima humani generis bona fides colitur. num quis ergo dicitur sibi fidem praestitisse?

1 XI. Venio nunc ad ultimam partem. Qui gratiam refert, aliquid debet inpendere, sicut qui solvit pecuniam. nihil autem inpendit, qui gratiam sibi refert, non magis quam consequitur, qui beneficium a se accepit. beneficium et gratiae relatio ultro citroque ire debent. intra unum hominem non est vicissitudo: qui gratiam refert, invicem prodest ei, a quo consecutus est aliquid: qui sibi gratiam refert cui prodest? sibi. et quis non alio loco relationem gratiae, alio beneficium cogitat? qui gratiam refert sibi, [*sibi*] prodest: et quis umquam ingratus hoc noluit facere?

immo quis non ingratus fuit, ut hoc faceret? „Si gratias, 2 inquit, nobis agere debemus, et gratiam referre debemus. dicimus autem: ago gratias mihi, quod illam uxorem nolui ducere et quod cum illo non contraxi societatem.“ Cum hoc dicimus, laudamus nos et, ut factum nostrum conprobemus, gratias agentium verbis abutimur. Beneficium est, quod potest, cum datum est, [et reddi] et non reddi. qui sibi beneficium dat, non potest non recipere quod dedit: ergo non est beneficium. Alio tempore beneficium accipitur, alio redditur. In beneficio hoc est 4 probabile et suspiciendum, quod aliquis ut alteri prodesset, utilitatis suae interim oblitus est, quod alteri dedit ablaturus sibi. hoc non facit qui beneficium sibi dat. Be- 5 neficium dare socialis res est, aliquem conciliat, aliquem obligat: sibi dare non est socialis res, neminem conciliat, neminem obligat, neminem in spem inducit, ut dicat: „hic homo colendus est. illi beneficium dedit, dabit et mihi.“ Beneficium est, quod quis non sua causa dat, sed 6 eius cui dat. is autem qui sibi beneficium dat, sua causa dat: non est ergo beneficium.

XII. Videor tibi iam illud, quod in principio dixeram, 1 mentitus? Dicis me abesse ab eo, qui operae pretium facit, immo totam operam bona fide perdere? Exspecta: [et]iam hoc verius dices, simul ac te ad has latebras perduxero, ex quibus cum evaseris, nihil amplius adsecutus eris, quam ut eas difficultates effugeris, in quas licuit non descendere. Quid enim boni est nodos operose sol- 2 vere, quos ipse ut solveres feceris? Sed quemadmodum quaedam in oblectamentum ac iocum sic inligantur, ut eorum solutio inperito difficilis sit, quae illi, qui inplicuit, sine ullo negotio paret, quia commissuras eorum et moras novit, nihilominus illa habent aliquam voluptatem: temptant enim acumen animorum et intentionem excitant: ita haec, quae videntur callida et insidiosa, securitatem ac segnitiem ingeniis auferunt, quibus modo campus, in quo vagentur, sternendus est, modo *creperi* aliquid et confragosi obiciendum, per quod erepant et sollicite vestigium faciant.

3 Dicitur nemo ingratus esse: id sic colligitur. „Beneficium est quod prodest. prodesse autem nemo homini malo potest, ut dicitis Stoici. ergo beneficium non accipit malus: [*nullus itaque malus*] ingratus est. Etiamnunc beneficium honesta et probabilis res est. apud malum nulli honestae rei aut probabili locus est. ergo nec beneficio. quod si accipere non potest, nec reddere qui-
4 dem debet: et ideo non fit ingratus. Etiamnunc, ut dicitis, bonus vir omnia recte facit. si omnia recte facit, ingratus esse non potest. Bonus beneficium reddit, malus non accipit. quod si est, nec bonus quisquam ingratus est nec
5 malus: ita ingratus in rerum natura est nemo." At hoc inane. Unum est apud nos bonum, honestum. id pervenire ad malum non potest. desinet enim malus esse, si ad illum virtus intraverit. quamdiu autem malus est, nemo illi dare beneficium potest, quia bona malaque dissentiunt nec in unum eunt: ideo nemo illi prodest, quia quicquid
6 ad illum pervenit, id pravo usu corrumpitur. Quemadmodum stomachus morbo vitiatus et colligens bilem, quoscumque accepit cibos mutat et omne alimentum in causam doloris trahit, ita animus caecus, quicquid illi commiseris, id onus suum et perniciem et occasionem miseriae facit. felicissimis itaque opulentissimisque plurimum aestus subest minusque se inveniunt, quo in maiorem
7 materiam inciderunt, qua fluctuarentur. Ergo nihil potest ad malos pervenire, quod prosit, immo nihil, quod non noceat. quaecumque enim illis contigerunt, in naturam suam vertunt et extra speciosa profuturaque, si meliori darentur, illis pestifera sunt. ideo nec beneficium dare possunt, quoniam nemo potest, quod non habet, dare. [hic benefaciendi voluntate caret.]

1 XIII. Sed quamvis haec ita sint, accipere etiam malus tamen quaedam potest, quae beneficiis similia sint, quibus non redditis ingratus erit. Sunt animi bona, sunt corporis, sunt fortunae: illa animi bona a stulto ac malo submoventur. ad haec admittitur, quae et accipere potest et debet reddere, et, si non reddit, ingratus est. nec hoc ex nostra tantum constitutione: Peripatetici quoque, qui felicitatis

humanae longe lateque terminos ponunt, aiunt minuta beneficia perventura ad malos. haec qui non reddit ingratus est. Nobis itaque beneficia esse non placet, quae non sunt 2 animum factura meliorem: commoda tamen illa esse et expetenda non negamus. haec et viro bono dare malus potest et accipere a bono, ut pecuniam, vestem, honores et vitam. quae si non reddit, in ingrati nomen incidet. „At 3 quomodo ingratum vocas eo non reddito, quod negas esse beneficium?" Quaedam, etiamsi vera non sunt, propter similitudinem eodem vocabulo conprensa sunt: sic pyxidem et argenteam et auream dicimus. sic inliteratum non ex toto rudem, sed ad literas altiores non perductum. sic qui male vestitum et pannosum vidit, nudum se vidisse dicit. Beneficia ista non sunt, habent tamen beneficii speciem. „Quomodo ista sunt tamquam beneficia, sic et ille 4 tamquam ingratus est, non ingratus." Falsum est, quia illa beneficia et qui dat adpellat et qui accipit: ita qui veri beneficii specie fefellit, tam ingratus est quam veneficus, qui soporem, cum venenum crederet, miscuit.

XIV. Cleanthes vehementius agit. „Licet, inquit, be- 1 neficium non sit, quod accepit, ipse tamen ingratus est, quia non fuit redditurus, etiamsi accepisset." Sic latro est, etiam 2 antequam manus inquinet, quia ad occidendum iam armatus est et habet spoliandi atque interficiendi voluntatem. exercetur et aperitur opere nequitia, non incipit. Ipsum quod accepit, beneficium non erat, sed vocabatur. Sacrilegi dant poenas, quamvis nemo usque ad deos manus porrigat. „Q u o m o d o, inquit, a d v e r s u s m a l u m 3 i n g r a t u s e s t q u i s q u a m, cum malo dari beneficium non possit?" Ea scilicet ratione: *qui* accipiet ab illo aliquid ex his, quae apud inperitos sunt, quorum [si] malis copia est, ipse quoque in simili materia gratus esse debebit et illa, qualiacunque sunt, cum pro bonis acceperit, pro bonis reddere. Aes alienum habere dicitur et qui aureos 4 debet et qui corium forma publica percussum, quale apud Lacedaemonios fuit, quod usum numeratae pecuniae praestat. Quo genere obligatus es, hoc fidem exsolve. Quid sint beneficia, an et in hanc sordidam humilemque 5

materiam deduci magnitudo nominis clari debeat, ad vos non pertinet. in alios quaeritur verum: vos ad speciem veri conponite animum et, dum honestum dicitis, quicquid est id, quo nomen honesti iactatur, id colite.

1 XV. „Quomodo, inquit, nemo per vos ingratus est, sic rursus omnes ingrati sunt.“ Nam, ut dicimus, omnes stulti mali sunt. qui autem habet vitium unum, omnia habet. omnes autem stulti et mali sunt: omnes ergo 2 ingrati sunt. Quid ergo? non sunt? non undique humano generi convicium fit? non publica querela est beneficia perisse et paucissimos esse, qui de bene merentibus non invicem pessime mereantur? Nec est quod hanc nostram tantum murmurationem putes pro pessimo pravoque nu- 3 merantium quicquid citra recti formulam cecidit. Ecce nescio qui non ex philosophorum domo clamat, ex medio conventu populos gentesque damnatura vox mittitur:

Non hospes ab hospite tutus,
non socer a genero. fratrum quoque gratia rara est.
inminet exitio vir coniugis, illa mariti.

4 Hoc iam amplius est. beneficia in scelus versa sunt et sanguini eorum non parcitur, pro quibus sanguis fundendus est. gladio ac venenis beneficia sequimur. Ipsi patriae manus adferre et fascibus illam suis premere potentia ac dignitas est. humili se ac depresso loco putat stare, quisquis non supra rempublicam stetit. accepti ab illa exercitus in ipsam convertuntur et imperatoria concio est: 5 „Pugnate contra coniuges, pugnate contra liberos. aras, focos, penates armis incessite. qui ne triumphaturi quidem intrare urbem iniussu senatus deberetis quibusque victorem exercitum reducentibus curia extra muros praeberetur, nunc civibus caesis perfusi cruore cognato ur- 6 bem subrectis intrate vexillis. Obmutescat inter militaria signa libertas et ille victor pacatorque gentium populus remotis procul bellis, omni terrore conpresso intra muros obsessus aquilas suas horreat.“

1 XVI. Ingratus est Coriolanus: sero et post sceleris poenitentiam pius, posuit arma, sed in medio parricidio posuit. Ingratus Catilina: parum est illi capere patriam,

nisi verterit, nisi Allobrogum in illam cohortes inmiserit et trans Alpes accitus hostis vetera et ingenita odia satiaverit ac diu debitas inferias Gallicis bustis duces Romani persolverint. Ingratus C. Marius ad consulatum a caliga 2 perductus, qui nisi Cimbricis caedibus Romana funera aequaverit, nisi civilis exitii et trucidationis non tantum dederit signum, sed ipse signum fuerit, parum multatam ac repositam in priorem locum fortunam suam sentiet. Ingratus L. Sulla, qui patriam durioribus remediis quam 3 pericula erant sanavit, qui cum a Praenestina arce usque ad Collinam portam per sanguinem humanum incessisset, alia edidit in urbe proelia, alias caedes. legiones duas, quod crudele est, post victoriam, quod nefas, post fidem in angulo congestas contrucidavit et proscriptionem conmentus est, di magni, ut qui civem Romanum occidisset, inpunitatem, pecuniam, tantum non civicam acciperet! Ingratus Cn. Pompeius, qui pro tribus consulatibus, pro 4 triumphis tribus, pro tot honoribus, quos ex maxima parte inmaturus invaserat, hanc gratiam reipublicae reddidit, ut in possessionem eius alios quoque induceret quasi potentiae suae detracturus invidiam, si quod nulli licere debebat, pluribus licuisset. dum extraordinaria concupiscit imperia, dum provincias, ut eligat, distribuit, dum ita [cum tertio] rempublicam dividit, ut tamen in sua domo duae partes essent, eo redegit populum Romanum, ut salvus esse non posset nisi beneficio servitutis. In- 5 gratus ipse Pompeii hostis ac victor: a Gallia Germaniaque bellum in urbem circumegit et ille plebicola, ille popularis castra in circo Flaminio posuit propius quam Porsenae fuerant. Temperavit quidem ius crudelitatemque victoriae. quod dicere solebat, praestitit: neminem occidit nisi armatum. quid ergo est? ceteri arma cruentius exercuerunt, satiati tamen aliquando abiecerunt, hic gladium cito condidit, numquam posuit. Ingratus Antonius 6 in dictatorem suum, quem iure caesum pronuntiavit. interfectores eius in provincias et imperia dimisit, patriam vero proscriptionibus, incursionibus, bellis laceratam post tot mala destinavit ne Romanis quidem regibus: ut

quae Achaeis, Rhodiis, plerisque urbibus claris ius integrum libertatemque cum inmunitate reddiderat, ipsa tributum spadonibus penderet.

1 XVII. Deficiet dies enumerantem ingratos usque in ultima patriae exitia. Aeque inmensum erit, si percurrere coepero, ipsa respublica quam ingrata in optimos ac devotissimos sibi fuerit quamque non minus saepe pec-
2 caverit quam in ipsam peccatum est. Camillum in exilium misit, Scipionem dimisit. exulavit post Catilinam Cicero, diruti eius penates, bona direpta, factum quicquid victor Catilina fecisset. Rutilius innocentiae pretium tulit in Asia latere. Catoni populus Romanus praeturam negavit,
3 consulatum pernegavit. Ingrati publice sumus. se quisque interroget: nemo non aliquem queritur ingratum. atqui non potest fieri, ut omnes querantur, nisi querendum est de omnibus: omnes ergo ingrati sunt: [*ingrati*] tantum? et cupidi omnes et maligni omnes et timidi omnes, illi in primis qui videntur audaces. adice, et ambitiosi omnes sunt et inpii omnes. Sed non est quod irascaris. ignosce illis:
4 omnes insaniunt. Nolo te ad incerta revocare, ut dicam: „vide quam ingrata sit iuventus: quis non patri suo supremum diem, ut innocens sit, optat? ut moderatus sit, exspectat? ut pius, cogitat? Quotus quisque uxoris optimae mortem timet, ut non et conputet? Cui, rogo, cui litigatori defenso tam magni beneficii ultra res proximas
5 memoria duravit?" Illud in confesso est: quis sine querela moritur? quis extremo die dicere audet:

Vixi et quem dederat cursum fortuna peregi?

quis non recusans, quis non gemens exit? Atqui hoc
6 ingrati est, non esse contentum praeterito tempore. Semper pauci dies erunt, si illos numeraveris. cogita non esse summum bonum in tempore: quantumcumque est, boni consules. ut prorogetur tibi dies mortis, nihil proficitur ad felicitatem, quoniam mora non fit beatior vita,
7 sed longior. Quanto satius est gratum adversus perceptas voluptates non aliorum annos conputare, sed suos benigne aestimare et in lucro ponere? Hoc me dignum iudicavit deus: hoc satis est. potuit plus: sed hoc quoque

beneficium est. Grati simus adversus deos, grati adversus homines, grati adversus eos, qui aliquid nobis praestiterunt. grati etiam adversus eos, qui nostris praestiterunt.

XVIII. „In infinitum eius, inquit, me obligas, cum 1 dicis et nostris. itaque pone aliquem finem. Qui filio beneficium dat, ut dicis, et patri eius dat. Primum unde, quo, quaero. deinde illud utique mihi determinari volo, si et patri beneficium datur, numquid et patruo? numquid et avo? numquid uxori et socero? Dic mihi ubi de- 2 beam desinere, quousque personarum seriem sequar. Si agrum tuum coluero, tibi beneficium dedero. si domum tuam ardentem restinxero aut ne concidat excepero, tibi beneficium dabo: si servum tuum sanavero, non habebis beneficium meum?"

XIX. Dissimilia ponis exempla, quia qui agrum meum 1 colit, agro beneficium non dat, sed mihi. et qui domum meam, quo minus ruat fulcit, praestat mihi: ipsa enim domus sine sensu est. debitorem me habet, quia nullum habet. et qui agrum meum colit, non illum, sed me demereri vult. Idem de servo dicam. mei mancipii res est, mihi servatur: ideo ego pro illo debeo. Filius ipse bene- 2 ficii capax est: itaque ille accipit, ego beneficio laetor, et contingor, non obligor. Velim tamen, tu qui debere te non putas, respondeas mihi: filii bona valitudo, felicitas, patrimonium pertinet ad patrem? felicior futurus est, si salvum filium habuerit, infelicior, si amiserit? Quid ergo? qui et felicior fit a me et infelicitatis maximae periculo liberatur, non accipit beneficium? „Non, inquit. 3 quaedam enim in alios conferuntur, sed ad nos usque permanant. ab eo autem exigi quidque debet, in quem confertur, sicut pecunia ab eo petitur, cui credita est, quamvis ad me illa aliquo modo venerit. Nullum beneficium est, cuius commodum non et proximos tangat, nonnumquam etiam longius positos. non quaeritur, quo be- 4 neficium ab eo, cui datum est, transferatur, sed ubi primo conlocetur: a reo tibi ipso et a capite repetitio est." Quid ergo? oro te, non dicis: filium mihi donasti et, si hic

perisset, victurus non fui? pro eius vita beneficium non debes, cuius vitam tuae praefers? Etiamnunc cum filium tuum servavi, ad genua procumbis, dis vota solvis tam-5 quam ipse servatus. Illae voces exeunt tibi: Nihil interest mea, an me servaveris. duos servasti: immo me magis. Quare ista dicis, si non accipis beneficium? quia et si filius meus pecuniam mutuam sumpserit, creditori numerabo, non tamen ideo ego debuero. quia et si filius meus in adulterio deprehensus erit, erubescam, non ideo 6 ego ero adulter. Dico me tibi obligatum pro filio, non quia sum, sed quia volo me offerre tibi debitorem voluntarium. At pervenit ad me summa ex incolumitate eius voluptas, summa utilitas et orbitatis gravissimum volnus effugi. Non quaeritur nunc, an profueris mihi, sed an beneficium dederis. prodest enim et animal et lapis et herba, nec tamen beneficium dant, quod numquam datur 7 nisi a volente. Tu autem non vis patri, sed filio dare. et interim nec nosti quidem patrem. itaque cum dixeris: Patri ergo beneficium non dedi filium eius servando? contra obpone: Patri ergo beneficium dedi quem non novi, quem non cogitavi? Et quid? quod aliquando eveniet, ut patrem oderis, filium serves: beneficium ei videberis 8 dedisse, cui tunc inimicissimus eras cum dares? Sed ut dialogorum altercatione seposita tamquam iurisconsultus respondeam, mens spectanda est dantis: beneficium ei dedit, cui datum voluit. si in patris honorem fecit, pater accepit beneficium: sed pater beneficio in filium collato non obligatur, etiamsi fruitur. si tamen occasionem habuerit, volet et ipse praestare aliquid, non tamquam solvendi necessitatem habeat, sed tamquam incipiendi causam Repeti a patre beneficium non debet. si quid pro hoc benigne facit, iustus, non 9 gratus est. Nam illud finiri non potest: si patri do beneficium, et matri et avo et avunculo et liberis et adfinibus et amicis et servis et patriae. ubi ergo beneficium incipit stare? sorites enim ille inexplicabilis subit, cui difficile est modum inponere, quia paulatim subrepit et non desinit serpere.

XX. Illud solet quaeri: „Fratres duo dissident. si alterum servo, an dem beneficium ei, qui fratrem invisum non perisse moleste laturus est?" Non est dubium, quin beneficium sit etiam invito prodesse, sicut non dedit beneficium, qui invitus profuit. „Beneficium, inquit, vocas, quo ille offenditur, quo torquetur?" Multa beneficia tristem frontem et asperam habent, quemadmodum secare et urere, ut sanes, et vinculis coercere. non est spectandum, an doleat quis beneficio accepto, sed an gaudere debeat. non est malus denarius, quem barbarus et ignarus formae publicae reiecit. Beneficium et odit et accepit, si modo id prodest, si is, qui dabat, ut prodesset dedit. nihil refert, an bonam rem malo animo quis accipiat. Agedum, hoc in contrarium verte: odit fratrem suum, quem illi expedit habere. hunc ego occidi: non est beneficium, quamvis ille dicat esse et gaudeat. Insidiosissime nocet cui gratiae aguntur pro iniuria. Video. Prodest aliqua res et ideo beneficium est: nocet et ideo non est beneficium. Ecce quod nec prosit nec noceat dabo, et tamen beneficium erit: patrem alicuius in solitudine exanimem inveni, corpus eius sepelivi nec ipsi profui — quid enim illius intererat, quo genere dilaberetur? — nec filio, quid enim per hoc commodi accessit illi? dicam quid consecutus sit: officio sollemni et necessario per me functus est. Praestiti patri eius, quod ipse praestare voluisset nec non et debuisset. hoc tamen ita beneficium est, si non misericordiae et humanitati dedi, ut quodlibet cadaver absconderem, sed si corpus adgnovi, si filio tunc hoc praestare me cogitavi. at si terram ignoto mortuo inieci, nullum in hoc habeo huius officii debitorem in publicum humanus. Dicit aliquis: „quid tantopere quaeris, cui dederis beneficium tamquam repetiturus aliquando?" Sunt qui numquam iudicant esse repetendum et has causas adferunt: „indignus etiam repetenti non reddet, dignus ipse per se referet. praeterea si bono viro dedisti, exspecta, ne iniuriam illi facias adpellando, tamquam sua sponte redditurus non fuisset. si malo viro dedisti, plectere. Be-

neficium verbo ne corruperis creditum faciendo. prae-
7 terea lex, quod non iussit repeti, vetuit." Vera sunt
ista. quamdiu me nihil urget, quamdiu fortuna nihil cogit,
petam potius beneficium quam repetam. sed si de salute
liberorum agitur, si in periculum uxor deducitur, si pa-
triae salus ac libertas mittit me etiam quo ire nollem,
imperabo pudori meo et testabor omnia me fecisse, ne
opus esset mihi auxilio hominis ingrati. novissime reci-
piendi beneficii necessitas repetendi verecundiam vincet.
Deinde, cum bono viro beneficium do, sic do tamquam
numquam repetiturus, nisi necesse fuerit.

1 XXI. „Sed lex, inquit, non permittendo exigere ve-
tuit." Multa legem non habent nec actionem, ad quae
consuetudo vitae humanae lege omni valentior dat aditum.
Nulla lex iubet amicorum secreta non eloqui. nulla lex
iubet fidem etiam inimico praestare. quae lex ad id prae-
standum nos, quod alicui promisimus, adligat? nulla
querar tamen cum eo, qui arcanum sermonem non con-
2 tinuerit et fidem datam nec servatam indignabor. „Sed
ex beneficio, inquit, creditum facis." Minime: non enim
exigo, sed repeto, et ne repeto quidem, sed admoneo.
nam ultima quoque necessitas *non* in hoc aget, ut ad eum
veniam, cum quo diu mihi luctandum sit. *Si* quis tam
ingratus est, ut illi non sit satis admoneri, eum transibo
3 nec dignum iudicabo, qui gratus esse cogatur. Quomodo
fenerator quosdam debitores non adpellat, quos scit de-
coxisse et in quorum pudorem nihil superest nisi quod
pereat, sic ego quosdam ingratos palam ac pertinaciter
praeteribo nec ab ullo beneficium repetam, nisi a quo
non ablaturus ero, sed recepturus.

1 XXII. Multi sunt, qui nec negare sciant, quod acce-
perunt, nec referre. qui nec tam boni sunt quam grati
nec tam mali quam ingrati, segnes et tardi, lenta nomina,
non mala. hos ego non adpellabo, sed commonefaciam et
ad officium aliud agentes reducam. qui statim mihi sic
respondebunt: „Ignosce, non mehercule scivi hoc te de-
siderare, alioquin ultro obtulissem. rogo, ne me ingra-
tum existimes: memini quid mihi praestiteris." Hos ego

quare dubitem et sibi meliores et mihi facere? Quemcumque potuero, peccare prohibebo, multo magis amicum et ne peccet et ne in me potissimum peccet. alterum illi beneficium do, si illum ingratum esse non patior. nec dure illi exprobrabo quae praestiti, sed quam potuero mollissime, ut potestatem referendae gratiae faciam, renovabo memoriam eius et petam beneficium: ipse me repetere intelleget. Aliquando utar verbis durioribus, si emendari illum speravero posse. nam deploratum propter hoc quoque non exagitabo, ne ex ingrato inimicum faciam. Quodsi admonitionis quoque suggillationem ingratis remittimus, segniores ad reddenda beneficia faciemus. Quosdam vero sanabiles et qui fieri boni possint, si quid illos momorderit, perire patiemur admonitione sublata, qua et pater filium aliquando correxit et uxor maritum aberrantem ad se reduxit et amicus languentem amici fidem erexit.

XXIII. Quidam ut expergiscantur, non feriendi, sed commovendi sunt: eodem modo quorumdam ad referendam gratiam fides non cessat, sed languet. hanc pervellamus. „Noli munus tuum in iniuriam vertere. iniuria est enim, si in hoc non repetis, ut ingratus sim. quid, si ignoro quid desideres? quid si occupationibus districtus et in alia vocatus occasionem non observavi? ostende mihi quid possim, quid velis. Quare desperas, antequam temptes? quare properas et beneficium et amicum perdere? unde scis nolim an ignorem, animus an facultas desit mihi? experire.“ Admonebo ergo, non amare, non palam, sine convicio, sic, ut se redisse in memoriam, non reduci putet.

XXIV. Causam dicebat apud divum Iulium ex veteranis quidam paulo violentior adversus vicinos suos et causa premebatur. *Meministi*, inquit, *imperator*, *in Hispania talum extorsisse circa Sucronem?* cum Caesar meminisse se dixisset, *meministi quidem*, [inquit,] *sub quadam arbore minimum umbrae spargente cum velles residere ferventissimo sole et esset asperrimus locus*, *in quo ex rupibus acutis unica illa arbor eruperat*, *quemdam ex commilitonibus penulam suam substravisse?* Cum dixisset Caesar:

quidni meminerim? et quidem siti confectus, quia inpeditus ire ad fontem proximum non poteram, repere manibus volebam, nisi commilito, homo fortis ac strenuus, aquam mihi in galea sua adtulisset. potes ergo, inquit, *imperator, adgnoscere illum hominem aut illam galeam?* Caesar ait se non posse galeam cognoscere, hominem pulchre posse, et adiecit, puto ob hoc iratus, quod se a cogni-
3 tione media ad veterem fabulam abduceret: *tu utique ille non es. Merito*, inquit, *Caesar, me non adgnoscis: nam cum hoc factum est, integer eram. postea ad Mundam in acie oculus mihi effossus est et in capite lecta ossa. nec galeam illam, si videris, adgnosces. machaera enim Hispana divisa est.* Vetuit illi exhiberi negotium Caesar et agellos, in quibus vicinalis via causa rixae ac litium fuerat, militi suo donavit.

1 XXV. Quid ergo? non repeteret beneficium ab imperatore, cuius memoriam multitudo rerum confuderat? quem fortuna ingens exercitus disponentem non patiebatur singulis militibus occurrere? Non est hoc repetere beneficium, sed resumere bono loco positum et paratum, ad quod tamen, ut sumatur, manus porrigenda est. Repetam itaque, quia hoc aut ex magna necessitate facturus
2 ero aut illius causa, a quo repetam. Tiberius Caesar inter initia dicenti cuidam, *Meministi*, antequam plures notas familiaritatis veteris proferret, *non memini*, inquit, *quid fuerim.* Ab hoc quidni non esset repetendum beneficium? optanda erat oblivio: aversabatur omnium amicorum et aequalium notitiam et illam solam praesentem fortunam suam adspici, illam solam cogitari ac narrari volebat: inquisito-
3 rem habebat veterem amicum. Magis tempestive repetendum est beneficium quam petendum. adhibenda verborum moderatio, ut nec [*gratus possit offendi nec*] ingratus dissimulare. Tacendum erat et exspectandum, si inter sapien tes viveremus: et tamen sapientibus quoque indicare me-
4 lius fuisset, quid rerum nostrarum status posceret. Deos quorum notitiam nulla res effugit, rogamus, et illos vota non exorant sed admonent. Dis quoque [inquam] Homericus ille sacerdos adlegat officia et aras religiose cultas.

Moneri velle ac posse secunda virtus est. *equos* obsequentes *facies* parere huc illuc frenis leniter motis: flectendus est paucis animus, sui rector optimus. Proximi sunt qui 5 admoniti in viam redeunt. his non est dux detrahendus. Opertis oculis inest acies, sed sine usu, quam lumen diei inmissum ad ministeria sua evocat. instrumenta cessant, nisi illa in opus suum artifex movit. Inest interim 6 animis voluntas bona, sed torpet, modo deliciis ac situ, modo officii inscitia. hanc utilem facere debemus, nec irati relinquere in vitio, sed ut magistri patienter ferre offensationes puerorum discentium, memoriae labentis. quae quemadmodum saepe subiecto uno aut altero verbo ad contextum reddendae orationis adducta est, sic ad referendam gratiam admonitione revocanda est.

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBER VI.

I. Quaedam, Liberalis, virorum optime, exercendi tantum ingenii causa quaeruntur et semper extra vitam iacent. quaedam et dum quaeruntur, oblectamento sunt et quaesita usui. Omnium tibi copiam faciam. tu illa, utcumque tibi visum erit, aut peragi iubeto aut ad explicandum ludorum ordinem induci. [in] his quoque, si abire iusseris protinus, nonnihil actum erit: nam etiam quod discere supervacuum est, prodest cognoscere. Ex voltu igitur tuo pendebo: prout ille suaserit mihi, alia detinebo diutius, alia expellam et capite agam.

II. An beneficium eripi possit, quaesitum 1 est. Quidam negant posse. non enim res est, sed actio.

quomodo aliud est munus, aliud ipsa donatio. aliud qui navigat, aliud navigatio. et quamvis aeger non sit sine morbo, non tamen idem est aeger et morbus: ita aliud est beneficium ipsum, aliud quod ad unumquemque no-
2 strum beneficio pervenit. Illud incorporale est, inritum non fit: materia vero eius huc et illuc iactatur et dominum mutat. Itaque cum eripis, ipsa rerum natura revocare quod dedit non potest. beneficia sua interrumpit, non rescindit: qui moritur, tamen vixit. qui amisit oculos, tamen vidit. Quae ad nos pervenerunt, ne sint, effici potest, ne fuerint, non potest. pars autem beneficii
3 et quidem certissima est, quae fuit. Nonnumquam usu beneficii longiore prohibemur, beneficium quidem ipsum non eraditur. Licet omnes in hoc vires suas natura advocet, retro illi agere se non licet. potest eripi domus et pecunia et mancipium et quicquid est, in quo haesit beneficii nomen: ipsum vero stabile et inmotum est. nulla vis efficiet, ne hic dederit, ne ille acceperit.

1 III. Egregie mihi videtur M. Antonius apud Rabirium poetam, cum fortunam suam transeuntem alio videat et sibi nihil relictum praeter ius mortis, id quoque si cito occupaverit, exclamare:

Hoc habeo quodcumque dedi.

O quantum habere potuit, si voluisset! Hae sunt divitiae certae in quacumque sortis humanae levitate uno loco permansurae. quae quo maiores fuerint, hoc minorem ha-
2 bebunt invidiam. Quid tamquam tuo parcis? procurator es. omnia ista, quae vos tumidos et supra humana elatos oblivisci cogunt vestrae fragilitatis, quae ferreis claustris custoditis armati, quae ex alieno sanguine rapta vestro defenditis, propter quae classes cruentaturas maria deducitis, propter quae quassatis urbes ignari, quantum telorum in adversos fortuna conparet, propter quae ruptis totiens adfinitatis, amicitiae, collegii foederibus inter contendentes duos terrarum orbis elisus est, non sunt vestra: in depositi causa sunt iam iamque ad alium dominum spectantia
3 aut hostis illa aut hostilis animi successor invadet. Quaeris quomodo illa tua facias? dona dando. Consule igitur rebus

tuis et certam tibi earum atque inexpugnabilem possessionem para honestiores illas non solum, sed tutiores facturus. Istud quod suspicis, quo te divitem ac potentem pu- 4 tas, quamdiu possides, sub nomine sordido iacet: domus est, servus est, nummi sunt. cum donasti, beneficium est.

IV. „Fateris, inquit, nos aliquando beneficium non 1 debere ei, a quo accepimus: ergo ereptum est.“ Multa sunt, propter quae beneficium debere desinimus, non quia ablatum, sed quia corruptum est. Aliquis reum me defendit, sed uxorem meam per vim stupro violavit: non abstulit beneficium, sed opponendo illi parem iniuriam solvit me debito, et si plus laesit quam ante profuerat, non tantum gratia exstinguitur, sed ulciscendi querendique libertas fit, ubi in conparatione beneficii praeponderavit iniuria: ita non aufertur beneficium, sed vincitur. Quid? non tam duri quidam et 2 tam scelerati patres sunt, ut illos aversari et eiurare ius fasque sit? numquid ergo illi abstulerunt quae dederant? minime, sed inpietas sequentium temporum commendationem omnis prioris officii sustulit. Non beneficium tollitur, sed beneficii gratia, et efficitur non ne habeam, sed ne debeam. Tamquam pecuniam aliquis mihi credidit, sed domum meam incendit. pensatum est creditum damno: nec reddidi illi, nec tamen debeo. Eodem modo et hic, 3 qui aliquid benigne adversus me fecit, aliquid liberaliter, sed postea multa superbe, contumeliose, crudeliter, eo loco me posuit, ut proinde liber adversus eum essem, ac si nihil accepissem. vim beneficiis suis adtulit. Colo- 4 num suum non tenet quamvis tabellis manentibus, qui segetem eius proculcavit, qui succidit arbusta, non quia recepit quod pepigerat, sed quia ne reciperet effecit. Sic debitori suo creditor saepe damnatur, ubi plus ex alia causa abstulit quam ex crediti petit. Non tantum inter 5 creditorem et debitorem iudex sedet qui dicat: pecuniam credidisti. quid ergo? pecus abegisti, servum eius occidisti, argentum quod non emeras possides. aestimatione facta debitor discede qui creditor veneras: inter beneficia quoque et iniurias ratio confertur. Saepe, inquam, be- 6

neficium manet nec debetur, si secuta est dantem poenitentia, si miserum se dixit, quod dedisset, si, cum daret, suspiravit, voltum adduxit, perdere se credidit, non donare. si sua causa aut certe non mea dedit. si non desiit insultare, gloriari et ubique iactare et acerbum munus
7 suum facere. Manet beneficium, quamvis non debeatur, sicuti quaedam pecuniae, de quibus ius creditori non dicitur, debentur sed non exiguntur.

1 V. „Dedisti beneficium, iniuriam postea fecisti: et beneficio gratia debetur et iniuriae ultio." Nec ego illi gratiam debeo nec ille mihi poenam: alter ab altero ab-
2 solvitur. Cum dicimus: beneficium illi reddidi, non hoc dicimus, illud nos, quod acceperamus, reddidisse, sed aliud pro illo. r e d d e r e enim est r e m p r o r e d a r e. quidni? cum omnis solutio non idem reddat, sed tantumdem. nam et pecuniam dicimur reddidisse, quamvis numeraverimus pro argenteis aureos, quamvis non intervenerint nummi, sed delegatione et verbis perfecta solu-
3 tio sit. Videris mihi dicere: „Perdis operam. quorsum enim pertinet scire me, an maneat, quod non debetur? iurisconsultorum istae ineptiae sunt acutae, qui hereditatem negant usucapi posse, sed ea quae in hereditate sunt, tamquam quicquam aliud sit hereditas quam ea
4 quae in hereditate sunt. Illud potius mihi distingue, quod potest ad rem pertinere, cum idem homo beneficium mihi dedit et postea fecit iniuriam, utrum et beneficium illi reddere debeam et me ab illo nihilominus vindicare ac veluti duobus nominibus separatim respondere, an alterum alteri contribuere et nihil negotii habere, ut beneficium iniuria tollatur, beneficio iniuria. illud enim video in hoc foro fieri: quid in vestra schola iuris sit, vos scia-
5 tis. Separantur actiones, et de eo [quod] agimus et de eo nobiscum agitur. non confunditur formula: si qui apud me pecuniam deposuerit, idem mihi postea furtum fecerit, et ego cum illo furti agam et ille mecum depositi."

1 VI. Quae proposuisti, mi Liberalis, exempla certis legibus continentur, quas necesse est sequi: lex legi non miscetur. utraque sua via it: depositum habet actionem

propriam, tam mehercule quam furtum. Beneficium nulli legi subiectum est: me arbitro utitur. licet me conparare inter se, quantum profuerit mihi quisque aut quantum nocuerit, tum pronuntiare, utrum plus debeatur mihi an debeam. In illis nihil est nostrae potestatis. eundum est 2 qua ducimur: in beneficio tota potestas mea est: ego itaque iudico illa. non separo nec diduco, sed iniurias et beneficia ad eumdem iudicem mitto: alioquin iubes me eodem tempore et amare et odisse, et queri et gratias agere, quod natura non recipit. potius conparatione facta inter se beneficii et iniuriae videbo, an etiam ultro mihi debeatur. Quomodo si quis scriptis nostris alios superne 3 inprimit versus, priores literas non tollit, sed abscondit, sic beneficium superveniens iniuria adparere non patitur.

VII. Voltus tuus, cui regendum me tradidi, colligit 1 rugas et trahit frontem, quasi longius exeam. videris mihi dicere:

Quo tantum mihi dexter abis? huc dirige cursum,
Litus ama.

Non possum magis. Itaque si huic satisfactum existimas, illo transeamus, an ei debeatur aliquid, qui nobis invitus profuit. Hoc apertius potui dicere, nisi propositio deberet esse confusior, ut distinctio statim subsecuta ostenderet utrumque quaeri, an ei deberemus, qui nobis, dum non vult, profuit, et an ei, qui, dum nescit. Nam si quis coactus aliquid 2 boni fecit, quin nos non obliget, manifestius est, quam ut ulla in hoc verba inpendenda sint. Et haec quaestio facile expedietur et, si qua similis huic moveri potest, si totiens illo cogitationem nostram converterimus beneficium nullum esse, nisi quod ad nos primum aliqua cogitatio defert, deinde amica et benigna. Itaque nec fluminibus 3 gratias agimus, quamvis aut magna navigia patiantur et ad subvehendas copias largo ac perenni alveo currant aut piscosa et amoena pinguibus arvis interfluant. nec quisquam Nilo beneficium debere se iudicat, non magis quam odium, si inmodicus superfluxit tardeque decessit. nec ventus beneficium dat, licet lenis et secundus adspi-

ret, nec utilis et salubris cibus: nam qui beneficium mihi daturus est, debet non tantum prodesse, sed velle. Ideo nec mutis animalibus quicquam debetur: et quam multos e periculo velocitas equi rapuit? nec arboribus: et quam 4 multos aestu laborantes ramorum opacitas texit? Quid autem interest, utrum mihi qui nescit profuerit an qui scire non potuit, cum utrique velle defuerit? Quid autem interest, utrum me iubeas navi aut vehiculo aut lanceae debere beneficium, an ei qui aeque quam ista propositum benefaciendi nullum habuit, sed profuit casu?

1 VIII. Beneficium aliquis nesciens accipit, nemo a nesciente. Quomodo multos fortuita sanant nec ideo remedia sunt: et in flumen alicui cecidisse frigore magno causa sanitatis fuit. quomodo quorumdam flagellis quartana discussa est et metus repentinus animum in aliam curam avertendo suspectas horas fefellit, nec ideo quicquam horum, etiamsi saluti fuit, salutare est: sic quidam nobis prosunt, dum nolunt, immo quia nolunt. non tamen ideo illis beneficium debemus, quod perniciosa illorum 2 consilia fortuna deflexit in melius. An existimas me debere ei quicquam, cuius manus cum me peteret, percussit hostem meum, qui nocuisset, nisi errasset? Saepe hostis dum aperte peierat, etiam veris testibus abrogavit fidem et reum velut factione circumventum miserabilem 3 reddidit. Quosdam ipsa quae premebat potentia eripuit, et iudices quem damnaturi erant causa, damnare gratia noluerunt. non tamen hi reo beneficium dederunt, quamvis profuerint, quia telum quo missum sit, non quo pervenerit quaeritur et beneficium ab iniuria distinguit non 4 eventus, sed animus. Adversarius meus, dum contraria dicit et iudicem superbia offendit et in unum testem [de me] rem demittit, causam meam erexit. non quaero an pro me erraverit: contra me voluit.

1 IX. Nempe ut gratus sim, velle debeo idem facere quod ille, ut beneficium daret, debuit. Num quid est iniquius homine, qui eum odit, a quo in turba calcatus aut respersus aut quo nollet inpulsus est? atqui quid est aliud, quod illum querelae eximat, cum in re sit iniuria,

quam nescisse quid faceret? Eadem res efficit ne hic 2 beneficium dederit, ne ille iniuriam fecerit: et amicum et inimicum voluntas facit. Quam multos militiae morbus eripuit? quosdam, ne ad ruinam domus suae occurrerent, inimicus vadimonio tenuit. ne in piratarum manus pervenirent, quidam naufragio consecuti sunt: nec his tamen beneficium debemus, quoniam extra sensum officii casus est, nec inimico, cuius nos lis servavit, dum vexat ac detinet. Non est beneficium nisi quod a bona voluntate pro- 3 ficiscitur, nisi illud adgnoscit qui dedit. Profuit aliquis mihi, dum nescit: nihil illi debeo. profuit, cum vellet nocere: imitabor ipsum.

X. Ad primum illum revertamur: ut gratiam referam, 1 aliquid facere me vis? ipse ut beneficium mihi daret, nihil fecit. Ut ad alterum transeamus: vis me huic gratiam referre, ut quod a nolente accepi, volens reddam? Nam quid de tertio loquar, qui ab iniuria in beneficium delapsus est? ut beneficium tibi debeam, parum est voluisse te dare. ut non debeam, satis est noluisse. Bene- 2 ficium enim voluntas nuda non efficit, sed quod beneficium non esset, si optimae ac plenissimae voluntati fortuna deesset, id aeque beneficium non est, nisi fortunam voluntas antecessit. non enim profuisse te mihi oportet, ut ob hoc tibi obliger, sed ex destinato profuisse.

XI. Cleanthes exemplo eiusmodi utitur: „Ad quaeren- 1 dum, inquit, et accersendum ex academia Platonem duos pueros misi: alter totam porticum perscrutatus est, alia quoque loca, in quibus illum inveniri posse sperabat, percucurrit et domum non minus lassus quam inritus rediit. alter apud proximum circulatorem resedit et, dum vagus 2 atque erroneus vernaculis congregatur et ludit, transeuntem Platonem, quem non quaesierat, invenit. Illum, inquit, laudabimus puerum, qui, quantum in se erat, quod iussus est fecit: hunc feliciter inertem castigabimus.“ Volun- 3 tas est, quae apud nos ponit officium. cuius vide quae condicio sit, ut me debito obstringat. Parum est illi velle, nisi profuit: parum est profuisse, nisi voluit. puta enim aliquem donare voluisse nec donasse: animum qui-

dem eius habeo, sed beneficium non habeo, quod con-
4 summat et res et animus. Quemadmodum ei, qui voluit mihi quidem pecuniam credere, sed non dedit, nihil debeo, ita ei, qui voluit mihi beneficium dare, sed non potuit, amicus quidem ero, sed non obligatus: et volo illi aliquid praestare, nam et ille voluit mihi. ceterum si benigniore fortuna usus praestitero, beneficium dedero, non gratiam retulero. ille mihi gratiam debebit referre. hinc initium fiet: a me numeratur.

1 XII. Intellego iam, quid velis quaerere: non opus est te dicere, *voltus tuus loquitur.* Si quis sua causa nobis profuit, eine, inquis, debetur aliquid? hoc enim saepe te conquerentem audio, quod quaedam homines sibi praestant, aliis inputant. Dicam, mi Liberalis: sed prius istam quaestiunculam dividam et rem ae-
2 quam ab iniqua separabo. Multum enim interest, utrum aliquis beneficium nobis det sua causa an et sua. Ille qui totus ad se spectat et nobis prodest, quia aliter prodesse sibi non potest, eo loco mihi est, quo qui pecori suo hibernum et aestivum pabulum prospicit. eo loco, quo qui captivos suos, ut commodius veneant, pascit et opimos boves saginat ac defricat. quo lanista, qui familiam summa cura exercet atque ornat. „Multum, ut ait Cleanthes, a beneficio distat negotiatio.“

1 XIII. Rursus non sum tam iniquus, ut nihil ei debeam qui, cum mihi utilis esset, fuit et sibi. non enim exigo, ut sine respectu sui mihi consulat, immo etiam opto, ut beneficium mihi datum vel magis danti profuerit, dummodo id, qui dabat, duos intuens dederit et inter me seque diviserit. licet id ipse ex maiore parte possideat, si mo-
2 do me in consortium admisit, si duos cogitavit. Ingratus sum, non solum iniustus, nisi gaudeo hoc illi profuisse quod proderat mihi. summae malignitatis est non vocare beneficium, nisi quod dantem aliquo incommodo adfecit. Alteri illi, qui beneficium dat sua causa, respondebo: usus me quare potius te mihi profuisse dices quam me
3 tibi? „Puta, inquit, aliter fieri non posse me magistratum, quam si decem captos cives ex magno captivorum nu-

mero redemero: nihil debebis mihi, cum te servitute ac vinculis liberavero? atqui mea id causa faciam." Adversus hoc respondebo: aliquid istic tua causa facis, aliquid mea: tua, quod redimis. tibi enim ad utilitatem tuam satis est quoslibet redemisse. itaque debeo non quod redimis me, sed quod eligis. poteras enim et alterius redemptione idem consequi quod mea. Utilitatem rei partiris mecum et me in beneficium recipis duobus profuturum. praefers me aliis: hoc totum mea causa facis. Itaque si praetorem te factura esset decem captivorum redemptio, decem autem soli captivi essemus, nemo tibi quicquam deberet ex nobis, quia nihil haberes, quod cuiquam inputares a tua utilitate seductum. Non sum invidus beneficii interpres nec desidero illud mihi tantum dari, sed et mihi. 4 5

XIV. „Quid ergo, inquit, si in sortem nomina vestra conici iussissem et tuum nomen inter redimendos exisset, nihil deberes mihi?" immo deberem, sed exiguum. quid sit hoc dicam. Aliquid istic mea causa facis, quod me ad fortunam redemptionis admittis: quod nomen meum exiit, sorti debeo, quod exire potuit, tibi. aditum mihi ad beneficium tuum dedisti, cuius maiorem partem fortunae debeo, sed hoc ipsum tibi, quod fortunae debere potui. Illos ex toto praeteribo, quorum mercenarium beneficium est. quod qui dat, non conputat cui, sed quanti daturus sit, quod undique in se conversum est. Vendit mihi aliquis frumentum. vivere non possum nisi emero. sed non debeo vitam, quia emi. Nec quam necessarium fuerit aestimo, sine quo victurus non fui, sed quam ingratum, quod non habuissem nisi emissem, in quo invehendo mercator non cogitavit, quantum auxilii adlaturus esset mihi, sed quantum lucri sibi. Quod emi non debeo. 1 2 3 4

XV. „Isto modo, inquit, nec medico quicquam debere te nisi mercedulam dicis nec praeceptori, quia aliquid numeraveris: atqui omnium horum apud nos magna caritas, magna reverentia est." Adversus hoc respondetur, quaedam pluris esse quam emuntur. emis a medico 1 2

rem inaestimabilem, vitam ac valitudinem bonam, a bonarum artium praeceptore studia liberalia et animi cultum: itaque his non rei pretium, sed operae solvitur, quod deserviunt, quod a rebus suis evocati nobis vacant.
3 mercedem non meriti, sed occupationis suae ferunt. Aliud tamen dici potest verius; quod statim ponam, si prius quomodo istud refelli possit ostendero. „Quaedam, inquit, pluris sunt quam venierunt et ob hoc aliquid mihi
4 extra pro illis, quamvis empta sint, debes." Primum quid interest, quanti sint, cum de pretio inter ementem vendentemque convenerit? Deinde non emi illud suo pretio, sed tuo. „Pluris est, inquis, quam veniit:" sed pluris venire non potuit. pretium autem cuiusque rei pro tempore est. cum bene ista laudaveris, tanti sunt, quanto pluris venire non possunt. praeterea nihil venditori debet qui bene
5 emit. Deinde etiamsi pluris ista sunt, non tamen ullum istic tuum munus est, ut non ex usu effectuve, sed ex
6 consuetudine et annona aestimetur. Quod tu pretium ponis traicienti maria et per medios fluctus, cum e terrae conspectu recessit, certam secanti viam et prospicienti futuras tempestates et securis omnibus subito iubenti vela stringi, armamenta demitti, paratos ad incursum procellae et repentinum inpetum stare? huic tamen tantae
7 rei praemium vectura persolvit. Quanti aestimas in solitudine hospitium, in imbre tectum, in frigore balneum aut ignem? scio tamen, quanti ista consecuturus diversorium subeam. Quantum nobis praestat, qui labentem domum suscipit et agentem ex imo rimas insulam incredibili arte suspendit? certo tamen et levi pretio fultura
8 conducitur. Murus nos ab hostibus tutos et a subitis latronum incursionibus praestat: notum est tamen illas turres pro securitate publica propugnacula habituras excitaturus faber quid in diem mereat.

1 XVI. Infinitum erit, si latius exempla conquiram, quibus adpareat parvo magna constare. Quid ergo? quare et medico et praeceptori plus quiddam debeo nec adversus illos mercede defungor? Quia ex medico ac praeceptore in amicum transeunt et nos non arte quam

vendunt obligant, sed benigna et familiari voluntate. Itaque medico, si nihil amplius quam manum tangit et me inter eos quos perambulat ponit, sine ullo adfectu facienda vitandave praecipiens, nihil amplius debeo, quia me non tamquam amicum vidit, sed tamquam imperatorem. Nec praeceptorem quidem habeo cur venerer, si me in grege discipulorum habuit, si non putavit dignum propria et peculiari cura, si numquam in me direxit animum. et cum in medium effunderet quae sciebat, non didici, sed excepi. Quid ergo est, quare istis debeamus multum? non quia pluris est quod vendiderunt quam emimus, sed quia nobis ipsis aliquid praestiterunt: ille magis pependit quam medico necesse est. pro me, non pro fama artis extimuit. non fuit contentus remedia monstrare, et admovit. inter [*sollicitos*] sollicitus adsedit, ad suspecta tempora occurrit. nullum ministerium illi oneri, nullum fastidio fuit. gemitus meos non securus audivit. in turba multorum invocantium ego illi potissima curatio fui. tantum aliis vacavit, quantum mea valitudo permiserat: huic ego non tamquam medico, sed tamquam amico obligatus sum. Alter rursus docendo et laborem et taedium tulit. praeter illa, quae a praecipientibus in commune dicuntur, aliqua instillavit ac tradidit, hortando bonam indolem erexit et modo laudibus fecit animum, modo admonitionibus discussit desidiam. tum ingenium latens et pigrum iniecta, ut ita dicam, manu extraxit. nec quae sciebat maligne dispensavit, quo diutius esset necessarius, sed cupiit, si posset, universa transfundere: ingratus sum, nisi illum inter gratissimas necessitudines diligo.

XVII. Sordidissimorum quoque artificiorum institutoribus supra constitutum aliquid adiecimus, si nobis opera illorum enixior visa est. et gubernatori et opifici vilissimae mercis et in diem se locanti corollarium adspersimus. In optimis vero artibus, quae vitam aut conservant aut excolunt, qui nihil se plus existimat debere quam pepigit, ingratus est. Adice quod talium studiorum traditio miscet animos. hoc cum factum est, tam medico quam praeceptori pretium operae solvitur, animi debetur.

1 XVIII. Platon cum flumen nave transisset nec ab illo quicquam portitor exegisset, honori hoc suo datum credens dixit positum illi esse apud Platonem officium. deinde paulo post, cum alium atque alium gratis eadem transveheret sedulitate, negavit illi iam apud Platonem posi-
2 tum officium. Nam ut tibi debeam aliquid pro eo quod praestas, debes non tantum mihi praestare, sed tamquam mihi: non potes ob id quemquam adpellare, quod spargis in populum. Quid ergo? nihil tibi debebitur pro hoc? tamquam ab uno nihil. cum omnibus solvam quod cum omnibus debeo.

1 XIX. „Negas, inquit, ullum dare beneficium eum, qui me gratuita nave per flumen Padum tulit?" Nego. Aliquid boni facit, beneficium non dat: facit enim sua causa aut utique non mea. ad summam ne ipse quidem se mihi beneficium iudicat dare, sed aut reipublicae aut viciniae aut ambitioni suae praestat et pro hoc aliud quoddam commodum exspectat quam quod a singulis recepturus
2 est. „Quid ergo? inquit, si princeps civitatem dederit omnibus Gallis, si inmunitatem Hispanis, nihil hoc nomine singuli debebunt?" Quidni debeant? debebunt autem non tamquam proprium beneficium, sed tamquam
3 publici partem. „Nullam, inquit, habuit cogitationem mei illo tempore, quo universis proderat. noluit mihi proprie civitatem dare nec in me direxit animum. ita quare ei debeam, qui me sibi non substituit, cum facturus esset
4 quod fecit?" Primum, cum cogitavit Gallis omnibus prodesse, et mihi cogitavit prodesse: eram enim Gallus et me etiamsi non mea, publica tamen nota conprehendit. Deinde ego quoque illi non tamquam proprium debebo, sed tamquam commune munus. [*unus*] ex populo, non tamquam pro me solvam, sed tamquam pro patria conferam.
5 Si quis patriae meae pecuniam credat, non dicam me illius debitorem, nec hoc aes alienum profitebor aut candidatus aut reus. ad exsolvendum tamen hoc portionem meam dabo: sic istius muneris, quod universis datur, debitorem me nego, quia mihi quidem dedit, sed non propter me, et mihi quidem, sed nesciens an mihi daret

nihilominus aliquid mihi dependendum sciam, quia ad me quoque circuitu longo pervenit. Propter me factum debet esse quod me obliget.

XX. „Isto, inquit, modo nec lunae nec soli quicquam 1 debes: non enim propter te moventur.“ Sed cum in hoc moveantur, ut universa conservent, et pro me moventur: universorum enim pars sum. Adice nunc, quod nostra 2 et horum condicio dissimilis est. nam qui mihi prodest, ut per me prosit sibi, non dedit beneficium, quia me instrumentum utilitatis suae fecit. sol autem et luna, etiamsi nobis prosunt sua causa, non in hoc tamen prosunt, ut per nos prosint sibi: quid enim nos conferre illis possumus?

XXI. „Sciam, inquit, solem ac lunam nobis velle 1 prodesse, si nolle potuerint. illis autem non licet non moveri: ad summam consistant et opus suum intermittant.“ Hoc vide quot modis refellatur. Non ideo minus 2 vult, qui non potest nolle, immo maximum argumentum est firmae voluntatis ne mutari quidem posse. Vir bonus non potest non facere quod facit. non enim erit bonus, nisi fecerit: ergo nec bonus vir beneficium dat, quia facit quod debet, non potest autem non facere, quod debet. Praeterea multum interest, utrum dicas: non potest 3 hoc non facere, quia cogitur, an: non potest nolle. nam si necesse est illi facere, non debeo ipsi beneficium, sed cogenti. si necesse est illi velle ob hoc, quia nihil habet melius quod velit, ipse se cogit: ita quod tamquam coacto non deberem, tamquam cogenti debeo. „Desinant, 4 inquit, velle.“ Hoc loco tibi illud occurrat: Quis tam demens est, ut eam neget voluntatem esse, cui non est periculum desinendi vertendique se in contrarium, cum ex diverso nemo aeque videri debeat velle quam cuius voluntas usque eo certa est, ut aeterna sit? an si is quoque vult, qui potest statim nolle, is non videbitur velle, in cuius naturam non cadit nolle?

XXII. „Agedum, inquit, si possunt, resistant.“ Hoc dicis: omnia ista ingentibus intervallis diducta et in custodiam universi disposita stationes suas deserant, subita

confusione rerum sidera sideribus incurrant et rupta rerum concordia in ruinam divina labantur contextusque velocitatis citatissimae in tot secula promissas vices in medio itinere destituat et quae nunc eunt alternis redeuntque opportunis libramentis mundum ex aequo temperantia, repentino concrementur incendio et ex tanta varietate solvantur atque eant in unum omnia. ignis cuncta possideat, quem deinde pigra nox occupet et profunda vorago tot deos sorbeat: est tanti, ut tu coarguaris, ista concidere? Prosunt tibi etiam invito euntque ista tua causa, etiamsi maior illis alia ac prior causa est.

1 XXIII. Adice nunc, quod non externa cogunt deos, sed sua illis in legem aeterna voluntas est. statuerunt quae non mutarent: itaque non possunt videri facturi aliquid, quamvis nolint, quia quicquid desinere non possunt, perseverare voluerunt, nec umquam primi consilii
2 deos poenitet. Sine dubio stare illis et desciscere in contrarium non licet, sed non ob aliud, quam quia vis sua illos in proposito tenet. nec inbecillitate permanent, sed quia non libet ab optimis aberrare et sic ire decretum est.
3 In prima autem illa constitutione, cum universa disponerent, etiam nostra viderunt rationemque hominis habuerunt. itaque non possunt videri sua tantum causa decurrere et explicare opus suum, quia pars operis sumus et nos: debemus ergo et soli et lunae et ceteris coelestibus beneficium, quia, etiamsi potiora illis sunt, in quae ori-
4 untur, nos tamen in maiora ituri iuvant. Adice quod ex destinato iuvant, ideoque obligati sumus, quia non in beneficium ignorantium incidimus, sed haec, quae accipimus, accepturos scierunt. et quamquam maius illis propositum sit maiorque actus sui fructus quam servare mortalia, tamen in nostras quoque utilitates a principio rerum praemissa mens est et is ordo mundo datus, ut
5 adpareat curam nostri non inter ultima habitam. Debemus parentibus nostris pietatem. et multi non ut gignerent coierant: di non possunt videri nescisse, quid effecturi essent, cum omnibus alimenta protinus et auxilia providerint. nec eos per neglegentiam genuere, quibus

iam multa generabant. Cogitavit nos ante natura, quam fecit, nec tam leve opus sumus, ut illi potuerimus excidere. Vide quantum nobis permiserit, quam non intra 6 homines humani imperii condicio sit. vide in quantum corporibus vagari liceat, quae non coercuit fine terrarum, sed omnem in partem sui misit. vide animi quantum audeant, quemadmodum soli aut noverint deos aut quaerant et mente in altum data divina comitentur: scies non esse hominem tumultuarium et incogitatum opus. Inter 7 maxima rerum suarum natura nihil habet, quo magis glorietur aut certe cui glorietur: quantus iste furor est controversiam dis muneris sui facere? quomodo adversus eos hic erit gratus, quibus gratia referri sine inpendio non potest, qui negat se ab iis accepisse, a quibus cum maxime accipit, qui et semper daturi sunt et numquam recepturi? quanta autem perversitas ob hoc alicui non 8 debere, quia etiam infitianti benignus est, et continuationem ipsam seriemque beneficiorum argumentum vocare necessario dantis? „Nolo. sibi habeat. quis illum rogat?“ et omnes alias inpudentis animi voces his adstrue: non ideo de te minus meretur is, cuius liberalitas ad te etiam dum negas pervenit cuiusque beneficiorum vel hoc maximum est, quod etiam querenti daturus est.

XXIV. Non vides, quemadmodum teneram liberorum 1 infantiam parentes ad salubrium rerum patientiam cogant? Flentium corpora ac repugnantium diligenti cura fovent et ne membra libertas inmatura detorqueat, in rectum exitura constringunt, et mox liberalia studia inculcant adhibito timore nolentibus. ad ultimum audacem iuventam frugalitati, pudori, moribus bonis, si parum sequitur, coactam adplicant. Adulescentibus quoque ac iam 2 potentibus sui, si remedia metu aut intemperantia reiciunt, vis adhibetur ac servitus. Itaque beneficiorum maxima sunt, quae a parentibus accipimus, dum aut nescimus aut nolumus.

XXV. His ingratis et repudiantibus beneficia, non 1 quia nolunt, sed ne debeant, similes sunt ex diverso nimis grati, qui aliquid incommodi precari so-

lent his, quibus obligati sunt, aliquid adversi, in quo adfectum memorem accepti beneficii 2 adprobent. An hoc recte faciant et pia voluntate, quaeritur. quorum animus simillimus est pravo amore flagrantibus, qui amicae suae optant exilium, ut desertam fugientemque comitentur, optant inopiam, ut magis desideranti donent, optant morbum, ut adsideant: et quicquid inimicus optaret, amantes vovent. fere idem 3 itaque exitus est odii et amoris insani. Tale quiddam et his accidit qui amicis incommoda optant, quae detrahant, et ad beneficium iniuria veniunt, cum satius sit vel ces- 4 sare quam per scelus officio locum quaerere. Quid si gubernator a dis tempestates infestissimas et procellas petat, ut gratior ars sua periculo fiat? quid si imperator deos oret, ut magna vis hostium circumfusa castris fossas subito inpetu compleat et vallum trepidante exercitu convellat et in ipsis portis infesta signa constituat, quo maiore cum gloria rebus lapsis profligatisque succurrat? 5 Omnes isti beneficia sua detestabili via ducunt, qui deos contra eum advocant, cui ipsi adfuturi sunt, et ante illos sterni quam erigi volunt: inhumana ista perverse grati animi natura est contra eum optare, cui honeste deesse non possis.

1 XXVI. „Non nocet, inquit, illi votum meum, quia simul opto et periculum et remedium.“ Hoc dicis nonnihil te peccare, sed minus quam si sine remedio periculum optares. Nequitia est ut extrahas mergere, evertere ut suscites, ut emittas includere. non est beneficium iniuriae finis. nec umquam id detraxisse meritum est, quod 2 ipse qui detraxit intulerat. Non volneres me malo quam sanes. potes inire gratiam, si, quia volneratus sum, sanas. non, si volneras, ut sanandus sim: numquam cicatrix nisi collata volneri placuit, quod ita coisse gaudemus, ut non fuisse mallemus. Si hoc ei optares, cuius nullum beneficium haberes, inhumanum erat votum: quanto inhumanius ei optas, cui beneficium debes?

1 XXVII. „Simul, inquit, ut possim ferre illi opem precor.“ Primum, ut te in media parte voti tui occupem,

iam ingratus es. nondum audio quid illi velis praestare. scio quid illum velis pati. Sollicitudinem illi et metum et maius aliquod inprecaris malum. optas ut ope indigeat: hoc contra illum est. optas ut tua indigeat ope: hoc pro te est. non succurrere vis illi, sed solvere: qui sic properat, solvi vult, non solvere. Ita quod unum in voto 2 tuo honestum videri poterat, ipsum turpe et ingratum est, nolle debere. optas enim, non ut tu facultatem habeas referendae gratiae, sed ut ille necessitatem inplorandae. Superiorem te facis et, quod nefas est, bene meritum ad pedes tuos mittis. quanto satius est honesta voluntate debere quam per malam rationem solvere? Si infitiare- 3 ris quod acceperas, minus peccares. nihil enim nisi quod dederat amitteret: nunc vis illum subici tibi iactura rerum suarum, et status mutatione in id devocare, ut infra beneficia sua iaceat. Gratum te putabo? coram eo, cui prodesse vis, opta. Votum tu istuc vocas, quod inter gratum et inimicum potest dividi? quod non dubites adversarium et hostem fecisse, si extrema taceantur? Ho- 4 stes quoque optaverunt capere quasdam urbes, ut servarent, et vincere quosdam, ut ignoscerent, nec ideo non hostilia vota. in quibus quod mitissimum est, post crudelitatem venit. Denique qualia esse iudicas vota, 5 quae nemo tibi minus volet quam is, pro quo fiunt, succedere? pessime cum eo agis, cui vis a dis noceri, a te succurri, inique cum ipsis dis. illis enim durissimas partes inponis, tibi humanas: ut tu prosis, di nocebunt. Si 6 accusatorem submitteres, quem deinde removeres, si aliqua illum lite inplicares, quam subinde discuteres, nemo de tuo scelere dubitaret: quid interest, utrum istuc fraude temptetur an voto, nisi quod potentiores illi adversarios quaeris? Non est quod dicas: „quam enim illi 7 iniuriam facio?“ votum tuum aut supervacuum est aut iniuriosum, immo iniuriosum, etiamsi inritum: quicquid non efficis, dei munus est, iniuria vero, quicquid optas. [*id ipsum quod optas*,] sat est: tibi non aliter debemus irasci, quam si perfeceris.

XXVIII. „Si vota, inquit, valuissent, et in hoc va- 1

luissent, ut tutus esses.“ Primum certum mihi optas periculum sub incerto auxilio. Deinde utrumque certum
2 puta: quod nocet prius est. Praeterea tu condicionem voti tui nosti: me tempestas occupavit portus ac praesidii dubium. quantum existimas tormentum, etiamsi accepero, eguisse? etiamsi servatus fuero, trepidasse? etiamsi absolutus fuero, causam dixisse? Nullius metus tam gratus est finis, ut non gratior sit solida et incon-
3 cussa securitas. Opta ut reddere mihi beneficium possis, cum opus erit, non ut opus sit. Si esset in tua potestate quod optas, ipse fecisses.

1 XXIX. Quanto hoc honestius votum est: „opto in eo statu sit, quo semper beneficia distribuat, numquam desideret. sequatur illum materia, qua tam benigne utitur largiendo iuvandoque, ut numquam illi sit dandorum beneficiorum inopia, datorum poenitentia. naturam per se pronam ad misericordiam, humanitatem, clementiam inritet ac provocet turba gratorum, quos illi et habere contingat nec experiri necesse sit. ipse nulli inplacabilis sit, ipsi nemo placandus. tam aequali in eum fortuna indulgentia perseveret, ut nemo in illum possit esse nisi con-
2 scientiâ gratus.“ Quanto haec iustiora vota sunt, quae te in nullam occasionem differunt, sed gratum statim faciunt? quid enim prohibet referre gratiam prosperis rebus? quam multa sunt, per quae, quicquid debemus, reddere etiam felicibus possumus? fidele consilium, adsidua conversatio, sermo comis et sine adulatione iucundus, aures, si deliberari velit, diligentes, tutae si credere. [convictus familiaritas.] Neminem tam alte secunda posuerunt, ut non illi eo magis amicus desit, quia nihil absit.

1 XXX. Ista tristis et omni voto submovenda occasio ac procul repellenda: ut gratus esse possis, iratis dis opus est. Nec ex hoc quidem peccare te intellegis, quod melius cum eo agitur, cui ingratus es? Propone animo tuo carcerem, vincula, sordes, servitutem, bellum, egestatem. haec sunt occasiones voti tui: si quis tecum con-
2 traxit, per ista dimittitur. Quin potius eum potentem

esse vis, cui plurimum debes [beatum]? quid enim, ut dixi, vetat te referre etiam summa felicitate praeditis gratiam? cuius plena tibi occurret et varia materia. quid? tu nescis debitum etiam locupletibus solvi? Nec te invi- 3 tum distringam: omnia sane excluserit opulenta felicitas, monstrabo tibi, cuius rei inopia laborent magna fastigia, quid omnia possidentibus desit: scilicet ille, qui verum dicat et hominem inter mentientes stupentem ipsaque consuetudine pro rectis blanda audiendi ad ignorantiam veri perductum vindicet a consensu concentuque falsorum. Non vides, quemadmodum illos in praeceps agat 4 exstincta libertas et fides in obsequium servile submissa, dum nemo ex animi sui sententia suadet dissuadetque, sed adulandi certamen est et unum amicorum omnium officium, una contentio, quis blandissime fallat? Igno- 5 ravere vires suas et, dum se tam magnos quam audiunt credunt, adtraxere supervacua et in discrimen rerum omnium perventura bella. utilem et necessariam rupere concordiam. secuti iram, quam nemo revocavit, multorum sanguinem hauserunt fusuri novissime suum, dum vindicant inexplorata pro certis flectique non minus existimant turpe quam vinci et perpetua credunt, quae in summum perducta maxime nutant. Ingentia super se ac 6 suos regna fregerunt nec intellexerunt in illa scena vanis et cito diffluentibus bonis refulgente ex eo tempore ipsos nihil non adversi exspectare debuisse, ex quo nihil veri audire potuerunt.

XXXI. Cum bellum Graeciae indiceret Xerxes, ani- 1 mum tumentem oblitumque quam caducis confideret nemo non inpulit. Alius aiebat non laturos nuntium belli et ad primam adventus famam terga versuros. alius nihil esse 2 dubii, quin illa mole non vinci solum Graecia, sed obrui posset: magis verendum ne vacuas desertasque urbes invenirent et profugis hostibus vastae solitudines relinquerentur non habituris, ubi tantas vires exercere possent. alius vix illi rerum naturam sufficere, angusta esse 3 classibus maria, militi castra, explicandis equestribus copiis campestria, vix patere coelum satis ad emittenda

4 omni manu tela. Cum in hunc modum multa undique iactarentur, quae hominem nimia aestimatione sui furentem concitarent, Demaratus Lacedaemonius solus dixit: ipsam illam qua sibi placeret multitudinem indigestam et gravem metuendam esse ducenti: non enim vires habere, sed pondus. inmodica numquam regi posse nec diu du-
5 rare, quicquid regi non potest. „In primo, inquit, statim monte Lacones obiecti dabunt sui experimentum. tot ista gentium milia [trecenti] morabuntur. haerebunt in vestigio fixi et commissas sibi angustias tuebuntur et corporibus obstruent. tota illos Asia non movebit loco. tantas minas belli et paene totius generis humani ruentis inpetum pau-
6 cissimi sistent. Cum te mutatis legibus suis natura transmiserit, in semita haerebis et aestimabis futura damna, cum conputaveris quanti Thermopylarum angusta constiterint: scies te fugari posse, cum scieris posse reti-
7 neri. Cedent quidem tibi pluribus locis velut torrentis modo ablati, cuius cum magno terrore prima vis defluit: deinde hinc atque illinc coorientur et tuis te viribus pre-
8 ment. Verum est, quod dicitur, maiorem belli adparatum esse, quam qui recipi ab his regionibus possit, quas obpugnare constituis: sed haec res contra nos est. ob hoc ipsum te Graecia vincet, quia non capit: uti toto te non
9 potes. Praeterea, quae una rebus salus est, occurrere ad primos rerum inpetus et inclinatis opem ferre non poteris nec fulcire ac firmare labentia. multo ante vinceris,
10 quam victum esse te sentias. Ceterum non est quod exercitum tuum ob hoc sustineri putes non posse, quia numerus eius duci quoque ignotus est: nihil tam magnum est quod perire non possit, cui nascitur in perniciem, ut
11 alia quiescant, ex ipsa magnitudine sua causa.“ Acciderunt quae Demaratus praedixerat: divina atque humana inpellentem et mutantem quicquid obstiterat, trecenti stare iusserunt, stratusque per totam passim Graeciam Xerxes intellexit, quantum ab exercitu turba distaret. Itaque Xerxes pudore quam damno miserior Demarato gratias egit, quod solus sibi verum dixisset, et per-
12 misit petere quod vellet. Petiit ille ut Sardis, maximam

Asiae civitatem, curru vectus intraret rectam capite tiaram gerens. id solis datum regibus. Dignus fuerat praemio, antequam peteret: sed quam miserabilis gens in qua nemo fuit, qui verum diceret regi, nisi qui non dicebat sibi!

XXXII. Divus Augustus filiam ultra inpudicitiae maledictum inpudicam relegavit et flagitia principalis domus in publicum emisit: admissos gregatim adulteros, pererratam nocturnis comessationibus civitatem, forum ipsum ac rostra, ex quibus pater legem de adulteriis tulerat, filiae in stupra placuisse, cotidianum ad Marsyam concursum, cum ex adultera in quaestuariam versa ius omnis licentiae sub ignoto adultero peteret. Haec tam vindicanda principi quam tacenda, quia quarumdam rerum turpitudo etiam ad vindicantem redit, parum potens irae publicaverat. deinde cum interposito tempore in locum irae subisset verecundia, gemens, quod non illa silentio pressisset quae tamdiu nescierat, donec loqui turpe esset, saepe exclamavit: *horum mihi nihil accidisset, si aut Agrippa aut Maecenas vixisset:* adeo tot habenti milia hominum duos reparare difficile est. Caesae sunt legiones et protinus scriptae. fracta classis et intra paucos dies natavit nova. saevitum est in opera publica ignibus, surrexerunt meliora consumptis: tota vita Agrippae et Maecenatis vacavit locus. Quid? putem defuisse similes, qui adsumerentur, an ipsius vitium fuisse, qui maluit queri quam quaerere? Non est quod existimemus Agrippam et Maecenatem solitos illi vera dicere: qui si vixissent, inter dissimulantes fuissent. Regalis ingenii mos est in praesentium contumeliam amissa laudare et his virtutem dare vera dicendi, a quibus iam audiendi periculum non est.

XXXIII. Sed ut me ad propositum reducam, vides, quam facile sit gratiam referre felicibus et in summo humanarum opum positis. Dic illis non quod volunt audire, sed quod audisse semper volent. plenas aures adulationibus aliquando vera vox intret. da consilium utile. Quaeris, quid felici praestare possis? effice ne felicitati suae

credat, ut sciat illam multis et fidis manibus continendam. Parum in illum contuleris, si illi [semel] stultam fiduciam permansurae semper potentiae excusseris do cuerisque mobilia esse, quae dedit casus, et maiore cursu fugere quam veniunt nec his portionibus, quibus ad summa perventum est, retro iri, sed saepe inter fortunam maxi-
3 mam et ultimam nihil interesse? Nescis quantum sit pretium amicitiae, si non intellegis multum te ei daturum, cui dederis amicum, rem non domibus tantum, sed seculis raram, quae non aliubi magis deest quam ubi cre-
4 ditur abundare. Quid? istos tu libros, quos vix nomenclatorum conplectitur aut memoria aut manus, amicorum existimas esse? non sunt isti amici, qui agmine magno ianuam pulsant, qui in primas et secundas admissiones digeruntur.

1 XXXIV. Consuetudo ista vetus est regibus regesque simulantibus, populum amicorum describere. Est proprium superbiae magno aestimare introitum ac tactum sui liminis et pro honore dare, ut ostio suo propius adsideas, ut gradum prior intra domum ponas, in qua deinceps multa sunt ostia, quae receptos quoque excludant.
2 Apud nos primi omnium Gracchus et mox Livius Drusus instituerunt segregare turbam suam et alios in secretum recipere, alios cum pluribus, alios universos. Habuerunt itaque isti amicos primos, habuerunt secundos, num-
3 quam veros. Amicum vocas, cuiusdis ponitur salutatio? aut potest huius tibi patere fides, qui per fores maligne apertas non intrat, sed inlabitur? huic pervenire usque ad destringendam libertatem licet, cuius volgare et publicum verbum et promiscuum ignotis have non nisi suo
4 ordine emittitur? Ad quemcumque itaque istorum veneris, quorum salutatio urbem concutit, scito, etiamsi animadverteris obsessos ingenti frequentia vicos et commeantium in utramque partem catervis itinera conpressa, tamen venire te in locum hominibus plenum, amicis va-
5 cuum. In pectore amicus, non in atrio quaeritur. illo recipiendus, illic retinendus est et in sensus recondendus. Hoc doce: gratus es.

XXXV. Male de te existimas, si inutilis es nisi adflicto, si rebus bonis supervacuus es. Quemadmodum te et in dubiis et in adversis et in laetis sapienter geris, ut dubia prudenter tractes, adversa fortiter, laeta moderate: ita in omnia utilem te amico exhibere potes. Adversa eius nec deserueris nec optaveris: multa nihilominus, ut non optes, in tanta varietate, quae tibi materiam exercendae fidei praebeant, incident. Quemadmodum 2 qui optat divitias alicui in hoc, ut illarum partem ipse ferat, quamvis pro illo videatur optare, sibi prospicit, sic qui optat amico aliquam necessitatem, quam adiutorio suo fideque discutiat, quod est ingrati, se illi prae fert et tanti existimat illum miserum esse, ut ipse gratus sit, ob hoc ipsum ingratus. exonerare enim se vult et gravi sarcina liberare. Multum interest, utrum 3 properes referre gratiam, ut reddas beneficium, an ne debeas: qui reddere vult, illius se commodo aptabit et idoneum illi venire tempus volet. qui nihil aliud quam ipse liberari vult, quomodocumque ad hoc cupiet pervenire, quod est pessimae voluntatis. „Ista, 4 inquit, nimia festinatio *grati* est.“ Id apertius exprimere non possum, quam si repetivero quod dixi: non vis reddere acceptum beneficium, sed effugere. Hoc dicere videris: „quando isto carebo? quocumque modo mihi laborandum est, ne isti obligatus sim.“ Si optares, ut illi solveres de suo, multum abesse videreris a grato: hoc quod optas, iniquius est. exsecraris enim illum et caput sanctum tibi dira inprecatione defigis. Nemo, ut existimo, 5 de inmanitate animi tui dubitaret, si aperte illi paupertatem, si captivitatem, si famem ac metum inprecareris. at quid interest, utrum vox ista sit voti tui an vis? aliquid enim horum optas! I nunc et hoc esse grati puta, quod ne ingratus quidem faceret, qui modo non usque in odium, sed tantum ad infitiationem beneficii perveniret.

XXXVI. Quis pium dicet Aeneam, si patriam capi 1 voluerit, ut captivitati patrem eripiat? Quis Siculos iuvenes ut bona liberis exempla monstrabit, si optaverint, ut Aetna inmensam ignium vim super solitum ardens et

incensa praecipitet datura ipsis occasionem exhibendae
2 pietatis ex medio parentibus incendio raptis? Nihil debet Scipioni Roma, si Punicum bellum ut finiret aluit. nihil Deciis, quod morte patriam servaverunt, si prius optaverant, ut devotioni fortissimae locum ultima rerum necessitas faceret. Gravissima infamia est medici opus quaerere. multi quos auxerant morbos et inritaverant, ut maiore gloria sanarent, non potuerunt discutere aut cum magna miserorum vexatione vicerunt.

1 XXXVII. Callistratum aiunt, ita certe Hecaton auctor est, cum in exilium iret, in quod multos simul cum illo seditiosa civitas et intemperanter libera expulerat, optante quodam ut Atheniensibus necessitas restituendi exules
2 esset, abominatum talem reditum. Rutilius noster animosius, cum quidam illum consolaretur et diceret instare arma civilia, brevi futurum, ut omnes exules reverterentur: *quid tibi*, inquit, *mali feci*, *ut mihi peiorem reditum quam exitum optares? Malo ut patria exilio meo erubescat*, *quam reditu maereat.* Non est istud exilium cuius
3 neminem non magis quam damnatum pudet. Quemadmodum illi servaverunt bonorum civium officium, qui reddi sibi penates suos noluerunt clade communi, quia satius erat duos iniquo malo adfici quam omnes publico: ita non servat grati hominis adfectum, qui bene de se merentem difficultatibus vult opprimi, quas ipse submoveat. qui etiamsi bene cogitat, male precatur. Ne in patrocinium quidem, nedum in gloriam est incendium exstinxisse quod feceris.

1 XXXVIII. In quibusdam civitatibus inpium votum sceleris vicem tenuit. Demades certe Athenis eum, qui necessaria funeribus venditabat, damnavit, cum probasset magnum lucrum optasse, quod contingere illi sine multorum morte non poterat. Quaeri tamen solet, an merito damnatus sit. fortasse optavit, non ut multis venderet, sed ut care, ut parvo sibi constarent quae ven-
2 diturus esset. Cum constet negotiatio eius ex empto et vendito, quare votum eius in unam partem trahis, cum lucrum ex utraque sit? Praeterea omnes licet, qui in ista

negotiatione sunt, damnes. omnes enim idem volunt, id est intra se optant: magnam hominum partem damnabis. cui enim non ex alieno incommodo lucrum? Miles bellum 3 optat, si gloriam. agricolam annonae caritas erigit. eloquentiae pretium exceptat litium numerus. medicis gravis annus in quaestum est. institores delicatarum mercium iuventus corrupta locupletat. nulla tempestate, nullo igne laedantur tecta: iacebit opera fabrilis. Unius votum 4 deprehensum est, omnium simile est: an tu Arruntium et Haterium et ceteros, qui captandorum testamentorum artem professi sunt, non putas eadem habere quae designatores et libitinarios vota? illi tamen, quorum mortes optent, nesciunt, hi familiarissimum quemque, ex quo propter amicitiam *spei* plurimum est, mori cupiunt. Illorum damno nemo vivit, hos quisquis differt exhaurit. optant ergo non tantum ut accipiant, quod turpi servitute meruerunt, sed etiam ut tributo gravi liberentur. Non est 5 itaque dubium quin hi magis, quod damnatum est in uno, optent, quibus quisquis morte profuturus est, vita nocet. omnium tamen istorum tam nota sunt vota quam inpunita. Denique se quisque consulat et in secretum pectoris sui redeat et inspiciat, quid tacitus optaverit: quam multa sunt vota, quae etiam sibi fateri pudet! quam pauca, quae facere coram teste possimus!

XXXIX. Sed non quicquid reprehendendum, etiam 1 damnandum est: sicut hoc votum amici, quod in manibus est, male utentis bona voluntate et in id vitium incidentis, quod evitat. nam dum gratum animum festinat ostendere, ingratus est. „Hoc, ait, in potestatem meam 2 recidat: gratiam meam desideret, sine me salvus, honestus, tutus esse non possit. tam miser sit, ut illi beneficii loco sit quicquid redditur.“ Haec dis audientibus: „circumveniant illum domesticae insidiae, quas ego possim solus opprimere. instet potens inimicus et gravis, infesta turba nec inermis, creditor urgeat et accusator.“

XL. Vide quam sis aequus: horum optares nihil, si 1 tibi beneficium non dedisset. Ut alia taceam, quae graviora committis pessima pro optimis referendo, hoc certe

delinquis, quod non exspectas suum cuiusque rei tempus, quod aeque peccat qui non sequitur quam qui antecedit. Quomodo beneficium non semper recipiendum est, sic 2 non utique reddendum. Si mihi non desideranti redderes, ingratus esses: quanto ingratior es, qui desiderare me cogis? Exspecta: quare subsidere apud te munus meum non vis? quare obligatum moleste fers? quare quasi cum acerbo feneratore signare rationem parem properas? quid mihi negotium quaeris? quid in me deos inmittis? quomodo exigeres, qui sic reddis?

1 XLI. Ante omnia ergo, Liberalis, hoc discamus, beneficia secure debere et occasiones reddendorum observare, non manu facere. hanc ipsam cupiditatem primo quoque tempore liberandi se meminerimus ingrati esse. nemo enim libenter reddit quod invitus debet, et quod apud se 2 non vult esse, onus iudicat esse, non munus. Quanto melius ac iustius in promptu habere merita amicorum et offerre, non ingerere nec obaeratum se iudicare? quoniam beneficium commune vinculum est et inter se duos adligat. Dic: nihil moror, quo minus tuum revertatur, opto hilaris accipias. si necessitas alterutri nostrum inminet fatoque quodam datum est, ut aut tu cogaris beneficium recipere aut ego accipere, det potius qui solet. Ego paratus sum.

nulla mora in Turno est:

ostendam hunc animum, cum primum tempus advenerit. interim di testes sunt.

1 XLII. Soleo, mi Liberalis, notare hunc in te adfectum et quasi manu prendere verentis et aestuantis, ne in ullo officio sis tardior. Non decet gratum animum sollicitudo, contra summa fiducia sui et ex conscientia veri amoris dimissa omnis anxietas. Tam convicium est: recipe quod [*debeo, quam: da quod*] debes. Hoc primum beneficii 2 dati sit ius, ut recipiendi tempus eligat qui dedit. „At vereor, ne homines de me sequius loquantur.“ Male agit qui famae, non conscientiae gratus est. Duos istius rei iudices habes, illum, [*quem potes fallere, et te*] quem non potes. „Quid ergo, si nulla intervenerit occasio? semper debebo?“ Debebis: sed palam debebis, sed li-

benter debebis, sed cum magna voluptate apud te depositum intueberis. poenitet accepti beneficii quem nondum redditi piget: quare qui tibi dignus visus est a quo acciperes, indignus videatur cui debeas?

XLIII. In magnis erroribus sunt, qui ingentis animi 1 credunt proferre, donare, plurium sinum ac domum inplere, cum ista interdum non magnus animus faciat, sed magna fortuna. nesciunt, quanto interim maius ac difficilius sit capere quam fundere. nam ut nihil alteri detraham, quoniam utrumque virtute par est, non minoris est animi beneficium debere quam dare: eo quidem operosius hoc quam illud, quo maiore diligentia custodiuntur accepta quam dantur. Itaque non est trepidandum quam 2 cito reponamus nec procurrendum intempestive, quia aeque delinquit qui ad referendam gratiam suo tempore cessat quam qui alieno properat. Positum illi apud me. nec illius nomine nec meo timeo. bene illi cautum est. non potest hoc beneficium perdere nisi mecum, immo ne mecum quidem: egi illi gratias. Qui nimis de reddendo 3 beneficio cogitat, nimis cogitare alterum de recipiendo putat. Praestat esse in utrumque facilem: si vult recipere beneficium, referamus reddamusque laeti. illud apud nos custodiri mavult: quid thesaurum eius eruimus? quid custodiam recusamus? dignus est cui utrum volet liceat. Opinionem quidem et famam eo loco habeamus, tamquam non ducere, sed sequi debeat.

L. ANNAEI SENECAE

AD AEBUTIUM LIBERALEM

DE BENEFICIIS

LIBER VII.

---

1 I. Bonum, mi Liberalis, habeas animum volo:
in manibus terrae. non hic te carmine longo
atque per ambages et longa exorsa tenebo.
Reliqua hic liber cogit et exhausta materia circumspicio non quid dicam, sed quid non dixerim. boni tamen con-
2 sules quicquid *ibi* superest, cum tibi superfuerit. Si voluissem lenocinari mihi, debuit paulatim opus crescere et ea pars in finem reservari, quam quilibet etiam satiatus adpeteret. sed quicquid maxime necessarium erat, in primum congessi: nunc, si quid effugit, recolligo. Nec mehercule, si me interroges, nimis ad rem existimo pertinere, ubi dicta sunt, quae regunt mores, prosequi cetera non in remedium animi, sed in exercitationem in-
3 genii inventa. Egregie enim hoc dicere Demetrius Cynicus, vir meo iudicio magnus, etiamsi maximis conparetur, solet: *Plus prodesse, si pauca praecepta sapientiae teneas, sed illa in promptu tibi et in usu sint, quam si multa quidem didiceris, sed illa non habeas ad manum.*
4 *Quemadmodum*, inquit, *magnus luctator est non qui omnes numeros nexusque perdidicit, quorum usus sub adversario rarus est, sed qui in uno se aut altero bene et diligenter exercuit et eorum occasiones intentus exspectat (nec enim refert quam multa sciat, si scit quantum victoriae satis est): sic in hoc studio multa delectant, pauca vincunt.*
5 Licet nescias, quae ratio oceanum effundat ac revocet. quare septimus quisque annus aetati signum inprimat. quare latitudo porticus ex remoto spectantibus non servet proportionem suam, sed ultima in angustius coeant et columnarum novissime intervalla iungantur. quid sit quod geminorum conceptum separet, partum iungat. utrum unus concubitus spargatur in duos, an totiens concepti

sint. cur pariter natis fata diversa sint maximisque rerum spatiis distent, quorum inter ortus minimum interest. Non 6 multum tibi nocebit transisse, quae nec licet scire nec prodest. involuta veritas in alto latet. nec de malignitate naturae queri possumus, quia nullius rei difficilis inventio est, nisi cuius hic unus inventae fructus est, invenisse: quicquid nos meliores beatosque facturum est, aut in aperto aut in proximo posuit. Si animus fortuita 7 contempsit, si se supra metum sustulit nec avida spe infinita conplectitur, sed didicit a se petere divitias. si deorum hominumque formidinem eiecit et scit non multum esse ab homine timendum, a deo nihil. si contemptor omnium, quibus torquetur vita, dum ornatur, eo per ductus est, ut illi liqueat mortem nullius mali materiam esse, multorum finem. si animum virtuti consecravit et quacumque vocat illa, planum putat. si sociale animal et in commune genitus mundum ut unam omnium domum spectat, et conscientiam suam dis aperuit semperque tamquam in publico vivit se magis veritus quam alios: subductus ille tempestatibus in solido ac sereno stetit consummavitque scientiam utilem ac necessariam. reliqua oblectamenta otii sunt. Licet enim iam in tutum retracto animo ad haec quoque excurrere, cultum, non robur ingeniis adferentia.

II. Haec Demetrius noster utraque manu tenere pro- 1 ficientem iubet. haec nusquam dimittere, immo adfigere et partem sui facere eoque cotidiana meditatione perduci, ut sua sponte occurrant salutaria et ubique ac statim desiderata praesto sint et sine mora ulla veniat illa turpis honestique distinctio, sciat nec malum esse ullum nisi turpe nec bonum nisi honestum. Hac regula vitae opera 2 distribuat. ad hanc legem et agat cuncta et exigat miserrimosque mortalium iudicet, in quantiscumque opibus refulgebunt, ventri ac libidini deditos quorumque animus inerti otio torpet. Dicat sibi ipse: voluptas fragilis est, brevis, fastidio obiecta, quo avidius hausta est, citius in contrarium recidens, cuius subinde necesse est aut poeniteat aut pudeat, in qua nihil est magnificum aut quod naturam hominis dis proximi deceat. res humilis,

membrorum turpium aut vilium ministerio veniens, exitu
3 foeda. Illa est voluptas et homine et viro digna non inplere corpus nec saginare nec cupiditates inritare, quarum tutissima est quies, sed perturbatione carere et ea, quam hominum inter se rixantium ambitus concutit et ea, quae intolerabilis ex alto venit, ubi de dis famae cre-
4 ditum est vitiisque illos nostris aestimavimus. Hanc voluptatem aequalem, intrepidam, numquam sensuram sui taedium percipit hic, quem deformamus, quam maxime, ut ita dicam, divini iuris atque humani peritus. hic praesentibus gaudet, ex futuro non pendet: nihil enim firmi habet, qui in incerta propensus est. Magnis itaque curis exemptus et distorquentibus mentem nihil sperat aut cu-
5 pit nec se mittit in dubium suo contentus. Nec illum existimes parvo esse contentum: omnia illius sunt, non sic quemadmodum Alexandri fuerunt. cui, quamquam in litore rubri maris steterat, plus deerat, quam qua venerat. illius ne ea quidem erant, quae tenebat aut vicerat, cum in oceano Onesicritus praemissus explorator erraret et
6 bella in ignoto mari quaereret. Non satis adparebat inopem esse, qui extra naturae terminos arma proferret? qui se in profundum inexploratum et inmensum aviditate caeca prorsus inmitteret? Quid interest, quot eripuerit regna, quot dederit, quantum terrarum tributo premat? tantum illi deest, quantum cupit.

1 III. Nec Alexandri tantum vitium fuit, quem per Liberi Herculisque vestigia felix temeritas egit, sed omnium, quos fortuna inritavit inplendo. Cyrum et Cambysen et totum regni Persici stemma percense: quem invenies, cui modum imperii satietas fecerit? qui non vitam in aliqua ulterius procedendi cogitatione finierit? nec id mirum est: quicquid cupiditati contingit, penitus hauritur et conditur, nec interest, quantum eo, quod inexplebile
2 est, congeras. Unus est sapiens, cuius omnia sunt, nec ex difficili tuenda. non habet mittendos trans maria legatos nec metanda in ripis hostilibus castra, non opportunis castellis disponenda praesidia. non opus est legione nec equestribus turmis. Quemadmodum di inmortales regnum inermes regunt et illis rerum suarum ex edito

tranquilloque tutela est, ita hic officia sua, quamvis latissime pateant, sine tumultu obit et omne humanum genus potentissimus eius optimusque infra se videt. Deri- 3 deas licet: ingentis spiritus res est, cum orientem occidentemque lustraveris animo, quo etiam remota et solitudinibus interclusa penetrantur, cum tot animalia, tantam copiam rerum, quas natura beatissime fundit, adspexeris, emittere hanc dei vocem: haec omnia mea sunt. Sic fit, ut nihil cupiat, quia nihil est extra omnia.

IV. „Hoc ipsum, inquis, volui: teneo te. volo videre 1 quomodo ex his laqueis, in quos tua sponte decidisti, expliceris. Dic mihi, quemadmodum potest aliquis donare sapienti, si omnia sapientis sunt? nam id quoque, quod illi donat, ipsius est. Itaque non potest dari beneficium sapienti, cui quicquid datur, de suo datur: atqui dicitis sapienti posse donari. Idem autem me scito et de amicis interrogare: omnia dicitis illis esse communia, ergo nemo quicquam amico donare potest: donat enim illi communia.“ Nihil prohibet aliquid et sapientis esse et etiam eius, qui 2 possidet, cui datum et adsignatum est. Iure civili omnia regis sunt. et tamen illa, quorum ad regem pertinet universa possessio, in singulos dominos descripta sunt et unaquaeque res habet possessorem suum: itaque dare regi et domum et mancipium et pecuniam possumus nec donare illi de suo dicimur. ad reges enim potestas omnium pertinet, ad singulos proprietas. Fines Atheniensium 3 aut Campanorum vocamus, quos deinde inter se vicini privata terminatione distinguunt. et totus ager [*illius*] aut illius reipublicae est, pars deinde suo domino quaeque censetur. ideoque donare agros nostros reipublicae possumus, quamvis illius esse dicantur, quia aliter illius sunt, aliter mei. Numquid dubium est, quin servus cum peculio 4 domini sit? dat tamen domino suo munus. non enim ideo nihil habet servus, quia non est habiturus, si dominus illum habere noluerit. nec ideo non est munus, cum volens dedit, quia potuit eripi, etiamsi noluisset. Quem- 5 admodum probemus omnia? nunc enim omnia sapientis esse inter duos convenit: illud quod quaeritur colligen-

dum est, quomodo liberalitatis materia adversus eum su-
6 persit, cuius universa esse concessimus. Omnia patris sunt, quae in liberorum manu sunt: quis tamen nescit donare aliquid et filium patri? Omnia deorum sunt: tamen et dis donum posuimus et stipem iecimus. Non ideo, quod habeo, meum non est, si meum tuum est: potest
7 enim idem esse meum et tuum. „Is, inquit, cuius prostitutae sunt, leno est. omnia autem sapientis sunt. inter omnia et prostitutae sunt: ergo prostitutae sapientis sunt. leno autem est, cuius prostitutae sunt: ergo sapiens est
8 leno.“ Sic illum vetant emere. dicunt enim: „Nemo rem suam emit. omnia autem sapientis sunt: ergo sapiens nihil emit.“ Sic vetant et mutuum sumere, quia nemo usuram pro pecunia sua pendat. Innumerabilia sunt, per quae cavillantur, cum pulcherrime, quid a nobis dicatur, intellegant.

1 V. Etiam sic omnia sapientis esse dico, ut nihilominus proprium quisque in rebus suis dominium habeat, quemadmodum sub optimo rege omnia rex imperio possidet, singuli dominio. Tempus istius probandae rei veniet. interim hoc huic quaestioni sat est me id, quod aliter sapientis, aliter meum est, posse donare sapienti.
2 Nec mirum est aliquid ei, cuius est totum, posse donari. Conduxi domum a te. in hac aliquid tuum est, aliquid meum: res tua est, usus rei tuae meus est. itaque nec fructus tanges colono tuo prohibente, quamvis tua in possessione nascantur, et si annona carior fuerit aut fames,

heu frustra magnum alterius spectabis acervum

3 in tuo natum, in tuo positum, in horrea iturum tua. Nec conductum meum, quamquam sis dominus, intrabis. nec servum tuum, mercenarium meum, abduces. et cum a te rhedam conduxero, beneficium accipies, si tibi in vehiculo tuo sedere permisero. Vides ergo posse fieri, ut aliquis accipiendo quod suum est, munus accipiat.

1 VI. In omnibus istis, quae modo retuli, uterque eiusdem rei dominus est. Quomodo? quia alter rei dominus est, alter usus. Libros dicimus esse Ciceronis. eosdem Dorus librarius suos vocat, et utrumque verum est. alter

illos tamquam auctor sibi, alter tamquam emptor adserit: at recte utriusque dicuntur esse. utriusque enim sunt, sed non eodem modo. sic potest T. Livius a Doro accipere aut emere libros suos. Possum donare sapienti, quod 2 viritim meum est, licet illius sint omnia. nam cum regio more cuncta conscientia possideat, singularum autem rerum in unumquemque proprietas sit sparsa, et accipere munus et debere, et emere et conducere potest. Caesar 3 omnia habet, fiscus eius privata tantum ac sua. et universa in imperio eius sunt, in patrimonio propria. Quid eius sit, quid non sit, sine diminutione imperii quaeritur. nam id quoque, quod tamquam alienum abiudicatur, aliter illius est. Sic sapiens universa animo possidet, iure ac dominio sua.

VII. Bion modo omnes sacrilegos argumentis esse 1 colligit, modo neminem. Cum omnes de saxo deiecturus est, dicit: *Quisquis id, quod deorum est, sustulit et consumpsit atque in usum suum vertit, sacrilegus est. omnia autem deorum sunt. quod quisque ergo tollit, deorum tollit, quorum omnia sunt: ergo quisquis tollit aliquid, sacrilegus est.* Deinde, cum effringi templa et expilari in- 2 pune Capitolium iubet, dicit *nullum sacrilegum esse. quia quicquid sublatum est, ex eo loco, qui deorum erat, in eum transfertur locum, qui deorum est.* Hic respondetur 3 omnia quidem deorum esse, sed non omnia dis dedicata. in his observari sacrilegium, quae religio numini adscripsit. sic et totum mundum deorum esse inmortalium templum, solum quidem amplitudine illorum ac magnificentia dignum, et tamen a sacris profana discerni et non omnia licere in angulo, cui fani nomen inpositum est, quae sub coelo et conspectu siderum licent. Iniuriam sacrilegus deo quidem non potest facere, quem extra ictum sua divinitas posuit, sed punitur, quia tamquam deo fecit: opinio illum nostra ac sua obligat poenae. Quomodo ergo sacrilegus videtur, qui aliquid aufert sa- 4 cri, etiamsi quocumque transtulit, quod subripuerat, intra terminos est mundi: sic et sapienti furtum potest fieri. auferetur enim illi non ex his, quae universa habet, sed ex his, quibus dominus inscriptus est, quae viritim ei

5 serviunt. Illam alteram possessionem adgnoscet, hanc nolet habere, si poterit. emittitque illam vocem, quam Romanus imperator emisit, cum illi ob virtutem et bene gestam rempublicam tantum agri decerneretur, quantum arando uno die circuire potuisset: *non opus est*, inquit, *vobis eo cive*, *cui plus opus sit*, *quam uni civi*. Quanto maioris viri putas respuisse hoc munus quam meruisse? multi enim fines aliis abstulerunt, sibi nemo constituit.

1 VIII. Ergo cum animum sapientis intuemur potentem omnium et per universa dimissum, omnia illius esse dicimus, cum *autem* hoc ius cotidianum, si ita res tulerit, capite censebitur. Multum interest, possessio eius animo ac magnitudine aestimetur an censu. Haec universa ha-
2 bere, de quibus loqueris, abominabitur. Non referam tibi Socratem, Chrysippum, Zenonem et ceteros magnos quidem viros, maiores quidem, quia in laudem vetustorum invidia non obstat. Paulo ante Demetrium retuli, quem mihi videtur rerum natura nostris tulisse temporibus, ut ostenderet nec illum a nobis corrumpi nec nos ab illo corrigi posse: virum exactae, licet neget ipse, sapientiae firmaeque in his, quae proposuit, constantiae, eloquentiae vero eius, quae res fortissimas deceat, non concinnatae nec in verba sollicitae, sed ingenti animo,
3 prout inpetus tulit, res suas prosequentis. Huic non dubito, quin providentia et talem vitam et talem dicendi facultatem dederit, ne aut exemplum seculo nostro aut convicium deesset. Demetrio si res nostras aliquis deorum possidendas velit tradere sub lege certa, ne liceat donare, adfirmaverim repudiaturum dicturumve:

1 IX. „Ego vero me ad istud inextricabile pondus non adligo nec in altam fecem rerum hunc expeditum hominem demitto. Quid ad me defers populorum omnium mala? quae ne daturus quidem acciperem, quoniam multa video, quae me donare non deceat. Volo sub conspectu meo ponere, quae gentium oculos regumque praestringunt. volo intueri pretia sanguinis animarumque vestra-
2 rum. Prima mihi luxuriae spolia propone, sive illa vis per ordinem expandere, sive, ut est melius, in unum acervum dare: video elaboratam scrupulosa distinctione

testudinem et foedissimorum pigerrimorumque animalium testas ingentibus pretiis emptas, in quibus illa ipsa quae placet varietas subditis medicamentis in similitudinem veri coloratur. Video istic mensas et aestimatum lignum senatorio censu, eo pretiosius, quo illud in plures nodos arboris infelicitas torsit. Video istic crystallina, quorum 3 accendit fragilitas pretium: omnium enim rerum voluptas apud inperitos ipso quo fugari debet periculo crescit. Video murrea pocula: parum scilicet luxuria magno fuerit, nisi quod vomant capacibus gemmis inter se *propinaverint*. Video uniones non singulos singulis auribus 4 conparatos. iam enim exercitatae aures oneri ferendo sunt: iunguntur inter se et insuper alii binis superponuntur. non satis muliebris insania viros superiecerat, nisi bina ac terna patrimonia auribus singulis pependissent. Video sericas vestes, si vestes vocandae sunt, in quibus 5 nihil est, quo defendi aut corpus aut denique pudor possit, quibus sumptis parum liquido nudam se non esse iurabit. hae ingenti summa ab ignotis etiam ad commercium gentibus accersuntur, ut matronae nostrae ne adulteris quidem plus sui in cubiculo quam in publico ostendant.

X. Quid agis avaritia? quot rerum caritate aurum 1 tuum victum est? omnia ista, quae retuli, in maiore honore pretioque sunt: nunc volo tuas opes recognoscere, laminas utriusque materiae, ad quas cupiditas nostra caligat. At mehercule terra, quae quicquid utile futurum 2 nobis erat protulit, ista defodit et mersit et ut noxiosis rebus ac malo gentium in medium prodituris toto pondere incubuit. Video ferrum ex isdem tenebris esse prolatum, quibus aurum et argentum, ne aut instrumentum in caedes mutuas deesset aut pretium. et tamen adhuc ista aliquam materiam habent. est in quo errorem oculorum animus subsequi possit. Video istic diplomata et 3 syngraphas et cautiones, vacua habendi simulacra, umbra[*cula*] avaritiae quaedam laborantis, per quae decipiat animum inanium opinione gaudentem. quid enim ista sunt? quid fenus et calendarium et usura, nisi humanae cupiditatis extra naturam quaesita nomina? Pos- 4 sum de rerum natura queri, quod aurum argentumque

non interius absconderit, quod non illis maius quam quod detrahi posset pondus iniecerit: quid sunt istae tabulae, quid conputationes et venale tempus et sanguinolentae centesimae? voluntaria mala ex constitutione nostra pendentia, in quibus nihil est quod, subici oculis,
5 quod teneri manu possit, inanis avaritiae somnia. O miserum, si quem delectat patrimonii sui liber magnus et vasta spatia terrarum colenda per vinctos et inmensi greges pecorum per provincias ac regna pascendi et familia bellicosis nationibus maior et aedificia privata laxi-
6 tatem urbium magnarum vincentia! Cum bene ista, per quae divitias suas disposuit ac fudit, circumspexerit superbumque se fecerit, si, quicquid habet, ei quod cupit conparet, pauper est. Dimitte me et illis divitiis meis redde. ego regnum sapientiae novi, magnum, securum. ego sic omnia habeo, ut omnium sint."

1 XI. Itaque cum Caesar illi ducenta donaret, ridens reiecit nec dignam quidem summam iudicans, qua non accepta gloriaretur. Di deaeque, quam pusillo illum
2 animo aut honorare voluit aut corrumpere! Reddendum egregio viro testimonium est. ingentem rem ab illo dici audivi, cum miraretur Caii dementiam, quod se putasset tanti posse mutari. *si temptare*, inquit, *me constituerat, toto illi fui experiendus imperio.*

1 XII. Sapienti ergo donari aliquid potest, etiamsi sapientis omnia sunt. aeque nihil prohibet, cum omnia amicis dicamus esse communia, aliquid amico donari. non enim mihi sic cum amico communia omnia sunt, quomodo cum socio, ut pars mea sit, pars illius, sed quomodo patri matrique communes liberi sunt. quibus cum duo sunt, non singuli singulos habent, sed singuli binos.
2 Primum omnium iam efficiam, ut quisquis est iste, qui me in societatem vocat, sciat se nihil mecum habere commune. quare? quia hoc consortium solum inter sapientes est, inter quos amicitia est. ceteri non magis amici
3 sunt quam socii. Deinde pluribus modis communia sunt. Equestria omnium equitum Romanorum sunt. in illis tamen locus meus fit proprius, quem occupavi. hoc si cui cessi, quamvis illi communi re cesserim, tamen aliquid

dedisse videor. Quaedam quorumdam sub certa condicione sunt: habeo in equestribus locum, non ut vendam, non ut locem, non ut habitem, in hoc tantum ut spectem. Praeterea non mentior, si dico me habere in equestribus 4 locum. sed cum in theatrum veni, si plena sunt equestria et iure habeo locum illic, quia sedere mihi licet, et non habeo, quia ab his, cum quibus mihi ius loci commune est, occupatus est. Idem inter amicos puta fieri: quicquid habet amicus, commune est nobis, sed illius 5 proprium est, qui tenet. uti his illo nolente non possum. „Derides me, inquis: si quod amici est, meum est, liceat mihi vendere." Non licet: nam nec equestria, et tamen communia tibi cum ceteris equitibus sunt. Non est ar- 6 gumentum ideo aliquid tuum non esse, quia vendere non potes, quia consumere, quia mutare in deterius aut melius. tuum enim est etiam quod sub lege certa tuum est.

XIII. * * * accepi, sed certe non minus. Ne traham longius, beneficium maius esse non potest: ea, per quae beneficium datur, possunt esse maiora et plura, in quae se *undique* benevolentia effundat et sic sibi indulgeat, quemadmodum amantes solent, quorum plura oscula et conplexus artiores non augent amorem, sed exercent.

XIV. Haec quoque, quae venit, quaestio profligata 1 est in prioribus: itaque breviter perstringetur. possunt enim in hanc quae aliis data sunt argumenta transferri. Quaeritur, an qui omnia fecit, ut beneficium redderet, reddiderit. „Ut scias, inquit, illum non 2 reddidisse: omnia fecit, ut redderet. adparet ergo non esse id factum, cuius faciendi non esse [**aut] occasionem non habuit. Et creditori suo pecuniam non solvit is, qui ut solveret, ubique quaesivit nec invenit." Quaedam 3 eius condicionis sunt, ut effectum praestare debeant: quibusdam pro effectu est omnia temptasse, ut efficerent. Si omnia fecit ut sanaret, peregit medicus partes suas. etiam damnato reo oratori constat eloquentiae officium, si omni iure, si omni *vi* usus est. laus imperatoria etiam victo duci redditur, si et prudentia et industria et fortitudo muneribus suis functa est. Omnia fecit, ut benefi- 4

cium redderet, obstitit illi felicitas tua: nihil incidit durius, quod veram amicitiam experiretur. locupleti donare non potuit, sano adsidere, felici succurrere: gratiam retulit, etiamsi tu beneficium non recepisti. Praeterea huic intentus semper et huius rei tempus opperiens qui in hoc multum curae, multum sedulitatis inpendit, plus labora-
5 vit quam cui cito referre gratiam contigit. Debitoris exemplum dissimile est, cui parum est pecuniam quaesisse, nisi solvit. illic enim stat acerbus super caput creditor, qui nullum diem gratis occidere patiatur: hic benignissimus, qui cum te viderit concursantem et sollicitum atque anxium, dicat:

Mitte hanc de pectore curam.

desine tibi molestus instare. omnia a te habeo. iniuriam mihi facis, si me quicquam amplius desiderare iudicas.
6 plenissime ad me pervenit animus tuus. „*Sic*, inquit, mihi [si] red*i*isse beneficium diceres, illum gratiam retulisse? Eodem ergo loco est, qui reddidit et qui non reddidit?“ Contra nunc illud pone: si oblitus esset accepti beneficii, si nec temptasset quidem gratus esse, negares illum gratiam retulisse. at hic se diebus noctibusque lassavit et omnibus aliis renuntiavit officiis, huic uni inminens et operatus, ne qua se fugeret occasio: eodem ergo loco erunt ille, qui curam referendae gratiae abiecit, et hic, qui numquam ab illa recessit? Iniquus es, si rem a me exigis, cum videas animum non defuisse.

1 XV. Ad summam puta, cum captus esses, me pecuniam mutuatum rebus meis in securitatem creditoris obpositis navigasse hieme tam saeva per infesta latrociniis litora, emensum quicquid periculi adferre potest etiam pacatum mare. peragratis omnibus solitudinibus, cum quos nemo non fugiebat ego quaererem, tandem ad piratas perveni. et iam te alius redemerat: negabis me gratiam retulisse? etiamne si in illa navigatione pecuniam, quam saluti tuae contraxeram, naufragus perdidi? etiamne si in vincula, quae detrahere tibi volui, ipse in-
2 cidi? negabis me retulisse gratiam? At mehercle Athenienses Harmodium et Aristogitonem tyrannicidas vocant, et Mucio manus in hostili ara relicta instar occisi Porse-

nae fuit, et semper contra fortunam luctata virtus etiam citra effectum propositi operis enituit. Plus praestitit, qui fugientes occasiones secutus est et alia atque alia captavit, per quae referre gratiam posset, quam quem sine ullo sudore gratum prima fecit occasio. „Duas, inquit, res ille tibi praestitit, voluntatem et rem: tu quoque illi duas debes.“ Merito istud diceres ei, qui tibi reddidit voluntatem otiosam: huic vero [debes], qui et vult et conatur et nihil intemptatum relinquit, [et] non potes dicere. utrumque enim praestat, quantum in se est. Deinde non semper numero numerus aequandus est. aliquando una res pro duabus valet: itaque in locum rei succedit tam propensa voluntas et cupida reddendi. Quodsi animus sine re ad referendam gratiam non valet, nemo adversus deos gratus est, in quos voluntas sola confertur. „Dis, inquit, nihil aliud praestare possumus.“ Sed si huic quoque, cui referre gratiam debeo, nihil aliud praestare possum, quid est, quare non eo adversus hominem gratus sim, quo nihil amplius in deos confero? 3 4 5

XVI. Si tamen quid sentiam quaeris et vis signare responsum: hic beneficium recepisse se iudicet, ille se sciat non reddidisse. Hic illum dimittat, ille se teneat. hic dicat: habeo, ille respondeat: debeo. In omni quaestione propositum sit nobis bonum publicum. praecludendae sunt excusationes ingratis, ad quas refugere non possint et sub quibus infitiationem suam tegere. „Omnia feci.“ Fac etiamnunc. Quid? tu tam inprudentes iudicas maiores nostros fuisse, ut non intellegerent iniquissimum esse eodem loco haberi eum, qui pecuniam, quam a creditore acceperat, libidine aut alea absumpsit, et eum, qui incendio aut latrocinio aut aliquo casu tristiore aliena cum suis perdidit? nullam excusationem receperunt, ut homines scirent fidem utique praestandam. satius enim erat a paucis etiam iustam excusationem non accipi quam ab omnibus aliquam temptari. Omnia fecisti ut redderes: hoc illi satis sit, tibi parum. nam quemadmodum ille, si enixam et sedulam operam transire pro inrita patitur, cui gratia referatur indignus est, ita tu ingratus es, nisi ei, 1 2 3 4

qui voluntatem bonam in solutum accepit, eo libentius debes, quia dimitteris. non rapias hoc nec testeris. oc-
5 casiones reddendi nihilominus quaeras. Redde illi, quia repetit, huic, quia remittit. illi, quia *malus*, huic, quia *non malus*. Ideoque non est, quod ad te hanc quaestionem iudices pertinere an, quod beneficium quis a sapiente acceperit, reddere debeat, si ille desiit esse sapiens et in malum versus est. redderes enim et depositum, quod a sapiente accepisses. etiam malo redderes creditum: quid est cur non et beneficium?
6 quia mutatus est ille, te mutat? Quid? si quid a sano accepisses, aegro non redderes, cum plus semper inbecillo amico debeamus? et hic aeger est animo: adiuvetur, feratur. stultitia morbus est animi.

1 XVII. Distinguendum hoc, quo magis intellegatur, existimo. Duo sunt beneficia: unum quod dare nisi sapiens sapienti non potest. hoc est absolutum et verum beneficium. alterum volgare, plebeium, cuius inter nos inperi-
2 tos commercium est. De hoc non est dubium, quin illi, qualiscumque, est debeam reddere, sive homicida sive fur sive adulter evasit. Habent scelera leges suas: melius istos iudex quam ingratus emendat. nemo te malum, qui est, faciat. Malo beneficium proiciam, bono reddam, huic quia debeo, illi ne debeam.

1 XVIII. De altero beneficii genere dubitatur, quod si accipere non potui nisi sapiens, nec reddere quidem nisi sapienti possum. puta enim me reddere: ille non potest recipere. non est iam huius rei capax. scientiam utendi perdidit. Quid si me remittere manco pilam iubes? stul-
2 tum est dare alicui, quod accipere non possit. Ut respondere ab ultimo incipiam: non dabo illi, quod accipere non poterit. reddam, etiamsi recipere non poterit. obligare enim non possum nisi accipientem: liberari tantum, si reddidi, possum. Ille uti illo non poterit? viderit. penes illum erit culpa, non penes me.

1 XIX. „Reddere est, inquit, accepturo tradidisse. quid enim, si cui vinum debeas et hoc ille te infundere reticulo iubeat aut cribro: reddidisse te dices aut reddere
2 voles, quod, dum redditur, inter duos pereat?" Reddere

est id quod debeas ei, cuius est, volenti dare. hoc unum mihi praestandum est. Ut quidem habeat quod a me accepit, iam ulterioris est curae. non tutelam illi, sed fidem debeo, multoque satius est illum non habere quam me non reddere. Et creditori statim in macellum laturo, quod 3 acceperit, reddam. etiam si mihi adulteram, cui numerem, delegaverit solvam. et si nummos, quos accipiet, in sinum suum discinctus fundet, dabo. reddendum enim mihi est, non servandum, cum reddidero, ac tuendum. beneficii accepti, non redditi custodiam debeo. dum apud me est, salvum sit: ceterum, licet accipientis manibus effluat, dandum est reposcenti. reddo bono, cum expediet, malo, cum petet. „Tale, inquit, illi beneficium, 4 quale accepisti, non potes reddere: accepisti enim a sapiente, stulto reddis." Non. reddo illi, quale nunc potest accipere. nec per me fit, quod deterius id, quod accepi, reddam, sed per illum. Cui, si ad sapientiam redierit, reddam quale [*accepi*]. dum in malis, reddam, quale ab illo potest accipi. „Quid, inquit, si non tantum 5 malus factus est, sed ferus, sed inmanis, qualis Apollodorus aut Phalaris: et huic beneficium, quod acceperas, reddes?" Mutationem sapientis tantam natura non patitur. nam in pessima ab optimis lapsus necesse est etiam in malo vestigia boni teneat. numquam tantum virtus exstinguitur, ut non certiores animo notas inprimat, quam ut illas eradat ulla mutatio. Ferae inter nos educatae 6 sunt. in silvas eruperunt: aliquid mansuetudinis pristinae retinent tantumque a placidissimis absunt, quantum a veris feris et numquam humanam manum passis. Nemo in summam nequitiam incidit, qui umquam haesit sapientiae. altius infectus est, quam ut ex toto elui et transire in colorem malum possit. Deinde interrogo, utrum iste ferus 7 sit animo tantum an et in perniciem publicam excurrat? Proposuisti enim mihi Apollodorum et Phalarin tyrannum, quorum si naturam habet intra se malus, quidni ego isti beneficium suum reddam, ne quid mihi cum illo iuris sit amplius? Si vero sanguine humano non tantum 8 gaudet, sed pascitur, sed et suppliciis omnium aetatum crudelitatem insatiabilem exercet, nec ira sed aviditate

quadam saeviendi furit, si in ore parentum liberos iugulat, si non contentus simplici morte distorquet nec urit solum perituros, sed excoquit, si *carnifex* eius cruore et semper recenti madet: parum est huic beneficium non reddere. quicquid erat quo mihi cohaereret, intercisa iu-
9 ris humani societas abscidit. Si praestitisset quidem aliquid mihi, sed arma patriae meae inferret: quicquid meruerat perdidisset et referre illi gratiam scelus haberetur. si non patriam meam inpugnat, sed suae gravis est et sepositus a mea gente suam exagitat, abscindit nihilominus illum tanta pravitas animi [*et*] etiamsi non inimicum, invisum mihi efficit priorque mihi ac potior eius officii ratio est, quod humano generi quam quod uni homini debeo.

1 XX. Sed quamvis hoc ita sit et ex eo tempore omnia mihi in illum sint libera, ex quo corrumpendo fas omne, ut nihil in eum nefas esset, effecerit: illum mihi servandum modum credam, ut, si beneficium illi meum neque vires maiores daturum est in exitium commune nec confirmaturum quas habet, id autem erit, quod illi reddi sine
2 pernicie publica possit, reddam. Servabo filium eius infantem: quid hoc beneficium obest cuiquam eorum, quos crudelitas eius lacerat? pecuniam, quae satellitem stipendio teneat, non subministrabo. Si marmora et vestes desideraverit, nihil oberit cuiquam id, quo luxuria eius
3 instruitur: militem et arma non subgeram. Si pro magno petet munere artifices scenae et scorta et quae feritatem eius emolliant, libens offeram. cui triremes et aeratas non mitterem, lusorias et cubiculatas et alia ludibria regum in mari lascivientium mittam: et si ex toto eius sanitas desperata fuerit, eadem manu beneficium omnibus dabo, illi reddam: quoniam ingeniis talibus exitus remedium est optimumque est abire ei, qui ad se numquam
4 rediturus est. Sed haec rara nequitia est et semper portenti loco habita, sicut hiatus terrae et e cavernis maris ignium eruptio. itaque ab illa recedamus: de iis loqua-
5 mur vitiis, quae detestamur sine horrore. Huic homini malo, quem invenire in quolibet foro possum, quem singuli timent, reddam beneficium, quod accepi. non oportet mihi nequitiam eius prodesse. quod meum non est.

redeat ad dominum, bonus sit an malus. quid? diligenter istud excuterem, si non redderem, sed darem. Hic locus fabulam poscit.

XXI. Pythagoricus quidam emerat a sutore phaecasia, rem magnam non praesentibus nummis. Post aliquot dies venit ad tabernam redditurus et, cum clausam diu pulsaret, fuit qui diceret: „quid perdis operam? sutor ille quem quaeris elatus, conbustus est. quod nobis fortasse molestum est, qui in aeternum nostros amittimus, tibi minime, qui scis futurum ut renascatur," iocatus in Pythagoricum. At philosophus noster tres aut quatuor denarios non invita manu domum retulit subinde concutiens. deinde cum reprehendisset hanc suam non reddendi tacitam voluptatem, intellegens arrisisse sibi illud lucellum, redit ad eamdem tabernam et ait: „ille tibi vivit. redde quod debes." Deinde per clostrum qua se commissura laxaverat, quatuor denarios in tabernam inseruit [ac misit] poenas a se exigens inprobae cupiditatis, ne alieno adsuesceret.

XXII. Quod debes, quaere cui reddas et si nemo poscet, ipse te adpella. malus an bonus [sit], ad te non pertinet. redde et te accusa. oblitus es, quemadmodum inter vos officia divisa sint: illi oblivio imperata est, tibi meminisse mandavimus. Errat tamen, si quis existimat, cum dicimus eum qui beneficium dedit, oblivisci oportere, excutere nos illi memoriam rei praesertim honestissimae: quaedam praecipimus ultra modum, ut ad verum et suum redeant. Cum dicimus: meminisse non debet, hoc volumus intellegi: praedicare non debet nec iactare nec gravis esse. Quidam enim beneficium, quod dederunt, omnibus circulis narrant. hoc sobrii loquuntur, hoc ebrii non continent, hoc ignotis ingerunt, hoc amicis committunt: ut haec nimia et exprobratrix memoria subsideret, oblivisci eum, qui dedit, iussimus, et plus imperando quam praestari poterat, silentium suasimus.

XXIII. Quotiens parum fiduciae est in his, quibus imperes, amplius est exigendum quam sat est, ut praestetur quantum sat est. In hoc omnis hyperbole extenditur, ut ad verum mendacio veniat. itaque ille, cum dixit

qui candore nives anteirent, cursibus auras,
quod non poterat fieri dixit, ut crederetur quantum plurimum posset. Et qui dixit
his inmobilior scopulis, violentior amne,
nemini hoc quidem se persuasurum putavit, aliquem tam
2 inmobilem esse quam scopulum. Numquam tantum sperat hyperbole quantum audet, sed incredibilia adfirmat, ut ad credibilia perveniat. Cum dicimus: qui beneficium dedit, obliviscatur, hoc dicimus: similis sit oblito. me-
3 moria eius non adpareat nec incurrat. Cum dicimus beneficium repeti non oportere, non ex toto repetitionem tollimus: saepe enim opus est malis exactore, etiam bonis admonitione. Quid ergo? occasionem ignoranti non ostendam? necessitates illi meas non detegam? quare nescisse se aut mentiatur aut doleat? Interveniat aliquando admonitio, sed verecunda, quae non poscat nec in ius vocet.

1 XXIV. Socrates amicis audientibus, *emissem*, inquit, *pallium, si nummos haberem.* Neminem poposcit, omnes admonuit. a quo acciperet, ambitus fuit. quidni esset. quantulum enim erat, quod Socrates accipiebat? at mul-
2 tum erat eum fuisse, a quo Socrates acciperet. Num illos castigare mollius potuit? *Emissem*, inquit, *pallium, si nummos haberem.* Post hoc quisquis properaverit, sero dat. iam Socrati defuit. Propter acerbos exactores repetere prohibemus, non ut numquam fiat, sed ut parce.

1 XXV. Aristippus aliquando delectatus unguento: *male*, inquit, *istis effeminatis eveniat, qui rem tam bellam infamaverunt.* Idem dicendum est: male istis inprobis et inportunis beneficiorum suorum quadruplatoribus eveniat, qui tam bellam rem, admonitionem inter amicos, sustulerunt. Ego tamen utar hoc iure amicitiae et beneficium ab eo repetam, a quo petissem, qui alterius be-
2 neficii loco accepturus est potuisse reddere. Numquam ne querens quidem dicam:
eiectum litore egentem
excepi et regni demens in parte locavi.
Non est ista admonitio, convicium est. hoc est in odium beneficia perducere, hoc est efficere, ut ingratum esse

aut libeat aut iuvet. Satis abundeque est submissis et familiaribus verbis memoriam revocare:

si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam
dulce meum.

ille invicem dicat: quidni merueris? eiectum litore egentem excepisti.

XXVI. „Sed nihil, inquit, proficimus: dissimulat, 1 oblitus est. quid facere debeam?" Quaeris rem maxime necessariam et in qua hanc materiam consummari decet, quemadmodum ingrati ferendi sint. Placido animo, mansueto, magno. Num- 2 quam te tam inhumanus et inmemor et ingratus offendat, ut non tamen dedisse delectet. numquam in has voces iniuria inpellat: vellem non fecisse. Beneficii tui tibi etiam infelicitas placeat. semper illum poenitebit, si te ne nunc quidem poenitet. Non est quod indigneris, tamquam aliquid novi acciderit: magis mirari deberes, si non accidisset. Alium labor, alium inpensa deterret, 3 alium periculum. alium turpis verecundia, ne dum reddit fateatur accepisse. alium ignorantia officii, alium pigritia, alium occupatio. Adspice, quemadmodum inmensae hominum cupiditates hient semper et poscant: non miraberis ibi neminem reddere, ubi nemo satis accepit. Quis est istorum tam firmae mentis ac solidae, ut tuto 4 apud eum beneficia deponas? Alius libidine insanit, alius abdomini servit, alius lucri totus est, cuius summam, non vias spectat. alius invidia laborat, alius caeca ambitione et in gladios inruente. Adice torporem mentis ac senium et contraria huic inquieti pectoris agitationem tumultusque perpetuos. adice aestimationem sui nimiam et tumorem ob quae contemnendus est insolentem. Quid contumaciam in perversa nitentium, quid levitatem semper aliquo transsilientem loquar? Huc accedat temeritas 5 praeceps et numquam fidele consilium daturus timor et mile errores quibus volvimur: audacia timidissimorum, discordia familiarissimorum et publicum malum incertissimis fidere, fastidire possessa, quae consequi posse spes non fuit. Inter adfectus inquietissimos rem quietissimam, fidem, quaeris?

1 XXVII. Si tibi vitae nostrae vera imago succurret, videberis tibi videre captae cum maxime civitatis faciem, in qua omisso pudoris rectique respectu vires in concilio sunt velut signo ad permiscenda omnia dato. non igni, non ferro abstinetur: soluta legibus scelera sunt. ne religio quidem, quae inter arma hostilia supplices texit, 2 ullum inpedimentum est ruentium in praedam. Hic ex privato, hic ex publico, hic ex profano, hic ex sacro rapit. hic effringit, hic transsilit. hic non contentus angusto itinere ipsa, quibus arcetur, evertit et in lucrum ruina venit. hic sine caede populatur, hic spolia cruenta manu gestat. nemo non fert aliquid ex altero. In hac aviditate generis humani o nae tu nimis fortunae communis oblitus es, qui quaeris inter rapientes referentem! 3 Si indignaris ingratos esse, indignare luxuriosos, indignare avaros, indignare inpudicos, indignare aegros deformes, senes pallidos. Est istuc grave vitium, est intolerabile et quod dissociet homines, quod concordiam, qua inbecillitas nostra fulcitur, scindat ac dissipet, sed usque eo volgare est, ut illud nec qui queritur quidem effugerit.

1 XXVIII. Cogita tecum, an quibuscumque debuisti gratiam retuleris, an nullum umquam apud te perierit officium, an omnium te beneficiorum memoria comitetur. Videbis, quae puero data sunt, ante adulescentiam elapsa, quae in iuvenem conlata sunt, non perdurasse in senectutem. Quaedam perdidimus, quaedam proiecimus, quaedam e conspectu nostro paulatim exierunt, a quibusdam 2 oculos avertimus. Ut excusem tibi inbecillitatem tuam, inprimis fragile est memoria et rerum turbae non sufficit. necesse est quantum recipit emittat et antiquissima recentissimis obruat. Sic factum est, ut minima apud te nutricis esset auctoritas, quia beneficium eius longius aetas sequens posuit. sic factum est, ut praeceptoris tibi non esset ulla veneratio. sic evenit, ut circa consularia occupato comitia aut sacerdotiorum candidato quaesturae 3 suffragator excideret. Fortasse vitium, de quo quereris, si te diligenter excusseris, in sinu invenies. Inique publico crimini irasceris, stulte tuo: ut absolvaris, igno-

sce. Meliorem illum facies ferendo, utique peiorem exprobrando. non est quod frontem eius indures: sine, si quid est pudoris residui, servet. Saepe dubiam verecundiam vox conviciantis clarior rupit. nemo id esse quod iam videtur timet. deprenso pudor emittitur.

XXIX. Perdidi beneficium. Numquid quae consecravimus, perdidisse nos dicimus? inter consecrata beneficium est, etiamsi male respondit, bene conlatum. Non est ille, qualem speravimus: simus nos, quales fuimus, ei dissimiles. damnum non *nunc* factum: adparuit. ingratus non sine nostro pudore protrahitur, quoniam quidem querela amissi beneficii non bene dati signum est. Quantum possumus, causam eius apud nos agamus: fortasse non potuit, fortasse ignoravit, fortasse facturus est. Quaedam nomina bona lentus ac sapiens creditor fecit, qui sustinuit ac mora fovit. Idem nobis faciendum est: nutriamus fidem languidam. 1 2

XXX. Perdidi beneficium. Stulte, non nosti detrimenti tui tempora: perdidisti, sed cum dares. nunc palam factum est. Etiam in his, quae videntur in perdito, moderatio plurimum profuit: ut corporum ita animorum molliter vitia tractanda sunt. saepe quod explicari *potuit*, pertinacia trahentis abruptum est. Quid opus est maledictis? quid querelis? quid insectatione? quare illum liberas? quare dimittis? si ingratus est, iam nihil debet. Quae ratio est exacerbare eum, in quem magna contuleris, ut ex amico dubio fiat non dubius inimicus et patrocinium sibi nostra infamia quaerat nec desit? Nescio quid est, quod eum, cui tantum debuit, ferre non potuit: subest aliquid: nemo non superioris dignitatem querendo, etiamsi non inquinavit, adspersit. nec quisquam fingere contentus est levia, cum magnitudine mendacii fidem quaerat. 1 2

XXXI. Quanto illa melior via, qua servatur illi species amicitiae et, si reverti ad sanitatem velit, etiam amicitia! Vincit malos pertinax bonitas nec quisquam tam duri infestique adversus diligenda animi est, ut etiam *in* iniuriam bonos non amet, quibus hoc quoque coepit debere, quod inpune non solvit. Ad illa itaque cogitationes 1 2

tuas flecte: non est mihi relata gratia, quid faciam? quod di, omnium rerum optimi auctores, qui beneficia igno-
3 ranti dare incipiunt, ingratis perseverant. Alius illis obicit neglegentiam nostri, alius iniquitatem. alius illos extra mundum suum proicit et ignavos hebetesque sine luce, sine ullo opere destituit. alius solem, cui debemus, quod inter laborem quietemque tempus divisimus, quod non tenebris mersi confusionem aeternae noctis effugimus, quod annum cursu suo temperat et corpora alit, sata evocat, percoquit fructus, saxum aliquod aut fortuitorum ignium globum et quidvis potius quam deum adpellat.
4 nihilominus tamen more optimorum parentum, qui maledictis suorum infantium adrident, non cessant di beneficia congerere de beneficiorum auctore dubitantibus, sed aequali tenore bona sua per gentes populosque distribuunt unam potentiam sortiti, prodesse: spargunt opportunis imbribus terras, maria flatu movent, siderum cursu notant tempora, hiemes aestatesque interveniente leniore spiritu molliunt. errorem labentium animorum pla-
5 cidi ac propitii ferunt. Imitemur illos: demus, etiams. multa in inritum data sunt. demus nihilominus aliis, demus ipsis, apud quos iactura facta est. Neminem ad excitandas domos ruina deterruit, et cum penates ignis absumpsit, fundamenta tepente adhuc area ponimus et urbes haustas saepius eidem solo credimus: adeo ad bonas spes pertinax animus est. terra marique humana opera cessarent, nisi male temptata iterum temptare libuisset.

XXXII. Ingratus est: non mihi fecit iniuriam, sed sibi. ego beneficio meo cum darem usus sum. nec ideo pigrius dabo, sed diligentius: quod in hoc perdidi, ab aliis recipiam. Sed huic ipsi beneficium dabo iterum et tamquam bonus agricola cura cultuque sterilitatem soli vincam. Perit mihi beneficium, iste omnibus. Non est magni animi beneficium dare et perdere: hoc est magni animi perdere et dare.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBRI VII.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBER I.

PROLOGUS.

Quantum inter philosophiam interest, Lucili virorum 1 optime, et ceteras artes, tantum interesse existimo in ipsa philosophia inter illam partem, quae ad homines, et hanc, quae ad deos pertinet. Altior est haec et animosior. multum permisit sibi: non fuit oculis contenta. maius esse quiddam suspicata est ac pulchrius, quod extra conspectum natura posuisset. Denique tantum in- 2 ter duas interest, quantum inter deum et hominem. altera docet, quid in terris agendum sit, altera, quid agatur in coelo. altera errores nostros discutit et lumen admovet, quo discernantur ambigua vitae: altera multo supra hanc, in qua volutamur, caliginem excedit et e tenebris ereptos perducit illo, unde lucet. Equidem tunc 3 rerum naturae gratias ago, cum illam non ab hac parte video, qua publica est, sed cum secretiora eius intravi, cum disco, quae universi materia sit, quis auctor aut custos, quid sit deus, totus in se intendat an ad nos aliquando respiciat, faciat cotidie aliquid an semel fecerit, pars mundi sit an mundus, liceat illi hodieque decernere et ex lege fatorum aliquid derogare an maiestatis diminutio sit et confessio erroris mutanda fecisse. necesse est [enim ei] eadem placere, cui nisi optima placere non possunt. nec ob hoc minus liber et potens est: ipse enim est necessitas sua. Nisi ad haec admitterer, non fuerat 4 nasci. quid enim erat, cur in numero viventium me positum esse gauderem? an ut cibos et potiones percolarem? ut hoc corpus causarium ac fluidum periturumque, nisi

subinde inpleatur, farcirem et viverem aegri minister? ut mortem timerem, cui uni [omnes] nascimur? Detrahe hoc inaestimabile bonum, non est vita tanti, ut sudem, ut
5 aestuem. O quam res est contempta homo, nisi supra humana surrexerit! quamdiu cum adfectibus conluctamur, quid magnifici facimus? et si superiores sumus, portenta vincimus. Quid est, cur suspiciamus nosmetipsos, quia dissimiles deterrimis sumus? non video, quare sibi pla-
6 ceat qui robustior est in valitudinario. Multum interest inter vires et bonam valitudinem. Effugisti vitia animi, non est tibi frons ficta nec in alienam voluntatem sermo conpositus nec cor involutum nec avaritia, quae quicquid omnibus abstulit, sibi ipsi neget, nec luxuria pecuniam turpiter perdens, quam turpius reparet, non ambitio, quae te ad dignitatem nisi per indigna non ducet: nihil adhuc consecutus es, multa effugisti, te nondum. virtus enim ista, quam adfectamus, magnifica est, non quia per se beatum est malo caruisse, sed quia animum laxat ac praeparat ad cognitionem coelestium dignumque
7 efficit, qui in consortium deorum veniat. Tunc consummatum habet plenumque bonum sortis humanae, cum calcato omni malo petit altum et in interiorem naturae sinum venit. tunc iuvat inter ipsa sidera vagantem divitum pavimenta ridere et totam cum auro suo terram, non illo tantum dico, quod egessit et signandum monetae dedit, sed et illo, quod in occulto servat posterorum avaritiae. non potest ante contemnere porticus et lacunaria ebore fulgentia et tonsiles silvas et derivata in domos flumina, quam totum circuit mundum, et terrarum orbem superne despiciens angustum et maxima ex parte opertum mari, etiam qua exstat, late squalidum et aut ustum aut rigen-
8 tem sibi ipse ait: hoc est illud punctum, quod inter tot gentes ferro et igne dividitur? o quam ridiculi sunt mortalium termini! Ultra Istrum Dacus non exeat. *Strymon et Haemus* Thracas includat. Parthis obstet Euphrates. Danubius Sarmatica ac Romana disterminet. Rhenus Germaniae modum faciat. Pyrenaeus medium inter Gallias et Hispanias iugum extollat. inter Aegyptum et Aethiopas

arenarum inculta vastitas iaceat. Si quis formicis det in- 10
tellectum hominis, nonne et illae unam aream in multas provincias divident? Cum te in illa vere magna sustuleris, quotiens videbis exercitus subrectis ire vexillis et, quasi magnum aliquid agatur, equitem modo ulteriora explorantem, modo a lateribus adfusum, libebit dicere:

it nigrum campis agmen.

formicarum iste discursus est in angusto laborantium. quid illis et nobis interest nisi exigui mensura corpusculi? Punctum est istud, in quo navigatis, in quo bellatis, in 11
quo regna disponitis, minima, etiam cum illis utrimque oceanus occurrit: sursum ingentia spatia sunt, in quorum possessionem animus admittitur, et ita, si secum minimum ex corpore tulit, si sordidum omne detersit et expeditus levisque ac contentus modico emicuit. Cum 12
illa tetigit, alitur, crescit ac velut vinculis liberatus in originem redit, et hoc habet argumentum divinitatis suae, quod illum divina delectant nec ut alienis, sed ut suis interest: secure spectat occasus siderum atque ortus et tam diversas concordantium vias. observat, ubi quaeque stella primum terris lumen ostendat, ubi culmen eius summum, qua cursus sit, quousque descendat. curiosus spectator excutit singula et quaerit. quidni quaerat? scit illa ad se pertinere. Tunc contemnit domicilii prioris angustias. 13
quantum enim est, quod ab ultimis litoribus Hispaniae usque ad Indos iacet? paucissimorum dierum spatium, si navem suus ferat ventus, inplebit. at illa regio coelestis per triginta annos velocissimo sideri viam praestat numquam resistenti, sed aequaliter cito. Illic demum discit quod diu quaesivit. illic incipit deum nosse. quid est deus? mens universi. quid est deus? quod vides totum et quod non vides totum. Sic demum magnitudo sua illi redditur, qua nihil maius excogitari potest, si solus est omnia, opus suum et extra et intra tenet. Quid ergo interest inter naturam dei et nostram? nostri 14
melior pars animus est, in illo nulla pars extra animum est. totus est ratio, cum interim tantus error mortalia tenet, ut hoc, quo neque formosius est quicquam nec

dispositius nec in proposito constantius, existiment homines fortuitum et casu volubile ideoque tumultuosum inter fulmina, nubes, tempestates et cetera, quibus ter-
15 rae ac terris vicina pulsantur. Nec haec intra volgum dementia est, sed sapientiam quoque professos contingit. sunt qui putent [sibi] ipsis animum esse et quidem providum, [ac] dispensantem singula et sua et aliena: hoc autem universum, in quo nos quoque sumus, expers [esse] consilii [et] aut ferri temeritate quadam aut natura
16 nesciente quid faciat. Quanti aestimas ista cognoscere et rebus terminos ponere? quantum deus possit, materiam ipse sibi formet an data utatur, utrum utro sit prius, materiae supervenerit ratio an materia rationi, deus quicquid vult efficiat an multis rebus illum tractanda destituant et a magno artifice prave multa formentur, non quia cessat ars, sed quia id, in quo exercetur, saepe inobse-
17 quens arti est? Haec inspicere, haec discere, his incubare nonne transsilire est mortalitatem suam et in meliorem transscribi sortem? „Quid tibi, inquis, ista proderunt?" Si nihil aliud, hoc certe sciam omnia angusta esse mensus deum. [Sed haec deinde.]

1 I. Nunc ad propositum veniam opus. Audi, quid de ignibus sentiam, quos aer transversos agit. Magna illos vi excuti argumentum est, quod obliqui feruntur et praerapida celeritate. adparet illos non ire,
2 sed proici. Ignium multae variaeque facies sunt. Aristoteles quoddam genus illorum capram vocat. si me interrogaveris quare? prior mihi rationem reddas oportet quare et hoedi vocentur. si autem, quod commodissimum est, convenerit inter nos, ne alter alterum interroget, quid*quid* dicit illum respondere non posse, satius erit de re ipsa quaerere quam mirari, quid ita Aristoteles globum ignis adpellaverit capram. talis enim fuit forma eius, qui bellum adversus Persen Paulo gerente lunari
3 magnitudine adparuit. [Vidimus quoque non semel flammam ingentis pilae specie, quae tamen in ipso cursu suo dissipata est.] Vidimus circa divi Augusti excessum simile prodigium. vidimus eo tempore, quo de Seiano

actum est. nec Germanici mors sine denuntiatione tali fuit. Dices mihi: „ergo tu in tantis erroribus es, ut existimes deos mortium signa praemittere et quicquam in terris esse tam magnum, quod perire mundus sciat?“ 4 Erit aliud istius rei tempus. videbimus an rerum omnium certus ordo ducatur et alia aliis ita inplexa sint, ut quod antecedit, aut causa sit sequentium aut signum. videbimus an dis humana curae sint, an series ipsa, quid factura sit, certis rerum notis nuntiet: interim illud existimo, 5 eiusmodi ignes exsistere aëre vehementius trito, cum inclinatio eius in alteram partem facta est et non cessit, sed intra se pugnavit. ex hac vexatione nascuntur **trabes** et **globi** et **faces** et **ardores**. at cum levius conlisus et, ut ita dicam, frictus est, minora lumina excutiuntur

crinemque volantia sidera ducunt.

Tunc ignes tenuissimi iter exile designant et coelo pro- 6 ducunt. ideo nulla sine huiusmodi spectaculis nox est. non enim opus est ad efficienda ista magno aëris motu. denique, ut breviter dicam, eadem ratione fiunt ista, qua fulmina, sed vi minore. quemadmodum nubes conlisae mediocriter fulgurationes efficiunt, maiore inpetu inpulsae fulmina, sic quanto illas minus presseris minoresve, tanto leviora fulmina emittunt. Aristoteles rationem eius- 7 modi reddit: „Varia et multa terrarum orbis exspirat, quaedam humida, quaedam sicca, quaedam algentia, quaedam concipiendis ignibus idonea.“ Nec mirum est, si terrae omnis generis et varia evaporatio est, cum in coelo quoque non unus adpareat color rerum, sed acrior sit Caniculae rubor, Martis remissior, Iovis nullus in lucem puram nitore perducto. Necesse est ergo in magna 8 copia corpusculorum, quae terrae eiectant et in superiorem agunt partem, aliqua in nubes pervenire alimenta ignium, quae non tantum conlisa possint ardere, sed etiam adflata radiis solis. nam apud nos quoque ramenta sulphure adspersa ignem ex intervallo trahunt. Veri ergo 9 simile est talem materiam inter nubes congregatam facile succendi et minores maioresve ignes exsistere, prout plus illis fuit aut minus virium. Illud enim stultissimum

[est] existimare aut decidere stellas aut transsilire aut ali-
10 quid illis auferri et abradi: nam si hoc fuisset, et defuissent. nulla enim nox est, qua non plurimae ire et in diversum videantur abduci: atqui quo solet quaeque invenitur loco. magnitudo sua singulis constat. sequitur ergo, ut infra illas ista nascantur et cito intercidant, quia
11 sine fundamento et sede certa sunt. „Quare ergo non etiam interdiu transferuntur?" Quid, si dicas stellas interdiu non esse, quia non adparent? quemadmodum illae latent et solis fulgore obumbrantur, sic faces quoque transcurrunt et interdiu, sed abscondit illas diurni luminis claritas. si quando tamen tanta vis emicuit, ut etiam adversus diem vindicare sibi fulgorem suum possint, ad-
12 parent. Nostra certe aetas non semel vidit diurnas faces, alias ab oriente in occidentem versas, alias ab occasu in ortum. argumentum tempestatis nautae putant, cum multae transvolant stellae. quod si ventorum signum est, ibi est, unde venti sunt, id est in aëre, qui medius inter
13 lunam et terras est. In magna tempestate adparere quasi stellae solent velo insidentes. adiuvari se tunc periclitantes existimant Pollucis et Castoris numine. causa autem melioris spei est, quod iam adparet frangi tempestatem et desinere ventos: alioquin ferrentur ignes, non se-
14 derent. Gylippo Syracusas petenti visa est stella super ipsam lanceam constitisse. in Romanorum castris ardere visa sunt pila, ignibus scilicet in illa delapsis, qui saepe more fulminum [animalia] ferire solent et arbusta. sed si minore vi utuntur, defluunt [tantum] et insident, non feriunt nec volnerant. alii inter nubes eliduntur, alii se-
15 reno, si aer ad exprimendos ignes aptus fuit: nam sereno quoque coelo aliquando tonat ex eadem causa qua nubilo, aëre inter se conliso. qui etiamsi est lucidior ac siccior, coire tamen et facere corpora quaedam similia nubibus potest, quae percussa reddant sonum. Quandoque ergo fiunt trabes, quandoque clipei et vastorum imagines ignium, ubi in talem materiam similis incidit causa, sed maior.

1 II. Videamus nunc, quemadmodum fiat is

fulgor, qui sidera circumvenit. Memoriae proditum est, quo die urbem divus Augustus Apollonia reversus intravit, circa solem visum coloris varii circulum, qualis in arcu esse solet. hunc Graeci *halo* vocant, nos dicere *coronam* aptissime possumus. quae quemadmodum fieri dicatur, exponam. Cum in piscinam lapis missus est, videmus in multos orbes aquam discedere et fieri primum angustissimum orbem, deinde latiorem ac deinde alios maiores, donec evanescat inpetus et in planitiem inmotarum aquarum solvatur: tale quiddam cogitemus fieri etiam in aëre. cum spissior factus est, sentire plagam potest: lux solis aut lunae vel cuiuslibet sideris incurrens recedere illum in circulos cogit. nam humor et aer et omne, quod ex ictu formam accipit, in talem habitum inpellitur, qualis est eius, quod inpellit. omne autem lumen rotundum est: ergo et aer in hunc modum lumine percussus exibit. Ob hoc tales splendores Graeci *areas* vocaverunt, quia fere terendis frugibus destinata loca rotunda sunt. Non est autem quod existimemus istas, sive areae sive coronae sint, in vicinia siderum fieri. plurimum enim ab his absunt, quamvis cingere ea et coronare videantur: non longe a terra fit talis effigies, quam visus noster solita inbecillitate deceptus circa ipsum sidus putat positam. In vicinia autem stellarum et solis nihil tale potest fieri, quia illic tenuis aether est. nam formae crassis demum spissisque corporibus inprimi solent, in subtilibus non habent, ubi consistant aut haereant. In balneis quoque circa lucernam tale quiddam adspici solet ob aëris densi obscuritatem. ††. Nonnumquam paulatim diluuntur et desinunt, nonnumquam ab aliqua parte rumpuntur et inde ventum nautici exspectant, unde contextus coronae perit: si a septemtrione discessit, aquilo erit, si ab occidente, favonius. quod argumentum est intra eam partem coeli has fieri coronas, intra quam venti quoque esse solent. superiora [autem] non habent coronas, quia ne ventos quidem. His argumentis et illud adice, numquam coronam colligi nisi stabili aëre et pigro vento, † frequentissime

2 3 4 5 6

11*

autem austro, cum coelum maxime grave et spissum est. † aliter non solet adspici. nam qui stat aer, inpelli et diduci et in aliquam faciem fingi potest. is autem qui fluit, nec feritur quidem lumine. non enim resistit nec forma-
7 tur, quia prima quaeque pars eius dissipatur. Numquam ergo ullum sidus talem sibi effigiem circumdabit, nisi cum aer erit densus atque inmotus et ob hoc custodiens inci dentem in se rotundi luminis lineam. nec sine causa. repete [enim] exemplum, quod paulo ante proposui: lapillus in piscinam aut lacum et adligatam aquam missus circulos facit innumerabiles: at hoc idem non faciet in flumine. quare? quia omnem figuram fugiens aqua disturbat. Idem ergo in aëre evenit, ut ille, qui manet, possit figurari, at ille, qui rapitur et currit, non det sui potestatem et omnem ictum venientemque formam ex eo tra-
8 vehatur. Hae de quibus dixi coronae cum dilapsae sunt aequaliter et in semet ipsae evanuerunt, significatur quies aëris et otium et tranquillitas [et tunc aquam exspecta]: cum ab una parte cesserunt, illinc ventus est, unde funduntur: si ruptae pluribus locis sunt, tempestas fit.
9 Quare id accidat, ex his, quae iam exposui, intellegi potest. nam si facies universa subsedit, adparet temperatum esse aëra et sic placidum. si ab una parte intercisa est, adparet inde aëra incumbere et ideo illa regio ventum dabit. at cum undique et lacerata et concerpta est, manifestum est a pluribus partibus in illam inpetum fieri et inquietum aëra hinc atque illinc adsilire: itaque ex hac inconstantia coeli tam multa temptantis et undique labo-
10 rantis adparet futura tempestas ventorum plurium. Hae coronae noctibus fere circa lunam et alias stellas notabuntur, interdiu raro, adeo ut quidam ex Graecis negaverint omnino eas fieri, cum illos historiae coarguant. causa autem raritatis haec est, quod solis fortius lumen est et aer ipse agitatus ab illo calefactusque solutior: lunae [autem] inertior vis est ideoque facilius a circumpo-
11 sito aëre sustinetur. aeque sidera cetera infirma sunt nec perrumpere aëra vi sua possunt. excipitur itaque illorum imago et in materia solidiore ac minus cedente servatur

debet enim aer non tam spissus esse, ut excludat ac submoveat a se lumen inmissum, nec tam tenuis ac solutus, ut nullam venientibus radiis moram praebeat. haec noctibus temperatura contingit, cum sidera circumiectum aëra luce levi non pugnaciter nec aspere feriunt spissioremque, quam solet esse interdiu, inficiunt.

III. At contra arcus nocte non fit aut admodum raro, 1 quia luna non habet tantum virium, ut nubes transeat et illis colorem subfundat, qualem accipiunt sole perstrictae. sic enim formam arcus discoloris efficiunt, quia aliae partes in nubibus tumidiores sunt, aliae submissiores et quaedam crassiores, quam ut solem transmittant, aliae inbecilliores, quam ut excludant. haec inaequalitas alternis lucem umbramque permiscet et exprimit illam mirabilem arcus varietatem. Altera causa arcus eius- 2 modi redditur: videmus, cum fistula aliquo loco rupta est, aquam per tenue foramen elidi, quae sparsa contra solem oblique positum faciem arcus repraesentat. Idem videbis accidere, si quando volueris observare fullonem: cum os aqua inplevit et vestimenta tendiculis diducta leviter adspergit, adparet varios edi colores in illo aëre adsperso, quales fulgere in arcu solent. Huius rei cau- 3 sam in humore esse ne dubitaveris. non fit enim umquam arcus nisi nubilo. sed quaeramus quemadmodum fiat. Quidam aiunt esse aliqua stillicidia, quae solem transmittant, quaedam magis coacta, quam ut transluceant: itaque ab illis fulgorem reddi, ab his umbram, et sic utriusque intercursu effici arcum, in quo pars fulgeat, quae solem recipit, pars obscurior sit, quae excludit et ex se umbram proximis facit. Hoc ita esse quidam ne- 4 gant. poterat enim videri verum, si arcus duos tantum haberet colores, si ex lumine umbraque constaret. sed nunc

diversi niteant cum mille colores,
transitus ipse tamen spectantia lumina fallit:
usque adeo quod tangit idem est, tamen ultima distant.

Videmus in eo aliquid flammei, aliquid lutei, aliquid caerulei et alia in picturae modum subtilibus lineis ducta, ut,

ait poeta, [ut] an dissimiles colores sint, scire non possis, nisi cum primis extrema contuleris. nam commissura decipit: usque eo mira arte naturae quod a simillimo coepit, in dissimillimo desinit. quid ergo istic duo colores faciunt lucis atque umbrae, cum innumerabilium ratio
5 reddenda sit? Quidam ita existimant arcum fieri: in ea parte, in qua iam pluit, singula stillicidia pluviae cadentis singula esse specula, a singulis ergo reddi imaginem solis. deinde multas imagines, immo innumerabiles et devexas et in praeceps euntes confundi. itaque et arcum
6 esse multarum imaginum solis confusiones. Hoc sic colligunt: pelves, inquiunt, mille die sereno pone et omnes habebunt imagines solis. in singulis foliis dispone singulas guttas: singulae habebunt imaginem solis. at contra ingens stagnum non amplius habebit quam imaginem unam. quare? quia omnis circumscripta laevitas et circumdata suis finibus speculum est. itaque piscinam ingentis magnitudinis divide: totidem illa habet imagines solis, quot lacus habuerit. relinque illam sicut est diffusa: semel tibi imaginem reddet. Nihil refert quam exiguus sit humor aut lacus. si determinatus est, speculum est. ergo stillicidia illa infinita, quae imber cadens defert, totidem specula sunt, totidem solis facies habent. hae contra intuenti perturbatae adparent nec dispiciuntur intervalla, quibus singulae distant, spatio prohibente discerni. Deinde pro singulis adparet una facies turbata ex omni-
7 bus. Aristoteles idem iudicat: „ab omni, inquit, laevitate acies radios suos replicat. nihil autem laevius aqua et aëre. ergo etiam ab aëre spisso visus noster in nos redit. Ubi vero acies hebes et infirma est, quolibet aëris ictu deficiet. quidam hoc genere valitudinis laborant, ut ipsi sibi videantur occurrere, ut ubique imaginem suam cernant. quare? quia infirma vis oculorum non potest perrumpere ne sibi quidem proximum aëra, sed resistit."
8 Itaque quod in aliis efficit densus aer, in his facit omnis. satis enim valet qualiscumque ad inbecillam aciem repellendam. longe autem magis visum nostrum remittit *aqua*, quia crassior est et pervinci non potest, sed radios

luminum nostrorum moratur et eo unde exierint reflectit. ergo cum multa stillicidia sint, totidem specula sunt. sed quia parva sunt, solis colorem sine figura exprimunt. Deinde cum in stillicidiis innumerabilibus et sine intervallo cadentibus reddatur idem color, incipit facies esse non multarum imaginum et intermissarum, sed unius longae atque continuae. „Quomodo, inquis, tu mihi multa 9 milia imaginum istic esse dicis, ubi ego nullam video? et quare cum solis color unus sit, imaginum diversus est?" Ut et haec, quae proposuisti, refellam et alia, quae non minus refellenda sunt, illud dicam oportet: nihil acie nostra fallacius non tantum in his, a quibus subtiliter pervidendis illam *loco*rum diversitas submovet, sed etiam in his quoque, quae ad manum cernit: remus tenui aqua tegitur et fracti speciem reddit. poma per vitrum adspicientibus multo maiora sunt. columnarum intervalla porticus longior iungit. Ad ipsum solem rever- 10 tere: hunc quem [toto] terrarum orbe maiorem probat ratio, acies nostra sic contraxit, ut sapientes viri pedalem esse contenderent. quem velocissimum omnium scimus, nemo nostrum moveri videt, nec ire crederemus, nisi adpareret isse. mundum ipsum praecipiti velocitate labentem et ortus occasusque intra momentum temporis revolventem nemo nostrum sentit procedere: quid ergo miraris, si oculi nostri imbrium stillicidia non separant et ingenti spatio intuentibus minutarum imaginum discrimen interit? Illud dubium esse nulli potest, quin arcus 11 imago solis sit roscida et cava nube concepta. quod ex hoc tibi adpareat: numquam non adversa soli est, sublimis aut humilis, prout ille se submisit aut sustulit, in contrarium mota. illo enim descendente altior est, alto depressior. Saepe talis nubes a latere solis est nec arcum efficit, quia non ex recto imaginem trahit. Varietas 12 autem non ob aliam causam fit, quam quia pars coloris sole est sparsa, *pars* in nube illa. humor [autem] modo caeruleas lineas, modo virides, modo purpurae similes et luteas aut igneas ducit duobus coloribus hanc varietatem efficientibus, remisso et intento. sic enim et purpura

eodem conchylio non in unum modum exit. interest quamdiu macerata sit, crassius medicamentum an aqua-
13 tius traxerit, saepius mersa sit et excocta an semel tincta: non est ergo mirum, si, cum duae res sint, sol et nubes, id est corpus et speculum, tam multa genera colorum exprimuntur, quam multis generibus possunt ista incitari aut relanguescere. alius est enim color ex igneo
14 lumine, alius ex obtunso et leniore. In aliis rebus vaga inquisitio est, ubi non habemus, quod manu tenere possumus et late coniectura mittenda est: hic adparet duas causas esse arcus, solem nubemque, quia nec sereno umquam fit nec nubilo ita, ut sol lateat. ergo utique ex his est, quorum sine altero non est.

1 IV. *Et*iamnunc illud accedit, quod aeque manifestum est, speculi ratione imaginem reddi, quia numquam nisi e contrario redditur, id est, nisi ex altera parte stetit, quod adparet, ex altera, quod ostendit. Rationes, quae non persuadent sed cogunt, a geometris adferuntur, nec dubium cuiquam relinquitur, quin arcus imago solis sit male expressi ob vitium figuramque speculi: nos interim temptemus alias probationes, quae de plano legi pos-
2 sunt. Inter argumenta sic nascentis arcus pono, quod celerrime nascitur. ingens enim variumque corpus intra momentum subtexitur coelo et aeque celeriter aboletur. nihil autem tam cito redditur quam a speculo imago. non
3 enim facit quicquam, sed ostendit. Parianus Artemidorus adicit etiam, quale genus nubis esse debeat, quod talem solis imaginem reddit. „Si speculum, inquit, feceris concavum, quod sit sectae pilae pars, si extra medium constiteris, quicumque iuxta te steterint, inversi
4 tibi videbuntur et propiores a te quam a speculo.“ „Idem, inquit, evenit, cum rotundam et cavam nubem intuemur a latere, ut solis imago a nube descendat propiorque nobis sit et in nos magis conversa. Color illi igneus a sole est, caeruleus a nube, ceteri utriusque mixturae.“

1 V. Contra haec illa dicuntur. „De speculis duae opiniones sunt: alii enim in illis simulacra cerni putant, id

est corporum nostrorum figuras a nostris corporibus emissas ac separatas, alii non imagines in speculo, sed ipsa adspici corpora retorta oculorum acie et in se rursus reflexa. nunc nihil ad rem pertinet, quomodo videamus quodcumque videmus. Sed [quomodo] imago similis 2 reddi e speculo debet. quid autem est tam dissimile quam sol et arcus, in quo neque figura solis neque color neque magnitudo adparet? arcus longe amplior est longeque ea parte, qua fulget, rubicundior quam sol, ceteris vero coloribus diversus. Deinde cum velis speculum inesse 3 aëri, des oportet mihi [eamdem laevitatem corporis,] eamdem qualitatem, eumdem nitorem. atqui nullae nubes habent similitudinem speculi: per medias saepe transimus nec in illis nos cernimus. qui montium summa conscendunt, spectant nubem nec tamen imaginem in illa suam adspiciunt. Singula stillicidia singula specula sunt. 4 concedo. sed illud nego, ex stillicidiis constare nubem. habet enim quaedam, ex quibus fieri stillicidia possint, non ipsa. ne aquam quidem habet nubes, sed materiam futurae aquae. Concedamus igitur et guttas innumera- 5 biles nubibus inesse et illas faciem reddere, non tamen unam omnes reddent, sed singulae singulas. deinde inter se specula coniunge: in unam imaginem non coibunt, sed quaeque particula in se rei similitudinem claudet. Sunt quaedam specula ex multis minutisque conposita, quibus si unum ostenderis hominem, populus adparet unaquaque particula faciem suam exprimente. haec cum sint coniuncta et simul conlocata, nihilominus seducunt imagines suas et ex uno turbam efficiunt. ceterum catervam illam non confundunt, sed diremptam in facies singulas distrahunt: arcus autem uno circumscriptus est ductu, una totius est facies. „„Quid ergo? inquit, non 6 et aqua rupta fistula sparsa et remo excussa habere quiddam simile his, quos videmus in arcu, coloribus solet?"" Verum est: sed non ex hac causa, ex qua tu videri vis, quia unaquaeque stilla recipiat imaginem solis. citius enim cadunt stillae, quam ut concipere imaginem possint. standum est, quoad id, quod imitantur excipiant.

quid ergo fit? colorem, non imaginem ducunt: alioquin, — ut ait Nero Caesar disertissime,

colla Cytheriacae splendent agitata columbae:

et variis coloribus pavonum cervix, quotiens aliquo deflectitur, nitet: — numquid ergo dicemus specula eiusmodi plumas, quarum omnis inclinatio in colores novos
7 transit? Non minus nubes diversam naturam speculis habent quam aves, quas retuli, et chamaeleontes et alia animalia, quorum color aut ex ipsis mutatur, cum ira vel cupidine incensa cutem suam variant humore subfuso, aut positione lucis, quam prout rectam vel obliquam re-
8 ceperunt, ita colorantur. Quid enim simile speculis habent nubes, cum illa non perluceant, hae transmittant lucem? illa densa et coacta, hae rarae sint? illa eiusdem materiae tota, hae diversis temere conpositae et ob hoc discordes nec diu cohaesurae? Praeterea videmus ortu solis partem quamdam coeli rubere. videmus nubes aliquando ignei coloris. quid ergo prohibet, quomodo hunc unum colorem accipiunt solis occursu, sic multos ab illis trahi,
9 quamvis non habeant speculi potentiam? Modo, inquit, inter argumenta ponebas semper arcum contra solem excitari, quia ne a speculo quidem imago redderetur nisi adverso. Hoc, inquit, commune nobis est. nam quemadmodum opponendum est speculo id, cuius in se imaginem transferat, sic, ut nubes infici possint, ita sol ad hoc apte ponendus est. non enim idem facit, si undique effulsit. et ad hoc opus est radiorum idoneus ictus."

10 Haec dicuntur ab his, qui videri volunt nubem colorari. Posidonius et hi, qui speculari ratione talem effici iudicant visum, hoc respondent: „si ullus esset in arcu color, permaneret et viseretur eo manifestius, quo propius: nunc imago arcus, ex longinquo clara, interit,
11 cum ex vicino ventum est." Huic contradictioni non consentio, cum ipsam sententiam probem. quare? dicam: quia coloratur quidem nubes, sed ita, ut color eius non undique adpareat. nam ne ipsa quidem undique adparet. nubem enim nemo, qui in ipsa est, videt. quid ergo mirum, si color eius non videtur ab eo, a quo ipsa non vi

situr? atqui ipsa, quamvis non videatur, est: ergo et color. Ita est: [*non est*] argumentum falsi coloris, quod adparere accedentibus desinit. idem enim in ipsis evenit nubibus, nec ideo falsae sunt, quia non videntur. Prae- 12 terea cum dicitur tibi, nubem sole esse suffectam, non dicitur tibi, colorem illum inustum esse velut duro corpori ac stabili ac manenti, sed ut fluido et vago et nihil amplius quam brevem speciem recipienti. Sunt etiam quidam colores, qui ex intervallo vim suam ostendunt: purpuram Tyriam, quo melior saturiorque, eo altius oportet teneas, ut fulgorem suum teneat. non tamen ideo non habet colorem illa, quia quae optimum habet, non quomodocumque explicatur ostendit. In eadem sententia 13 sum qua Posidonius, ut arcum iudicem fieri nube formata in modum concavi speculi et rotundi, cui forma sit partis e pila secta. hoc probari, nisi geometrae adiuverint, non potest, qui argumentis nihil dubii relinquentibus docent solis illam esse effigiem non similem. neque enim omnia 14 adversus specula respondent: sunt quae videre extimescas: deformitate tanta corruptam faciem visentium reddunt servata similitudine in peius. sunt quae cum videris, placere tibi vires tuae possint: in tantum lacerti crescunt et totius corporis supra humanam magnitudinem habitus augetur. sunt quae dextras facies ostendant, sunt quae sinistras, sunt quae detorqueant et vertant. Quid ergo mirum est eiusmodi speculum in nube quoque fieri, quo solis species vitiosa reddatur?

VI. Inter cetera argumenta et hoc erit, quod num- 1 quam maior arcus dimidio circulo adparet et eo minor est, quo altior sol. Ut ait Vergilius noster:

et bibit ingens
arcus,

cum adventat imber: sed non easdem, undecumque adparuit, minas adfert: a meridie ortus magnam vim aquarum vehet. vinci enim non potuerunt valentissimo sole: tantum illis est virium. si circa occasum refulsit, rorabit et leviter inpluet. si ab ortu circave surrexit, serena promittunt. „Quare tamen, si imago solis est arcus, longe 2

ipso sole maior adparet?" Quia est alicuius speculi natura talis, ut maiora multo quam videat ostendat et in portentosum augeat formas, alicuius talis invicem, ut
3 minuat. „Illud dic mihi, quare in orbem eat facies, nisi orbi redditur? dices enim fortasse, unde sit illi color varius: unde figura talis sit, non dices, nisi aliquod exemplar, ad quod formetur, ostenderis. nullum autem [aliud] quam solis est, a quo cum tu quoque fatearis illi colorem dari, sequitur, ut et detur forma. Denique inter me teque convenit colores illos, quibus regio coeli [de]pingitur, a sole esse: illud unum inter nos non convenit: tu dicis illum colorem esse, ego videri. qui sive est, sive videtur, a sole est: tu non expedies, quare color ille subito desinat, cum omnes fulgores paulatim discutian-
4 tur." Pro me est et repentina eius facies et repentinus interitus. proprium enim hoc speculi est, in quo non per partes struitur, quod adparet, sed statim totum fit. aeque cito omnis imago aboletur in illo, quam ponitur. nihil enim aliud ad ista efficienda vel removenda opus est quam ostendi et abduci. Non est propria in ista nube substantia nec corpus est, sed mendacium, sine re similitudo. Vis scire hoc ita esse? desinet arcus, si obtexeris solem. Oppone, inquam, soli alteram nubem: huius
5 varietas interibit. „At maior aliquanto est arcus quam sol." Dixi modo fieri specula, quae multiplicent omne corpus, quod imitantur. Illud adiciam, omnia per aquam videntibus longe esse maiora: literae quamvis minutae et obscurae per vitream pilam aqua plenam maiores clarioresque cernuntur. poma formosiora quam sunt videntur, si innatant vitro. sidera ampliora per nubem adspicienti videntur, quia acies nostra in humido labitur nec adprehendere, quod vult, fideliter potest. quod manifestum fiet, si poculum inpleveris aqua et in id conieceris anulum. nam cum in ipso fundo iaceat anulus, facies eius
6 in summa aqua redditur. Quicquid videtur per humorem, longe amplius vero est: quid mirum maiorem reddi imaginem solis, quae in nube humida visitur, cum ex duabus causis hoc accidat: quia in nube est aliquid vitro

simile, quod potest perlucere, est aliquid et aquae, quam etiamsi nondum habet, iam parat. id est: iam eius natura est, in quam ex sua vertatur.

VII. „Quoniam, inquis, vitri fecisti mentionem, ex 1 [hoc] ipso contra te argumentum sumam. Virgula solet fieri vitrea, striata vel pluribus angulis in modum clavae torosa: haec si in transversum solem accipit, colorem talem, qualis in arcu videri solet, reddit, ut scias non imaginem hic solis esse, sed coloris imitationem ex percussu." Primum in hoc argumento multa pro me sunt: 2 quod adparet a sole fieri. quod adparet laeve quiddam esse debere, simile speculo, quod solem repercutiat. deinde quod adparet non fieri ullum colorem, sed speciem falsi coloris, qualem, ut dixi, columbarum cervix et sumit et ponit, ubicumque deflectitur. hoc autem et in speculo est, cui nullus inditur color, sed simulatio quaedam coloris alieni. Unum hoc tantum solvendum mihi 3 est, quod non visitur in ista virgula solis imago, cuius bene exprimendae capax non est. ista conatur quidem reddere imaginem, quia laevis est materia et ad hoc habilis, sed non potest, quia enormiter facta est. si apte fabricata foret, totidem redderet soles, quot habuisset in*septiones*. quae quia discernuntur inter se, nec satis in vicem speculi nitent, inchoant tantum imagines nec exprimunt et ob ipsam viciniam turbant et in speciem coloris unius adducunt.

VIII. „At quare arcus non inplet orbem, sed pars 1 dimidia eius videtur, cum plurimum porrigitur incurvaturque?" Quidam ita opinantur: sol, cum sit multo altior nubibus, a superiore illas tantum percutit parte. sequitur, ut inferior pars earum non tangatur lumine: ergo cum ab una parte solem accipiant, unam eius partem imitantur, quae numquam dimidia maior est. Hoc argumen- 2 tum parum potens est. quare? quia, quamvis ex superiore parte sol sit, totam tamen percutit nubem. ergo et tingit. quidni? cum radios transmittere soleat et omnem densitatem perrumpere. Deinde contrariam rem proposito suo dicunt. nam si superior est sol et ideo superiori

tantum parti nubium adfunditur, numquam terra tenus
3 descendet arcus: atqui usque in humum dimittitur. Praeterea numquam non contra solem arcus est. nihil autem ad rem pertinet, supra infrave sit, quia totum, quod contra est, latus verberatur. Deinde aliquando arcum et occidens facit. tunc certe ex inferiori parte nubes ferit terris propinquus: atqui et tunc dimidia pars est, quamvis
4 solem nubes ex humili et sordido accipiant. Nostri, qui sic in nube, quomodo in speculo lumen volunt reddi, nubem cavam faciunt et sectae pilae partem, quae non potest totum orbem reddere, quia ipsa pars orbis est. Proposito accedo, argumento non consentio. nam si in concavo speculo tota facies oppositi orbis exprimitur, et
5 in semiorbe nihil prohibet totam adspici pilam. „Etiamnunc diximus circulos adparere soli lunaeque in similitudinem arcus circumdatos: quare ille circulus iungitur, et in arcu numquam? deinde quare semper concavae nubes solem accipiunt, non aliquando planae et tumentes?" * * *
6 Aristoteles ait post autumnale aequinoctium qualibet hora diei arcum fieri, aestate non fieri nisi aut incipiente aut inclinato die. cuius rei causa manifesta est: primum, quia media diei parte sol calidissimus nubes evincit, nec potest imaginem suam ab his recipere, quas scindit. at matutino tempore aut vergens in occasum minus virium
7 habet, ideo a nubibus sustineri et repercuti potest. Deinde cum arcum facere non soleat nisi adversus his, in quibus facit, nubibus, cum breviores dies sunt, semper obliquus est. itaque qualibet diei parte, etiam cum altissimus est, habet aliquas nubes, quas ex adverso ferire possit. at temporibus aestivis supra nostrum verticem fertur ideoque medio die excelsissimus terras rectiore adspicit linea, quam ut ullis nubibus possit occurri: omnes enim sub se tunc habet.

1 IX. Nunc de virgis dicendum est, quas non minus pictas variasque et aeque pluviarum signa solemus accipere. in quibus non multum operae consumendum est, quia virgae nihil aliud sunt quam inperfecti arcus. nam facies illis quidem est picta, sed nihil curvati habent

in rectum iacent. Fiunt autem iuxta solem fere in nube 2 humida et iam se spargente. itaque idem est in illis, qui in arcu color, tantum figura mutatur, quia nubium quoque, in quibus extenduntur, alia est.

X. Similis varietas in coronis est, sed hoc differunt, quod coronae ubique fiunt, ubicumque sidus est, arcus non nisi contra solem, virgae non nisi in vicinia solis. Possum et hoc modo differentiam omnium reddere: coronam si diviseris, arcus erit, si direxeris, virga. in omni bus color multiplex est, ex caeruleo fulvoque varius. virgae soli tantum adiacent, arcus solares lunaresque sunt, coronae omnium siderum.

XI. Aliud quoque virgarum genus adparet, 1 cum radii per angusta foramina nubium tenues et intenti distantesque inter se diriguntur. et ipsi signa imbrium sunt. Quomodo nunc me hoc loco geram? quid [eas] vocem? imagines solis? Historici soles vocant et binos 2 ternosque adparuisse memoriae tradunt. Graeci parhelia adpellant, quia in propinquo fere a sole visuntur, aut quia accedunt ad aliquam similitudinem solis: non enim totum imitantur, sed imaginem eius figuramque. ceterum nihil habent ardoris, hebetes ac languidi. His quod nomen inponimus? an facio quod Vergilius, qui dubitavit de nomine, deinde id, de quo dubitarat, proposuit?

et quo te nomine dicam,
Rhaetica? nec cellis ideo contende Falernis.

nihil ergo prohibet illas parhelia vocari. Sunt autem 3 imagines solis in nube spissa et vicina in modum speculi. quidam parhelion ita definiunt: nubes rotunda et splendida similisque soli. sequitur enim illum nec umqam longius relinquitur quam fuit, cum adparuit. Numquis nostrum miratur, si solis effigiem in aliquo fonte aut placido lacu vidit? non, ut puto. atqui tam in sublimi facies eius quam inter nos potest reddi, si modo idonea est materia, quae reddat.

XII. Quotiens defectionem solis volumus deprehen- 1 dere, ponimus pelves, quas aut oleo aut pice inplemus,

quia pinguis humor minus facile turbatur et ideo quas recipit imagines servat. adparere autem imagines non possunt nisi in liquido et inmoto: tunc solemus notare, quemadmodum luna soli se opponat et illum tanto maiorem subiecto corpore abscondat, modo ex parte, si ita contigit ut latus incurreret, modo totum. Haec dicitur perfecta defectio, quae stellas quoque ostendit et intercipit lucem, tunc scilicet, cum uterque orbis sub eodem
2 libramento stetit. Quemadmodum ergo utriusque imago in terris adspici potest, ita in aëre, cum sic coactus aer et limpidus constitit, ut faciem solis acciperet, quam et aliae nubes accipiunt, sed transmittunt, si aut mobiles sunt aut rarae aut sordidae: mobiles enim spargunt illam, rarae emittunt, sordidae turpesque non sentiunt, sicut apud nos imaginem maculosa non reddunt.

1 XIII. Solent et bina fieri parhelia eadem ratione. quid enim inpedit, quo minus tot sint, quot nubes fuerint aptae ad exhibendam solis effigiem? Quidam in illa sententia sunt, quotiens duo simulacra talia exsistant, ut iudicent unum esse solis, alterum imaginis. nam apud nos quoque cum plura specula disposita sunt ita, ut alteri sit conspectus alterius, omnia inplentur et una imago vera est, ceterae imaginum effigies sunt. nihil enim refert, quid sit, quod speculo ostendatur: quicquid enim videt, reddit. Ita illic quoque in sublimi, si nubes fors aliqua disposuit, ut inter se conspiciant, altera nubes
2 solis imaginem, altera imaginis reddit. Debent autem hae nubes, quae hoc praestant, densae esse, laeves, splendidae, plane naturae solis. ob hoc omnia huiusmodi simulacra candida sunt et similia lunaribus circulis, quia ex percussu oblique accepto sole resplendent: nam si infra solem nubes fuerit et propior, ab eo dissipatur. longe autem posita radios non remittit nec imaginem efficit, quia apud nos quoque specula, cum a nobis procul abducta sunt, faciem non reddunt, quia acies nostra non
3 habet usque ad nos recursum. Pluviarum autem et hi soles, utar enim historica lingua, indicia sunt. utique si a parte austri constiterunt, nubes inde maxime ingrave-

scent: cum utrimque solem cinxit talis effigies, si Arato credimus, tempestas surgit.

XIV. Tempus est alios quoque ignes percurrere, quorum diversae figurae sunt: aliquando emicat stella, aliquando ardores sunt, aliquando fixi et haerentes, nonnumquam volubiles. Horum plura genera conspiciuntur: sunt βόθυνοι, cum velut corona cingente introrsus ingens coeli recessus est similis effossae in orbem speluncae. Sunt pithiae [cum] magnitudine vasti rotundique ignis dolio similis, qui vel fertur vel in uno loco flagrat. Sunt chasmata, cum aliquod coeli spatium desedit et flammam velut dehiscens in abdito ostentat. Colores quoque horum omnium plurimi sunt: quidam ruboris acerrimi, quidam evanidae ac levis flammae, quidam candidae lucis, quidam micantes, quidam aequaliter et sine eruptionibus aut radiis fulvi. Videmus ergo 1 2

stellarum longos a tergo albescere tractus.

Hae velut stellae exsiliunt et transvolant videnturque longum ignem porrigere propter inmensam celeritatem, cum acies nostra non discernat transitum earum, sed quacumque occucurrerunt, id totum igneum credat. tanta enim est velocitas motus, ut partes eius non dispiciantur, sed tantum summa prendatur. intellegimus magis, qua *ad*pareat stella quam qua exeat. Itaque velut igne continuo totum iter signat, quia visus nostri tarditas non subsequitur momenta currentis, sed videt simul et unde exsilierit et quo pervenerit. quod fit in fulmine: longus nobis videtur ignis eius, quia cito spatium suum transsilit et oculis nostris occurrit universum, per quod deiectus est: at ille non est extenti corporis per omne, qua venit. neque tam longa et extenuata in inpetum valent. Quomodo ergo prosiliunt? adtritu aëris ignis incensus vento praeceps inpellitur. non semper tamen vento adtrituve fit: nonnumquam ex aliqua opportunitate aëris nascitur. multa enim sunt in sublimi sicca, calida, terrena, inter quae oritur et pabulum suum subsequens defluit ideoque velociter rapitur. „At quare color diversus est?" quia 3 4 5 6

refert, quale sit id, quod incenditur, et quam vehemens, quo incenditur. Ventum autem significat eiusmodi lapsus et quidem ab ea parte, qua erumpit.

1 XV. „Fulgores, inquit, quomodo fiunt, quos Graeci sela adpellant?" Multis, ut aiunt, modis: potest illos ventorum vis edere, potest superioris coeli fervor. nam cum late fusus sit ignis, inferiora aliquando, si accendi sunt idonea, corripit. potest stellarum motus cursu suo excitare ignem et in subiecta transmittere. quid porro? non potest fieri, ut aer vim igneam usque in aethera elidat, ex qua fulgor ardorve sit vel stellae similis excur-2 sus? Ex his fulgoribus quaedam praeceps eunt, similia prosilientibus stellis. quaedam certo loco permanent et tantum lucis emittunt, ut fugent tenebras et diem repraesentent, donec consumpto alimento primum obscuriora sint, deinde flammae modo, quae in se cadit, per adsiduam diminutionem redigantur in nihilum. Ex his quaedam in nubibus adparent, quaedam supra nubes, cum aer spissus ignem, quem propior terris diu paverat, us-3 que in sidera expressit. Horum aliqua non patiuntur moram, sed transcurrunt aut exstinguuntur subinde, qua reluxerant. Haec fulgores dicuntur, quia brevis facies illorum et caduca est nec sine iniuria decidens. saepe enim fulminum noxas ediderunt. ab his tecta nos vidimus icta 4 sine fulmine, quae asteroplecta Graeci vocant. At quibus longior mora et fortior ignis est motumque coeli sequens, aut qui proprios cursus agunt, cometas nostri putant, de quibus dicendum est. Horum genera sunt pogoniae, lampades et cyparissiae et alia omnia, quorum ignis in exitu sparsus est. Dubium, an inter hos ponantur trabes et pithiae, quae raro sunt visa. multa enim conglobatione ignium indigent, cum ingens illorum orbis aliquantum matutini amplitudi-5 nem solis exsuperet. Inter haec ponas licet et quod frequenter in historiis legimus coelum ardere visum, cuius nonnumquam tam sublimis ardor est, ut inter ipsa sidera videatur, nonnumquam tam humilis, ut speciem longinqui incendii praebeat. Sub Tiberio Caesare cohortes

in auxilium Ostiensis coloniae cucurrerunt tamquam conflagrantis, cum coeli ardor fuisset per magnam partem noctis parum lucidus crassi fumidique ignis. De his nemo 6 dubitat, quin habeant flammam, quam ostendunt. certa illis substantia est: de prioribus quaeritur, de arcu dico et coronis, an decipiant aciem et mendacio constent, an *in* illis quoque verum sit, quod adparet. Nobis non placet in arcu aut coronis subesse aliquid corporis certi: 7 nihil enim iudicamus in speculis nisi fallaciam esse nihil aliud quam alienum corpus mentientibus. non enim est in speculo, quod ostenditur. alioquin non exiret nec alia protinus imagine obduceretur, nec innumerabiles modo interirent, modo exciperentur formae. Quid ergo? simulacra ista sunt et inanis verorum corporum imitatio [suntque ipsa a quibusdam ita conposita, ut haec possent et detorquere] * * in pravum. Nam, ut dixi, sunt specula, quae faciem prospicientium obliquent, sunt quae in infinitum augeant ita, ut humanum habitum modumque excedant nostrorum corporum. 8

XVI. Hoc loco volo tibi narrare fabellam, ut intellegas, quam nullum instrumentum inritandae voluptatis libido contemnat et ingeniosa sit ad incitandum furorem suum. Hostius fuit Quadra, obscoenitatis in scenam usque productae. hunc divitem avarum, sestertii milies servum, divus Augustus indignum vindicta iudicavit, cum a servis occisus esset, et tantum non pronuntiavit iure caesum videri. Non erat ille ab uno tantummodo sexu inpurus, sed tam virorum quam feminarum avidus [fuit], fecitque specula eius notae, cuius modo retuli, imagines maiores reddentia, in quibus digitus brachii mensuram et crassitudinem excederet. haec autem ita disponebat, ut cum virum ipse pateretur, aversus omnes admissarii sui motus in speculo ipse videret ac deinde falsa magnitudine ipsius membri tamquam vera gaudebat. In omnibus quidem balneis agebat ille delectum et aperta mensura legebat viros, sed nihilominus mendaciis quoque insatiabile malum oblectabat: i nunc et dic speculum munditiarum causa repertum. Foeda dictu sunt, quae portentum illud 1 2 3

ore suo lancinandum dixerit feceritque, cum illi specula ab omni parte opponerentur, ut ipse flagitiorum suorum spectator esset et quae secreta quoque conscientiam premunt et quae [*alii*] aeque ac sibi quisque fecisse se
4 negat, non in os tantum, sed in oculos suos ingereret. At hercule scelera conspectum sui reformidant. in perditis quoque et ad omne dedecus expositis tenerrima est oculorum verecundia: ille [autem], quasi parum esset inaudita et incognita pati, oculos suos ad illa advocavit nec quantum peccabat videre contentus, specula sibi, per quae flagitia sua divideret disponeretque, circumdedit. et quia non tam diligenter intueri poterat, cum caput merserat inguinibusque alienis obhaeserat, opus sibi suum
5 per imagines offerebat. Spectabat illam libidinem oris sui, spectabat admissos sibi pariter in omnia viros. nonnumquam inter marem et feminam distributus et toto corpore patientiae expositus spectabat nefanda: quidnam homo inpurus reliquit, quod in tenebris faceret? non pertimuit diem, sed ipsos concubitus portentosos sibi ipse ostendit, sibi ipse adprobavit. quem num putes in ipso
6 habitu pingi voluisse? Est aliqua etiam prostitutis modestia et illa corpora publico obiecta ludibrio aliquid, quo infelix patientia lateat, obtendunt: adeo in quaedam lupanar quoque verecundum est: at illud monstrum obscoenitatem suam spectaculum fecerat et ea sibi ostenta-
7 bat, quibus abscondendis nulla satis alta nox est. „Simul, inquit, et virum et feminam patior: nihilominus illa quoque supervacua mihi parte alicuius contumeliam ma*ris* exerceo. Omnia membra stupris occupata sunt: oculi quoque in partem libidinis veniant et testes eius exactoresque sint: etiam ea, quae a conspectu corporis nostri positio submovit, arte visantur, ne quis me putet nescire,
8 quid faciam. Nihil egit natura, quod humanae libidini ministeria tam maligna dedit, quod aliorum animalium concubitus melius instruxit: inveniam, quemadmodum morbo meo et inponam et satisfaciam. quo nequitiam meam, si ad naturae modum pecco? id genus speculorum circum ponam mihi, quod incredibili magnitudine imaginem red-

dat. Si liceret mihi, ad verum ista perducerem: quia non 9 licet, mendacio pascar. obscoenitas mea plus quam capit videat et patientiam suam ipsa miretur.“ Facinus indignum. hic fortasse cito et antequam videret occisus est: ad speculum suum inmolandus fuit.

XVII. Derideantur nunc philosophi, quod de speculi 1 natura disserant, quod inquirant, quid ita facies nostra nobis et quidem in nos obversa reddatur, quid sibi rerum natura voluerit, quod, cum vera corpora edidisset, etiam simulacra eorum adspici voluit. Quorsus pertinuit 2 hanc conparare materiam excipiendarum imaginum potentem? non in hoc scilicet, ut ad speculum barbam velleremus aut ut faciem viri poliremus. In nulla re illa negotium luxuriae concessit: sed primum omnium, quia inbecilli oculi ad sustinendum cominus solem ignoraturi erant formam eius, hebetato illum lumine ostendit. quamvis enim orientem occidentemque eum contemplari liceat, tamen habitum ipsum, qui verus est, non rubentis, sed candida luce fulgentis nesciremus, nisi in aliquo nobis humore lenior et adspici facilior occurreret. Praeterea 3 duorum siderum occursum, quo interpellari dies solet, non videremus nec scire possemus, quid esset, nisi liberius humi solis lunaeque imagines videremus. Inventa 4 sunt specula, ut homo ipse se nosset. multa ex hoc consequuntur: primum sui notitiam, deinde ad quaedam consilium: formosus, ut vitaret infamiam, deformis, ut sciret redimendum esse virtutibus quicquid corpori deesset, iuvenis, ut flore aetatis admoneretur illud tempus esse discendi et fortia audendi, senex, ut indecora canis deponeret, ut de morte aliquid cogitaret: ad hoc rerum natura facultatem nobis dedit nosmetipsos videndi. Fons 5 cuique perlucidus aut laeve saxum imaginem reddit:

nuper me in litore vidi,
cum placidum ventis staret mare.

Qualem fuisse cultum putas ad hoc se speculum comentium? aetas illa simplicior et fortuitis contenta nondum in vitium beneficium detorquebat nec inventum naturae in libidinem luxumque rapiebat. Primo faciem suam cui- 6

que casus ostendit. deinde eum blandus sui mortalibus amor dulcem adspectum formae suae faceret, saepius ea respexere, in quibus prius effigies suas viderant. Postquam deterior populus ipsas subiit terras effossurus obruenda, ferrum primum in usu fuit (et id inpune homines eruerant, si solum eruissent) tunc demum alia terrae mala, quorum laevitas aliud agentibus speciem suam obtulit, quam hic in poculo, ille in aere ad alios usus comparato vidit. et mox proprie huic ministerio praeparatus est orbis, nondum argentei nitoris fragilis vilisque materia.
7 Tunc quoque, cum antiqui illi viri incondite viverent, satis nitidi, si squalorem opere collectum adverso flumine eluerant, cura comere capillum fuit ac prominentem barbam depectere: et in hac re quisque sibi, alteri in vicem operam dabat. [*ne*] coniugum quidem manu crinis ille, quem effundere olim mos viris fuit, adtrectabatur, sed illum sibi ipsi sine ullo artifice formosi quatiebant, non ali-
8 ter quam iubam generosa animalia. Postea iam rerum potiente luxuria specula totis paria corporibus auro argentoque caelata sunt, gemmis deinde adornata et pluris unum ex his feminae constitit, quam antiquarum dos fuit [non] illa, quae publice dabatur imperatorum pauperum liberis. An tu existimas auro inditum habuisse Scipionis
9 filias speculum, cum illis dos fuisset aes grave? O felix paupertas, quae tanto titulo locum fecit! Non fecisset illis senatus dotem, si habuissent. at quisquis ille erat, cui soceri loco senatus fuit, intellexit accepisse se dotem, quam fas non esset reddere: iam libertinorum virgunculis in unum speculum non sufficit illa dos, quam dedit
10 senatus pro *Scipione*. processit enim paulatim in deterius opibus ipsis invitata luxuria et incrementum ingens vitia ceperunt, adeoque omnia indiscreta sunt diversissimis artibus, ut quicquid mundus muliebris vocabatur, sarcinae viriles sint: minus dico, etiam militares. Iam speculum ornatus tantum causa adhibetur? nulli non vitio necessarium factum est.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBER II.

I. Omnis de universo quaestio in coelestia, sublimia, 1 terrena dividitur. Prima pars naturam siderum scrutatur et magnitudinem et formam ignium, quibus mundus includitur, solidumne sit coelum ac firmae concretaeque materiae an ex subtili tenuique nexum, agatur an agat, et infra sese sidera habeat an in contextu sui fixa, quemadmodum anni vices servet, solem retro flectat, cetera deinceps similia. Secunda pars tractat inter coelum terram- 2 que versantia. hic sunt nubila, imbres, nives [*terrae motus*, *fulgores*]

et humanas motura tonitrua mentes,

quaecumque aer facit patiturve. haec sublimia dicimus, quia editiora imis sunt. Tertia illa pars de aquis, terris, arbustis, satis quaerit et, ut iurisconsultorum verbo utar, de omnibus, quae solo continentur. „Quomodo, in- 3 quis, de terrarum motu quaestionem eo posuisti loco, quo de tonitribus fulgoribusque dicturus es?“ quia cum motus terrae spiritu fiant, spiritus autem aer sit agitatus, etiamsi subit terras, non ibi spectandus est: cogitetur in ea sede, in qua illum natura disposuit. Dicam, quod ma- 4 gis mirum videbitur: inter coelestia et de terra dicendum erit. „Quare?“ inquis. quia cum propria terrae ipsius excutimus suo loco, utrum lata sit et inaequalis et enormiter proiecta an tota in formam pilae spectet et in orbem partes suas cogat, adliget aquas an aquis adligetur, ipsa animal sit an corpus iners et sine sensu, plenum quidem spiritus, sed alieni, et cetera huiusmodi, quotiens in manus venerint, terram sequuntur et in imis conlocabun-

5 tur: at ubi quaeretur, quis terrae situs sit, qua parte mundi consederit, quomodo adversus sidera coelumque posita sit, haec quaestio cedet superioribus et, ut ita dicam, meliorem condicionem sequetur.

1 II. Quoniam dixi de partibus, in quas omnis rerum naturae materia dividitur, quaedam in commune dicenda sunt et hoc primum praesumendum, inter ea corpora, [a] quibus unitas est, aëra esse.
2 Quid sit hoc, quare praecipiendum fuerit, scies, si paulo altius repetiero et dixero esse aliquid continuum, aliquid commissum. continuatio est partium inter se non intermissa coniunctio. unitas est sine commissura continuatio, et [*commissura est*] duorum inter se coniunctorum
3 corporum tactus. Numquid dubium est, quin ex his corporibus, quae videmus tractamusque, quae aut sentiuntur aut sentiunt, quaedam sint [*conposita, quaedam non*] conposita? illa constant aut nexu aut acervatione, ut puta funis, frumentum, [navis]. rursus non conposita, ut arbor, lapis. Ergo concedas oportet, ex his quoque, quae sensum quidem effugiunt, ceterum ratione pren-
4 duntur, esse in quibusdam unitatem corporum. Vide quomodo auribus tuis parcam: expedire me poteram, si philosophorum lingua uti voluissem, ut dicerem unita corpora. hoc cum tibi remittam, tu invicem [mihi] refer gratiam. Quare istud? si quando dixero unum, memineris me non ad numerum referre, sed ad naturam corporis nulla ope externa, sed unitate sua cohaerentis. Ex hac nota corporum aer est.

1 III. Omnia quae in notitiam nostram cadunt aut cadere possunt, mundus conplectitur. ex his quaedam eius partes sunt, quaedam materiae loco relicta. desiderat enim omnis natura materiam, sicut ars omnis, quae manu
2 constat. Quid sit hoc, apertius faciam. Pars est nostri oculus, manus, ossa, nervi: materia succus recentis cibi iturus in partes. rursus quasi pars est sanguis nostri: et tamen est materia. praeparat enim et alia et nihilominus eorum est, quibus totum corpus efficitur.

1 IV. Sic mundi pars est aer [*et*] quidem necessaria.

nic est enim, qui coelum terramque connectit, qui ima ac summa sic separat, ut iungat. separat, quia medius intervenit. iungit, quia utrique per hoc inter se consensus est. supra se dat, quicquid accepit a terris. rursus vim siderum in terrena transfundit. Quasi partem mundi 2 voco ut animalia, arbusta. nam genus animalium arbustorumque pars universi est, quia in consummationem totius adsumptum et quia non est sine hoc universum. unum autem animal et una arbor quasi pars est, quia quamvis perierit, tamen id, ex quo perit, totum est. Aer autem, ut dicebam, et coelo et terris cohaeret: utrique innatus est. habet autem unitatem quicquid alicuius rei nativa pars est. nihil enim nascitur sine unitate.

V. Terra et pars est mundi et materia. Pars quare 1 sit, non puto te interrogaturum, aut aeque interroges, quare coelum pars sit, quia scilicet non magis sine hoc quam sine illa universum potest esse, quod cum his universum est, ex quibus [*tam*]quam ex hac, alimenta omnibus animalibus, omnibus satis, omnibus stellis dividuntur. hinc viritim singulis, hinc ipsi mundo tam multa po- 2 scenti subministratur, hinc profertur, quo sustineantur tot sidera tam exercitata, tam avida per diem noctemque ut in opere ita [et] in pastu. [et] omnium quidem rerum natura quantum in nutrimentum sui satis sit, adprendit. mundus autem, quantum in aeternum desiderabat, invasit. Pusillum tibi exemplum magnae rei ponam: ova tantum conplectuntur humoris, quantum ad effectum animalis exituri satis est.

VI. Aer continuus terrae est et sic adpositus, ut sta- 1 tim ibi futurus sit, unde illa discesserit. pars totius est mundi, sed tamen, quicquid terra in alimentum coelestium misit, recipit, ut scilicet materia, non pars intellegi debeat. ex hoc omnis inconstantia eius tumultusque est. Hunc quidam ex distantibus corpusculis ut pulverem 2 struunt plurimumque a vero recedunt. numquam enim nisi contexti per unitatem corporis *n*isus est, cum partes consentire ad intentionem debeant et conferre vires. aer autem, si in atomos inciditur, sparsus est. teneri vero

3 disiecta non possunt. Intentionem aëris ostendent tibi inflata nec ad ictum cedentia. ostendant pondera per magnum spatium ablata gestante vento. ostendunt voces, quae remissae claraeque sunt, prout aer se concitavit. quid enim est vox nisi intentio aëris, ut audiatur, linguae 4 formata percussu? quid cursus et motus omnis, nonne intenti spiritus opera sunt? hic facit vim nervis, velocitatem currentibus. hic cum vehementer concitatus ipse se torsit, arbusta silvasque convulsit et aedificia tota corripiens in alto frangit. hic mare per se languidum et ia- 5 cens incitat. Ad minora veniamus: quis sine intentione spiritus cantus est? cornua et tubae et quae aquarum pressura maiorem sonitum formant quam qui ore reddi potest, nonne aëris intentione partes suas explicant? Consideremus quae ingentem vim per occultum agunt: parvula admodum semina et quorum exilitas in commissura lapidum locum invenit, in tantum convalescunt, ut ingentia saxa deturbent et monumenta dissolvant scopulos interim rupesque radices minutissimae ac tenuissimae findunt: hoc quid est aliud quam intentio spiritus, sine 6 qua nihil validum est? Esse autem unitatem in aëre vel ex hoc intellegi potest, quod corpora nostra inter se cohaerent. quid enim est aliud, quod teneret illa quam spiritus? quid est aliud, quo animus noster agitetur? quis est illi motus nisi intentio? quae intentio nisi ex unitate? quae unitas, nisi haec esset in aëre? quid autem aliud producit fruges et segetem inbecillem ac virentes exigit arbores ac distendit in ramos [aut in altum erigit] quam spiritus intentio et unitas?

1 VII. Quidam aëra discerpunt et in particulas diducunt, ita ut illi inane permisceant. argumentum autem existimant non pleni corporis, sed multum vacui habentis, quod avibus in illo tam facilis motus, quod maximis 2 minimisque per illum transcursus est. Sed falluntur. nam aquarum quoque similis facilitas est, nec de unitate illarum dubium est, quae sic corpora accipiunt, ut semper in contrarium acceptis refluant. Hanc nostri circumstantiam, Graeci ἀντιπερίστασιν adpellant, quae in aëre

quoque sicut in aqua fit. circumsistit enim omne corpus, a quo inpellitur: nihil ergo opus erit admixto inani.

VIII. Sed haec alias. esse quaedam in rerum natura vehementia magnique inpetus nunc sic colligendum: nihil nisi intentione vehementius est, tam mehercule quam nihil intendi ab alio poterit, nisi aliquid per semet fuerit intentum. dicimus enim eodem modo non posse quicquam ab alio moveri, nisi aliquid fuerit mobile ex semet. quid autem est, quod magis credatur ex se ipso habere intentionem quam spiritus? Hunc intendi quis negabit, cum viderit iactari terram cum montibus, tecta murosque, magnas cum populis urbes, cum totis maria litoribus?

IX. Ostendit intentionem spiritus velocitas eius et 1 diductio. Oculi statim per multa milia aciem suam mittunt. vox una totas urbes simul percutit. Lumen non paulatim prorepit, sed semel universis rebus infunditur. Aqua au- 2 tem quemadmodum sine spiritu posset intendi? numquid dubitas, quin sparsio illa, quae ex fundamentis mediae arenae crescens in summum usque amphitheatri pervenit, cum intentione aquae fiat? atqui nec manus nec ullum aliud tormentum aquam potest mittere aut agere quam spiritus. huic se commodat, hoc adtollitur inserto et cogente, contra naturam suam multa conatur et adscendit, nata defluere. Quid? navigia sarcina depressa parum 3 ostendunt non aquam sibi resistere, quo minus mergantur, sed spiritum? aqua enim cederet nec posset pondera sustinere, nisi ipsa sustineretur. Discus ex loco superiore in piscinam missus non descendit, sed resilit: quemadmodum, nisi spiritu referiente? Vox autem qua 4 ratione per parietum munimenta transmittitur, nisi quod solido quoque aer inest, qui sonum extrinsecus missum et accipit et remittit? scilicet spiritu non aperta tantum intendens, sed etiam abdita et inclusa, quod illi facere expeditum est, quia nusquam divisus est, sed per illa ipsa, quibus separari videtur, coit secum. interponas licet muros et mediam altitudinem montium: per omnia ista prohibetur nobis esse pervius, non sibi. id enim intercluditur tantum, per quod illum nos sequi possumus:

ipse quidem per ipsum transit, quo scinditur, et media non circumfundit tantum et utrimque cingit, sed permeat.

1 X. Ab aethere lucidissimo aer in terram usque diffusus est, agilior quidem tenuiorque et altior terris nec minus aquis, ceterum aethere spissior graviorque, frigidus per se et obscurus. lumen illi calorque aliunde sunt, sed non per omne spatium sui similis est: mutatur a 2 proximis. Summa pars eius siccissima calidissimaque et ob hoc etiam tenuissima est propter viciniam aeternorum ignium et illos tot motus siderum adsiduumque coeli circumactum. illa pars ima et vicina terris densa et caliginosa est, quia terrenas exhalationes receptat. media pars temperatior, si summis imisque conferas, quantum ad siccitatem tenuitatemque pertineat, ceterum utraque 3 parte frigidior. nam superiora eius calorem vicinorum siderum sentiunt. inferiora quoque tepent, primum terrarum halitu, qui multum secum calidi adfert, deinde quia radii solis replicantur et quousque redire potuerunt, id duplicato calore benignius fovent. deinde etiam illo spiritu, qui omnibus animalibus arbustisque ac satis calidus 4 est. nihil enim viveret sine calore. adice nunc ignes. non tantum manu factos et certos, sed opertos terris, quorum aliqui eruperunt, innumerabiles *ex* obscuro et condito flagrant semper. hae tot partes eius, fertiles rerum, habent aliquid teporis, quoniam quidem sterile frigus est, calor gignit. Media ergo pars aëris ab his submota in frigore suo manet. natura enim aëris gelida est.

1 XI. Qui cum sic divisus sit, *ima* sui parte maxime varius et inconstans et mutabilis est. circa terras plurimum audet, plurimum patitur, exagitat et exagitatur: nec tamen eodem modo totus adficitur, sed aliter alibi, 2 et partibus inquietus ac turbidus est. Causas autem illi mutationis et inconstantiae alias terra praebet, cuius positiones aut huc aut illo versae magna ad aëris temperiem momenta sunt, alias siderum cursus, ex quibus soli plurimum inputes: illum sequitur annus, ad illius flexum hiemes aestatesque vertuntur. lunae proximum ius est. sed et ceterae quoque stellae non minus terrena

quam incumbentem terris spiritum adficiunt et cursu suo occursuve contrario modo frigora, modo imbres aliasque terris [turbine] iniurias movent.

3 Haec necessarium fuit praeloqui dicturo de tonitru, fulminibus ac fulgurationibus. nam cum in aëre fiant, naturam eius explicari oportebat, quo facilius adpareret, quid facere aut pati posset.

1 XII. Tria sunt, quae accidunt, fulgurationes, fulmina, tonitrua, quae una facta serius audiuntur. Fulguratio ostendit ignem, fulminatio emittit. illa, ut ita dicam, comminatio est, conatio sine ictu: ista iaculatio cum ictu. 2 Quaedam sunt, de quibus inter omnes convenit, quaedam in quibus diversae sententiae sunt. Convenit de illis: omnia ista in nubibus et e nubibns fieri. etiamnunc convenit et fulgurationes et fulminationes aut igneas esse aut ignea specie. 3 Ad illa nunc transeamus, in quibus lis est: quidam putant ignem inesse nubibus, quidam ad tempus fieri nec prius esse quam mitti. Ne inter illos quidem, qui praeparant ignem, convenit. alius enim illum aliunde colligit: quidam aiunt radios solis incurrentes recurrentesque saepius in se relatos ignem excitare. Anaxagoras ait illum ex aethere distillare et ex tanto ardore coeli multa decidere, quae nubes diu inclusa custodiant. 4 Aristoteles multo ante ignem colligi non putat, sed eodem momento exsilire, quo fiat. cuius sententia talis est: *Duae partes mundi in imo iacent, terra et aqua. utraque ex se reddit aliquid: terrenus vapor siccus est et fumo similis, qui ventos, fulmina tonitruaque facit. aquarum halitus humidus est et in imbres et nives cedit.* 5 *Sed siccus ille terrarum vapor, unde ventis origo est, cum coacervatus est, coitu nubium vehementer inpactarum a latere eliditur: deinde, ubi latius nubes proximas ferit, haec plaga cum sono incutitur, qualis in nostris ignibus redditur, cum flamma vitio lignorum virentium crepat. et illic spiritus, habens aliquid humidi secum, cum conglobatus est, rumpitur flamma: eodem modo spiritus ille, quem paulo ante exprimi conlisis nubibus dixi, inpactus aliis nec rumpi nec exsilire silentio potest.* 6 *Dissimilis autem crepitus*

fit ob dissimilitudinem nubium. quare? aliae maiorem sinum habent, aliae minorem. ceterum illa vis expressi spiritus ignis est, qui fulgurationis nomen habet, levi inpetu accensus et vanus. Ante autem videmus fulgorem quam sonum audiamus, quia oculorum velocior sensus est et multum aures antecedit.

1 XIII. Falsam opinionem esse eorum, qui ignem in nubibus servant, per multa colligi potest. Si de coelo cadit, quomodo non cotidie fit, cum tantumdem semper illic ardeat? Deinde nullam rationem reddiderunt, quare ignis, quem natura sursum vocat, defluat. alia enim condicio nostrorum ignium est, ex quibus favillae cadunt, quae ponderis aliquid seeum habent: ita non descendit 2 ignis, sed praecipitatur et diducitur. Huic simile nihil accidit in illo igne purisssimo, in quo nihil est quod deprimatur: aut si ulla pars eius exciderit, in periculo totus est, quia totum potest excidere, quod potest carpi. Deinde illud, quod cadere levitas prohibet, * illud suo in abscondito tenet: grave quomodo illic esse potuit, unde 3 caderet? „Quid ergo? non aliqui ignes in inferiora ferri solent, sicut haec ipsa, de quibus quaerimus, fulmina?" Fateor: non eunt tamen, sed feruntur. aliqua eos potentia deprimit, quae non est in aethere. nihil enim illic iniuria 4 cogitur, nihil rumpitur, nihil praeter solitum evenit: ordo rerum est et purgatus ignis in custodia mundi summas sortitus oras operis pulcherrime circumit. hinc descendere non potest, sed ne ab externo quidem conprimi, quia in aethere nulli incerto corpori locus: certa et ordinata non pugnant.

1 XIV. „Vos, inquit, dicitis, cum causas stellarum transvolantium redditis, posse aliquas aëris partes ad se trahere ignem ex locis superioribus ardore et sic accendi." Sed plurimum interest, utrum aliquis dicat ignem ex aethere decidere, quod natura non patitur, an dicat ex ignea vi calorem in ea, quae subiacent, transsilire. non enim illinc ignis cadit, quod non potest fieri, sed hic 2 nascitur. Videmus certe apud nos late incendio pervagante quasdam insulas, quae diu concaluerunt, ex se

concipere flammam. itaque verisimile est et in aëre summo, qui naturam rapiendi ignis habet, aliquid accendi calore aetheris superpositi. necesse est enim, ut et imus aether habeat aliquid aëri simile et summus aer non sit dissimilis imo aetheri, quia non fit statim in diversum ex diverso transitus: paulatim ista in confinio vim suam miscent ita, ut dubitare possis, an aer, an hic iam aether sit.

XV. Quidam ex nostris existimant aëra, cum in ignem et aquam mutabilis sit, non detrahere aliunde causas flammarum novas. ipse enim se movendo accendit et cum densos conpactosque nubium sinus dissipat, necessario vastum in tam magnorum corporum diruptione reddit sonum. Illa porro nubium difficulter cedentium pugna aliquid confert ad concitandum ignem, sic quemadmodum ferro ad secandum aliquid manus confert, sed secare ferri est.

XVI. Quid ergo inter fulgurationem et fulmen est? dicam. Fulguratio est late ignis explicitus, fulmen est coactus ignis et inpetu iactus. Solemus duabus manibus inter se iunctis aquam concipere et conpressa utrimque palma in modum siphonis exprimere: simile quiddam et illic fieri puta. Nubium inter se conpressarum angustiae medium spiritum eiciunt et hoc ipso inflammant et tormenti modo emittunt. nam balistae quoque scorpionesque tela cum sono expellunt.

XVII. Quidam existimant eum spiritum per frigida atque humida meantem sonum reddere: ne ferrum quidem ardens silentio tingitur, sed si in aquam fervens massa descendit, cum multo murmure exstinguitur. [ut] Anaximenes ait: „spiritus incidens nubibus tonitrua edit et, dum luctatur per obstantia atque intercisa vadere, ipsa ignem fuga accendit."

XVIII. Anaximandros omnia ad spiritum retulit. „Tonitrua, inquit, sunt nubis ictae sonus. Quare inaequalia sunt? quia et ipse ictus inaequalis est. Quare et sereno tonat? quia tunc quoque per quassum et scissum aera spiritus prosilit. At quare aliquando non fulgurat,

at tonat? quia spiritus infirmior in flammam non valuit, in sonum valuit. Quid est ergo ipsa fulguratio? aëris diducentis se corruentisque iactatio languidum ignem nec exiturum aperiens. Quid est fulmen? acrioris densiorisque spiritus cursus."

XIX. Anaximandros ait: omnia ista sic fieri, ut ex aethere aliqua vis in inferiora descendat: ita ignis inpactus nubibus frigidis sonat. at cum illas interscindit, fulget et minor vis ignium fulgurationes facit, maior fulmina.

1 XX. Diogenes Apolloniates ait: quaedam tonitrua igne, quaedam spiritu fieri. illa ignis facit, quae ipse antecedit et nuntiat: illa spiritus, quae sine splendore 2 crepuerunt. Utrumque sine altero aliquando fieri concedo, ita tamen, ut non discreta illis potestas sit, sed utrumque ab utroque effici possit. quis enim negabit spiritum magno inpetu latum, cum efficiat sonum, effecturum et ignem? quis autem non et hoc concedet, aliquando ignem posse quoque inrumpere nubes et non exsilire, si plurimarum acervo nubium, cum paucas percidisset, oppressus est? ergo et ignis ibit in spiritum perdetque 3 fulgorem et spiritus, dum secat inf*e*ra, incendet. Adice nunc, quod necesse est, inpetus fulminis et praemittat spiritus agatque ante se et a tergo trahat ventum, cum tam vasto ictu aëra inciderit. itaque omnia, antequam feriantur, intremiscunt vibrata vento, quem ignis ante se praemisit.

1 XXI. Dimissis nunc praeceptoribus nostris incipiamus per nos moveri et a confessis transeamus ad dubia. Quid in confessis est? fulmen ignem esse, aeque fulgurationem, quae nihil aliud est quam flamma, futura fulmen, si plus hau-2 sisset virium. non natura ista, sed inpetu distant. Esse illum ignem color ostendit, qui non est nisi ex eo, quod ostendit, *et* effectus: magnorum enim saepe incendiorum causa fulmen fuit. silvae illo crematae et urbium partes. etiam quae non percussa sunt, tamen adusta cernuntur. quaedam vero velut fuligine colorantur. quid, quod omni-3 bus fulguratis odor sulphuris inest? Ergo et utramque

rem ignem esse constat et utramque rem meando inter se distare. fulguratio enim est non perlatum usque in terras fulmen. et rursus licet dicas fulmen esse fulgurationem usque in terras perductam. Non ad exercendum verba 4 diutius hoc idem pertracto, sed ut cognata esse ista et eiusdem notae ac naturae probem: fulguratio est paene fulmen. vertamus istud: fulmen est plus quiddam quam fulguratio.

XXII. Quoniam constat utramque rem igne- 1 am esse, videamus quemadmodum ignis fieri soleat apud nos. eadem enim ratione et supra fiet: duobus modis: uno, si excitatur sicut ex lapide [percusso], altero, si adtritu invenitur, sicut cum duo ligna inter se diutius fricta sunt. non omnis hoc tibi materia praestabit, sed idonea eliciendis ignibus, sicut laurus, hederae et alia in hunc usum nota pastoribus. Pot- 2 est igitur fieri, ut nubes quoque ignem eodem modo vel percussae reddant vel adtritae. Videamus, quantis procellae viribus ruant, quanto vertantur inpetu turbines. id quod obvium fuit, dissipatur et rapitur et longe a loco suo proicitur. Quid ergo mirum, si tanta vis ignem ex- 3 cutit vel aliunde vel sibi? vides enim, quantum fervorem sensura sunt corpora horum transitu trita, *non* hoc tantum in his debere credi ac siderum, quorum ingens in confesso potentia est.

XXIII. Sed fortasse nubes quoque in nubes incitatae 1 fremente vento et leniter urgente ignem evocabunt, qui exsplendescat nec exsiliat. minore autem vi ad fulgurandum opus est quam ad fulminandum. Superioribus col- 2 legimus, in quantum fervorem quaedam adfricta perducerentur: cum autem aer mutabilis in ignem maximis viribus suis, cum in ventum conversus est, atteratur, verisimile est ignem excuti caducum et cito interiturum, quia non ex solida materia oritur nec in qua possit consistere. transit itaque tantumque habet morae, quantum itineris et cursus. sine alimento proiectus est.

XXIV. „Quomodo, inquit, cum dicatis ignis hanc 1 esse naturam, ut petat superiora, fulmen petit terram?

aut falsum est, quod de igne dixistis. est enim illi aeque sursum iter quam deorsum." Utrumque verum esse potest. ignis enim natura in verticem surgit et, si nihil illum prohibet, adscendit, sicut aqua natura defertur: si tamen aliqua vis accessit, quae illam in contrarium circumageret, illo intenditur, unde imbre deiecta est. Fulmen au-
2 tem eadem necessitate, qua excutitur, decidit. In his ignibus accidit quod arboribus, quarum cacumina trahi possunt ita, ut terram spectent, si tenera sunt, etiam ut adtingant, sed cum permiseris, in locum suum exsilient. itaque non est, quod eum spectes cuiusque rei habitum,
3 qui illi non ex voluntate est. Si igni permittes ire quo velit, coelum, id est levissimi cuiusque sedem repetet: ubi est aliquid, quod eum feriat et ab inpetu suo avertat, id non natura, sed servitus eius fit.

XXV. „Dicis, inquis, nubes adtritas edere ignem: cum sint humidae, immo udae, quomodo possunt gignere ignem, quem non magis verisimile est fieri ex nube quam ex aqua?"

1 XXVI. Ex nube nascitur. Primum in nubibus non aqua est, sed aer spissus ad gignendam aquam praeparatus, nondum in illam mutatus, sed iam pronus et vergens. non est, quod existimes eam prius colligi, tum
2 effundi: simul fit et cadit. Deinde si concessero humidam esse nubem conceptis aquis plenam, nihil tamen prohibet ignem ex humido quoque educi, immo ex ipso, quod magis mireris, humore. quidam negaverunt in ignem quicquam posse mutari, priusquam mutatum esset in aquam. potest ergo nubes salva, quam continet, aqua ignem parte aliqua sui reddere, ut saepe alia pars ligni
3 ardet, alia sudat. Nec hoc dico, non contraria inter se ista esse et alterum altero perimi, sed ubi valentior ignis quam humor est, vincit. rursus cum copia humoris exsuperat, tunc ignis sine effectu est. itaque non ardent virentia. Refert ergo quantum aquae sit. exigua enim
4 non resistet nec vim ignis inpediet. quidni? Maiorum nostrorum memoria, ut Posidonius tradidit, cum insula in Aegeo mari surgeret, spumabat interdiu mare et fumus

ex alto ferebatur. *noctu* demum prodebat ignem, non continuum, sed ex intervallis emicantem fulminum more, quotiens ardor infernus iacentis super undae pondus evicerat. deinde saxa evoluta rupesque partim inlaesae, 5 quas spiritus, antequam urerentur, expulerat, partim exesae et in levitatem pumicis versae, novissime cacumen usti montis emicuit. postea altitudini adiectum et saxum illud in magnitudinem insulae crevit. Idem nostra 6 memoria Valerio Asiatico consule iterum accidit. Quorsus haec retuli? ut adpareret nec exstinctum ignem mari superfuso nec inpetum eius gravitate ingentis undae prohibitum exire: ducentorum passuum fuisse altitudinem Asclepiodotus auditor Posidonii tradidit, per quam diremptis aquis ignis emersit. Quod si inmensa aquarum 7 vis flammarum ex imo subeuntem vim non potuit opprimere, quanto minus inpedire poterit ignem nubium tenuis humor et roscidus? adeo res ista non adfert ullam moram, quae contra causas ignium sit, quos non videmus emicare nisi inpendente coelo. serenum sine fulmine est. non habet istos metus dies purus, ne nox quidem nisi obscura nubibus. „Quid ergo? non aliquando etiam 8 adparentibus stellis et nocte tranquilla fulgurat?" Sed scias licet illic nubes esse, unde splendor effertur, quas videri a nobis terrarum tumor non sinit. Adice nunc, quod 9 fieri potest, ut nubes summae et humiles adtritu suo ignem reddant, qui in inferiora expressus in parte coeli sincera puraque visitur: sed fit in sordida.

XXVII. T o n i t r u a d i s t i n x e r e quidam ita, ut 1 d i c e r e n t u n u m e s s e g e n u s, cuius grave sit m u r m u r, quale terrarum motum antecedit clauso vento et fremente. hoc quomodo videatur illis fieri, dicam. Cum spiritum intra se clausere nubes, in con- 2 cavis partibus earum volutatus aer similem agit mugitibus sonum, raucum et aequalem et continuum: itaque etiam humida est illa regio et exitum claudit. ideo huiusmodi tonitrua venturi praenuntia imbris sunt. A l i u d g e n u s e s t 3 a c r e, quod acerbum mage* dixerim quam sonorum, qualem audire solemus, cum super caput alicuius dirupta ve-

sica est. talia eduntur tonitrua, cum conglobata dissolvitur nubes et eum, quo distenta fuerat, spiritum emisit. Hic proprie fragor dicitur, subitus et vehemens, quo edito concidunt homines et exanimantur, quidam vero vivi stupent et in totum sibi excidunt, quos vocamus adtonitos, quorum mentes sonus ille coelestis loco 4 pepulit. Hic fieri illo quoque modo potest, ut inclusus aer cava nube et motu ipso extenuatus diffundatur. deinde dum maiorem sibi locum quaerit, a quibus involutus est, sonum patitur. Quid autem? non quemadmodum inlisae inter se manus plausum edunt, sic inlisarum inter se nubium sonus potest esse magnus, quia magna concurrunt?

1 XXVIII. „Videmus, inquis, nubes inpingi montibus nec sonum fieri." Primum omnium non quocumque modo inlisae sunt, sonant, sed si apte sunt conpositae ad sonum edendum: aversas inter se manus collide, non plaudent, sed palma cum palma collata plausum facit. et plurimum interest utrum cavae concutiantur an planae et extentae. Deinde non tantum ire nubes oportet, sed agi 2 magna vi et procellosa. Adice nunc, quod mons non findit nubem, sed digerit et primam quamque partem eius solvit. ne vesica quidem quocumque modo spiritum emisit, sonat. si ferro divisa est, sine ullo aurium sensu exit: rumpi illam oportet, ut sonet, non secari. Idem de nubibus dico: nisi multo inpetu dissiluere, non resonant. Adice nunc, quod nubes in montem actae non franguntur, sed circumfunduntur et in aliquas partes montis, in arboris ramos, frutices, aspera saxa et eminentia ita diducuntur, *ut* si quem habent spiritum, multifariam 3 emitt*a*nt, qui nisi universus erumpit, non crepat. Hoc ut scias, ventus, qui circa arborem finditur, sibilat, non tonat. lato, ut ita dicam, ictu et totum globum semel dissipante opus est, ut sonitus erumpat, qualis auditur, cum tonat.

XXIX. Praeter haec natura aptus est aer ad voces. quidni? cum vox nihil aliud sit quam ictus aer. debent ergo nubes utrimque inseri et cavae et intentae. vides

enim, quanto vocaliora sint vacua quam plena, et quanto intenta quam remissa. item tympana et cymbala sonant, quia illa repugnantem ex ulteriore parte spiritum pulsant, haec et ipsa aere non nisi cavo tinniunt.

XXX. Quidam, inter quos Asclepiodotus est, iudi- 1 cant sic quorumdam quoque corporum concursu tonitrum et fulmina excuti posse. Aetna aliquando multo igne abundavit, ingentem vim arenae urentis effudit. involutus est dies pulvere populosque subita nox terruit. Illo tempore aiunt tunc plurima fuisse tonitrua et fulmina, quae concursu aridorum corporum facta sunt, non nubium, quas verisimile est in tanto fervore aëris nullas fuisse. Aliquando Cambyses ad Ammonem misit exer- 2 citum, quem arena austro mota et more nivis incidens texit, deinde obruit. tunc quoque verisimile est fuisse tonitruum fulminaque adtritu arenae sese adfricantis. Non 3 repugnat proposito nostro ista opinio. diximus enim utriusque naturae corpora efflare terras et sicci aliquid et humidi in toto aëre vagari. itaque si quid tale intervenit, nubem fecit solidiorem et crassiorem, quam si tantum simplici spiritu texeretur. Illa frangi potest et edere so- 4 num: ista quae dixi, sive incendiis vaporantibus aëra repleverunt sive ventis terras urentibus, necesse est nubem faciant ante quam sonum. nubem autem tam arida quam humida conserunt. est enim, ut diximus, nubes spissitudo aëris crassi.

XXXI. Ceterum mira fulminis, si intueri velis, opera 1 sunt nec quicquam dubii relinquentia, quin divina sit illis ac subtilis potentia: loculis integris [ac inlaesis] conflatur argentum. manente vagina gladius ipse liquescit. et inviolato ligno circa pila ferrum omne distillat. stat et fracto dolio vinum nec ultra triduum ille rigor durat. Illud ae- 2 que inter adnotanda ponas licet, quod et hominum et ceterorum animalium, quae icta sunt, caput spectat ad exitum fulminis, quod omnium percussarum arborum contra fulmina astulae surgunt. Quid, quod malorum serpentium et aliorum animalium, quibus mortifera vis inest, cum fulmine icta sunt, venenum omne consumi-

tur? „Unde, inquis, scis?“ in venenatis corporibus vermis non nascitur: fulmine icta inter paucos dies verminant.

1 XXXII. Quid, quod futura portendunt nec unius tantum aut alterius rei signa dant, sed saepe longum fatorum sequentium ordinem nuntiant et quidem notis evidentibus longeque clarioribus, quam [si] scriberentur?
2 Hoc inter nos et Tuscos, quibus summa est fulgurum persequendorum scientia, interest: nos putamus, quia nubes conlisae sunt, fulmina emitti. ipsi existimant nubes conlidi, ut fulmina emittantur. nam cum omnia ad deum referant, in ea opinione sunt, tamquam non, quia facta sunt, significent, sed quia significatura sunt, fiant: eadem tamen ratione fiunt, sive illis significare propositum
3 est sive consequens. „Quomodo ergo significant, nisi ideo mittuntur?“ quomodo aves non in hoc motae, ut nobis occurrerent, dextrum auspicium sinistrumque fecerunt. „Et illas, inquit, deus movit.“ Nimis illum otiosum, et pusillae rei ministrum facis, si aliis somnia, aliis
4 exta disponit. Ista nihilominus divina ope geruntur, sed non a deo pennae avium reguntur nec pecudum viscera sub ipsa securi formantur: alia ratione fatorum series explicatur indicia futuri ubique praemittens, ex quibus quaedam nobis familiaria, quaedam ignota sunt. Quicquid ratione fit, alicuius rei futurae signum est: fortuita et sine ratione vaga divinationem non recipiunt. Cuius
5 rei ordo est, etiam praedictio est. „Cur ergo aquilae hic honor datus est, ut magnarum rerum faceret auspicia, aut corvo et paucissimis avibus, ceterarum sine praesagio vox est?“ quia quaedam nondum in artem redacta sunt, quaedam vero ne redigi quidem possunt ob nimium remotam conversationem: ceterum nullum animal est, quod non motu et occursu suo praedicat aliquid. non
6 omnia scilicet, sed quaedam notantur. Auspicium observantis est. ad eum itaque pertinet, qui in ea direxerit animum. ceterum et illa fiunt, quae pereunt. Quinque stellarum potestates Chaldaeorum observatio excepit.
7 quid, tu tot illa milia siderum iudicas otiosa lucere? Quid

est porro alind, quod errorem maximum incutiat peritis natalium, quam quod paucis nos sideribus adsignant, cum omnia, quae supra nos sunt, partem nostri sibi vindicent? submissiora forsitan propius in nos vim suam dirigunt et ea, quae frequentius mota aliter nos aliterque prospiciunt. ceterum et illa, quae aut inmota sunt aut 8 propter velocitatem universo parem inmotis similia, non extra ius dominiumque nostri sunt. Al*tius* adspice et distributis rem officiis tracta. non magis autem facile est scire, quid possint, quam dubitari debet, an possint.

XXXIII. N u n c a d f u l m i n a r e v e r t a m u r, q u o r u m a r s i n h a e c t r i a d i v i d i t u r: q u e m a d m o d u m e x p l o r e m u s, q u e m a d m o d u m i n t e r p r e t e m u r, q u e m a d m o d u m e x o r e m u s. Prima pars ad formulam pertinet, secunda ad divinationem, tertia ad propitiandos deos, quos bono fulmine rogare oportet, malo deprecari: rogare, ut promissa firment, deprecari, ut remittant minas.

XXXIV. Summam esse vim fulminis iudicant, quia 1 quicquid alia portendunt, interventus fulminis tollit, quicquid ab hoc portenditur, fixum est nec alterius ostenti significatione mutatur. Quicquid exta, quicquid aves minantur, secundo fulmine abolebitur. quicquid fulmine denuntiatum est, nec extis nec ave contraria refellitur. In quo mihi falli videntur. quare? quia vero verius nihil 2 est. Si aves futura cecinerunt, nec potest hoc auspicium fulmine inritum fieri aut non futura cecinerunt. non enim nunc avem conparo et fulmen, sed duo veri signa, quae si verum significant, paria sunt. itaque cum fulminis interventus submovet extorum vel augurii indicia, male inspecta exta, male servata auguria sunt. non enim refert, utrius rei species maior sit vel natura potentior: si utraque res veri adtulit signa, quantum ad hoc, par est. Si 3 dicas flammae maiorem vim esse quam fumi, non mentieris: sed ad indicandum ignem idem valet flamma quod fumus. itaque si hoc dicunt: „quotiens exta aliud significabunt, aliud fulmina, fulminum erit auctoritas maior“ fortasse consentiam. si hoc dicunt: [quod] „altera res

verum praedixit, sed fulminis ictus priora delevit et ad se fidem traxit" falsum est. quare? quia nihil interest, quam multa auspicia sint: fatum unum est, quod sive primo auspicio intellectum est sive secundo, nihil inter-
4 erit. Ita dico: non refert, an aliud sit, per quod quidem quaerimus, quoniam de ave quod quaerimus idem fatum fulmine mutari non potest. quidni? nam fulmen ipsum fati pars est.

1 XXXV. „Quid ergo? expiationes procurationesque quo pertinent, si inmutabilia sunt fata?" Permitte mihi illam rigidam sectam tueri eorum, qui excipiunt ista et nihil esse aliud quam aegrae mentis
2 solatia existimant. Fata inrevocabiliter ius suum peragunt nec ulla commoventur prece. non misericordia flecti, non gratia sciunt. cursum inrevocabilem ingressa ex destinato fluunt. quemadmodum rapidorum aqua torrentium in se non recurrit nec moratur quidem, quia priorem superveniens praecipitat: sic ordinem fati rerum aeterna series rotat, cuius haec prima lex est: stare decreto.

XXXVI. Quid enim intellegis fatum? existimo necessitatem rerum omnium actionumque, quam nulla vis rumpat. hanc si sacrificiis aut capite niveae agnae exorari iudicas, divina non nosti. Sapientis quoque viri sententiam negatis posse mutari: quanto magis dei? cum sapiens quid sit optimum in praesentia sciat, illius divinitati omne praesens sit.

1 XXXVII. Agere nunc causam eorum volo, qui procuranda existimant fulmina et expiationes non dubitant prodesse aliquando ad submovenda pericula, aliquando
2 ad levanda, aliquando ad differenda. Quid sit, quod sequantur, paulo post persequar: interim hoc habent commune nobiscum, quod nos quoque existimamus vota proficere salva vi ac potestate fatorum. Quemadmodum enim a dis inmortalibus ita suspensa relicta sunt, ut in bonum vertant, si admotae dis preces fuerint, si vota suscepta: ita non est hoc contra fatum, si ipsum quoque in fato
3 est. „Aut futurum, inquit, est aut non: si futurum est,

fiet, etiamsi vota non suscipis. si non est futurum, etiamsi non susceperis vota, non fiet." Falsa est ista interrogatio, quia illam mediam inter ista exceptionem praeteris: futurum hoc est, sed si vota suscepta fuerint.

XXXVIII. „Hoc quoque, inquit, ipsum necesse est 1 fato conprehensum sit, ut aut suscipias vota aut non." Puta me manus dare tibi et fateri hoc quoque fato esse conprehensum, ut utique fiant vota: ideo fient. Fatum 2 est, ut iste peritus sit, sed si literas didicerit. atqui eodem fato continetur, ut literas discat: ideo docendus est. Hic dives erit, sed si navigaverit. at in illo fati ordine, quo patrimonium illi grande promittitur, hoc quoque protinus adfatum est, ut et naviget: ideo navigabit. Idem tibi de expiationibus dico. Effugiet pericula, si expiaverit praedictas divinitus minas. at hoc quoque in fato est, ut expiet: ideo expiabit. Ista nobis opponi solent, 3 ut probetur nil voluntati nostrae relictum et omne ius *fato* traditum. Cum de ista re agetur, dicam, quemadmodum manente fato aliquid sit in hominis arbitrio: nunc vero de quo agitur, explicui, quomodo, si fati certus est ordo, expiationes procurationesque prodigiorum pericula avertant, quia non cum fato pugnant, sed ipsa fati lege fiunt. „Quid ergo, inquis, aruspex mihi prodest? utique enim 4 expiare mihi etiam non suadente illo necesse est." Hoc prodest, quia fati minister est. Sic cum sanitas debeatur fato, debetur et medico, quia ad nos beneficium fati per huius manus venit.

XXXIX. Genera fulgurum tria esse ait Caecin- 1 na, consiliarium, auctoritatis et quod status dicitur. Consiliarium ante rem fit, sed post cogitationem, cum aliquid in animo versantibus aut suadetur fulminis ictu aut dissuadetur. auctoritatis est, ubi post rem factam venit, quam bono futuram malove significet. sta- 2 tus est, ubi rebus quietis nec agentibus nec cogitantibus quicquam fulmen quidem intervenit et aut minatur aut promittit aut monet. hoc monitorium vocat. sed nescio, quare non idem sit quod consiliarium. nam et qui monet, consilium dat. sed habet aliquam distinctionem 3

et ob hoc separetur a consiliario, quia illud suadet dissuadetque, hoc solam evitationem inpendentis periculi continet, ut cum timemus ignem, fraudem a proximis, 4 insidias a servis. Etiamnunc tamen illam distinctionen video: consiliarium est, quod cogitanti factum est, monitorium, quod nihil cogitanti. habet autem utraque res suam proprietatem: suadetur deliberantibus et ultro monentur.

1 XL. Primo omnium non sunt fulminum genera, sed significationum. nam fulminum genera sunt illa: quod terebrat, quod discutit, quod urit. Quod terebrat subtile est et flammeum, cui per angustissimum 2 fuga est ob sinceram et puram flammae tenuitatem. Quod dissipat conglobatum est et habet admixtam vim spiritus coacti ac procellosi. itaque illud fulmen per id foramen, quod ingressum est, redit et evadit. huius late sparsa vis 3 est: rumpit icta, non perforat. Tertium illud genus, quod urit, multum terreni habet et igneum magis est quam flammeum. itaque relinquit magnas ignium notas, quae percussis inhaereant. nullum quidem sine igne fulmen venit, sed tamen hoc proprie igneum dicimus, quod manifesta ardoris vestigia inprimit, quod aut urit aut fuscat. 4 tribus modis urit: aut adflat et levi iniuria laedit aut conburit aut accendit. omnia ista urunt, sed genere et modo differunt. quodcumque conbustum est, utique et ustum 5 est. at quod ustum est, non utique conbustum est. item quod accensum est: potest enim illud ipso transitu ignis ussisse. quis nescit uri quaedam, non ardescere, nil autem ardere, quod non uratur? Unum hoc adiciam: potest aliquid esse conbustum nec accensum, potest accensum 6 esse nec conbustum. Nunc ad id genus fulminis transeo, quo icta fuscantur: hoc aut decolorat aut colorat. utrique distinctionem suam reddam. Decoloratur id, cuius color vitiatur, non mutatur. coloratur id, cuius alia fit quam fuit facies, tamquam caerulea vel nigra vel pallida.

1 XLI. Haec adhuc Etruscis philosophisque communia sunt. in illud dissentiunt, quod fulmen a Iove dicunt mitti et tres illi manu-

bias dant: prima, ut aiunt, monet et placata est et ipsius Iovis consilio mittitur. secundam mittit Iupiter quidem, sed ex consilii sententia: deos duodecim advocat. hoc fulmen boni aliquid aliquando facit, sed tunc quoque non aliter, quam ut noceat: nec prodest quidem inpune. tertiam manubiam idem Iupiter mittit sed adhibitis 2 in consilium dis, quos superiores et involutos vocant, quia vastat, in quae incidit, et utique mutat statum privatum et publicum, quem invenit. ignis enim nihil esse, quale fuit, patitur.

XLII. In prima specie, si intueri velis, errat antiqui- 1 tas. quid enim tam inperitum est quam credere fulmina e nubibus Iovem mittere, columnas, arbores, nonnumquam statuas suas petere, uti inpunitis sacrilegis, percussis ovibus, incensis aris pecudes innoxias feriat? advocatos ad suum concilium a Iove deos, quasi in ipso parum consilii sit? illa laeta esse et placata fulmina, quae solus excutiat, perniciosa, quibus mittendis maior turba numinum interfuit? Si a me quaeris, quid sentiam, non 2 existimo tam hebetes fuisse, ut crederent Iovem iniquae voluntatis aut certe minus paratum. utrum enim tunc, cum emisit ignes, quibus innoxia capita perculeret, scelerata transiret, noluit iustius mittere an non successit? Quid 3 ergo secuti sunt, cum haec dicerent? ad coercendos inperitorum animos sapientissimi viri iudicaverunt inevitabilem metum, ut aliquid supra nos timeremus. utile erat in tanta audacia scelerum esse, adversus quod nemo sibi satis potens videretur. ad deterrendos itaque eos, quibus innocentia nisi metu non placet, posuerunt supra caput vindicem et quidem armatum.

XLIII. Quare ergo id fulmen, quod solus Iupiter mit- 1 tit, placabile est, perniciosum id, de quo deliberavit et quod aliis quoque dis auctoribus misit? quia Iovem, id est regem, prodesse etiam solum oportet, nocere non, nisi cum pluribus visum est. Discant hi, quicumque 2 magnam inter homines adepti potentiam sunt, sine consilio ne fulmen quidem mitti: advocent, considerent multorum sententias, nociturum temperent, hoc sibi pro

ponant, ubi aliquid percuti debet, ne Iovi quidem suum satis esse consilium.

1 XLIV. In hoc quoque tam inperiti non fuerunt, ut Iovem existimarent tela mutare. poeticam istud licentiam decet:

Est aliud levius fulmen, cui dextra Cyclopum
saevitiae flammaeque minus, minus addidit irae:
tela secunda vocant superi.

2 Illos vero altissimos viros error iste non tenuit, ut existimarent Iovem modo [*gravioribus*, *modo*] levioribus fulminibus et lusoriis uti. sed admonere voluerunt eos, quibus adversus peccata hominum fulminandum est, non eodem modo omnia esse percutienda: quaedam stringi debere, quaedam elidi ac distringi, quaedam admoneri.

1 XLV. Ne hoc quidem crediderunt, Iovem, qualem in Capitolio et in ceteris aedibus colimus, mittere manu fulmina, sed eumdem, quem nos, Iovem intellegunt, rectorem custodemque universi, animum ac spiritum mundi, operis huius domi-
2 num et artificem, cui nomen omne convenit. Vis illum fatum vocare: non errabis. hic est, ex quo suspensa sunt omnia, causa causarum. vis illum providentiam dicere: recte dices. est enim, cuius consilio huic mundo providetur, ut inoffensus exeat et actus
3 suos explicet. vis illum naturam vocare: non peccabis. hic est, ex quo nata sunt omnia, cuius spiritu vivimus. vis illum vocare mundum: non falleris. ipse enim est hoc quod vides totum, partibus suis inditus, et se sustinens et sua. Idem Etruscis [quoque] visum est et ideo fulmina dixerunt mitti a Iove, quia sine illo nihil geritur.

XLVI. „At quare Iupiter aut ferienda transit aut innoxia ferit?“ In maiorem me quaestionem vocas, cui suus dies, suus locus dandus est: interim hoc dico, fulmina mitti a Iove, sed sic omnia esse disposita, ut etiam quae ab illo non fiunt, tamen sine ratione non fiant, quae illius est. nam etiamsi Iupiter illa

non facit nunc, Iupiter fecit ut fierent. Singulis non adest, *et tamen* vim et causam et manum omnibus dedit.

XLVII. Huic illorum divisioni non accedo: aiunt aut perpetua esse fulmina aut finita aut prorogativa. perpetua, quorum significatio in totam pertinet vitam, nec unam rem *de*nuntiat, sed contextum rerum per omnem deinceps aetatem futurarum conplectitur. haec sunt fulmina, quae prima accepto patrimonio et novo hominis aut urbis statu fiant. Finita ad diem utique respondent. Prorogativa sunt, quorum minae differri possunt, averti tollique non possunt.

XLVIII. Dicam, quid sit, quare huic divi 1 sioni non consentiam. nam et quod perpetuum vocant fulmen, finitum est. aeque enim talia ad diem respondent, nec ideo finita non sunt, quia multa significant, et quod prorogativum videtur, finitum est. nam illorum quoque confessione certum est, quousque inpetratur dilatio. privata enim fulgura negant ultra decimum annum, publica ultra tricesimum posse differri. hoc modo et ista finita sunt, quia ultra quod non proroga*t*ur, inclusum est. Omnium ergo fulminum et omnis eventus dies stata sit. non potest enim ulla incerti esse conprehensio. Quae 2 inspicienda sunt in fulgure, passim et vage dicunt, cum possint sic dividere, quemadmodum ab Attalo philosopho, qui se huic disciplinae dediderat, divisa sunt, ut inspiciant, ubi factum sit, quando, cui, in qua re, quale, quantum. Haec si digerere in partes suas voluero, quid postea faciam? in inmensa procedam.

XLIX. Nunc nomina fulgurum, quae a Cae- 1 cinna ponuntur, perstringam et quid de eis sentiam, exponam. Ait esse postulatoria, quibus sacrificia intermissa aut non rite facta repetuntur, monitoria, quibus docetur, quid cavendum sit, pestifera, quae mortem exiliumque portendunt, fallacia, quae per speciem alicuius boni nocent: dant consulatum malo futurum gerentibus, et hereditatem, cuius conpendium magno luendum sit incommodo. dentanea, quae speciem periculi sine periculo adferunt, per- 2

emptalia, quibus tolluntur priorum fulminum minae, adtestata, quae prioribus consentiunt, adterranea, quae in cluso fiunt, obruta, quibus iam percussa prius nec procurata feriuntur, regalia, cum forum tangitur vel comitium aut principalia urbis liberae loca, quorum 3 significatio regnum civitati minatur, inferna, cum e terra exsilivit ignis, hospitalia, quae sacrificiis ad nos Iovem accersunt et, ut verbo eorum molliori utar, invitant. sed non arcesseretur invitus: nunc venire eum magno insultantium periculo adfirmant. auxiliaria, quae invocata, sed advocantium bono veniunt.

1 L. Quanto simplicior divisio est, qua utebatur Attalus noster, vir egregius, qui Etruscorum disciplinam Graeca subtilitate miscuerat: ex fulminibus quaedam sunt, quae significant id, quod ad nos pertinet, quaedam autem nihil significant aut id, cuius in- 2 tellectus ad nos non pertinet. Ex his, quae significant, quaedam sunt laeta, quaedam adversa, [*quaedam mixta*], quaedam nec adversa nec laeta. Adversorum hae sunt species: aut inevitabilia mala portendunt aut evitabilia aut quae minui possunt aut quae prorogari. Laeta aut 3 mansura significant aut caduca. Mixta aut partem habent boni, partem mali aut mala in bonum, aut bona in malum vertunt. Nec adversa nec laeta sunt, quae aliquam nobis actionem significant, qua nec terreri nec laetari debemus, ut peregrinationem, in qua nec metus quicquam nec spei sit.

LI. Revertor ad ea fulmina, quae significant quidem aliquid, sed quod ad nos non pertineat, tamquam utrum eodem anno idem homini futurum fulmen quod factum sit. Nihil significant fulmina aut id, cuius notitia nos effugit, ut illa, quae in vastum mare sparguntur aut in desertas solitudines, quorum significatio nulla est vel perit.

1 LII. Pauca adhuc adiciam ad enarrandam vim fulminis, quae non eodem modo omnem materiam vexat. Valentiora, quia resistunt, vehementius dissipat, cedentia nonnumquam sine iniuria transit. cum lapide ferroque et durissimis quibusque con-

fligit, quia viam per illa necesse est inpetu quaerat: itaque facit, qua effugiat. teneris et rarioribus parcit, quamquam flammis opportuna videantur, quia transitu patente minus obstaculum invenit. loculis itaque integris, ut dixi, pecunia, quae in his fuit, conflata reperitur, quia ignis tenuissimus per foramina occulta transcurrit. quicquid autem in tigno solidum invenit et contumax, vincit. Non 2 autem uno, ut dixi, modo saevit, sed quid quaecumque vis fecerit, ex ipso genere iniuriae intellegis et fulmen opere cognoscis. interdum in eadem materia multa diversa eiusdem vis fulminis facit, sicut in arbore quod aridissimum, urit, quod solidissimum et durissimum est, terebrat et frangit, summos cortices dissipat, interiores libros [in parte interioris arboris] rumpit ac scindit, folia pertundit ac stringit. vinum gelat, ferrum et aes fundit.

LIII. Illud est mirum, quod vinum fulmine gelatum, 1 cum ad priorem habitum redit, potum aut exanimat aut dementes facit. Quare id accidat quaerenti mihi illud occurrit: inest vis fulmini pestifera. ex hoc remanere aliquem spiritum in eo humore, quem coegit congelavitque, verisimile est. nec enim adligari potuisset, nisi aliquod illi esset additum vinculum. Praeterea olei quoque et 2 omnis unguenti teter post fulmen odor est. ex quo adparet inesse quamdam subtilissimo igni et contra naturam acto pestilentem potentiam, quo non icta tantum cadant, sed adflata. Praeterea quocumque decidit fulmen, ibi odorem esse sulphuris certum est, qui quia gravis est, saepius haustus alienat. Sed ad hoc vacui revertamur. 3 fortasse enim libebit ostendere, quam omnia ista a philosophia parente artium defluxerunt: illa primum et quaesivit causas rerum et observavit effectus et, quod in fulminis inspectione longe melius est, initiis rerum exitus contulit.

LIV. Nunc ad opinionem Posidonii revertor: e terra terrenisque omnibus pars humida efflatur, 1 pars sicca et fumida [remanet]: haec fulminibus alimentum est, illa imbribus. Quicquid in aëra sicci fumosique pervenit, id includi se [nubibus] non fert, sed rumpit

claudentia. inde est sonus, quem nos tonitrum vocamus.
2 In ipso quoque aëre quicquid extenuatur, simul *et* siccatur et calefit. hoc quoque si inclusum est, aeque fugam quaerit et cum sono evadit ac modo universam eruptionem facit eoque vehementius intonat, modo per par-
3 tes et minutatim. ergo tonitrua hic spiritus exprimit, dum aut rumpit nubes aut pervolat. volutatio autem spiritus in nube conclusi valentissimum est adterendi genus. tonitrua enim nihil aliud sunt quam citi aëris sonitus, qui fieri, nisi dum aut terit aut rumpitur, non potest.

1 LV. „Et si conliduntur inter se nubes, inquit, fit is quem desideras ictus.“ sed non universus. neque enim tot*ae* totis concurrunt, sed partibus partes. nec sonant mollia, nisi inlisa duris sunt: itaque non auditur fluctus,
2 nisi inpactus est. „Ignis, inquit, dimissus in aquam sonat, dum exstinguitur.“ Puta ita esse: pro me est. non enim tunc ignis sonum efficit, sed spiritus per exstinguentia fugiens. Ut dem tibi et fieri in nube ignem
3 et exstingui, e spiritu nascitur et adtritu. „Quid ergo? inquit, non potest aliqua ex his transcurrentibus stellis incidere in nubem et exstingui?“ Existimemus posse etiam aliquando hoc fieri: nunc naturalem causam quaerimus et adsiduam, non raram fortuitamque. puta enim me confiteri verum esse, quod dicis, aliquando post tonitrua emicare ignes stellis transversis et cadentibus similes: non ob hoc tonitrua facta sunt, sed cum hoc fie-
4 ret, tonitrua facta sunt. Clidemos ait fulgurationem speciem inanem esse, non ignem: sic enim per noctem splendorem motu remorum videri. Dissimile est exemplum. illic enim splendor intra aquam ipsam adparet: qui fit in aëre, erumpit et exsilit.

1 LVI. Heraclitus existimat fulgurationem esse velut apud nos incipientium ignium conatum et primam flammam incertam, modo intereuntem, modo resurgentem: haec antiqui fulgetra dicebant. nos tonitrua pluraliter dicimus, antiqui autem tonitrum dixerunt aut tonum. Hoc apud Caecinnam invenio, facundum virum et qui habuisset aliquando in eloquentia nomen, nisi illum

Ciceronis umbra pressisset. Etiamnunc illo verbo utebantur antiqui correpto, quo nos producta una syllaba utimur: dicimus enim ut splendēre sic fulgēre. at illis ad significandam hanc e nubibus subitae lucis eruptionem mos erat correpta media syllaba uti, ut dicerent fulgĕre. 2

LVII. Quid ipse existimem quaeris? adhuc enim alienis opinionibus commodavi manum: dicam. Fulgurat, cum repentinum late lumen emicuit. id evenit, ubi aer in ignem extenuatis nubibus vertitur nec vires, quibus longius prosiliret, invenit. Non miraris, puto, si aëra aut motus extenuat aut extenuatio incendit: sic liquescit excussa glans funda et adtritu aëris velut igne distillat. ideo plurima aestate fiunt fulmina, *qua* plurimum calidi est. facilius autem adtritu calidorum ignis exsistit. Eodem autem modo fit fulgur, quod tantum splendet, et fulmen, quod incendit. sed illi levior vis alimentique minus est, et, ut breviter dicam quod sentio, fulmen est fulgur intentum. Ergo ubi calidi fumidique materia emissa terris in nubes incidit et diu in illarum sinu volutata est, novissime erumpit et, quia vires non habet, splendor est. at ubi illa fulgura plus habuere materiae, [et] maiore inpetu arserunt, sed non adparent tantum, sed decidunt. Quidam existimant utique fulmen reverti, quidam subsidere, ubi alimenta praegravaverunt et fulmen ictu languidiore delatum est. 1 2 3 4

LVIII. „At quare fulmen subitum adparet nec continuatur adsiduus ignis?" quia celer ignis undique motus simul et nubes rumpit et aëra incendit. deinde desinit flamma motu quiescente. non enim adsiduus est spiritus cursus, ut ignis possit extendi, sed quotiens fortius ipsa iactatione se accendit, fugiendi inpetum capit. deinde cum evasit et pugna desivit, ex eadem causa modo usque ad terram profertur, modo ante dissolvitur, si minore vi pressus est. „Quare oblique fertur?" quia spiritu constat. spiritus autem obliquus est flexuosusque et, quia natura ignem sursum vocat, iniuria deorsum premit, incipit obliquus esse. interdum neutra vis alteri ce- 1 2

dit et ignis in superiora nititur et in inferiora deprimitur.
3 „Quare frequenter cacumina montium feriuntur?“ quia opposita sunt nubibus et e coelo cadentibus per haec transeundum est.

1 LIX. Intellego, quid dudum desideres, quid efflagites. „Malo, inquis, fulmina non timere quam nosse. itaque alios doce, quemadmodum fiant: ego mihi metum
2 illorum excuti volo, non naturam indicari.“ Sequar quo vocas: omnibus enim rebus omnibusque sermonibus aliquid salutare miscendum est. Cum imus per occulta naturae, cum divina tractamus, vindicandus est a malis suis animus ac subinde firmandus, quod etiam eruditis et hoc unum agentibus necessarium est, non ut effugiamus ictus rerum, undique enim tela in nos iaciuntur, sed ut fortiter
3 et constanter patiamur. invicti esse possumus, inconcussi non possumus, quamquam interim spes subit, inconcussos quoque esse nos posse. „Quemadmodum?“ inquis. Contemne mortem: et omnia, quae ad mortem ducunt, contempta sunt, sive bella sunt seu naufragia seu morsus ferarum seu ruinarum subito lapsu procidentium pon-
4 dera. Numquid amplius facere possunt, quam ut corpus ab animo resolvatur? hoc nulla diligentia evitat, nulla felicitas donat, nulla potentia evincit. talia varia fors *libidine* disponit: mors omnes aeque vocat. iratis dis pro-
5 pitiisque moriendum est. Animus ex ipsa desperatione sumatur: ignavissima animalia, quae natura ad fugam genuit, ubi exitus non patet, temptant pugnam corpore inbelli. nullus perniciosior hostis est quam quem audacem angustiae faciunt, longeque violentius semper ex necessitate quam ex virtute corruitur, [maiora] aut certe
6 paria conatur animus magnus ac perditus. Cogitemus nos, quantum ad mortem, perditos esse: et sumus. Ita est, Lucili: omnes reservamur ad mortem. totum hunc quem vides populum, totum quem usquam cogitas esse, cito natura revocabit et condet: nec de re, sed de die
7 qu*ae*ritur. Eodem citius tardiusve veniendum est. Quid ergo? non tibi timidissimus omnium et insipientissimus videtur, qui magno ambitu rogat moram mortis? nonne

contemneres eum, qui inter perituros constitutus beneficii loco peteret, ut ultimus cervicem praeberet? Idem facimus: magno aestimamus tardius mori. In omnes con- 8 stitutum est capitale supplicium et quidem constitutione iustissima. nam, quod magnum solet esse solatium extrema passuris, quorum *eadem* causa, et sors eadem est. Si sequeremur traditi a iudice aut magistratu, carnifici nostro praestaremus obsequium: quid interest ad mortem iussi eamus an nati? O te dementem et oblitum fra- 9 gilitatis tuae, si tunc mortem times, cum tonat! Itane in hoc salus tua vertitur? vives, si fulmen effugeris? Repetet te gladius, petet lapis, perdet bilis: non maximum ex periculis tuis, sed speciosissimum fulmen est. Male sci- 10 licet actum erit tecum, si sensum mortis tuae celeritas infinita praeveniet, si mors tua procuratur, si ne tunc quidem, cum exspiras, supervacuus, sed alicuius magnae rei signum es. Male scilicet agitur tecum, si cum fulmine conderis. Sed pavescis ad coeli fragorem et ad 11 inane nubilum trepidas et, quotiens aliquid effulsit, exspiras. quid ergo? honestius putas defectione perire quam fulmine? eo itaque fortior adversus coeli minas surge et, cum undique mundus exarsit, cogita nihil habere te tanta morte perdendum. Quod si tibi parari cre- 12 dis illam coeli confusionem, illam tempestatum discordiam, si propter te ingestae inlisaeque nubes strepunt, si in tuum exitium tanta ignium vis excutitur: at tu solatii loco numera tanti esse mortem tuam. Sed non erit huic 13 cogitationi locus: casus iste donat metum et inter cetera hoc quoque commodum est eius, quod exspectationem suam antecedit. Nemo umquam timuit fulmen, nisi quod effugit.

L. ANNAEI SENECAE
AD LUCILIUM
NATURALIUM QUAESTIONUM
LIBER III.

[PRAEFATIO.]

1 Non praeterit me, Lucili virorum optime, quam magnarum rerum fundamenta ponam senex, qui mundum circuire constitui et causas secretaque eius eruere atque aliis noscenda prodere. quando tam multa consequar, tam sparsa colligam, tam occulta perspiciam? 2 Pr*emat* ergo senectus et obiciat annos inter vana studia consumptos: tanto magis urgeamus et damna aetatis male exemptae labor sarciat: nox ad diem accedat. occupationes recidantur. patrimonii longe a domino iacentis cura solvatur. sibi totus animus vacet et ad contempla- 3 tionem sui saltem in ipso fine respiciat. Faciet ac sibi instabit et cotidie brevitatem temporis metietur. quicquid amissum est, id diligenti usu vitae praesentis recolliget. Fidelissimus est ad honesta ex poenitentia transitus. libet igitur mihi exclamare illum poetae incliti versum:

tollimus ingentes animos et maxima parvo
tempore molimur.

hoc dicerem, si puer iuvenisque molirer. nullum enim non tam magnis rebus tempus angustum est: nunc vero ad rem seriam, gravem, inmensam post meridianas ho- 4 ras accessimus. Faciamus quod in itinere fieri solet: qui tardius exierunt, velocitate pensant moram. festinemus et opus nescio an superabile, magnum certe, sine aetatis excusatione tractemus. Crescit animus, quotiens coepti magnitudinem ostendit et cogitat, quantum proposito, non quantum sibi supersit. Consumpsere se qui- 5

dam, dum acta regum externorum conponunt quaeque passi invicem ausique sunt populi: quanto satius est, sua mala exstinguere quam aliena posteris tradere? quanto potius, deorum opera celebrare quam Philippi aut Alexandri latrocinia ceterorumque, qui exitio gentium clari non minores fuere pestes mortalium quam inundatio, qua planum omne perfusum est, quam conflagratio, qua pars magna animantium exaruit? Quemadmodum Hannibal superiecerit Alpes scribunt. quemadmodum confirmatus Hispaniae cladibus bellum Italiae inopinatus intulerit fractisque rebus et post Carthaginem pertinax reges pererraverit ducem promittens, exercitum petens. quemadmodum non desierit omnibus angulis bellum senex quaerere: adeo sine patria pati poterat, sine hoste non poterat. Quanto satius est, quid faciendum sit quam quid factum quaerere, ac docere eos, qui sua permisere fortunae, nihil stabile ab illa datum fuisse, eius omnia aura fluere mobilius? nescit enim quiescere, gaudet laetis tristia substituere, utique miscere. Itaque secundis nemo confidat, adversis nemo deficiat: alternae sunt vices rerum. Quid exsultas? haec, quibus veheris ad summum, nescis ubi te relictura sint: habebunt suum, non tuum finem. Quid iaces? ad imum delatus es: nunc locus est resurgendi. in melius adversa, in deterius optata flectuntur. Ista concipienda est animo varietas non privatarum tantum domuum, quas levis casus inpellit, sed publicarum. regna ex infimo coorta supra imperantes constiterunt, vetera imperia in ipso flore ceciderunt. inveniri non potest numerus, quam multa ab aliis fracta sint: nunc cummaxime deus exstruit alia, alia submittit nec molliter ponit, sed ex fastigio suo nullas habitura reliquias iactat. Magna ista, quia parvi sumus, credimus. multis rebus non ex natura sua, sed ex humilitate quidem nostra magnitudo est. Quid praecipuum in rebus humanis est? non classibus maria conplesse nec in rubri maris litore signa fixisse nec deficiente ad iniurias terra errasse in oceano ignota quaerentem, sed animo omnia vidisse et, qua maior nulla victoria est, vitia do-

6 7 8 9 10

muisse. Innumerabiles sunt, qui populos, qui urbes ha-
11 buerunt in potestate, paucissimi, qui se. Quid est praecipuum? erigere animum supra minas et promissa fortunae, nihil dignum illam habere putare, quod speres: quid enim habet dignum, quod concupiscas? qui a divinorum conversatione quotiens ad humana recideris, non aliter caligabis quam quorum oculi in densam umbram ex claro
12 sole redierunt. Quid est praecipuum? posse laeto animo adversa tolerare. quicquid acciderit, sic ferre, quasi volueris tibi accidere. debuisses enim velle, si scisses omnia ex decreto dei fieri: flere, queri, gemere desci-
13 scere est. Quid est praecipuum? animus contra calamitates fortis et contumax, luxuriae non adversus tantum, sed infestus nec avidus periculi nec fugax, qui sciat fortunam non exspectare sed facere, et adversus utramque intrepidus inconfususque prodire, nec illius tumultu nec
14 huius fulgore percussus. Quid est praecipuum? non admittere in animo mala consilia, puras ad coelum manus extollere, nullum bonum petere, quod ut ad te transeat, aliquis dare debet, aliquis amittere, optare, quod sine adversario optatur, bonam mentem: cetera magno aestimata mortalibus, etiamsi quis domum casus adtulerit,
15 sic intueri, quasi exitura, qua venerunt. Quid est praecipuum? altos supra fortuita spiritus tollere, hominis meminisse, ut, sive felix eris, scias hoc non futurum diu, sive
16 infelix, scias te hoc non esse, si non putes. Quid est praecipuum? in primis labris animam habere. Haec res efficit non e iure Quiritium liberum, sed e iure naturae. liber autem est, qui servitutem suam effugit. haec est adsidua et ineluctabilis et per diem et per noctem aequali-
17 ter premens, sine intervallo, sine commeatu. Sibi servire gravissima est servitus: quam discutere facile est, si desieris multa te poscere, si desieris tibi referre mercedem, si ante oculos et naturam tuam et aetatem posueris, licet prima sit, ac tibi ipse dixeris: quid insanio? quid anhelo? quid sudo? quid terram, quid forum verso? nec
18 multo opus est nec diu. Ad hoc nobis proderit inspicere rerum naturam: primo discedemus a sordidis. deinde

animum ipsum, quo summo magnoque opus est, seducemus a corpore. deinde in occultis exercitata subtilitas non erit in aperta deterior. nihil autem est apertius his salutaribus, quae contra nequitiam nostram furoremque discuntur, quae damnamus nec ponimus.

I. Quaeramus ergo de aquis et investigemus, qua ratione fiant: sive, ut ait Ovidius, 1

fons erat illimis nitidis argenteus undis,

sive, ut ait Vergilius,

unde per ora novem vasto cum murmure montis
it mare praeruptum et pelago premit arva sonanti,

sive, ut apud te, iuvenis carissime, invenio,

elisus Siculis de fontibus exsilit amnis,

si qua ratio aquas subministret, quomodo tot flumina ingentia per diem noctemque decurrant. quare alia hibernis aquis intumescant, alia in defectu ceterorum amnium crescant. Nilum interim seponemus a turba, propriae naturae ac singularis, et illi suum diem dabimus: nunc volgares aquas prosequamur, tam frigidas quam calentes. in quibus [calentibus] quaerendum erit, utrum calidae nascantur an fiant. de ceteris quoque disseremus, quas insignes aut sapor aut aliqua reddit utilitas: quaedam enim oculos, quaedam nervos iuvant, quaedam veterata et a medicis desperata vitia percurant. quaedam medentur ulceribus, quaedam interiora potu fovent et pulmonis ac viscerum querelas levant. quaedam supprimunt sanguinem: tam varius singulis usus est quam gustus. 2 3

II. Aut stant omnes aquae aut eunt aut colliguntur aut varias habent venas. aliae sunt dulces, aliae variae: asperae quippe interveniunt, salsae amaraeque aut medicatae, ex quibus sulphuratas dicimus, ferratas, aluminosas: indicat vim sapor. Habent praeterea multa discrimina. primum tactus: frigidae et calidae sunt. deinde ponderis: leves et graves sunt. deinde coloris: purae sunt, turbidae, caeruleae, lividae. deinde salubritatis: sunt enim utiles, sunt mortiferae. [sunt quae coguntur in la- 1 2

pidem. quaedam tenues, quaedam pingues.] quaedam alunt, quaedam sine ulla bibentis ope transeunt, quaedam haustae fecunditatem adferunt.

III. Ut stet aqua vel fluat, loci positio efficit: in devexo fluit, in plano continetur et stagnat. aliquando in adversum spiritu inpellitur: tunc cogitur, non fluit. colligitur ex imbribus. ex suo fonte nativa est. nihil tamen prohibet eodem loco aquam colligi et nasci, quod in Fucino videmus, in quem montes circumiecti quicquid fudit pluvia derivant, sed magnae in ipso latentesque venae sunt. itaque etiam cum hiberni defluxere torrentes, faciem suam servat.

IV. Primum ergo quaeramus, quomodo ad continuandos fluminum cursus terra sufficiat, unde tantum aquarum exeat. Miramur, quod accessionem fluminum maria non sentiant: aeque mirandum est, quod detrimentum exeuntium terra non sentit. quid est, quod illam aut sic inpleverit, ut praebere tantum ex recondito possit, aut subinde sic suppleat? Quamcumque rationem reddiderimus de flumine, eadem erit rivorum ac fontium.

V. Quidam iudicant terram, quicquid aquarum emisit, rursus accipere et ob hoc nec maria crescere, quia quod influxit, non in suum vertunt, sed protinus reddunt. occulto enim itinere subit terras et palam venit, secreto revertitur, colaturque in transitu mare, quod per multiplices terrarum anfractus verberatum amaritudinem ponit et pravitatem [saporis] in tanta soli varietate exuit et in sinceram aquam transit.

1 VI. Quidam existimant, quicquid ex imbribus terra concipit, ad ima trahi et *in flumina* rursus emitti et hoc argumenti loco ponunt, quod rarissima flumina sunt in his
2 locis quibus rarus est imber. Ideo siccas aiunt Aethiopiae solitudines esse paucosque inveniri in interiore Africa fontes, quia fervida natura coeli sit et paene semper aestiva. squalidae itaque sine arbore, sine cultore arenae iacent raris imbribus sparsae, quos statim conbibunt. At contra constat Germaniam et Galliam et proxime ab illis Ita-

liam abundare rivis et fluminibus, quia coelo humido utuntur et ne aestas quidem imbribus caret.

VII. Adversus haec multa posse dici vides. Primum 1 ego tibi vinearum diligens fossor adfirmo, nullam pluviam esse [tam magnam], quae terram ultra decem pedes in altitudinem madefaciat: omnis humor intra primam crustam consumitur nec in inferiora descendit. quomodo 2 ergo imber suggerere potest amnibus vires, qui summam tantum humum tingit? pars maior eius per fluminum alveos in mare aufertur. exiguum est, quod sorbeat terra, nec id servat. aut enim arida est et absumit in se, quicquid infusum est, aut satiata, si quid supra desiderium cecidit, excludet. et ideo primis imbribus non augentur amnes, quia totos in se sitiens terra trahit. Quid, quod 3 quaedam flumina erumpunt saxis et montibus? his quid conferent pluviae, quae per nudas rupes deferuntur nec habent [terram], cui insideant. Adice, quod siccissimis locis putei in altum acti ultra ducentorum aut trecentorum pedum spatium inveniunt aquarum uberes venas in ea altitudine, in quam aqua non penetrat, ut scias illic non coelestem esse nec collectivum humorem, sed, quod dici solet, vivam aquam. Illo quoque argumento haec 4 opinio refellitur, quod quidam fontes in summo cacumine montis redundant adparet illos sursum agi aut ibi concipi, cum omnis pluvialis aqua decurrat.

VIII. Quidam existimant, quemadmodum in exteriori parte terrarum vastae paludes iacent magnique et navigabiles lacus, quemadmodum ingenti spatio [terrarum] maria infusa vallibus porrecta sunt, sic interiora terrarum abundare aquis dulcibus nec minus illas stagnare quam apud nos oceanum et sinus eius. immo eo latius, quo plus terra in altum patet. Ergo ex illa profunda copia isti amnes egeruntur, quos quid miraris si terra detractos non sentit, cum adiectos maria non sentiunt.

IX. Quibusdam haec causa placet: aiunt habere ter- 1 ram intra se recessus cavos et multum spiritus, qui necessario frigescit umbra gravi pressus. deinde piger et inmotus in aquam, cum se desiit ferre, convertitur. Si- 2

cut apud nos mutatio aëris imbrem facit, ita infra terras flumen aut rivum. supra nos non potest stare segnis diu et gravis. aliquando enim sole tenuatur, aliquando ventis expanditur. itaque intervalla magna imbribus sunt: sub terra vero quicquid est, quod illum in aquam convertat, idem semper est, umbra perpetua, frigus aeternum, inexercitata densitas. semper ergo praebebit fonti 3 et flumini causas. Placet nobis terram esse mutabilem. haec quoque quicquid efflavit, quia non libero aëre concipitur, crassescit protinus et in humorem convertitur. Habes primam aquarum sub terra nascentium causam.

1 X. Adicias etiam licet, quod fiunt omnia ex omnibus, ex aqua aer, ex aëre aqua, ignis ex aëre, ex igne aer: quare ergo non e terra fiat aqua? quae si in alia mutabilis est, et in aquam, immo maxime in hanc. utraque enim cognata est res, utraque gravis, utraque densa, utraque in extremum mundi conpulsa. Ex aqua 2 terra fit: cur non aqua fiat e terra? „At magna flumina sunt.“ Cum videris, quanta sunt, rursus ex quanto prodeant adspice. Miraris, cum labantur adsidue, quaedam vero concitata rapiantur, quod praesto sit illis aqua semper nova? quid si mireris, quod, cum venti totum aëra inpellant, non deficit spiritus, sed per dies noctesque aequaliter fluit, nec ut flumina certo alveo feruntur, sed per vastum coeli spatium lato inpetu vadit? quid si ullam undam superesse mireris, quae superveniat tot fluctibus 3 fractis? Nihil deficit, quia totum in se redit. omnium elementorum in alternum recursus sunt. quicquid alteri perit, in alterum transit et natura partes suas velut in ponderibus constitutas examinat, ne portionum aequitate 4 turbata mundus praeponderet. Omnia in omnibus sunt: non tantum aer in ignem transit, sed numquam sine igne est. detrahe illi calorem: rigescet, stabit, durabitur et transiet aer in humorem, sed nihilominus non sine humore est. et aëra et aquam facit terra, sed non magis umquam sine aqua est quam sine aëre. et ideo facilior est invicem transitus, quia illis, in quae transeundum

est, iam mixta sunt. Habet ergo terra humorem: hunc 5 exprimit. habet aëra: hunc umbra hiberni frigoris densat, ut faciat humorem. ipsa quoque mutabilis est in humorem: natura sua utitur.

XI. „Quid ergo? inquis, si perpetuae sunt causae, quibus flumina oriuntur ac fontes, quare aliquando siccantur, aliquando quibus non fuerunt locis, exeunt?" Saepe motu terrarum itinera turbantur et ruina interscindit cursum aquis, quae retentae novos exitus quaerunt et aliquo inpetum faciunt aut ipsius quassatione terrae aliunde alio transferuntur. 2 Apud nos solet evenire, ut amisso canali suo flumina primum refundantur, deinde, quia perdiderunt viam, faciant. Hoc accidisse ait Theophrastus in *Coryco* monte, in quo post terrarum tremorem nova vis fontium emersit. Sunt qui alias quoque causas intervenire opinantur, quae 3 *evocent* aquas aut a cursu suo deiciant et avertant. Fuit aliquando aquarum inops Haemus, sed cum Gallorum gens a Cassandro obsessa in illum se contulisset et silvas cecidisset, ingens aquarum copia adparuit, quas videlicet in alimentum suum nemora ducebant, quibus eversis humor, qui desiit in arbusta consumi, superfusus est. Idem ait et circa Magnesiam accidisse. Sed pace 4 Theophrasti dixisse liceat, non est hoc veri simile, quia fere aquosissima sunt quaecumque umbrosissima. quod non eveniret, si aquas arbusta siccarent, quibus alimentum ex proximo est. fluminum vero vis ex intimo manat ultraque concipitur quam radicibus evagari licet. Deinde succisae arbores plus humoris desiderant. non enim tantum id, quo vivant, sed quo crescant trahunt. Idem ait 5 circa Arcadiam, quae urbs in Creta insula fuit, fontes et rivos substitisse, quia desierit coli terra diruta urbe, postea vero quam cultores perceperit, aquas quoque percepisse. causam siccitatis hanc ponit, quod obriguerit constricta tellus nec potuerit imbres inagitata transmittere. Quomodo ergo videmus plurimos in locis desertissimis 6 fontes? plura denique invenimus, quae propter aquas coli coeperunt quam quae aquas habere coeperint, quia

colebantur. non enim esse pluvialem hanc, quae vastissima flumina a fonte statim apta magnis navigiis defert, ex hoc intellegas licet, quod per hiemem aestatemque par est a capite deiectus. Pluvia potest facere torrentem, non potest *amn*em aequali inter ripas suas tenore labentem, quem non faciunt imbres, sed incitant.

1 XII. Paulo repetamus hoc altius, si videtur, et scies te non habere quod quaeras, cum ad veram amnium originem accesseris. Flumen nempe fecit copia cursusque aquae perennis. ergo si quaeris a me, quomodo aqua fiat, interrogabo invicem, quomodo aer 2 fiat aut terra. † Aegyptii quatuor elementa fecerunt, deinde ex singulis bina, maria et feminea: aërem marem iudicant, qua ventus est, feminam, qua nubilosus et iners. aquam virilem vocant mare, muliebrem omnem aliam. ignem vocant masculum, qua ardet flamma, [et] feminam, qua lucet innoxius tactu. terram fortiorem marem vocant, saxa cautesque: feminae nomen adsignant huic tractabili 3 et cultae. † Sed si in rerum natura elementa sunt quatuor, non potes interrogare, unde aqua fiat. quarta enim pars naturae est: quid ergo miraris, si rerum naturae tam magna portio potest aliquid ex se semper effundere? 4 Quomodo aer, et ipse quarta pars mundi, ventos et auras movet, sic aqua rivos et flumina. si ventus est fluens aer, et flumen est fluens aqua. Satis et multum illi virium dedi, cum dixi, elementum est: intellegis, quod ab illo proficiscitur non posse deficere.

1 XIII. Adiciam, ut ait Thales: valentissimum elementum est. hoc fuisse primum putat, ex hoc surrexisse omnia. Sed nos quoque aut in eadem sententia, aut in ultima eius sumus. dicimus enim ignem esse, qui occupet mundum et in se cuncta convertat. hunc evanidum considere et nihil relinqui aliud in rerum natura igne restincto quam humorem. in hoc futuri mundi spem latere. 2 Ita ignis exitus mundi, humor primordium: miraris ex hoc posse amnes semper exire, qui pro omnibus fuit et ex quo sunt omnia? hic [humor] in diductione rerum ad

quartas redactus est, sic positus, ut sufficere fluminibus edendis, ut rivis, ut fontibus possit.

XIV. Quae sequitur Thaletis inepta sententia est. ait 1 enim terrarum orbem aqua sustineri et vehi more navigii mobilitateque eius fluctuare tunc, cum dicitur tremere. non est ergo mirum, si abundet humor*e* ad flumina profundenda, cum in humore sit totus. Hanc veterem et ru- 2 dem sententiam explode. nec est, quod credas in hunc orbem aquam subire per rimas et facere sentinam. †† Mare 3 unum est, ab initio scilicet ita constitutum. habet suas venas, quibus inpletur atque aestuat. Quomodo maris sic et aquae huius mitioris abdita est virium ratio: tantum ex illa, quantum semper fluere opus sit, emittitur. vasta maris in occulto via est, quam nullius fluminis cursus exhauriet.

XV. Quaedam ex istis sunt, quibus adsentire possumus, sed hoc amplius censeo: placet 1 natura regi terram et quidem ad corporum nostrorum exemplar, in quibus et venae sunt et arteriae, illae sanguinis, hae spiritus receptacula. in terra quoque sunt alia itinera, per quae aqua, alia, per quae spiritus currit, adeoque ad similitudinem ill*a* humanorum corporum natura formavit, ut maiores quoque nostri aquarum adpellaverint venas. Sed sicut in nobis non tantum san- 2 guis est, sed multa genera humoris, alia necessarii, alia corrupti ac paulo quidem pinguioris, in capite cerebrum, in ossibus medullae, muci salivaeque et lacrimae et quiddam additum articulis, per quod citius flectantur ex lubrico, sic in terra quoque sunt humoris conplura genera: quaedam quae mature durentur: hinc est omnis metallo- 3 rum humus, ex quibus petit aurum argentumque avaritia, et quae in lapidem ex liquore vertuntur. in quaedam vero terra humorque putrescunt, sicut bitumen et cetera huic similia. Haec est causa aquarum secundum legem naturae voluntatemque nascentium. Ceterum ut in nostris 4 corporibus, ita in illa saepe humores vitia concipiunt: aut ictus aut quassatio aliqua aut loci senium aut frigus aut aestus corrupere naturam. et sulphuratio contraxit

5 humorem, qui modo diuturnus est, modo brevis. Ergo ut in corporibus nostris sanguis, cum percussa est vena, tamdiu manat, donec omnis effluxit aut donec venae scissura subsedit atque interclusit aut aliqua alia causa retro dedit sanguinem: ita in terra solutis ac patefactis venis 6 rivus aut flumen effunditur. Interest, quanta aperta sit vena, quae modo consumpta aqua deficit, modo exsiccatur aliquo inpedimento, modo coit velut in cicatricem conprimitque quam p*ate*fecerat viam. modo illa vis terrae, quam esse mutabilem diximus, desinit posse alimenta in 7 humorem convertere. Aliquando autem exhausta replentur modo per se viribus recollectis, modo aliunde translatis. saepe enim inania adposita plenis humorem in se avocaverunt. saepe terra, si facilis est in tabem, ipsa solvitur et humescit. [*saepe*] idem evenit sub terra, quod in nubibus, ut spissetur [*aer*], graviorque quam ut manere possit in natura sua, gignat humorem. saepe colligitur roris modo tenuis et dispersus liquor, qui ex multis in unum locis confluit: sudorem aquileges vocant, quia guttae quaedam vel pressura loci eliduntur vel aestu 8 evocantur. Haec tenuis unda vix fonti sufficit: *a*t ex magnis causis magnisque conceptibus excidunt amnes, nonnunquam leviter emissi, si aqua pondere se tantum detulit, nonnunquam vehementer et cum sono, si illam spiritus intermixtus eiecit.

1 XVI. „Sed quare quidam fontes senis horis pleni senisque sicci sunt?“ Supervacuum est nominare singula flumina, quae certis mensibus magna, certis angusta sunt et occasionem singulis quaerere, cum 2 possim eamdem causam de omnibus reddere. Quemadmodum quartana ad horam venit, quemadmodum ad tempus podagra respondet, quemadmodum purgatio, si nihil obstat, statutum diem servat, quemadmodum praesto est ad mensem suum partus: sic aquae intervalla habent, quibus se retrahant et quibus redeant. quaedam autem intervalla sunt minora et ideo notabilia, quaedam maiora nec 3 minus certa. E*c*quid hic mirum est, cum videas ordinem rerum et naturam per constituta procedere: hiems num-

quam aberravit. aestas suo tempore incaluit. autumni verisque, ut solet, facta mutatio est. tam solstitium quam aequinoctium suos dies retulit. Sunt et sub terra minus 4 nobis nota iura naturae, sed non minus certa: crede infra, quicquid vides supra. Sunt et illic specus vasti, sunt ingentes recessus ac spatia suspensis hinc et inde montibus laxa. sunt abrupti in infinitum hiatus, qui saepe inlapsas urbes receperunt et ingentem ruinam in alto condiderunt. Haec spiritu plena sunt. nihil enim usquam 5 inane est, etiam stagna obsessa tenebris et * locis amplis. animalia quoque illis innascuntur, sed tarda et informia, ut in aëre caeco pinguique concepta et aquis torpentibus situ. pleraque ex his caeca, ut talpae et subterranei mures, quibus deest lumen, quia supervacuum est. Inde, ut Theophrastus adfirmat, pisces quibusdam locis eruuntur.

XVII. Multa hoc loco tibi in mentem veniunt, quae 1 urbane ut in re incredibili [fabulam] dicas: non cum retibus aliquem nec cum hamis, sed cum dolabra ire piscatum. exspecto, ut aliquis in mari venetur. Quid est autem, quare non pisces in terram transeant, si nos in maria transimus? permutavimus sedes. Hoc miraris acci- 2 dere? quanto incredibiliora sunt opera luxuriae? quotiens naturam aut mentitur aut vincit? In cubili natant pisces et sub ipsa mensa capitur qui statim transferatur in mensam. parum videtur recens mullus, nisi qui in convivae manu moritur. vitreis ollis inclusi adferuntur et observatur morientium color, quem in multas mutationes mors luctante spiritu vertit: alios necant in garo et condiunt vivos. Hi sunt qui fabulas putant, piscem posse vivere 3 sub terra et effodi, non capi? quam incredibile eis videretur, si audirent natare in garo piscem nec coenae causa occidisse super coenam, cum multum in deliciis fuit et oculos ante quam gulam pavit.

XVIII. Permitte mihi quaestione seposita 1 castigare luxuriam. „Nihil est, inquit, mullo exspirante illic formosius. ipsa colluctatione animae sese affligenti rubor primum, deinde pallor subfunditur: quam

aeque variantur et in ceteras facies inter vitam ac mortem coloris est vagatio!" Longa somniculosae inertisque luxuriae exspectatio! quam sero circumscribi se et fraudari tanto bono sensit! hoc adhuc tam pulchro spe-
2 ctaculo piscatores fruebantur. „Quo coctum piscem? quo exanimum? in ipso ferculo exspiret." Mirabamur tantum illis inesse fastidium, ut nollent adtingere nisi eodem die captum, qui, ut aiunt, saperet ipsum mare. ideo cursu advehebatur, ideo gerulis cum anhelitu et clamore pro-
3 perantibus dabatur via. Quo pervenere deliciae? Iam pro putrido his piscis est occisus. „Hodie eductus est? nescio de re magna tibi credere: ipse oportet n*e* *cae*das. huc adferatur. coram me animam agat," Ad hunc fastum pervenit venter delicatorum, ut gustare non possint piscem, nisi quem in ipso convivio natantem palpitantemque viderunt: tantum ad sollertiam luxuri*a* pereunti*bus* accedit, tantoque subtilius cotidie et elegantius aliquid
4 excogitat furor usitata contemnens. Illa audiebamus: „nihil est melius saxatili mullo." at nunc audimus: „Nihil est moriente formosius. da mihi in manus vas vitreum, in quo exsultet, trepidet." Ubi multum *diu*que *luct*atus
5 est, ex illo perlucido vivario extrahitur. tunc ut quisque peritior est, monstrat: „Vide, quomodo exarserit rubor omni acrior minio. vide, quas per latera venas agat. ecce, sanguinem putes ventrem. quam lucidum quiddam caeruleumque sub ipso tempore effulsit! iam porrigitur
6 et pallet et in unum colorem conponitur!" Ex his nemo morienti amico adsidet, nemo videre mortem patris sui sustinet, quam optavit. quotusquisque funus domesticum ad rogum [pro]sequitur? fratrum propinquorumque extrema hora deseritur: ad mortem quidem mulli concurri-
7 tur. nihil enim est illa formosius. Non tempero mihi, quin utar interdum temerarie verbis et proprietatis modum excedam: non sunt ad popinam dentibus, ore et ventre contenti: oculis quoque gulosi sunt.

1 XIX. Sed ut ad propositum revertar. accipe argumentum, magnam vim aquarum in subterraneis occultis fertilem foedorum situ pi-

sciunı: si quando erupit, adfert secum inmensam animalium turbam, horridam [adspici] et turpem ac noxiam gustu. Certe cum in Caria circa Hydi*ss*um urbem talis 2 exsiluisset unda, perierunt, quicumque illos ederant pisces, quos ignoto ante eam diem coelo novus amnis ostendit. nec id mirum. erant enim pinguia et differta ut ex longo otio corpora, ceterum inexercitata et in tenebris saginata et lucis expertia, ex qua salubritas ducitur. Na- 3 sci autem posse pisces in illo terrarum profundo sit indicium, quod anguillae latebrosis locis innascuntur, gravis et ipsae cibus ob ignaviam, utique si illas altitudo luti penitus abscondit. Habet ergo non tantum venas 4 aquarum terra, ex quibus conrivatis flumina effici possunt, sed amnes magnitudinis vastae: quorum aliis semper in occulto cursus est, donec aliquo sinu terrae devorentur, alii sub aliquo lacu emergunt. Iam quis ignorat esse quaedam stagna sine fundo? quorsus hoc pertinet? ut adpareat hanc aquam magnis amnibus aeternam esse materiam, cuius non tanguntur extrema sicut flumin*um* fontes.

XX. „At quare aquis sapor varius?“ qua- 1 tuor ex causis: ex solo prima est, per quod fertur. secunda ex eodem, si mutatione eius nascitur. tertia ex spiritu, qui in aquam transfiguratus est. quarta ex vitio, quod saepe concipiunt corruptae per iniuriam. Hae cau- 2 sae saporem dant aquis varium, hae medicatam potentiam, hae gravem spiritum odoremque pestiferum, hae levitatem gravitatemque, [*hae*] aut calorem aut nimium rigorem. Interest, utrum loca sulphure an nitro an bitumine plena transierint. hac ratione corruptae cum vitae periculo bibuntur. Hinc Ovidius: 3

Flumen habent Cicones, quod potum saxea reddit
viscera, quod tactis inducit marmora rebus.

Medicatum est et eius naturae habet limum, ut corporibus se adglutinet et obduret. Quemadmodum Puteolanus pulvis, si aquam adtigit, saxum est, sic e contrario haec aqua, si solidum tetigit, haeret et adfigitur. Inde est, 4 quod res abiectae in eumdem lacum lapideae subinde extrahuntur, quod in Italia quibusdam in locis evenit. sive

virgam vel frondem demerseris, lapidem post dies paucos extrahis. circumfunditur enim corpori limus adliniturque paulatim. Hoc minus tibi videbitur mirum, si notaveris Albulas et fere sulphuratam aquam circa canales 5 suos ripasque durari. *Aliam* habent causam illi lacus,

quos quisque ut faucibus hausit,

ut idem poeta ait,

aut furit aut patitur mirum gravitate soporem.

Similem vim habent mero, sed vehementiorem. nam quemadmodum ebrietas, donec exsiccetur, dementia est et nimia gravitate defertur in somnum: sic huius aquae sulphurea vis [et] habens quoddam acrius ex aëre noxio 6 virus mentem aut furore movet aut sopore opprimit. Hoc habet mali

Lynceius amnis,
quem quicumque parum moderato gutture traxit,
haut aliter titubat, quam si mera vina bibisset.

1 XXI. In quosdam specus qui despexere, moriuntur. tam velox malum est, ut transvolantes aves deiciat: talis est aer, talis locus, ex quo letalis aqua distillat. Quod si remissior fuit aëris et loci pestis, ipsa quoque temperatior noxa nihil amplius quam temptat nervos velut ebrie-2 tate torpentes. Nec miror, si locus atque aer aquas inficit similesque regionibus reddit, per quas et ex quibus veniunt: pabuli sapor adparet in lacte, et vini vis existit in aceto. Nulla res est, quae non eius, quo nascitur, notas reddat.

XXII. Aliud est aquarum genus, quod nobis placet coepisse cum mundo: sive ille aeternus est, h*ae*c quoque fuit semper, sive initium aliquod est illi, haec quoque cum toto disposita est. Quae sit haec quaeris? Oceanus et quodcumque ex illo terras mare interluit. Iudicant quidam flumina quoque, quorum inenarrabilis natura est, cum ipso mundo traxisse principia, ut Istrum, ut Nilum, vastos amnes magisque insignes, quam ut dici possit eamdem illis originem quam ceteris esse.

XXIII. Haec est ergo aquarum divisio, ut

quibusdam videtur: post illum ex posterioribus coelestes, quas nubila excutiunt: ex terrenis aliae sunt, ut ita dicam, supernatantes, quae in summa humo repunt, aliae abditae, quarum reddita est ratio.

XXIV. Quare quaedam aquae caleant, quaedam etiam ferveant in tantum, ut non possint esse usui, nisi aut in aperto evanuerunt aut mixtura frigidae intepuerunt, plures causae redduntur. Empedocles existimat ignibus, quos multis locis terra opertos tegit, aquam calescere, si subiecti sunt solo, per quod aquis transitus est. Facere solemus dracones et miliaria et conplures formas, in quibus aereas fistulas struimus per declive circumdatas, ut saepe eumdem ignem ambiens aqua per tantum fluat spatii, quantum efficiendo calori sat est. frigida itaque intrat, effluit calida. Idem Empedocles sub terra existimat fieri, quem non falli credent ii, quibus balnearia sine igne calefiunt. Spiritus in illa fervens loco aestuanti infunditur. hic per rivos lapsus non aliter quam igne subdito parietes et vasa balnei calefacit. omnis denique frigida transitu mutatur in calidam nec trahit saporem *e* vapora*rio*, quia clausa praelabitur. Quidam existimant per loca sulphure plena exeuntes vel introeuntes aquas calorem beneficio materiae, per quam fluunt, trahere, quod ipso odore gustuque testantur. reddunt enim qualitatem eius, qua caluere, materiae. Quod ne accidere mireris: vivae calci aquam infunde, fervebit.

XXV. Quaedam aquae mortiferae sunt nec odore notabiles nec sapore. Circa Nonacriam in Arcadia Styx adpellata ab incolis advenas fallit, quia non facie, non odore suspecta est: qualia sunt magnorum artificum venena, quae deprehendi nisi morte non possunt. Haec autem, de qua paulo ante retuli, aqua summa celeritate corrumpit, nec remedio locus est, quia protinus hausta duratur, nec aliter quam gypsum sub humore constringitur et adligat viscera. Est autem noxia aqua in Thessalia circa Tempe, quam et fera et pecus omne devitat. per ferrum et aes exit: tanta vis est illi etiam dura mordendi. nec arbusta quidem ulla alit et herbas necat.

3 Quibusdam fluminibus vis inest mira. alia enim sunt, quae pota inficiunt greges ovium, et intra certum tempus, quae fuerunt nigrae, albam ferunt lanam, quae albae venerant, nigrae abeunt. Hoc in Boeotia amnes duo efficiunt, quorum alteri ab effectu Melas nomen est: utrique ex eodem lacu exeunt diversa 4 facturi. In Macedonia quoque, ut ait Theophrastus, amnis est, ad quem, qui facere oves albas voluerint, adducunt. quem ut diutius potavere, non aliter quam infectae mutantur. At si illis opus fuit lana pulla, paratus gratuitus infector est: ad Peneion eumdem gregem adpellant. Auctores novos habeo esse in Galatia flumen, quod idem in ovibus efficiat. est et in Cappadocia, quo poto equis nec praeterea ulli animali color mutetur et spargitur albo 5 cutis. Quosdam lacus esse, qui nandi inperitos ferant, notum est: erat in Sicilia, est et adhuc in Syria stagnum, in quo natant lateres et mergi proiecta non possunt, licet graviora sint. Huius rei palam causa est: quamcumque vis rem expende et contra aquam statue, dummodo utriusque par sit modus: si aqua gravior est, leviorem rem, quam ipsa est, feret et tanto supra se extollet, quanto erit levior: graviora descendunt. at si aquae et eius rei, quam contra pensabis, par pondus erit, nec pessum ibit nec exstabit, sed exaequabitur aquae et natabit quidem, sed paene mersâ ac nulla emi- 6 nens parte. Hoc est, cur quaedam tigna supra aquam paene tota efferantur, quaedam ad medium submissa sint, quaedam ad aequilibrium aquae descendant. namque cum utriusque pondus par est, neutra res alteri cedit: graviora descendunt, leviora gestantur. grave autem et leve est non aestimatione nostra, sed conparatione eius, 7 quo vehi debet. Itaque ubi aqua gravior est hominis corpore aut saxi, non sinit id, quo non vincitur, mergi: sic evenit, ut in quibusdam stagnis ne lapides quidem pessum eant. de solidis quidem ac duris loquor. sunt enim multi pumicosi et leves, ex quibus quae constant insu- 8 lae in *Lydia*, natant. Theophrastus est auctor. Ipse ad Cutilias natantem insulam vidi. et alia in Vadi*mon*is

lacu vehitur, alia in lacu Sta*tonien*si est. Cutiliarum insula arbores habet et herbas nutrit: tamen aqua sustinetur et in hanc atque illam partem non vento tantum, sed aura conpellitur, nec umquam illi per diem ac noctem uno loco statio est: adeo movetur levi flatu. Huic duplex 9 causa est: aquae gravitas medicatae, ob hoc ponderosae, et ipsius insulae materia vectabilis, quae non est corporis solidi, quamvis arbores alat. fortasse enim leves truncos frondesque in lacu sparsas pinguis humor adprehendit ac vinxit. Itaque etiam si qua in illa saxa sunt, 10 invenies aquosa et fistulosa, qualia sunt quae duratus humor efficit, utique circa medicatorum fontium rivos. qua*r*e ubi purgamenta aquarum coaluerunt et spuma solidatur, necessario leve est, quod ex ventoso inanique concretum est. Quorumdam causa non potest 11 reddi: quare aqua Nilotica fecundiores feminas faciat, adeo ut quarumdam viscera longa sterilitate praeclusa ad conceptum relaxaverit. quare quaedam in Lycia aquae conceptum feminarum custodiant, quas solent petere, quibus parum tenax vulva est. Quod ad me adtinet, pono ista inter temere volgata. Creditum est quasdam aquas scabiem adferre corporibus, quasdam vitiliginem et foedam ex albo varietatem, sive infusa sive pota sit: quod vitium dicunt habere aquam e rore collectam. Quis non 12 gravissimas esse aquas credat, quae in crystallum coeunt? contra autem est: tenuissimis enim hoc evenit, quas frigus ob ipsam tenuitatem facillime gelat. Unde autem fiat eiusmodi lapis, apud Graecos ex ipso nomine adparet: κρύσταλλον enim adpellant aeque hunc perlucidum lapidem quam illam glaciem, ex qua fieri lapis creditur. aqua enim coelestis minimum in se terreni habens cum induruit, longioris frigoris pertinacia spissatur magis ac magis, donec omni aëre excluso in se tota conpressa est et humor qui fuerat, lapis effectus est.

XXVI. Aestate quaedam flumina augentur, 1 ut Nilus, cuius alias ratio reddetur. Theophrastus est auctor, in Ponto quoque quosdam amnes crescere tempore aestivo. quatuor esse iudicant causas: aut quia tunc

maxime in humorem mutabilis sit terra, aut quia maiores in remoto imbres sint, quorum aqua per secretos cuni-
2 culos reddita tacite *ad*funditur. tertia: si crebrioribus ventis ostium caeditur et reverberatur fluctu, amnis resistit, qui crescere videtur, quia non effunditur. quarta siderum ratio est: haec enim quibusdam mensibus magis urgent et exhauriunt flumina. cum longius recesserunt, minus consumunt atque trahunt. itaque quod inpendio
3 solebat, [id] incremento accedit. Quaedam flumina palam in aliquem specum decidunt et sic ex oculis auferuntur, quaedam consumuntur paulatim et intercidunt. eadem ex intervallo revertuntur recipiuntque et nomen et cursum. Causa manifesta est: sub terra vacat locus. omnis autem naturâ humor ad inferius et ad inane defertur. illo itaque recepta flumina cursus egere secreto, sed cum primum aliquid solidi, quod obstaret, occurrit, perrupta parte, quae minus ad exitum repugnabat, repetiere cursum suum.

4 *Sic ubi terreno Lycus est potatus hiatu,*
exsistit procul hinc alioque renascitur ore.
Sic modo combibitur, tacito modo gurgite lapsus
redditur Argolicis ingens Erasinus in undis.

Idem et in Oriente Tigris facit: absorbetur et desideratus diu tandem e longe remoto loco, non tamen dubius an
5 idem sit, emergit. Quidam fontes certo tempore purgamenta eiectant, ut Arethusa in Sicilia quinta quaque aestate per Olympia. inde opinio est Alpheon ex Achaia eo usque penetrare et agere sub mare cursum nec ante quam in Syracusano litore emergere: ideoque his diebus, quibus Olympia sunt, victimarum stercus secundo tra-
6 ditum flumini illic redundare. Hoc et a te traditum est ut in p*oemate*, Lucili carissime, et a Vergilio, qui adloquitur Arethusam:

Sic tibi, cum fluctus subter labere Sicanos,
Doris amara suas non intermisceat undas.

Est in Chersoneso Rhodiorum fons, qui post magnum intervallum temporis foeda quaedam turbinibus ex intimo
7 fundat, donec liberatus eliquatusque est. Hoc quibus-

dam locis fontes faciunt, ut non tantum lutum, sed folia testasque et quicquid putre iacuit expellant. ubique autem facit mare, cuius haec natura est, ut omne inmundum stercorosumque litoribus inpingat. quaedam vero partes maris id certis temporibus faciunt, ut circa Messanam et Mylas fimo quiddam simile turbulent*is aquis* mare profert fervetque et exaestuat non sine odore foedo. unde illic stabulari boves Solis fabula est. Sed difficilis 8 ratio est quorumdam, utique ubi tempus eius rei, de qua quaeritur, inobservatum vel incertum est. itaque proxima quidem inveniri causa et vicina non potest. ceterum publica est illa: omnis aquarum stantium clausarumque natura se purgat. (nam in his, quibus cursus est, non possunt vitia consistere, quae secunda vis defert et exportat.) illae, quae non emittunt quicquid insedit, magis minusve aestuant. Mare vero cadavera stramentaque et naufragorum reliqua similia ex intimo trahit nec tantum tempestate fluctuque, sed tranquillum quoque placidumque purgatur.

XXVII. Sed monet me locus, ut quaeram, cum 1 fatalis dies diluvii venerit, quemadmodum magna pars terrarum undis obruatur: utrum oceani viribus fiat et extremum in nos pelagus exsurgat, an sine intermissione imbres et elisa aestate hiems pertinax inmensam vim aquarum ruptis nubibus eiciat, an flumina tellus largius fundat aperiatque fontes novos, aut non sit una tanto malo causa, sed omnis ratio consentiat et simul imbres cadant, flumina increscant, maria sedibus suis excita percurrant et omnia agmine uno ad exitium humani generis incumbant. Ita est. nihil difficile naturae est, 2 utique ubi in finem suum properat. Ad originem rerum parce utitur viribus dispensatque se incrementis fallentibus: subito ad ruinam toto inpetu venit. Quam longo tempore opus est, ut conceptus ad puerperium perduret infans? quantis laboribus tener educatur? quam diligenti nutrimento obnoxium novissime corpus adolescit? at quam nullo negotio solvitur? Urbes constituit aetas, hora dissolvit. Momento fit cinis, diu silva. Magna tutela

3 stant ac vigent omnia, cito ac repente dissiliunt. Quicquid ex hoc statu rerum natura flexerit, in exitium mortalium satis est. ergo cum adfuerit illa necessitas temporis, multa simul fata causas movent. nec enim sine concussione mundi tanta mutatio est, ut quidam putant, inter
4 quos Fabianus est. Primo inmodici cadunt imbres et sine ullis solibus triste nubilo coelum est nebulaque continua et ex humido spissa caligo numquam exsiccantibus ventis. inde vitium est satis, segetum sine fruge surgentium marcor. tunc corruptis quae seruntur manu, palustris
5 omnibus campis herba subcrescit. Mox iniuriam et validiora sensere: solutis quippe radicibus arbusta procumbunt et vitis atque omne virgultum non tenetur solo, quod molle fluidumque est. iam nec gramina aut pabula laeta aquis sustinet. fame laboratur et manus ad antiqua alimenta porrigitur. qua ilex est et quercus, excutitur et quaecumque in his arduis arbor commissura adstricta la-
6 pidum stetit. Labant ac madent tecta et in imum usque receptis aquis fundamenta desidunt ac tota humus stagnat. frustra titubantium fultura temptatur. omne enim firmamentum in lubrico figitur et in lutosa humo nihil sta-
7 bile est. Postquam magis magisque nimbi ingruunt et congestae seculis tabuerunt nives, devolutus torrens altissimis montibus rapit silvas male haerentes et saxa revolutis remissa compagibus rotat. abluit villas et intermixtos dominos, greges devehit, vulsisque minoribus tectis, quae in transitu abduxit, tandem in maiora violentus aberrat. urbes et inplicitos trahit moenibus suis populos, ruinam an naufragium querantur incertos: adeo simul et quod opprimeret et quod mergeret venit. auctus deinde processu aliquo*t* in se torrentibus raptis plana passim populatur: novissime in *miseri*am magnam
8 gentium clarus onustusque diffunditur. Flumina vero suapte natura vasta et tempestatibus rapta alveos relinquunt. quid tu Rhodanum, quid putas Rhenum atque Danubium, quibus torrens et in canali suo cursus est, cum superfusi novas sibi fecerunt ripas ac scissa humo
9 simul excessere alveo? quanta cum praecipitatione vol-

vuntur, ubi per campestria fluens Rhenus ne spatio quidem languidus, sed latissimas velut per angustum aquas inplet? cum Danubius non iam radices nec media montium stringit, sed iuga ipsa sollicitat ferens secum madefacta montium latera rupesque disiectas et magnarum promuntoria regionum, quae fundamentis la*ba*ntibus a continenti recesserunt. deinde non inveniens exitum, omnia enim ipse sibi praecluserat, in orbem redit, [*et*] ingentem terrarum ambitum atque urbium uno vortice involvit.
10 Interim perman*a*nt imbres, fit coelum gravius ac sic diu malum ex malo colligit*ur*. quod olim fuerat nubilum, nox est et quidem horrida ac terribilis intercursu luminis diri. crebra enim micant fulmina procellaeque quatiunt mare tunc primum auctum fluminum accessu et sibi angustum: iam enim promovet litus nec continetur suis finibus, sed prohibent exire torrentes aguntque fluctum retro: pars tamen maior ut maligno ostio retenta restagnat et agros in formam unius lacus redigit.
11 Iam omnia, qua prospici *potest*, aquis obsidentur: omnis tumulus in profundo latet et inmensa ubique altitudo est. tantum in summis montium iugis vada sunt. In ea [excelsissima] cum liberis coniugibusque fugerunt actis ante se gregibus: diremptum inter miseros commercium ac transitus, quoniam quicquid submissius erat, id unda conplevit.
12 editissimis quibusque adhaerebant reliquiae generis humani, quibus in extrema perductis hoc unum solatio fuit, quod transierat in stuporem metus. non vacabat timere mirantibus, ne dolor quidem locum habebat, quippe vim suam perdit in eo, qui ultra sensum mali miser est.
13 Ergo insularum modo eminent

montes et sparsas Cycladas augent,

ut ait ille poetarum ingeniosissimus egregie, sicut illud pro magnitudine rei dixit:

omnia pontus erant, deerant quoque litora ponto,

nisi tantum inpetum ingenii et materiae ad pueriles ineptias reduxisset:

nat lupus inter oves, fulvos vehit unda leones.

14 Non est res satis sobria lascivire devorato orbe terrarum.

Dixit ingentia et tantae confusionis imaginem cepit, cum dixit:

exspatiata ruunt per apertos flumina campos
pressaeque labant sub gurgite turres.

Magnifice haec, si non curaverit, quid oves et lupi faciant. natari autem in deluvio et in illa rapina potest? aut non eodem inpetu pecus, quo raptum erat, mersum 15 erat? Concepisti imaginem quantam debebas obrutis terris omnibus coelo ipso in terram ruente: perfer. scies quid deceat, si cogitaveris orbem terrarum natare.

1 XXVIII. Nunc ad propositum revertamur. Sunt qui existimant inmodicis imbribus vexari terras posse, non obrui: magno inpetu magna ferienda sunt. faciet pluvia segetes malas, fructum grando decutiet, intumescent ri-2 vis flumina: sed resident. Quibusdam placet movere mare et illinc causam tantae cladis accersere: non potest torrentium aut imbrium aut fluminum iniuria fieri tam grande naufragium. ubi instat illa pernicies mutarique humanum genus placuit, fluere adsiduos imbres et non esse modum pluviis concesserim: suppressis aquilonibus et flatu sicciore austris nubes et imbres et amnes abundare.

Sed adhuc in damna profectum est:
sternuntur segetes et deplorata colonis
vota iacent longique perit labor irritus anni.

3 Non laedi terrae debent, sed abscondi. Denique cum per ista prolusum est, crescunt maria, sed super solitum, et fluctum ultra extremum tempestatis maximae vestigium mittunt. deinde a tergo ventis surgentibus ingens aequor evolvunt, quod longe a conspectu interioris litoris frangitur. deinde ubi litus bis vel ter prolatum est et pelagus in alieno constitit, velut admoto malo cominus procurrit 4 aestus ex imo recessu maris. nam ut aëris, ut aetheris, sic huius elementi larga materia est multoque in abdito plenior. haec fatis mota, non aestu (nam aestus fati ministerium est) adtollit vasto sinu fretum agitque ante se. deinde in miram altitudinem erigitur et illis tutis hominum receptaculis superest. nec id aquis arduum est, quoniam aequo 5 terris fastigio adscendet. Si quis excelsa perlibret. maria

paria sunt. nam par undique sibi ipsa tellus est: cava eius et plana eius inferiora sunt. sed istis a deo in rotundum orbis aequatus est. in parte autem eius et maria sunt, quae in unius pilae aequalitatem conveniunt. Sed sicut campos intuentem quae paulatim devexa sunt, fallunt, sic cum non intellegimus curvaturas maris, videtur planum, quicquid adparet. at illud aequale terris est, ideoque ut effluat, non magna mole se tollit, dum satis est illi, ut supra paria veniat, leviter exsurgere, nec a litore, ubi inferius est, sed a medio, ubi ille cumulus est, defluit. Ergo ut solet aestus aequinoctialis sub ipsum 6 lunae solisque coitum omnibus aliis maior undare, sic hic, qui ad occupandas terras mittitur, solitis maximisque violentior plus aquarum trahit nec ante quam supra cacumina eorum, quos perfusurus est, montium crevit, devolvitur. Per centena milia quibusdam locis aestus excurrit innoxius et ordinem servat. ad mensuram enim crescit iterumque decrescit: at illo tempore solutus legibus sine modo fertur. „Qua ratione?“ inquis. eadem 7 ratione, qua conflagratio futura est. Utrumque fit, cum deo visum ordiri meliora, vetera finiri. aqua et ignis terrenis dominantur. ex his ortus et ex his interitus est. ergo quandoque placuere res novae mundo, sic in nos mare emittitur desuper, ut fervor ignisque, cum aliud genus exitii placuit

XXIX. Quidam existimant terram quoque concuti et 1 dirupto solo nova fluminum capita detegere, quae amplius ut e pleno profundant. Berosus, qui Belum interpretatus est, ait ista cursu siderum fieri. adeo quidem adfirmat, ut conflagrationi et diluvio tempus adsignet: arsura enim terrena contendit, quando omnia sidera, quae nunc diversos agunt cursus, in Cancrum convenerint sic sub eodem posita vestigio, ut recta linea exire per orbes omnium possit: inundationem futuram, cum eadem siderum turba in Capricornum convenerit. Illic solstitium, hic bruma conficitur: magnae potentiae signa, quando in ipsa mutatione anni momenta sunt. Et istas ego rece- 2 perim causas (neque enim ex uno est tanta pernicies) et

illam, quae in conflagratione nostris placet, huc quoque transferendam puto: sive anima est mundus, sive corpus natura gubernabile, ut arbores et sata, ab initio eius usque ad exitum quicquid facere, quicquid pati debeat,
3 inclusum est. Ut in semine omnis futuri hominis ratio conprehensa est et legem barbae canorumque nondum natus infans habet, totius enim corporis et sequentis actus in parvo occultoque lineamenta sunt: sic origo mundi non minus solem et lunam et vices siderum et animalium ortus quam quibus mutarentur terrena continuit. in his fuit inundatio, quae non secus quam hiems, quam aestas
4 lege mundi venit. Itaque non pluvia istud fiet, sed pluvia quoque, non incursu maris, sed maris quoque incursu, non terrae motu, sed terrae quoque motu. Omnia adiuvabunt naturam, ut constituta naturae peragantur. maximam tamen causam ad se inundandam terra [ipsa] praestabit, quam diximus esse mutabilem et solvi in hu-
5 morem. Ergo quandocumque erit terminus rebus humanis, cum partes eius interire debuerint abolerique funditus totae, ut de integro totae rudes innoxiaeque generentur nec supersit in deteriora praeceptor: plus fiet humoris quam semper fuit. nunc enim elementa ad id, quod debetur, pensa sunt: aliquid oportet alteri cedat, ut quae libramento stant, inaequalitas turbet: accedet humor humori. nunc enim habet, quo ambiat terras, non quo obruat. quicquid illi adieceris, necesse est in alie-
6 num locum exundet. Vide ergo, ne terra *ha*beat minus, ut validiori infirma succumbat. incipiet ergo putrescere, dehinc laxata ire in humorem et adsidua tabe defluere. tunc exsilient sub montibus flumina ipsosque inpetu qua-
7 tient: inde aura tacta manabunt. Solum omne aquas reddet, summi scaturient montes. sicut in morbum transeunt sana et ulceri vicina consentiunt, ut quaeque proxima terris fluentibus fuerint, eluentur, stillabunt et deinde current et hiante pluribus locis saxo p*a*r fretum saliet et maria inter se conponet. nihil erunt Adria, nihil Siculi maris fauces, nihil Charybdis, nihil Scylla: omnes novum mare fabulas obruet et hic, qui terras cingit, ocea-

nus extrema sortitus veniet in medium. Quid ergo est? 8 nihilominus tenebit alienos menses hiems, aestas prohibebitur et quodcumque terras sidus exsiccat, conpresso ardore cessabit. Peribunt tot nomina, Caspium et Rubrum mare, Ambracii et Cretici sinus, Propontis et Pontus. peribit omne discrimen. confundetur quicquid in suas partes natura digessit. non muri quemquam, non turres tuebuntur. non proderunt templa supplicibus nec urbium summa, quippe fugientes unda praeveniet et ex ipsis arcibus deferet. Alia ab occasu, alia ab oriente concur- 9 rent: unus humanum genus condet dies. quicquid tam longa fortunae indulgentia excoluit, quicquid supra ceteros extulit, nobilia pariter atque adornata magnarumque gentium regna pessumdabit.

XXX. Sunt omnia, ut dixi, facilia naturae, ut quae 1 a primo facere constituit, ad quae non subito, sed ex denuntiato venit. Iam autem primo a die mundi, cum in hunc habitum ex informi unitate discederent, quando mergerentur terrena, decretum est et ne sit quandoque velut in novo opere dura molitio, olim ad hoc maria se exercent. Non vides, ut fluctus in litora tamquam exi- 2 turus incurrat? non vides, ut aestus fines suos transeat et in possessionem terrarum mare inducatur? non vides, ut illi perpetua cum claustris suis pugna sit? Quid porro? istinc, unde tantum tumultum vides, metus est, e mari et magno spiritu erumpentibus fluviis. Ubi non humorem 3 natura disposuit, ut undique nos, cum voluisset, adgredi posset? mentior, nisi eruentibus terram humor occurrit, et quotiens nos avaritia aut defodit aut aliqua causa penetrare altius cogit, eruenti finis aliquando [*aqua*] est. Adice, quod inmanes sunt in abdito lacus et multum maris conditi, multum fluminum per opaca labentium. Undique 4 ergo erit causa diluvio, cum aliae aquae subterfluant terras, aliae circumfluant, quae diu coercitae vincent et amnes amnibus iungent, paludibus stagna. omnium tunc mare ora fontium inplebit et maiore hiatu solvet. Quemadmodum corpora nostra ad egestum venter exhaurit, quemadmodum in sudorem eunt vires, ita tellus liquefiet

et aliis causis quiescentibus intra se, quo mergatur, in-
5 veniet. Sic magna omnia coitura crediderim. nec longa
erit mora exitii. temptatur divelliturque concordia. cum
semel aliquid ex hac idonea diligentia remiserit mundus,
statim undique ex aperto et abdito, superne, ab infimo
6 aquarum fiet irruptio. Nihil est tam violentum, tam in-
continens sui, tam contumax infestumque retinentibus
quam magna vis undae: utetur libertate permissa et iu-
bente natura quae scindit circuitque conplebit. ut ignis
diversis locis ortus cito miscet incendium flammis coire
properantibus, sic momento se redundantia pluribus locis
7 maria committent. Nec ea semper licentia undis erit,
sed peracto iudicio generis humani exstinctisque pariter
feris, in quarum homines ingenia transierant, iterum
aquas terra sorbebit, terra pelagus stare aut intra termi-
nos suos furere coget et reiectus e nostris sedibus in sua
secreta pelletur oceanus et antiquus ordo revocabitur.
8 Omne ex integro animal *gener*abitur dabiturque terris ho-
mo inscius scelerum et melioribus auspiciis natus. Sed
illis quoque innocentia non durabit, nisi dum novi sunt.
Cito nequitia subrepit: virtus difficilis inventu est. re-
ctorem ducemque desiderat: etiam sine magistro vitia
discuntur.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBER IV.

[PRAEFATIO.]

1 Delectat te, quemadmodum scribis, Lucili virorum
optime, Sicilia et officium procurationis otiosae delecta-
bitque, si continere id intra fines suos volueris nec

efficere imperium, quod est procuratio. Facturum hoc te non dubito. scio, quam sis ambitioni alienus, quam familiaris otio et literis. turbam hominum rerumque desiderent, qui se pati nesciunt: tibi tecum optime convenit. Nec est mirum paucis istud contingere [*in*] imperio, si nobis ipsi molesti sumus, si modo amore nostri, modo taedio laboramus, infelicem animum nunc superbia inflamus, nunc cupiditate distendimus, alias voluptate lassamus, alias sollicitudine exurimus. quod est miserrimum, numquam singuli sumus: necesse est itaque adsidua sit in tanto vitiorum contubernio rixa. Fac ergo, mi Lucili, quod facere consuesti: a turba te, quantum potes, separa, ne adulatoribus latus praebeas: artifices sunt ad captandos superiores. par illis, etiamsi bene caveris, non eris. crede mihi, capieris, proditioni [si] ipse te trades. Habent hoc in se naturale blanditiae: etiam cum reiciuntur placent, saepe exclusae novissime admittuntur. hoc enim ipsum inputant, quod repelluntur, et subigi ne contumelia quidem possunt. Incredibile est quod dicturus sum, sed tamen verum: ea maxime quisque patet, qua petitur. fortasse enim ideo, quia patet, petitur. Sic ergo formare, ut scias non posse te consequi, ut sis inpenetrabilis. cum omnia caveris, per ornamenta feriet. Alius adulatione clam utetur, parce, alius ex aperto, palam, rusticitate simulata, quasi simplicitas illa ars non sit. Plancus, artifex ante Villeium maximus, aiebat non esse occulte nec ex dissimulato blandiendum. *Perit*, inquit, *procari*, *si latet*. Plurimum adulator, cum deprehensus est, proficit: plus etiamnunc, si obiurgatus est, si erubuit. Futuros multos Plancos cogita in persona tua et hoc non esse remedium tanti mali, nolle laudari. Crispus Passienus, quo ego nil novi subtilius in omnibus rebus, maxime in distinguendis et curandis vitiis, saepe dicebat adulationibus nos non claudere ostium, sed aperire, et quidem sic, ut amicae opponi solet, quae si inpulit, grata est, gratior, si effregit. Demetrium egregium virum memini dicere cuidam libertino potenti: facilem sibi viam ad divitias esse, quo die bonae mentis poeni-

2 3 4 5 6 7

tuisset. „Nec invidebo, inquit, vobis hac arte, sed docebo eos, quibus quaesito opus est, quemadmodum non dubiam fortunam maris, non emendi vendendique litem subeant, non incertam fidem ruris, incertiorem fori temptent, quemadmodum non solum facili, sed etiam hilari
8 via pecuniam faciant gaudentesque dispolient. Te, inquit, longiorem Fido Annaeo iurabo et Apollonio *pycta*, quamvis staturam habeas *Threcis cum* Threce conpositi. hominem quidem non esse ullum liberaliorem non mentiar, cum possis videri omnibus donasse, quicquid dereli-
9 quisti.“ Ita est, mi Iunior. quo apertior est adulatio, quo inprobior, quo magis frontem suam perfricuit, cecidit alienam, hoc citius expugnat. eo enim iam dementiae
10 venimus, ut qui parce adulatur, pro maligno sit. Solebam tibi dicere Gallionem, fratrem meum, quem nemo non parum amat, etiam qui amare plus non potest, alia vitia non nosse, hoc eum odisse. Ab omni illum parte temptasti: ingenium suspicere coepisti omnium maximum et dignissimum, quod consecrari malles quam conteri: pedes abstulit. frugalitatem laudare coepisti, qua sic a novis [*moribus*] resiluit, ut illos nec habere nec damnare
11 videatur: prima statim verba praecidit. coepisti mirari comitatem et inconpositam suavitatem, quae illos quoque, quos transit, abducit, gratuitum etiam in obvios meritum. nemo enim mortalium uni tam dulcis est quam hic omnibus, cum interim tanta naturalis boni vis est, uti artem simulationemque non redoleat. nemo non inputari sibi bonitatem publicam patitur: hoc quoque loco blanditiis tuis restitit, ut exclamares invenisse te inexpugnabilem virum adversus insidias, quas nemo non in sinum
12 recipit. Eo quidem magis hanc eius prudentiam et in evitando inevitabili malo pertinaciam te suspicere confessus es, quia speraveras posse apertis auribus recipi, quamvis blanda diceres, quia vera dicebas: sed eo magis intellexit obstandum. semper enim falsis a vero petitur veritas. Nolo tamen tibi displiceas, quasi male egeris mimum et quasi ille aliquid iocorum aut doli suspi-
13 catus sit: non deprehendit te, sed repulit. Ad hoc

exemplar conponere. Cum quis ad te adulator accesserit, dicito: „vis tu ista verba, quae iam ab alio magistratu ad alium cum lictoribus transeunt, ferre ad aliquem, qui paria facturus vult quicquid dixeris audire? ego nec decipere volo nec decipi possum. laudari me a vobis, nisi laudaretis etiam malos, vellem." Quid autem necesse est in hoc descendere, ut te petere cominus possint? longum inter vos intervallum sit. Cum cupieris bene laudari, 14 quare hoc ulli debeas? ipse te lauda. dic: „Liberalibus me studiis tradidi. quamquam paupertas alia suaderet et ingenium *eo* duceret, ubi praesens studii pretium est, ad gratuita carmina me deflexi et ad salutare studium philosophiae me contuli. Ostendi in omne pectus cadere 15 virtutem et eluctatus natalium angustias non sorte me, sed animo mensus par maximis steti. Non mihi in amicitia Getulici vel Caius fidem eripuit, non in aliorum persona infeliciter amatorum Messala et Narcissus, diu publici hostes antequam sui, propositum meum avertere potuerunt: cervicem pro fide opposui. nullum verbum mihi, quod non salva bona conscientia procederet, excussum est. pro amicis omnia timui, pro me nihil, nisi ne parum bonus amicus fuissem. Non mihi muliebres fluxere 16 lacrimae, non e manibus ullius supplex pependi. nihil indecorum nec bono nec viro feci. periculis meis maior, paratus ire in ea, quae minabantur, gratias egi fortunae, quod experiri voluisset, quanti aestimarem fidem. Non debebat mihi parvo res tanta constare, nec examinavit me quidem diu: neque enim paria pendebant, utrum satius esset me perire pro fide an fidem pro me. Non praeci- 17 piti inpetu in ultimum consilium, quo me eriperem furori potentium, misi. videbam apud Caium tormenta, videbam ignes. sciebam olim sub illo in eum statum res humanas decidisse, ut inter opera misericordiae haberentur occisi: non tamen ferro incubui nec in mare aperto ore desilui, ne viderer pro fide tantum mori posse." Adice nunc invictum muneribus animum et in tanto ava- 18 ritiae certamine numquam suppositam manum lucro. adice nunc quoque victus parsimoniam, sermonis modestiam,

adversus minores humanitatem, adversus maiores reverentiam: post haec ipse te consule, verane an falsa memoraveris. si vera sunt, coram magno teste laudatus es, 19 si falsa, derisus es. Possum et ipse nunc videri te aut captare aut experiri: utrumlibet crede et omnes timere a me incipe. Vergilianum illud exaudi:

nusquam tuta fides.

aut Ovidianum:

qua terra patet, fera regnat Erinys:
in facinus iurasse putes.

aut illud Menandri: (quis enim non in hoc magnitudinem ingenii sui concitavit, detestatus consensum humani generis tendentis ad vitia?) *omnes* ait *malos vivere* et in scenam velut rusticus poeta prosiluit. non senem excepit, non puerum, non feminam, non virum, et adicit non singulos peccare, non paucos, sed iam scelus esse contex- 20 tum. Fugiendum ergo et in se redeundum est, immo etiam a se recedendum. Hoc tibi, etsi mari dividimur, praestare temptabo, ut dubium viae iniecta manu ad meliora perducam. et ne solitudinem sentias, hinc tecum miscebo sermones. Erimus una, qua parte optimi sumus. dabimus invicem consilia, et non ex voltu audientis pen- 21 dentia. Longe te ab ista provincia abducam, ne forte magnam historiis esse fidem credas et placere tibi incipias, quotiens cogitaveris: hanc ego habeo sub meo iure provinciam, quae maximarum urbium exercitus et sustinuit et fregit, cum inter Carthaginem et Romam ingentis belli pretium iacuit, cum quatuor Romanorum principum, id est totius imperii vires contractas in unum locum vidit altamque Pompeii fortunam erexit, Caesaris 22 fatigavit, Lepidi transtulit, omnium cepit. quae illi ingenti spectaculo interfuit, ex quo liquere mortalibus posset, quam velox foret ad imum lapsus ex summo, quamque diversa via magnam potentiam fortuna destrueret: uno enim tempore vidit Pompeium Lepidumque ex maximo fastigio aliter aliterque ad extrema deiectos, cum Pompeius alienum exercitum fugeret, Lepidus suum.

1 I. Itaque, ut totum te inde abducam, quamvis multa

habeat Sicilia in se circaque se mirabilia, omnes interim provinciae tuae quaestiones praeteribo et in diversum cogitationes tuas abstraham. quaeram enim tecum id, quod superiore libro distuli: quid ita Nilus aestivis mensibus abundat? cui Danubium similis naturae philosophi tradiderunt, quod et fontis ignoti et aestate quam hieme maior sit: utrumque adpa- 2 ruit falsum. nam et caput eius in Germania esse conperimus et aestate quidem incipit crescere, sed adhuc manente intra mensuram suam Nilo primis caloribus, cum sol vehementior intra extrema veris nives emollit, quas ante consumit, quam Nilus intumescere incipiat: reliquo vero aestatis minuitur et ad hibernam magnitudinem redit atque ex ea dimittitur.

II. At Nilus ante ortus Caniculae augetur mediis ae- 1 stibus ultra aequinoctium. hunc nobilissimum amnium natura extulit ante humani generis oculos et ita disposuit, ut eo tempore inundaret Aegyptum, quo maxime usta fervoribus terra undas altius traheret tantum *ha*usura quantum siccitati annuae sufficere possit. nam in ea parte, quae in Aethiopiam vergit, aut nulli imbres sunt aut rari et qui insuetam aquis coelestibus terram non adiuvent. Unam, ut scis, Aegyptus in hoc spem habet 2 suam: proinde aut sterilis annus aut fertilis est, prout ille magnus influxit aut parcior. Nemo aratorum adspicit coelum: quare non cum poeta meo iocor et illi Ovidium suum inpingo? qui ait:

nec Pluvio supplicat herba Iovi.

Unde crescere incipiat si conprehendi posset, causae quo- 3 que incrementi invenirentur: nunc vero magnas solitudines pervagatus et in paludes diffusus, gentibus sparsus circa Philas primum ex vago et errante colligitur. Philae insula est aspera et undique praerupta. duobus in unum co*ëun*tibus amnibus cingitur, qui Nilo mutantur et eius nomen ferunt. urbs totam conplectitur. Ab hac Nilus ma- 4 gnus magis quam violentus, egressus Aethiopiam, are nas[que], per quas ad commercia Indici maris iter est, praelabitur. excipiunt autem Cataractae, nobilis insigni

5 spectaculo locus. Ibi per arduas excisasque pluribus locis rupes Nilus exsurgit et vires suas concitat. frangitur enim occurrentibus saxis et per angusta reluctatus, ubicumque vincit aut vincitur, fluctuat et illic primum excitatis aquis, quas sine tumultu leni alveo duxerat, violentus et torrens per malignos transitus prosilit dissimilis sibi: quippe ad id lutosus et turbidus fluit: at ubi scopulos cautium verberavit, spumat et illi non ex natura sua, sed ex iniuria loci color est. tandemque eluctatus obstantia in vastam altitudinem subito destitutus cadit cum ingenti circumiacentium regionum strepitu. quem perferre gens ibi a Persis collocata non potuit obtusis adsiduo fragore auribus et ob hoc [*mutatis*] sedibus ad quietiora translati
6 sunt. Inter miracula fluminis incredibilem incolarum audaciam accepi: bini parvula navigia conscendunt, quorum alter navem regit, alter exhaurit. deinde multum inter rapidam insaniam Nili et reciprocos quidem fluctus volutati tandem tenuissimos canales tenent, per quos angusta rupium effugiunt, et cum toto flumine effusi navigium ruens manu temperant magnoque spectantium metu in caput missi, cum iam adploraveris mersos[que] atque obrutos tanta mole credideris, longe ab eo, in quem ceciderunt, loco navigant tormenti modo missi. nec mergit
7 cadens unda, sed planis aquis tradit. Primum incrementum Nili circa insulam, quam modo retuli, Philas, nascitur. Exiguo ab h*a*c spatio petra dividitur: *Ἄβατον* Graeci vocant, nec illam ulli nisi antistites calcant. illa primum saxa auctum fluminis sentiunt. Post spatium deinde magnum duo emicant scopuli: N i l i v e n a s vocant incolae, ex quibus magna vi[s] funditur, non tamen quanta operire possit Aegyptum. in haec ora stipem sacerdotes et aurea dona praefecti, cum sollemne venit sacrum, iaci-
8 unt. Hinc iam manifestus novarum virium Nilus alto ac profundo alveo fertur, ne in *la*titudinem excedat, obiectu montium pressus. Circa Memphim demum liber et per campestria vagus in plura scinditur flumina manuque canalibus factis, ut sit modus in derivantium potestate, per totam discurrit Aegyptum. Initio diduci-

tur, deinde continuatis aquis in faciem lati ac turbidi maris stagnat, cursumque illi violentiamque eripit latitudo regionum, in quas extenditur dextra laevaque totam amplexus Aegyptum. Quantum crevit Nilus, tantum spei in 9 annum est. nec conputatio fallit agricolam: adeo ad mensuram fluminis respondet [*terra*], quam fertilem facit Nilus. Is arenoso et sitienti solo et aquam inducit et terram: nam cum turbulentus fluat, omnem in siccis et hiantibus locis faecem relinquit et quicquid pingue tulit secum, arentibus locis adlinit iuvatque agros duabus ex causis, et quod inundat et quod oblimat. itaque quicquid non adiuvit, sterile ac squalidum iacet. Si crevit super debitum, nocuit. Mira itaque natura fluminis, quod cum 10 ceteri amnes abluant terras et eviscerent, Nilus, tanto ceteris maior, adeo nihil exedit nec abradit, ut contra adiciat vires nimiumque in eo sit, quod solum temperat. inlato enim limo arenas saturat et iungit debetque illi Aegyptus non tantum fertilitatem terrarum, sed ipsas. Illa 11 facies pulcherrima est, cum iam se in agros Nilus ingessit: latent campi opertaeque sunt valles. oppida insularum modo exstant. nullum in mediterraneis nisi per navigia commercium est: maior est laetitia gentibus, quo minus terrarum suarum vident. Sic quoque cum se ripis 12 continet Nilus, per septena ostia in mare emittitur. quodcumque elegeris ex his, mare est. multos nihilominus ignobiles ramos in aliud atque aliud litus porrigit. Ceterum beluas marinis vel magnitudine vel noxa pares educat, et ex eo quantus sit aestimari potest, quod ingentia animalia et pabulo sufficienti et ad vagandum loco continet. Balbillus, virorum optimus profectusque in omni 13 literarum genere rarissimi, auctor est, cum ipse praefectus obtineret Aegyptum, Heracleotico ostio Nili, quod est maximum, spectaculo sibi fuisse delphinorum a mari concurrentium et crocodilorum a flumine adversum agmen agentium velut pro partibus proelium. crocodilos ab animalibus placidis morsuque innoxiis victos. His superior 14 pars corporis dura et inpenetrabilis est etiam maiorum animalium dentibus, at inferior mollis ac tenera. hanc

delphini spinis, quas dorso eminentes gerunt, submersi volnerabant et in adversum enisi dividebant. rescissis hoc modo pluribus ceteri velut acie versa refugerunt.
15 Fugax animal audaci, audacissimum timido. nec illos Tentyritae generis aut sanguinis proprietate superant, sed contemptu et temeritate. ultro enim insequuntur fugientesque iniecto trahunt laqueo: plurimi quidem pereunt, quibus minus praesens animus ad persequendum
16 fuit. Nilum aliquando marinam aquam detulisse Theophrastus est auctor. Biennio continuo, regnante Cleopatra non adscendisse, decimo regni anno et undecimo, constat. significatam aiunt duobus rerum potientibus defectionem: Antonii enim et Cleopatrae defecit imperium. Per novem annos non adscendisse Nilum superioribus seculis Callimachus est auctor.

17 Sed nunc ad inspiciendas causas, propter quas aestate Nilus crescat, accedam et ab antiquissimis incipiam Anaxagoras ait, ex Aethiopiae iugis solutas nives ad Nilum usque decurrere. in eadem opinione omnis vetustas fuit. hoc Aeschylus, Sophocles, Euripides tradunt. sed falsum esse pluribus
18 argumentis patet. Primo Aethiopiam ferventissimam esse indicat hominum color adustus et Troglodytae, quibus subterraneae domus sunt. saxa velut igni fervescunt, non tantum medio, sed inclinato quoque die. ardens pulvis nec humani vestigii patiens. argentum replumbatur. signorum coagmenta solvuntur. nullum materiae superadornatae manet operimentum. auster quoque, qui ex illo tractu venit, ventus calidissimus est. nullum ex his animalibus, quae latent, bruma umquam reconditur et per hiemes in summo et aperto serpens est. Alexandria quoque longe ab inmodicis caloribus posita est: nives non
19 cadunt. superiora pluvia carent. Quemadmodum ergo regio tantis subiecta fervoribus duraturas per totam aestatem nives recepit? quas sane aliqui montes illic quoque excipiant: numquid magis quam Alpes, quam Thraciae iuga, quam Caucasus? atqui horum montium flumina vere et prima aestate intumescunt, deinde hibernis mi-

nora sunt: quippe vernis temporibus imbres nivem diluunt, reliquias eius primus calor dissolvit. nec Rhenus 20 nec Rhodanus nec Ister [*nec qui alii hiberno*] subiacent *coe*lo, aestate proveniunt: et illis in septemtrionibus altissimae iugiter sunt nives. Phasis quoque *per idem* temp*us* et Borysthenes crescerent, *si* nives possent flumina contra aestatem magna producere. Praeterea si haec causa 21 adtolleret Nilum, aestate prima plenissimus flueret. tunc enim maximae et integrae adhuc nives ex mollissimoque tabes est: Nilus autem per menses quatuor liquitur et illi aequalis accessio est.

Si Thaleti credis, etesiae descendenti Nilo resistunt 22 et cursus eius acto contra ostia mari sustinent: ita reverberatus in se recurrit nec crescit, sed exitu prohibitus resistit et quacumque mox potuit, inconcessus erumpit. Euthymenes Massiliensis testimonium dicit: „Navigavi, inquit, Atlanticum mare, unde Nilus fluit, maior quamdiu etesiae tempus observant. tunc enim eicitur mare instantibus ventis. cum resederint, et pelagus conquiescit minorque descendenti inde vis Nilo est. Ceterum dulcis mari sapor est et similes Niloticis beluae.“ Quare ergo, si Nilum etesiae provocant, et ante illos in- 23 cipit incrementum eius et post eos durat? Praeterea non fit maior, quo illi flavere vehementius, nec remittitur incitaturque, prout illis inpetus fuit, quod fieret, si illorum viribus cresceret. Quid, quod etesiae litus Aegyptium verberant et contra illos Nilus descendit, inde venturus unde illi, si origo ab illis esset? Praeterea ex mari purus et caeruleus efflueret, non ut nunc turbidus veniret. Adde, quod testimonium eius testium turba co- 24 arguitur. tunc erat mendacio locus, cum ignota essent externa, [*si*] libebat illis fabulas mi*sc*ere: nunc vero tota exteri maris ora mercatorum navibus stringitur, quorum nemo narrat * *nunc caeruleum* Nil*um* aut mare saporis alterius, * quod et natura credi vetat, quia dulcissimum quodque et levissimum sol trahit. Praeterea quare hieme 25 non cresc*it*? et tunc potest ventis concitari mare, aliquando quidem maioribus: nam etesiae temperati sunt.

Quod si e mari ferretur Atlantico, semel oppleret Aegyptum: at nunc per gradus crescit.

26 Oenopides Chius ait: hieme calorem sub terris contineri. ideo et specus calidos esse et tepidiorem puteis aquam: itaque venas interno calore siccari. Sed in aliis terris augentur flumina imbribus: Nilum quia nullo imbre adiuvetur, tenuari, deinde crescere per aestatem, quo tempore frigent interiora terrarum et redit *v*igor fontibus.

27 Quod si verum esset, aestate flumina crescerent [*omnia*], omnes[que] putei aestate abundarent. Deinde „calorem hieme sub terris esse maiorem"? aqua et specus et putei tepent, quia aëra rigentem extrinsecus non recipiunt: ita non calorem habent, sed frigus excludunt. ex eadem causa aestate frigescunt, quia illo remotus seductusque aer calefactus non pervenit.

28 Diogenes Apolloniates ait: „Sol humorem ad se rapit: hunc adsiccata tellus ex mari ducit, tum ex ceteris aquis. fieri autem non potest, ut una sicca sit tellus, alia abundet. sunt enim perforata omnia et invicem pervia et sicca ab humidis sumunt aliquando. nisi aliquid terra acciperet, exaruisset. Ergo sol undas trahit, sed ex his,

29 quae premit maxime: haec meridiana sunt. Terra cum exaruit, plus humoris ad se adducit. ut in lucernis oleum illo fluit, ubi exuritur, sic aqua illo incumbit, quo vis caloris et terrae aestuantis arcessit. Unde ergo trahit? ex illis scilicet partibus semper hibernis, septemtrionalibus, unde exundat. ob hoc Pontus in infernum mare adsidue fluit rapidus, non ut cetera maria alternatis ultro citroque aestibus, in unam partem semper pronus et torrens. Quod nisi f*i*eret hisque itineribus quod cuique deest, redderetur, quod cuique superest, emitteretur, iam aut sicca

30 essent omnia aut inundata." Interrogare Diogenem libet: qua*re*, si comp*lex*us a*mni*bus [*est*] et cuncta invicem commeant, non omnibus locis aestate maiora sunt flumina? Aegyptum sol magis percoquit. itaque Nilus magis crescit: sed in ceteris quoque terris aliqua fluminibus fiat adiectio. Deinde quare ulla pars terrae sine humore, cum omnis ad se ex aliis terris trahat, eo quidem magis quo

calidior est? Deinde quare Nilus dulcis est, si haec illi e mari unda est? nec enim ulli flumini dulcior gustus. * * *

III. * * * [*Quaeritur, quomodo nix fiat.* ** *Nix pruinae habet similem naturam. plus illi spiritus quam aquae inest* ** *Anaxagoras* ** *Quod inter aquam et rorem interest, hoc inter pruinam et glaciem, nec non inter nivem et grandinem interest.* **] [1]

Grandinem hoc modo fieri, si tibi adfirmavero, quo apud nos glacies fit, gelata nube tota, nimis audacem rem fecero. itaque ex his me testibus numero secundae notae, qui audivisse quidem se, vidisse negant. aut quod historici faciunt, et ipse faciam: illi cum multa mentiti sunt ad arbitrium suum, unam aliquam rem noluit spondere, sed adiciunt: „penes auctores fides erit.“ Ergo si mihi parum credis, Posidonius tibi auctoritatem promittit, tam in illo, quod praeteriit, quam in hoc, quod secuturum est. Grandinem enim fieri ex nube aquosa, iam et in humorem versa, sic adfirmabit tamquam interfuerit. Quare autem rotunda sit grando, et sine magistro scire possis, cum adnotaveris stillicidium omne glomerari. quod et in speculis adparet, quae humorem halitu colligunt, et in poculis sparsis aliaque omni laevitate. non minus foliis si quae guttae adhaeserunt, in rotundum iacent. [2] [3]

Quid magis est saxo durum? quid mollius unda? [4]
dura tamen molli saxa cavantur aqua.

aut ut alius poeta ait:

stillicidi casus lapidem cavat.

Haec ipsa excavatio rotunda fit. ex quo adparet illud quoque huic simile esse, quod cavat. locum enim sibi ad formam et habitum sui exsculpsit. Praeterea potest, etiamsi non fuit grando talis, dum defertur, conrotundari et totiens per spatium aëris densi devoluta aequabiliter atque in orbem teri. quod nix pati non potest, quia non est tam solida, immo quia tam fusa est et non per magnam altitudinem cadit, sed circa terras initium eius est: ita non longius illi per aëra, sed ex proximo lapsus est. [5]

6 Quare non et ego mihi idem permittam, quod Anaxagoras? inter nullos magis quam inter philosophos debet esse aequa libertas: grando nihil aliud est quam suspensa glacies, nix in pruina pendens congelatio: illud enim iam diximus, quod inter aquam et rorem interest, hoc inter pruinam et glaciem, nec non inter nivem et grandinem interesse.

1 IV. Poteram me peracta quaestione dimittere: sed bene mensum dabo et, quoniam coepi tibi molestus esse, quicquid in hoc loco quaeritur dicam. Quaeritur autem, quare hieme ningat, non grandinet, et vere iam frigore infracto grando cadat. Nam ut fallar tibi, verum mihi quidem persuadetur, qui me usque ad mendacia haec leviora, in quibus os percidi, non 2 oculi erui solent, credulum praesto. Hieme aer riget et ideo nondum in aquam vertitur, sed in nivem, cui aer propinquior est: cum ver coepit, maior inclinatio sequitur temporis et calidiore coelo maiora fiunt stillicidia. ideo, ut ait Vergilius noster,

cum ruit imbriferum ver,

vehementior est mutatio aëris undique patefacti et solventis se ipso tepore adiuvante. ob hoc nimbi graves 3 magis vastique quam pertinaces deferuntur. Bruma lentas pluvias habet et tenues, quales saepe solent intervenire, cum pluvia rara et minuta nivem quoque admixtam habet. dicimus nivalem diem, cum altum frigus et triste coelum est. Praeterea aquilone flante et suum coelum habente minutae pluviae sunt: austro imber inprobior est et guttae pleniores.

1 V. Rem a nostris positam neque dicere audeo, quia infirma videtur, neque praeterire. quid enim mali est, aliquid et faciliori iudici scribere? immo si omnia argumenta ad obrussam coeperimus exigere, silentium indicetur. pauca enim admodum sunt sine adversario: cetera 2 etsi vincunt, litigant. Aiunt enim, vere, quicquid circa Scythiam et Pontum et septemtrionalem plagam glaciatum et adstrictum est, relaxari. tunc flumina gelata [*et lacus*] discedere, tunc obrutos montes nivem solvere.

credibile est ergo frigidos spiritus inde inferri et verno coelo remisceri. Illud quoque adiciunt, quod neque sum expertus neque experiri cogito. tu quoque, censeo, si volueris verum exquirere, nivem in Care experiaris: minus algere aiunt pedes eorum, qui fixam et duram nivem calcant quam eorum, qui teneram et labefactam. Ergo, si non mentiuntur, quicquid ex illis septemtrionalibus locis iam disturbata nive et glacie frangente se fertur, id meridianae partis tepentem iam humidumque aëra adligat et praestringit. itaque cum pluvia futura erat, grando fit iniuria frigoris. 3 4

VI. Non tempero mihi, quo minus omnes nostrorum ineptias proferam. Quosdam peritos observandadarum nubium esse adfirmant et praedicere, cum grando ventura sit. hoc intellegere usu ipso potuerunt, cum colorem nubium notassent, quem grando totiens insequebatur. illud incredibile, Cleonis fuisse publice praepositos χαλαζοφύλακας, speculatores futurae grandinis. hi cum signum dedissent adesse iam grandinem, quid exspectas? ut homines ad penulas discurrerent aut ad scorteas? immo pro se quisque alius agnum inmolabat, alius pullum: protinus illae nubes alio declinabant, cum aliquid gustassent sanguinis. Hoc rides? accipe quod rideas magis: si quis neque agnum neque pullum habebat, quod sine damno fieri poterat, manus sibi adferebat, et, ne tu avidas aut crudeles existimes nubes, digitum suum bene acuto graphio pungebat et hoc sanguine litabat. nec minus ab huius agello grando se vertebat quam ab illo, in quo maioribus hostiis exorata erat. 1 2 3

VII. Rationem huis rei quaerunt: alteri, ut homines sapientissimos decet, negant posse fieri, ut cum grandine aliquis paciscatur et tempestates munusculis redimat, quamvis munera et deos vincant. alteri suspicari ipsos aiunt esse in ipso sanguine vim quamdam potentem avertendae nubis ac repellendae. Sed quomodo in tam exiguo sanguine potest esse vis tanta, ut in altum penetret et illam sentiant nubes? ‖Quanto expeditius erat dicere, mendacium et fabula est.‖ At decuriones iudicia redde- 1 2

bant in illos, quibus delegata erat cura providendae tempestatis, quod neglegentia eorum vineae vapulassent aut segetes procidissent. Et apud nos in duodecim tabulis
3 cavetur, *ne quis alienos fructus excantasset*. Rudis adhuc antiquitas credebat et adtrahi imbres cantibus et repelli, quorum nihil posse fieri tam palam est, ut huius rei causa nullius philosophi schola intranda sit.

VIII. Unam rem adhuc adiciam et favere te ac plaudere iuvabit. Aiunt nivem in ea parte aëris fieri, quae prope terras est. hanc enim plus habere caloris ex quatuor causis: una, quod omnis terrarum evaporatio, cum multum in se fervidi aridique habeat, hoc est calidior quo recentior. altera, quod radii solis a terra resiliunt et in se currunt: horum duplicatio proxima quaeque a terris calefacit, quae ideo plus habent teporis, quia solem bis sentiunt. tertia causa est, quod magis superiora perflantur, at quaecumque depressa sunt, minus ventis verberantur.

IX. Accedit his ratio Democriti: „Omne corpus quo solidius est, hoc calorem citius concipit, diutius servat. itaque si in sole posueris aeneum vas et vitreum et argenteum, aeneo citius calor accedet, diutius haerebit." Adicit deinde, quare existimet hoc fieri. „His, inquit, corporibus, quae duriora et pressiora sunt, necesse est minora foramina esse et tenuiorem in singulis spiritum: sequitur, ut, quemadmodum minora balnearia et minora miliaria citius calefiunt, sic haec foramina occulta et oculos fugientia et celerius fervorem sentiant et propter easdem angustias, quicquid receperint, tardius reddant." Haec longe praeparata ad id perducunt, de quo nunc quaeritur.

X. Omnis aer quo propior est terris, hoc crassior. quemadmodum in aqua et in humore omni ima est faex, ita in aëre spississima quaeque desidunt. iam autem probatum est omnia, quo crassioris solidiorisque materiae sunt, hoc fidelius custodire calorem receptum. Editior aer quo longius a terrarum conluvie recessit, hoc sincerior puriorque est. itaque solem non retinet, sed velut per inane transmittit. ideo minus calefit.

XI. Contra quidam aiunt cacumina montium hoc ca- 1 lidiora esse debere, quo sunt propiora soli: qui mihi videntur errare, quod Apenninum et Alpes et alios notos ob eximiam altitudinem montes in tantum putant crescere, ut illorum magnitudo sentire solis viciniam possit: ex- 2 celsa sunt ista, quamdiu nobis conparantur: at vero ubi ad universum respexeris, manifesta est omnium humilitas. inter se vincuntur et vincunt: ceterum in tantum nihil adtollitur, ut in collatione totius ulla sit vel maximis portio: quod nisi esset, non diceremus totum orbem terrarum pilam esse. Pilae proprietas est cum aequalitate 3 quadam rotunditas. aequalitatem autem accipe hanc, quam vides in lusoria pila. non multum illi commissurae et rimae earum nocent, quo minus par sibi ab omni parte dicatur: quomodo in hac pila nihil illa intervalla officiunt ad speciem rotundi, sic ne in universo quidem orbe terrarum editi montes, quorum altitudo totius mundi collatione consumitur. Qui dicit altiorem montem, quia 4 solem propius excipiat, magis calere debere, ille dicere potest longiorem hominem citius quam pusillum debere calefieri et caput citius quam pedes: at quisquis mundum mensura sua aestimaverit et terram cogitaverit tenere puncti locum, intelleget nihil in illa posse eminere ita, ut coelestia magis sentiat, velut in propinquum illis accesserit. Montes isti, quos suspicimus et vertices ae- 5 terna nive possessi nihilominus in imo sunt. et propius quidem est a sole mons quam campus aut valles, sed sic, quomodo est pilus pilo crassior. isto enim modo et arbor alia magis quam alia dicetur vicina coelo: quod falsum est, quia inter pusilla non potest esse magnum discrimen, nisi dum inter se conparantur. ubi ad collationem inmensi corporis ventum est, nihil interest, quanto sit alterum altero maius, quia, etiamsi magno discrimine, tamen minima vincuntur.

XII. Sed ut ad propositum revertar, propter has quas 1 retuli causas plerisque placuit in ea parte aëris nivem concipi, quae vicina terris est, et ideo minus adligari, quia minore rigore coit. nam vicinus aer et plus habet

frigoris, quam ut in aquam vel imbrem transeat, et minus, quam ut duretur in grandinem: hoc medio frigore non nimis intento nives fiunt coactis aquis.

1 XIII. „Quid istas, inquis, ineptias, quibus literatior est quisque, non melior, tam operose persequeris? quo modo fiant nives dicis, cum multo magis ad nos dici a te pertineat, quare emendae non sint nives.“ Iubes me tu cum luxuria litigare? cotidianum istud et sine effectu iurgium est. litigemus tamen, et, si superior futura est, pugnantes ac reluctantes vincat. 2 Quid porro? hanc ipsam inspectionem naturae nihil iudicas ad id, quod vis, conferre? cum quaerimus, quomodo nix fiat, et dicimus illam pruinae habere similem naturam, plus illi spiritus quam aquae inesse, non putas exprobrari illis, cum emere aquam turpe sit, si ne aquam quidem emunt? 3 Nos vero quaeramus potius, quomodo fiant nives quam quomodo serventur, quoniam non contenti vina diffundere, veteraria per sapores aetatesque disponere invenimus, quomodo stiparemus nivem, ut ea aestatem evinceret et contra anni fervorem defenderetur loci frigore. Quid hac diligentia consecuti sumus? nempe ut gratuitam mercemur aquam. Nobis dolet, quod spiritum, quod emere solem non possumus, quod hic aer etiam delicatis divitibusque ex facili, non emptus, venit. O quam nobis male est, quod quicquam a rerum natura in medio relictum est! 4 Hoc quod illa fluere et patere omnibus voluit, cuius haustum vitae publicum fecit, hoc quod tam homini quam feris avibusque et inertissimis animalibus in usum large ac beate profudit, contra se ingeniosa luxuria redegit ad pretium: adeo illi nihil placere potest nisi carum. Unum hoc erat, quod divites in aequum turbae deduceret, quo non possent antecedere pauperrimum: illi cui divitiae molestae sunt, excogitatum est, quemadmodum etiam caperet aqua luxuriam. 5 Quando ad hoc perventum sit, ut nulla nobis aqua satis frigida videretur quae flueret, dicam. Quamdiu sanus et salubris cibi capax stomachus est inpleturque, non premitur, naturalibus fomentis contentus est: ubi cotidianis

cruditatibus non temporis aestus, sed suos sentit, ubi ebrietas continua visceribus insedit et praecordia bile, in quam vertitur, torret, aliquid necessario quaeritur, quo aestus ille frangatur, qui ipsis aquis incalescit, remediis incitat vitium. itaque non tantum aestate, sed media hieme nivem hac causa bibunt. Quae huius rei causa est nisi 6 intestinum malum et luxu corrupta praecordia, quibus nullum intervallum umquam, quo interquiescerent, datum est, sed prandia coenis usque in lucem perductis ingesta sunt et distentos copia ferculorum ac varietate comessatio altius mersit. deinde numquam intermissa intemperantia quicquid avide coxerat, efferavit et in desiderium semper novi rigoris accendit. Itaque quamvis 7 coenationem velis ac specularibus muniant et igne multo doment hiemen, nihilominus stomachus ille solutus et aestu suo languidus quaerit aliquid, quo erigatur. nam sicut animo relictos stupentesque aqua frigida spargimus, ut ad sensum sui redeant: ita viscera istorum vitiis torpentia nihil sentiunt, nisi frigore illa vehementiori perusseris. Inde est, inquam, quod nec nive [quidem] contenti 8 sunt, sed glaciem, velut certior illi ex solido rigor sit, exquirunt ac saepe repetitis aquis diluunt: quae non e summo tollitur, sed ut vim maiorem habeat et pertinacius frigus, ex abdito effoditur. itaque ne unum quidem est pretium, sed habet institores aqua et annonam, pro pudor, variam. Unguentarios Lacedaemonii urbe expu 9 lerunt et propere cedere finibus suis iusserunt, quia oleum disperderent: quid illi, si vidissent reponendae nivis officinas et tot iumenta portandae aquae deservientia, cuius colorem saporemque paleis, quibus custodiunt, inquinant? At, di boni, quam facile est exstinguere sitim sanam! Sed quid sentire possunt emortuae fauces et 10 occallatae cibis ardentibus? Quemadmodum nihil illis satis frigidum, sic nihil satis calidum est, sed ardentes boletos et raptim indumento suo mersatos demittunt paene fumantes, quos deinde restinguant nivatis potionibus. Videbis, inquam, quosdam graciles et palliolo focalique circumdatos, pallentes et aegros non sorbere solum ni-

vem, sed etiam esse et frusta eius in scyphos suos dei-
11 cere inter ipsam bibendi moram. Sitim esse putas? febris est, et quidem eo acrior, quod non tactu venarum neque in cutem effuso calore deprehenditur, sed cor ipsum ex coquit luxuria, invictum malum et ex molli fluidoque du rum atque patiens. non intellegis omnia consuetudine vim suam perdere? itaque nix ista, in qua iam etiam natatis, eo pervenit usu et cotidiana stomachi servitute, ut aquae locum obtineat. Aliquid adhuc quaerite illa frigidius, quia pro nihilo est familiaris rigor.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBER V.

---

1 I. Ventus est fluens aer. Quidam ita definierunt ventus est aer fluens in unam partem. Haec definitio videtur diligentior, quia numquam aer tam inmobilis est, ut non in aliqua sit agitatione. sic tranquillum mare dicitur, cum leviter movetur neque in unam partem inclinatur. Itaque si legeris:

cum placidum ventis staret mare,

scito illud non stare, sed succuti leviter et dici tranquil-
2 lum, quia neque huc neque illo inpetum faciat. Idem et de aëre iudicandum est, non esse umquam inmobilem, etiamsi quietus sit. quod ex hoc intellegas licet: cum sol in aliquem clausum locum infusus est, videmus corpuscula minima in adversum ferri, alia sursum, alia de-
3 orsum varie concursantia. Ergo ut parum diligenter conprehendet, quod vult, qui dixerit: „fluctus est maris agitatio,“ quia tranquillum quoque agitatur, at ille abunde

sibi caverit, cuius haec definitio fuerit: „fluctus est maris in unam partem agitatio“: sic in hac re, quam cum maxime quaerimus, non circumscribetur, qui ita se gesserit, ut dicat: „ventus est fluens aer in unam partem“ aut „aer fluens inpetu“ aut „vis aëris in unam partem euntis“ aut „cursus aëris aliquo concitatior.“ Scio quid 4 responderi pro definitione altera possit: quid necesse est adicere te: „in unam partem fluens aer?“ utique enim, quod fluit, in unam partem fluit. nemo aquam fluere dicit, si tantum intra se movetur, sed si aliquo fertur. potest ergo aliquid moveri et non fluere, et e contrario non potest fluere nisi in unam partem. Sed sive haec 5 brevitas satis a calumnia tuta est, hac utamur: sive aliquis circumspectior est, verbo non parcat, cuius adiectio cavillationem omnem poterit excludere. Nunc ad ipsam rem accedamus, quoniam satis de formula disputatum est.

II. Democritus ait: cum in angusto inani multa sint corpuscula, quae ille a t o m o s vocat, sequi ventum. at contra quietum et placidum aëris statum esse, cum in multo inani pauca sint corpuscula. nam quemadmodum in foro aut vico, quamdiu paucitas est, sine tumultu ambulatur, ubi turba in angustum concurrerit, aliorum in alios incidentium rixa fit: sic in hoc, quo circumdati sumus, spatio cum exiguum locum multa corpora inpleverint, necesse est alia aliis incidant et inpellant ac repellantur inplicenturque et conprimantur, ex quibus nascitur ventus, cum illa, quae conluctabantur, incubuere et diu fluctuata ac dubia inclinavere se. at ubi in magna laxitate corpora pauca versantur, nec arietare possunt nec inpelli.

III. Hoc falsum esse vel ex eo colligas licet, quod 1 interim ventus minime est, cum aer nubilo gravis est. atqui tunc plurima corpora se in angustum contulerunt et inde est spissarum nubium gravitas. Adice nunc, quod 2 circa flumina et lacus frequens nebula est artatis congestisque corporibus neque tamen ventus est. interdum vero multa caligo effunditur, ut conspectum in vicino

stantium eripiat, quod non eveniret, nisi in parvum locum corpora se multa conpellerent. atqui nullum tempus
3 magis quam nebulosum caret vento. Adice nunc, quod e contrario evenit, ut sol matutinum aëra spissum et humidum ortu suo tenuet: tunc surgit aura, cum datum est laxamentum corporibus et stipatio illorum ac turba resoluta est.

1 IV. „Quo modo ergo, inquis, fiunt venti, quoniam hoc [modo] negas fieri?" Non uno modo: alias enim terra ipsa vim magnam aëris eicit et ex abdito spirat, alias cum magna et continua ex *imo evaporatio in altum egit quae emiserat, inmutatio ipsa halitus mixti in ven-
2 tum vertitur. Illud enim neque ut credam mihi persuaderi potest neque ut taceam: quomodo in nostris corporibus cibo fit inflatio, quae non sine magna narium iniuria emittitur et ventrem interdum cum sono exonerat, interdum secretius: sic putant et hanc magnam rerum naturam alimenta mutantem emittere spiritum. Bene nobiscum agitur, quod semper concoquit *et* sic emittit: alio-
3 quin inmundius aliquid timeremus. Numquid ergo hoc verius est dicere, multa ex omni parte terrarum et adsidua ferri corpuscula, quae cum coacervata sunt, deinde extenuari sole coeperint, quia omne, quod in angusto dilatatur, spatium maius desiderat, ventus exsistit?

1 V. Quid ergo? hanc solam esse causam venti existimo, aquarum terrarumque evaporationes? ex his gravitatem aëris deinde solvi inpetu, cum quae densa steterant, ut est necesse, extenuata nituntur in ampliorem locum? Ego vero et hanc iudico: ceterum illa est longe valentior veriorque, habere aéra naturalem vim movendi se neque aliunde concipere, sed inesse illi ut aliarum
2 rerum, ita huius potentiam. An hoc existimas, nobis quidem datas vires, quibus nos moveremus, aéra autem relictum inertem et inagitabilem esse? cum aqua motum suum habeat etiam ventis quiescentibus. non enim aliter animalia edere posset. muscum quoque innasci aquis et herbosa quaedam videmus summo earum innatantia. Est ergo aliquid in aqua vitale.

VI. De aqua dico? ignis, qui omnia consumit, quaedam creat, et quod videri non potest simile veri, tamen verum est, animalia igne generari. Habet ergo vim aliquam talem aer et ideo modo spissat se, modo expandit se et purgat et alias contrahit, diducit ac differt. Hoc ergo interest inter aëra et ventum, quod inter lacum et flumen. Aliquando per se ipse sol causa venti est fundens rigentem aëra et ex denso coactoque explicans.

VII. In universum de ventis diximus, nunc 1 viritim incipiamus illos excutere: fortasse adparebit quemadmodum fiant, si adparuerit, quando et unde procedant. Primum ergo antelucanos flatus inspiciamus, qui aut ex fluminibus aut ex convallibus aut ex aliquo sinu feruntur. Nullus ex his per- 2 tinax est, sed cadit fortiore iam sole nec fert ultra terrarum conspectum. Hoc ventorum genus incipit vere nec ultra aestatem durat et inde maxime venit, ubi aquarum plurimum et montium est. plana licet abundent aquis, carent aura, hac dico, quae pro vento valet.

VIII. „Quomodo ergo talis flatus concipi- 1 tur, quem Graeci encolpiam vocant?“ Quicquid ex se paludes et flumina remittunt, id autem et multum est et adsiduum, per diem solis alimentum est. nocte non exhauritur et montibus inclusum in unam regionem colligitur. cum illam inplevit et iam se non capit, exprimitur aliquo et in unam partem procedit: hic ventus est. itaque eo incumbit, quo liberior exitus invitat et loci laxitas, in quam coacervata decurrant. Huius rei argumen- 2 tum est, quod prima noctis parte non spirat, incipit enim fieri illa collectio, quae circa lucem iam plena est. onerata quaerit, quo defluat, et eo potissimum exit, ubi plurimum vacui est et magna ac patens area. adicit autem ei stimulos ortus solis feriens gelidum aëra. nam etiam antequam adpareat, lumine ipso valet et nondum quidem radiis aëra inpellit, iam tamen lacessit et inritat luce praemissa: nam cum ipse processit, alia superius rapiuntur, 3 alia distrahuntur tepore: ideo non ultra matutinum illis datur fluere. omnis illorum vis conspectu solis exstingui-

tur, et si violentiores flavere, circa medium tamen diem relanguescunt nec usquam usque in meridiem aura producitur. Alia autem [*aliâ*] inbecillior ac brevior est, prout valentioribus minoribusve collecta causis est.

1 IX. „Quare tamen tales venti vere et aestate validiores sunt?“ (levissimi enim cetera parte anni neque qui velum inpleant surgunt): quia ver aquosius est et ex pluribus aquis locisque ob humidam coeli naturam saturis et redundantibus maior evaporatio est. 2 „At quare aestate profunditur?“ quia post occasum solis remanet diurnus calor et magna noctis parte perdurat, qui evocat exeuntia ac vehementius trahit, quicquid ex his sponte reddi solet. deinde non tantum habet virium, ut quod evocavit absumat. ob hoc diutius corpuscula, emanare solita et efflari, terra ex se atque humor emit- 3 tunt. Facit autem ventum sol ortus non calore tantum, sed etiam ictu. lux enim, ut dixi, quae solem antecedit, nondum aëra calefacit, sed percutit tantum. percussus autem in latus, cedit, quamquam ego ne illud quidem concesserim, lucem ipsam sine calore esse, cum ex ca- 4 lore sit: non habet forsitan tantum teporis, quantum tactu adpareat, opus tamen suum facit et densa diducit ac tenuat. praeterea loca, quae aliqua iniquitate naturae ita clausa sunt, ut solem accipere non possint, illa nebulos*a* quoque et tristi luce calefiunt et per diem minus quam 5 noctibus rigent. Etiamnunc natura calor omnis abigit nebulas et a se repellit: ergo sol quoque idem facit, et ideo, ut quibusdam videtur, inde flatus est, unde sol.

1 X. Hoc falsum esse ex eo adparet, quod natura in omnem partem aëra vehit et contra ortum plenis ventis navigatur, quod non eveniret, si semper ventus ferretur a sole. Etesiae quoque, qui in argumentum a quibusdam advocantur, non nimis propositum adiu- 2 vant. Dicam primum, quid illis placeat, deinde, cur displiceat mihi. „Etesiae, inquiunt, hieme non sunt, quia brevissimis diebus sol desinit, priusquam frigus evincatur. itaque nives et ponuntur et durant: aestate inci-

piunt flare, cum et[iam] longius extenditur dies et recti in nos radii diriguntur. Veri ergo simile est concussas 3 calore magno nives plus humidi efflare. item terras exoneratas nive retectasque spirare liberius. ita plura ex septemtrionali parte coeli corpora exire et in haec loca, quae sunt submissiora ac tepidiora, deferri. sic inpetum etesias sumere: et ob hoc a solstitio illis initium est, ultra ortum Caniculae non valent, quia iam multum e frigida coeli parte in hanc coniectum est. ac sol mutato cursu in 4 nostra rectior *in*tenditur et alteram partem aëris adtrahit, aliam vero inpellit. Sic ille etesiarum flatus aestatem frangit et a mensium ferventissimorum gravitate defendit.

XI. Nunc quod promisi dicendum est, quare 1 etesiae vos non adiuvent neque quicquam huic conferant causae. Dicimus ante lucem auram incitari, eamdem subsidere, cum illam sol adtingit. atqui etesiae ob hoc somniculosi a nautis et delicati vocantur, quod, ut ait Gallio, *mane nesciunt surgere:* eo tempore fere incipiunt prodire, quo ne pertinax quidem aura est. quod non accideret, si ut auram, ita illos sol conmoveret. Adice nunc, quod si causa illis flatus est diei spa- 2 tium ac longitudo, etiam ante solstitium flarent, cum longissimi dies sunt et cummaxime nives tabescunt. Iulio enim mense iam despoliata sunt omnia aut certe admodum pauca iacent adhuc sub nive.

XII. Sunt quaedam genera ventorum, quae ruptae 1 nubes et in pronum solutae emittunt: hos Graeci ventos ecnephias vocant. qui hoc, ut puto, modo fiunt: cum magna inaequalitas ac dissimilitudo corporum, quae vapor terrenus emittit, in sublime eat et alia ex his corporibus sicca sint, alia humida, ex tanta discordia corporum inter se pugnantium, cum in unum conglobata sunt, verisimile est quasdam cavas effici nubes et intervalla inter illas relinqui fistulosa et in modum tibiae angusta. His intervallis tenuis includitur spiritus, 2 qui maius desiderat spatium, cum everberatus cursu parum libero incaluit et ob hoc amplior fit, scinditque cingentia et erumpit in ventum, qui fere procellosus est,

quia superne dimittitur, et in nos cadit vehemens et acer, quod non fusus neque per apertum venit, sed laborat et iter sibi vi ac pugna parat. Hic fere brevis flatus est, quia receptacula nubium, per quae ferebatur, ac munimenta perrumpit. ideo tumultuosus venit, aliquando non
3 sine igne ac sono coeli. Hi venti multo maiores diuturnioresque sunt, si alios quoque flatus ex eadem causa fluentes in se abstulerunt et in unum confluxere plures, sicut torrentes modicae magnitudinis eunt, quamdiu separatis suus cursus est: cum vero plures in se aquas converterunt, fluminum iustorum ac perennium magnitu-
4 dinem excedunt. Idem credibile est fieri et in procellis, ut breves sint, quamdiu singulae sunt: ubi vero sociavere vires et ex pluribus coeli partibus elisus spiritus eo-
5 dem se contulit, et inpetus illis accedit et mora. Facit ergo ventum resoluta nubes. quae pluribus modis solvitur: nonnumquam conglobationem illam spiritus rumpit [nonnumquam] inclusi et in exitum nitentis luctatio, nonnumquam calor, quem modo sol fecit, modo ipsa arietatio magnorum inter se corporum et adtritus.

1 XIII. Hoc loco, si tibi videtur, quaeri potest, cur turbo fiat. Evenire in fluminibus solet, ut, quamdiu sine inpedimento feruntur, simplex et rectum illis iter sit: ubi incurrerunt in aliquod saxum ad latus ripae prominens, retorqueantur et in orbem aquas sine exitu flectant, ita ut circumlatae in se sorbeantur et vorticem effi-
2 ciant. Sic ventus, quamdiu nihil obstitit, vires suas effundit: ubi aliquo promuntorio repercussus est aut vi locorum coeuntium in canalem devexum tenuemque collectus, saepius in se volutatur similemque illis, quas dixi-
3 mus converti aquas, facit vorticem. Hic ventus circumactus et eumdem ambiens locum ac se ipsa vertigine concitans turbo est. qui si pugnacior est ac diutius volutatur, inflammatur et efficit quod prestera Graeci vocant: hic est igneus turbo. * Hinc fere omnia pericula venti erupti de nubibus prodeunt*, quibus armenta rapiantur et totae naves in sublime tollantur.

4 Etiamnunc quidam venti diversos ex se generant et

inpulsum aëra in alias quoque partes quam in quas ipsi inclinavere, dispergunt. Illud quoque dicam, quod mihi occurrit: quemadmodum stillicidia, quamvis iam inclinent se et labantur, nondum efficere lapsum, sed ubi plura coiere et turba vires dedit, tunc fluere et ire dicuntur: sic quamdiu leves sunt aëris motus agitati pluribus locis, nondum ventus est. tunc esse incipit, cum omnes illos miscuit et in unum inpetum contulit. Spiritum a vento modus separat: vehementior enim spiritus ventus est, invicem spiritus leniter fluens aer.

XIV. Repetam nunc, quod primo dixeram, 1 edi e specu ventos recessuque interiore terrarum. Non tota solido contextu terra in imum usque fundatur, sed multis partibus cava

et caecis suspensa latebris.

[*aliubi aquis plena*], aliubi habet inania sine humore. Ibi 2 etiamsi nulla lux discrimen aëris monstrat, dicam tamen nubes nebulasque in obscuro consistere. nam ne hae quidem super terras, quia videntur, sunt, sed quia sunt, videntur. illic quoque nihilo minus ob id sunt, quod non videntur. Flumina illic scias licet nostris paria sublabi, alia leniter ducta, alia in confragosis locis praecipitando sonantia. Quid ergo? non illud aeque dabis, esse aliquos et sub terra lacus et quasdam aquas sine exitu stagnare? Quae si ita sunt, necesse est et illud, aëra onerari one- 3 ratumque incumbere et ventum propulsu suo concitare. Ex illis ergo subterraneis nubibus sciemus nutriri inter obscura flatus, dum tantum virium fecerunt, quanto aut terrae obstantia auferant aut aliquod apertum ad hos efflatus iter occupent et per hanc cavernam in nostras sedes efferantur. Illud vero manifestum est, magnam esse 4 sub terris vim sulphuris et aliorum non minus ignem alentium. per haec loca cum se exitum quaerens spiritus torsit, accendat flammam ipso adfrictu necesse est: deinde flammis latius fusis, etiamsi quid ignavi aëris erat, extenuatum moveri et viam cum fremitu vasto atque inpetu quaerere. Sed haec diligentius persequar, cum quaeram de motibus terrae.

1 XV. Nunc mihi permitte narrare fabulam. Asclepiodotus auctor est demissos quam plurimos a Philippo in metallum antiquum, olim destitutum, ut exploraret, quae ubertas eius esset, quis status, an aliquid futuris reliquisset vetus avarita. descendisse illos cum multo lumine et multos duraturo dies. deinde longa via fatigatos vidisse flumina ingentia et conceptus aquarum inertium vastos, pares nostris nec conpressos quidem terra supereminente, sed liberae laxitatis, non sine hor-
2 rore visos. Cum magna hoc legi voluptate. intellexi enim seculum nostrum non novis vitiis, sed iam inde antiquitus traditis laborare nec nostra aetate primum avaritiam venas terrarum lapidumque rimatam in tenebris male abstrusa quaesisse. Illi maiores nostri, quos celebramus laudibus, quibus dissimiles esse nos querimur, spe ducti montes ceciderunt et supra lucrum sub ruina steterunt.
3 Ante Philippum Macedonem reges fuere, qui pecuniam in altissimis usque latebris sequerentur et recto spiritu liberoque in illos se dimitterent specus, in quos nullum noctium dierumque perveniret discrimen. A tergo lucem relinquere quae tant*i* spes fuit? quae tanta necessitas hominem ad sidera erectum incurvavit et defodit et in fundum telluris intimae mersit, ut erueret aurum non minore
4 periculo quaerendum quam possidendum? Propter hoc cuniculos egit et circa praedam lutulentam inertemque reptavit oblitus dierum, oblitus naturae melioris, a qua se avertit. Ulli ergo mortuo terra tam gravis est quam istis, supra quos avaritia ingens terrarum pondus iniecit, quibus abstulit coelum, quos in imo, ubi illud malum virus latitat, infodit? illo descendere ausi sunt, ubi novam rerum positionem, terrarum pendentium habitus ventosque per caecum inane experirentur et aquarum nulli fluentium horridos fontes et altam perpetuamque noctem: deinde cum ista fecerunt, inferos metuunt.

1 XVI. Sed ut ad id, de quo agitur, revertar, venti quatuor sunt, in ortum, occasum, meridiem septemtrionemque divisi. Ceteri, quos variis nominibus adpellamus, his adplicantur.

Eurus ad Auroram Nabataeaque regna recessit
Persidaque et radiis iuga subdita matutinis.
Vesper et occiduo quae litora sole tepescunt,
Proxima sunt zephyris. Scythiam septemque triones
Horrifer invasit boreas: contraria tellus
Nubibus adsiduis pluvioque madescit ab austro.

Vel si brevius illos conplecti mavis, in unam tempesta- 2
tem, quod nullo modo fieri potest, congregentur:

una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis
Africus

et, qui locum in illa pugna non habuit, Aquilo. Quidam 3
illos duodecim faciunt: quatuor enim coeli partes in ternas dividunt et singulis ventis binos subpraefectos dant. Hac arte Varro, vir diligens, illos ordinat, nec sine causa. non enim eodem loco semper sol oritur aut occidit, sed alius est ortus occasusque aequinoctialis, bis autem aequinoctium est, alius solstitialis, alius hibernus. Qui 4
surgit ab oriente aequinoctiali, subsolanus apud nos dicitur, Graeci illum apelioten vocant. ab oriente hiberno eurus exit, quem nostri vocavere volturnum. et Livius hoc illum nomine adpellat in illa pugna Romanis parum prospera, in qua Hannibal et contra solem orientem exercitum nostrum et contra ventum constituit, tum venti adiutorio ac fulgoris praestringentis oculos hostium vicit. Varro quoque hoc nomen usurpat. sed et eurus iam civitate donatus est et nostro sermoni non tamquam alienus intervenit. ab oriente solstitiali excitatum καικίαν Graeci adpellant, apud nos sine nomine est. Aequinoctialis occidens favonium mittit, quem 5
zephyrum esse dicent tibi etiam, qui Graece nesciunt loqui. a solstitiali occidente corus venit, qui apud quosdam argestes dicitur: mihi non videtur, quia cori violenta vis est et in unam partem rapax, argestes fere mollis est et tam euntibus communis quam redeuntibus. ab occidente hiberno africus furibundus et ruens, apud Graecos lips dicitur. A septemtrionali latere summus 6
est aquilo, medius septemtrio, imus thrascias: huic deest apud nos vocabulum. A meridiano axe euro-

notus est: deinde notus, latine auster. deinde leuconotus, qui apud nos sine nomine est.

1 XVII. Placet autem duodecim ventos esse, non quia ubique tot sint, quosdam enim inclinatio terrarum excludit, sed quoniam nusquam plures sunt. sic casus sex dicimus, non quia omne nomen sex reci-2 pit, sed quia nullum plures quam sex. Qui duodecim ventos esse dixerunt, hoc secuti sunt, totidem ventos esse quot coeli discrimina. coelum enim dividitur in circulos quinque, qui per mundi cardines eunt: est septemtrionalis, est aequinoctialis, est solstitialis, est brumalis, est contrarius septemtrionali. his sextus accedit, qui superiorem partem mundi ab inferiore secernit: ut scis enim, dimidia pars mundi semper supra, dimidia 3 infra est. Hanc lineam, quae inter aperta et occulta est, id est hunc circulum Graeci horizonta vocant, nostri finitorem dixerunt, alii finientem. Adiciendus est adhuc meridianus circulus, qui horizonta rectis angulis secat. Ex his quidam circuli in transversa currunt et alios interventu suo scindunt. necesse est autem tot aëris 4 discrimina esse quot partes. Ergo horizon sive finiens circulus quinque illos orbes, quos modo dixi fieri, secat et efficit decem partes, quinque ab ortu, quinque ab occasu. meridianus circulus, qui in horizonta incurrit, regiones duas adicit: sic duodecim aer discrimina accipit 5 et totidem facit ventos. Quidam sunt quorumdam locorum proprii, qui non transmittunt, sed in proximum ferunt. non est illis a latere universi mundi inpetus: Atabulus Apuliam infestat, Calabriam Iapyx, Athenas Sciron, Pamphyliam Ca*taegis*, Galliam Circius: cui aedificia quassanti tamen incolae gratias agunt, tamquam salubritatem coeli sui debeant ei. divus certe Augustus templum illi, cum in Gallia moraretur, et vovit et fecit. Infinitum est, si singulos velim persequi. nulla enim propemodum regio est, quae non habeat aliquem flatum ex se nascentem et circa se cadentem.

XVIII. Inter cetera itaque providentiae opera hoc quoque aliquis ut dignum admiratio-

ne suspexerit: non enim ex una causa ventos aut invenit aut per diversa disposuit, sed primum, ut aëra non sinerent pigrescere, sed adsidua vexatione utilem redderent vitalemque tracturis. deinde ut 2 imbres terris subministrarent iidemque nimios conpescerent. nam modo adducunt nubes, modo diducunt, ut per totum orbem pluviae dividi possent: in Italiam auster inpellit, aquilo in Africam reicit, etesiae non patiuntur apud nos nubes consistere. iidem totam Indiam et Aethiopiam continuis per id tempus aquis inrigant. Quid, quod 3 fruges percipi non possent, nisi flatu supervacua [et] mixta servandis ventilarentur, nec esset, quod segetem excitaret et latentem frugem ruptis velamentis suis, quae folliculos agricolae vocant, adaperiret? Quid, quod 4 omnibus inter se populis commercium dedit et gentes dissipatas locis miscuit? ingens naturae beneficium, si illud in iniuriam suam non vertat hominum furor! nam quod de Caesare maiori volgo dictatum est et a Tito Livio positum, *in incerto esse, utrum illum nasci magis reipublicae profuerit an non nasci*, dici etiam de ventis potest: adeo quicquid ex illis utile et necessarium est, non potest his repensari, quae in perniciem suam generis humani dementia excogitat. Sed non ideo non sunt ista na- 5 tura bona, si vitio male utentium nocent. Non in hoc providentia ac dispositor ille mundi deus exercendum ventis aëra dedit et illos ab omni parte, ne quid esset situ squalidum, effudit, ut nos classes partes freti occupaturas conpleremus milite armato et hostem in mari aut post mare quaereremus. Quae nos dementia 6 exagitat et in mutuum conponit exitium? vela ventis damus bellum petituri et periclitamur periculi causa. incertam fortunam experimur, vim tempestatum nulla ope humana superabilem, mortem sine spe sepulturae. Non 7 erat tanti, si ad pacem per ista veheremur: nunc cum evaserimus tot scopulos latentes et insidias vadosi maris, cum effugerimus procellosos desuper montes, per quos praeceps in navigantes ventus inpingitur, cum involutos nubilo dies et nimbis ac tonitribus horrendas noctes, cum

turbinibus divulsa navigia: quis erit huius laboris ac metus fructus? quis nos fessos tot malis portus excipiet? bellum scilicet et obvius in litore hostis et trucidandae gentes tracturae ex maxima parte victorem et antiquarum 8 urbium flamma. Quid in arma cogimus populos? quid exercitus scribimus directuros aciem in mediis fluctibus? quid maria inquietamus? parum videlicet ad mortes nostras terra late patet. nimis delicate fortuna nos tractat: nimis dura dedit nobis corpora, felicem valitudinem. non depopulatur nos casus incurrens. emetiri cuique annos suos ex commodo licet et ad senectutem decurrere. itaque eamus in pelagus et vocemus in nos fata cessantia. 9 Miseri, quid quaeritis? mortem, quae ubique superest? petet illa vos et ex lectulo: sed innocentes petat. occupabit nos in nostra domo: sed occupet nullum molientes malum. Hoc vero quid aliud quis dixerit quam insaniam, circumferre pericula et ruere in ignotos, iratum sine iniuria, occurrentia devastantem ac ferarum more occidere quem non oderis? illis tamen in ultionem aut ex fame morsus est: nos sine ulla parsimonia nostri alienique sanguinis movemus manum et navigia deducimus, salutem committimus fluctibus, secundos optamus ventos, 10 quorum felicitas est ad bella perferri. Quousque nos mala nostra rapuerunt? parum est intra orbem suum furere: sic Persarum rex stolidissimus in Graeciam traiciet, quam exercitus non vincet, cum inpleverit. sic Alexander ulterior Bactris et Indis volet quaerere, quid sit ultra magnum mare, et indignabitur esse aliquid ultimum sibi. sic Parthis avaritia Crassum dabit: non horrebit diras revocantis tribuni, non tempestates longissimi maris, non circa Euphratem praesaga fulmina et deos resistentes. 11 per hominum et deorum iras ad aurum ibitur. Ergo non inmerito quis dixerit rerum naturam melius acturam fuisse nobiscum, si ventos flare vetuisset et inhibito discursu furentium in sua quemque terra stare iussisset: si nihil aliud, certe suo quisque tantum ac suorum malo nasceretur: nunc parum mihi domestica, externis quoque la-12 borandum est. Nulla terra tam longe remota est, quae

non emittere aliquod suum malum possit: unde scio, an nunc aliquis magnae gentis in abdito dominus fortunae indulgentia tumens non contineat intra terminos arma, an paret classes ignota moliens? unde scio, hic mihi an ille ventus bellum invehet? magna pars erat humanae pacis maria praecludi. Non tamen, ut paulo ante dicebam, 13 queri possumus de auctore nostri deo, si beneficia eius corrupimus et ut essent contraria effecimus. Dedit ille ventos ad custodiendam coeli terrarumque temperiem, ad evocandas supprimendasque aquas, ad alendos satorum atque arborum fructus, quos ad maturitatem cum aliis causis adducit ipsa iactatio adtrahens cibum in summa et ne torpeant permovens. dedit ventos ad ulteriora no- 14 scenda: fuisset enim inperitum animal et sine magna experientia rerum homo, si circumscriberetur natalis soli fine. dedit ventos, ut commoda cuiusque regionis fierent communia, non ut legiones equitemque gestarent nec ut perniciosa gentium arma transveherent. Si beneficia na- 15 turae utentium pravitate perpendimus, nihil non nostro malo accepimus: cui videre expedit? cui loqui? cui non vita tormentum est? nihil invenies tam manifestae utilitatis, quod non in contrarium transeat culpa: sic ventos quoque natura bonos futuros invenerat: ipsi illos contrarios fecimus. omnes in aliquod nos malum ducunt. Non 16 eadem est his et illis causa solvendi, sed iusta nulli. diversis enim inritamentis ad temptandum mare inpellimur. utique alicui vitio navigatur. Egregie Plato dicit, qui nobis circa exitum iam testium loco dandus est, *minima esse, quae homines emant vita.* Immo, Lucili carissime, si bene illorum furorem aestimaveris, id est nostrum, in eadem enim turba volutamur, magis ridebis, cum cogitaveris vitae parari, in quae vita consumitur.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBER VI.

---

1 I. Pompeios, celebrem Campaniae urbem, in quam ab altera parte Surrentinum Stabianumque litus, ab altera Herculanense conveniunt et mare ex aperto reductum amoeno sinu cingunt, consedisse terrae motu vexatis quaecumque adiacebant regionibus, Lucili virorum optime, audivimus, et quidem hibernis diebus, quos vacare
2 a tali periculo maiores nostri solebant promittere. Nonis Februariis hic fuit motus Regulo et Verginio Consulibus, qui Campaniam numquam securam huius mali, indemnem tamen et totiens defunctam metu, magna strage vastavit: nam et Herculanensis oppidi pars ruit dubieque stant etiam quae relicta sunt, et Nucerinorum colonia ut sine clade, ita non sine querela est Neapolis quidem privatim multa, publice nihil amisit leniter ingenti malo perstricta. villae vero praeruptae passim sine iniuria tre-
3 muere. Adiciuntur his illa: sexcentarum ovium gregem exanimatum et divisas statuas, motae post hoc mentis aliquos atque inpotentes sui errasse. quorum ut causas excutiamus, et propositi operis contextus exigit et ipse
4 in hoc tempus congruens casus. Quaerenda sunt trepidis solatia et demendus ingens timor. quid enim cuiquam satis tutum videri potest, si mundus ipse concutitur et partes eius solidissimae labant? si quod unum inmobile est in illo fixumque, ut cuncta in se intenta sustineat, fluctuat, si quod proprium habet terra, perdidit, stare: ubi tandem resīdent metus nostri? quod corpora receptaculum invenient? quo titubantia confu-
5 gient, si ab imo metus nascitur et funditus trahitur? Con-

sternatio est omnium, ubi tecta crepuerunt et ruina signum dedit. tunc praeceps quisque se proripit et penates suos deserit ac se publico credit: quam latebram prospicimus, quod auxilium, si orbis ipse ruinas agitat? si hoc quod nos tuetur ac sustinet, supra quod urbes sitae sunt, quod fundamentum quidam orbis esse dixerunt, discedit ac titubat? Quid tibi esse, non dico auxilii, sed solatii pot- 6 est, ubi timor fugam perdidit? quid est, inquam, satis munitum? quid ad tutelam alterius et sui firmum? Hostem muro repellam et praeruptae altitudinis castella vel magnos exercitus difficultate aditus morabuntur. a tempestate nos vindicant portus. nimborum vim effusam et sine fine cadentes aquas tecta propellunt. fugientes non sequitur incendium. adversus tonitrua et minas coeli subterraneae domus et defossi in altum specus remedia sunt. ignis ille coelestis non transverberat terram, sed exiguo eius obiectu retunditur. in pestilentia mutare sedes licet. nullum malum sine effugio est. numquam fulmina popu- 7 los perusserunt. pestilens coelum exhausit urbes, non abstulit: hoc malum latissime patet, inevitabile, avidum, publice noxium. non enim domos solum aut familias aut urbes singulas haurit: gentes totas regionesque submersit, et modo ruinis operit, modo in altam voraginem condit ac ne id quidem relinquit, ex quo adpareat, quod non est, saltem fuisse, sed supra nobilissimas urbes sine ullo vestigio prioris habitus solum extenditur. Nec desunt, 8 qui hoc genus mortis magis timeant, quo in abruptum cum sedibus suis eunt et e vivorum numero vivi auferuntur, tamquam non omne fatum ad eumdem terminum veniat. Hoc habet inter cetera iustitiae suae natura praecipuum, quod cum ad exitum ventum est, omnes in aequo sumus. Nihil itaque interest utrum me lapis 9 unus elidat an monte toto premar, utrum super me domus unius onus veniat et sub exiguo eius tumulo ac pulvere exspirem, an totus caput meum terrarum orbis abscondat, in luce hunc et in aperto spiritum reddam, an in vasto terrarum dehiscentium sinu, solus in illud profundum, an cum magno comitatu populorum concaden-

tium ferar. nihil interest mea, quantus circa mortem me-
10 am tumultus sit: ipsa ubique tantumdem est. Proinde magnum sumamus animum adversus istam cladem, quae nec evitari nec provideri potest, desinamusque audire istos, qui Campaniae renuntiaverunt quique post hunc casum emigraverunt negantque ipsos umquam in illam regionem accessuros: quis enim illis promittit melioribus
11 fundamentis hoc aut illud solum stare? Omnia eiusdem sortis sunt et, si nondum mota, tamen mobilia: hunc fortassis, in quo securius consistis, locum haec nox aut hic ante noctem dies scindet. Unde scias, an [*non*] melior eorum locorum condicio sit, in quibus iam vires suas fortuna consumpsit et quae in futurum ruina sua fulta
12 sunt? erramus enim, si ullam terrarum partem exceptam inmunemque ab hoc periculo credimus: omnes sub eadem iacent lege. nihil ita, ut inmobile esset, natura concepit. alia temporibus aliis cadunt et quemadmodum in urbibus magnis nunc haec domus, nunc illa suspenditur, ita in hoc orbe terrarum nunc haec pars facit vitium, nunc
13 illa. Tyros aliquando infamis ruinis fuit. Asia duodecim urbes simul perdidit. anno priore in Achaiam et Macedoniam quaecumque est ista vis mali incurrit, *quae* nunc Campaniam laesit: circuit fatum, et si quid diu praeteriit, repetit. quaedam rarius sollicitat, saepius quaedam:
14 nihil inmune esse et innoxium sinit. Non homines tantum, qui brevis et caduca res nascimur, urbes oraeque terrarum et litora et ipsum mare in servitutem fati venit. nos tamen nobis permansura promittimus bona fortunae et felicitatem, cuius ex omnibus rebus humanis velocissima est levitas, habituram in aliquo pondus ac moram
15 credimus, et perpetua sibi omnia promittentibus in mentem non venit, id ipsum, supra quod stamus, stabile non esse. neque enim Campaniae istud aut Achaiae, sed omnis soli vitium est, male cohaerere et ex pluribus causis resolvi et summa manere, partibus ruere.

1 II. Quid ago? solatium adversus pericula rara promiseram: ecce undique timenda denuntio. nego quicquam esse quietis aeternae, quod perire possit et perdere.

Ego vero hoc ipsum solatii loco pono, et quidem valentissimi, quoniam quidem sine remedio timor stultis est. ratio terrorem prudentibus excutit, inprudentibus magna fit ex desperatione securitas. Hoc itaque generi humano 2 dictum puta, quod illis subita captivitate inter ignes et hostem stupentibus dictum est:

Una salus victis nullam sperare salutem.

Si vultis nihil timere, cogitate omnia esse timenda. Circumspicite quam levibus causis discutiamur: 3 non cibus nobis, non humor, non vigilia, non somnus sine mensura quadam salubria sunt: iam intellegetis nugatoria esse nos[tra] et inbecilla corpora, fluida, non magna molitione perdenda. Sine dubio id unum periculi nobis satis esset, quod tremunt terrae, quod subito dissipantur ac superposita deducunt. Magni se aestimat, 4 qui fulmina et motus terrarum hiatusque formidat: vult ille inbecillitatis sibi suae conscius timere pituitam? ita videlicet nati sumus, tam felicia sortiti membra, in hanc magnitudinem crevimus: et ob hoc nisi mundi partibus motis, nisi coelum intonuerit, nisi terra subsederit, perire non possumus? Unguiculi nos et ne totius quidem dolor, 5 sed aliqua ab latere eius scissura conficit: et ego timeam terras trementes, quem crassior saliva suffocat? ego extimescam emotum sedibus suis mare, et ne aestus maiore quam solet cursu plus aquarum trahens superveniat, cum quosdam strangulaverit potio male lapsa per fauces? quam stultum est mare horrere, cum stillicidio scias te posse perire! Nullum solatium maius est mortis quam 6 ipsa mortalitas. nullum autem omnium istorum, quae extrinsecus terrent, quam quod innumerabilia pericula in ipso sinu sunt. quid enim dementius quam ad tonitrua succidere et sub terram correpere fulminum metu? quid stultius quam timere nutationem aut subitos montium lapsus et inruptiones maris extra litus eiecti, cum mors ubique praesto sit et undique occurrat nihilque sit tam exiguum, quod non in perniciem generis humani satis valeat? Adeo non debent nos ista confundere, tamquam 7 plus mali in se habeant quam volgaris mors, ut contra,

cum sit necessarium e vita exire et aliquando emittere animam, maiore perire ratione iuvet. Necesse est mori ubicumque, quandoque. stet licet ista humus et se teneat suis finibus nec ulla iactetur iniuria, supra me quandoque erit: interest, ego illam mihi an ipsa se mihi inpo-
8 nat? diducitur et ingenti potentia nescio cuius mali rumpitur et me in inmensam altitudinem abducit. quid porro? mors levior in plano est? quid habeo quod querar, si rerum natura me non vult iacere ignobili leto? si mihi
9 inicit sui partem? Egregie Vagellius meus in illo inclito carmine:

Si cadendum est, inquit, *mihi*, *e coelo cecidisse velim.*

idem licet dicere: si cadendum est, cadam orbe concusso, non quia fas est optare publicam cladem, sed quia ingens mortis solatium est terram quoque videre mortalem.

1 III. Illud quoque proderit praesumere animo, nihil horum deos facere, neque ira numinum aut coelum concuti aut terram: suas ista causas habent nec ex imperio saeviunt, sed quibusdam vitiis, ut corpora nostra, turbantur et tunc, cum facere videntur
2 iniuriam, accipiunt. Nobis autem ignorantibus verum omnia terribiliora sunt, utique quorum metum raritas auget. levius accidunt familiaria, [et] ex insolito formido maior est. Quare autem quicquam nobis insolitum est? quia naturam oculis, non ratione conprehendimus neque cogitamus, quid illa facere possit, sed tantum quid fecerit. damus itaque huius neglegentiae poenas tamquam
3 novis territi, cum illa non sint nova, sed insolita. Quid ergo? non religionem incutit mentibus et quidem publice, sive deficere sol visus est, sive luna, cuius obscuratio frequentior, aut parte sui aut tota delituit? longeque magis illae actae in transversum faces et coeli magna pars ardens et crinita sidera et plures solis orbes et stellae per diem visae subitique transcursus ignium multam post
4 se lucem trahentium. Nihil horum sine timore miramur. et cum timendi sit causa nescire, non est tanti scire, ne timeas? quanto satius est causas inquirere, et quidem toto in hoc intentum animo? neque enim illo quicquam

inveniri dignius potest, cui se non tantum commodet, sed inpendat.

IV. Quaeramns ergo, quid sit, quod terram 1 ab infimo moveat, quod tanti molem ponderis pellat, quid sit illa valentius, quod tantum onus vi sua labefactet, cur modo tremat, modo laxata subsidat, nunc in partes divisa discedat et alias intervallum ruinae suae diu servet, alias cito conprimat, nunc amnes magnitudinis notae convertat introrsum, nunc novos exprimat, aperiat aliquando aquarum calentium venas, aliquando refrigeret, ignesque nonnumquam per aliquod ignotum antea montis aut rupis foramen emittat, aliquando notos et per secula nobiles conprimat. Mille miracula movet faciemque mutat locis et defert montes, subrigit plana, valles extuberat, novas in profundo insulas erigit: haec ex quibus causis accidant digna res excuti. „Quod, inquis, 2 erit pretium operae?“ quo nullum maius est, nosse naturam. neque enim quicquam habet in se huius materiae tractatio pulchrius, cum multa habeat futura usui, quam quod hominem magnificentia sui detinet, nec mercede, sed miraculo colitur. Inspiciamus ergo, quit sit, propter quod haec accidant: quorum adeo est mihi dulcis inspectio, ut quamvis aliquando de motu terrarum volumen ediderim iuvenis, tamen temptare me voluerim et experiri, an aetas aliquid nobis aut ad scientiam aut certe ad diligentiam adiecerit.

V. Causam, qua terra concutitur, alii in 1 aqua esse, alii in ignibus, alii in ipsa terra, alii in spiritu putaverunt: alii in pluribus, alii in omnibus his. quidam liquere ipsis aliquam ex istis causam esse dixerunt, sed non liquere, quae esset. Nunc singula persequar. Illud 2 ante omnia dicendum est, opiniones veteres parum exactas esse et rudes. Circa verum adhuc errabatur. nova omnia erant primo temptantibus. postea eadem illa limata sunt et, si quid inventum est, illis nihilominus referri debet acceptum: magni animi fuit rerum naturae latebras dimovere neque contentum exteriori eius adspe-

ctu introspicere et in deorum secreta descendere. plurimum ad inveniendum contulit, qui speravit posse repe-
3 riri. cum excusatione itaque veteres audiendi sunt. Nulla res consummata est, dum incipit. nec in hac tantum re omnium maxima atque involutissima, in qua, etiam cum multum acti erit, omnis tamen aetas, quod agat, inveniet, sed in omni alio negotio longe a perfecto fuere principia.

1 VI. In aqua dictum est causam esse nec ab uno nec uno modo. Thales Milesius totam terram subiecto iudicat humore portari et innare, sive illud oceanum vocas, sive magnum mare, sive alterius naturae simplicem adhuc aquam et humidum elementum. „Hac, inquit, unda sustinetur orbis velut aliquod grande
2 navigium et grave his aquis, quas premit.“ Supervacuum est reddere causas, propter quas existimat gravissimam partem mundi non posse spiritu tam tenui fugacique gestari. non enim nunc de situ terrarum, sed de motu agitur: illud argumenti loco ponit, aquas esse in causa, quibus hic orbis agitetur, quod in omni maiore motu erumpunt novi fontes, sicut in navigiis quoque evenit, ut si inclinata sunt et abierunt in latus, aquam sorbeant. quae in omni * onerum eorum, quae vehit, si inmodice depressa sunt, aut superfunditur aut certe dextra sinistra-
3 que solito magis surgit. Hanc opinionem esse falsam non est diu colligendum: nam si terra aqua sustineretur, [et ea aliquando concuteretur,] semper moveretur nec agitari illam miraremur, sed manere. deinde tota concuteretur, non ex parte. numquam enim navis dimidia iactatur: nunc vero terrarum non universarum, sed ex parte motus est. Quomodo ergo fieri potest, ut quod totum vehitur, totum non agitetur, si eo, quo vehitur,
4 agitatum est? „At quare aquae erumpunt?“ Primum omnium saepe tremuit terra et nihil humoris novi fluxit. deinde si ex hac causa unda prorumperet, a lateribus terrae circumfunderetur, sicut in fluminibus ac mari videmus incidere, ut incrementum aquarum, quotiens navigia desidunt, in lateribus maxime adpareat. ad ultimum non tam exigua fieret, quam tu dicis, eruptio neque ve-

lut per rimam sentina subreperet, sed fieret ingens inundatio, ut ex infinito liquore et ferente universa.

VII. Quidam motum terrarum aquae inputaverunt, sed non ex eadem causa. „Per omnem terram, inquiunt, multa aquarum genera decurrunt: aliubi perpetui amnes, quorum navigabilis etiam sine adiutorio imbrium magnitudo est. hinc Nilus per aestatem ingentes aquas invehit, hinc, qui medius inter pacata et hostilia fluit, Danubius ac Rhenus, alter Sarmaticos inpetus cohibens et Europam Asiamque disterminans, alter Germanos, avidam gentem belli, repellens. Adice nunc patentissimos lacus et stagna populis inter se ignotis circumdata et ineluctabiles navigio paludes, ne ipsis quidem inter se pervias, quibus incoluntur. deinde tot fontes, tot capita fluminum subitos et ex occulto amnes vomentia. tot deinde ad tempus collectos torrentium inpetus, quorum vires quam repentinae tam breves. Omnis aquarum et intra terram natura faciesque est: illic quoque aliae vasto cursu deferuntur et in praeceps volutae cadunt. aliae languidiores in vadis refunduntur et leniter ac quiete fluunt: quis autem neget vastis illas receptaculis concipi et cessare multis inertes locis? non est diu probandum ibi multas aquas esse ubi *origines* sunt. neque enim sufficeret tellus ad tot flumina edenda, nisi ex reposito multoque funderet. Si hoc verum est, necesse est aliquando illic amnis crescat et relictis ripis violentus in obstantia occurrat: sic fiet motus alicuius partis, in quam flumen inpetum dedit et quam, donec decrescat, verberabit. Potest fieri, ut aliquam regionem rivus adfluens exedat ac secum trahat aliquam molem, qua lapsa superposita quatiuntur. Iam vero nimis oculis permittit nec [illos] scit producere ultra animum, qui non credit in ab[scon]dito terrae sinus maris vasti. nec enim video, quid prohibeat vel obstet, quo minus habeatur in ab[scon]dito etiam aliquod litus et per occultos aditus receptum mare, quod illic quoque tantumdem loci teneat aut fortassis hoc amplius, quo superiora cum tot animalibus erant dividenda. abstrusa enim et sine possessore deserta

6 liberius undis vacant. quas quid vetat illic fluctuare et ventis, quos omne intervallum terrarum et omnis aer creat, inpelli? potest ergo maior solito exorta tempestas aliquam partem terrarum inpulsam vehementius conmovere. nam apud nos quoque multa, quae procul a mari fuerant, subito eius accessu vapulaverunt et villas in prospectu conlocatas fluctus, qui longe audiebatur, invasit. Illic quoque potest recedere ac re*sur*gere pelagus infernum, quorum neutrum fit sine motu superstantium."

1 VIII. Non quidem existimo diu te haesitaturum an credas esse subterraneos amnes et mare absconditum: unde enim ista prorepunt, unde ad nos veniunt, nisi 2 quod origo humoris inclusa est? Age, cum vides interruptum Tigrim in medio itinere siccari et non universum averti, sed paulatim non adparentibus damnis minui primum, deinde consumi, quo illum putas abire nisi in obscura terrarum, utique cum videas emergere iterum non minorem eo, qui prior fluxerat? Quid cum vides Alpheon, celebratum poetis, in Achaia mergi et in Sicilia rursus transiecto mari effundere amoenissimum fontem Arethu-3 sam? Nescis autem inter opiniones, quibus enarratur Nili aestiva inundatio, et hanc esse, a terra illum erumpere et augeri non supernis aquis, sed ex intimo redditis? Ego quidem centuriones duos, quos Nero Caesar, ut aliarum virtutum ita veritatis in primis amantissimus, ad investigandum caput Nili miserat, audivi narrantes longum illos iter peregisse, cum a rege Aethiopiae instructi auxilio commendatique proximis regibus pene-4 trassent ad ulteriora. „[*Et*] quidem, aiebant, pervenimus ad inmensas paludes, quarum exitum nec incolae noverant nec sperare quisquam potest: ita inplicatae aquis herbae sunt et aquae neque pediti eluctabiles nec navigio, quod nisi parvum et unius capax limosa et obsita palus non ferat. Ibi, inquit, vidimus duas petras, ex 5 quibus ingens vis fluminis excidebat." Sed sive caput illa sive accessio est Nili, sive tunc nascitur sive in terras ex priore recepta cursu redit: nonne tu credis illam, quicquid est, ex magno terrarum lacu adscendere?

habeant enim oportet pluribus locis sparsum humorem et in imo coactum, ut eructare tanto inpetu possint.

IX. Ignem causam motus quidam et quidem 1 non ob eamdem causam iudicant: inprimis Anaxagoras, qui existimat „simili paene ex causa et aëra concuti et terram, cum in inferiore parte spiritus crassum aëra et in nubes coactum eadem vi, qua apud nos quoque nubila frangi solent, rumpit et ignis ex hoc conlisu nubium cursuque elisi aëris emicuit. hic ipse in obvia incurrit exitum quaerens ac divellit repugnantia, donec per angusta aut nactus est viam exeundi ad coelum, aut vi et iniuria fecit." Alii in igne causam quidem esse, 2 sed non ob hoc iudicant, sed quia pluribus obrutus locis ardeat et proxima quaeque consumat. quae si quando exesa ceciderint, tunc sequi motum earum partium, quae subiectis adminiculis destitutae labant, donec corruerunt nullo occurrente, quod onus exciperet: tunc chasmata, tunc hiatus vasti aperiuntur, aut, cum diu dubitaverunt, super ea se, quae supersunt stantque, conponunt. Hoc 3 apud nos quoque videmus accidere, quotiens incendio laborat pars civitatis: cum exustae trabes sunt aut corrupta, quae superioribus firmamentum dabant, tunc diu agitata fastigia concidunt et tam diu deferuntur atque incerta sunt, donec in solido resederunt.

X. Anaximenes „terram ipsam ait sibi esse causam 1 motus nec extrinsecus incurrere, quod illam inpellat, sed intra ipsam et ex ipsa. quasdam enim partes eius decidere, quas aut humor resolverit aut ignis exederit aut spiritus violentia excusserit. sed his quoque cessantibus non deesse, propter quod aliquid abscedat aut revellatur: nam primum omnia vetustate labuntur nec quicquam tu- 2 tum a senectute est. haec solida quoque et magni roboris carpit: itaque quemadmodum in aedificiis veteribus quaedam non percussa tamen decidunt, cum plus ponderis habuere quam virium, ita in hoc universo terrae corpore evenit, ut partes eius vetustate solvantur, solutae cadant et tremorem superioribus adferant, primum, dum abscedunt. nihil enim utique magnum sine motu eius, cui

haesit, absciditur. deinde cum ceciderunt, solido exceptae resiliunt more pilae, quae cum cecidit, exsultat ac saepius pellitur, totiens a solo in novum inpetum missa. Si vero in stagnantibus aquis delata sunt, hic ipse casus vicina concutit fluctu, quem subitum vastumque inlisum ex alto pondus eiecit."

XI. Quidam ignibus quidem adsignant hunc tremorem, sed aliter. Nam cum pluribus locis ferveant, necesse est ingentem vaporem sine exitu volvant, qui vi sua spiritum intendit et, si acrius instet, opposita diffindit, si vero remissior fuit, nihil amplius quam movet. Videmus aquam spumare igne subiecto: quod in hac aqua facit inclusa et angusta, multo magis illum facere credamus, cum violentus ac vastus ingentes aquas excitat. tunc ille vaporatione fluctuantium undarum quicquid pulsaverit, agitatur.

1 XII. Spiritum esse, qui moveat, et plurimis et maximis auctoribus placet. Archelaus antiquitatis diligens ait ita: „Venti in concava terrarum deferuntur. deinde ubi iam omnia spatia plena sunt et in quantum aer potuit, densatus est, is qui supervenit spiritus, priorem premit et elidit ac frequentibus plagis pri-
2 mo cogit, deinde perturbat. Tunc ille quaerens locum omnes angustias dimovet et claustra sua conatur effringere: sic evenit, ut terrae spiritu luctante et fugam quaerente moveantur. Itaque cum terrae motus futurus est, praecedit aëris tranquillitas et quies: videlicet, quia vis spiritus, quae concitare ventos solet, in inferna sede retinetur." Nunc quoque cum hic motus in Campania fuit, quamvis hiberno tempore et inquieto, per superiores dies
3 coelo aer stetit. Quid ergo? numquam flante vento terra concussa est? Admodum raro duo simul flavere venti: fieri tamen et potest et solet. quod si recipimus et constat duos ventos rem simul gerere: quid*ni* accidere possit, ut alter superiorem aëra agitet, alter inferum?

1 XIII. In hac sententia licet ponas Aristotelem et discipulum eius Theophrastum, non ut Graecis visum est divini, tamen et dulcis eloquii virum et nitidi sine labore

Quid utrique placeat exponam. „Semper aliqua evaporatio est a terra, quae modo arida est, modo humido mixta. Haec ab infimo edita et in quantum potuit, elata, cum ulteriorem locum, in quem exeat, non habet, retro fertur atque in se revolvitur. deinde rixa spiritus reciprocantis iactat obstantia et, sive interclusus, sive per angusta enisus est, motum ac tumultum ciet.“ Straton ex 2 eadem schola est, qui hanc partem philosophiae maxime coluit et rerum naturae inquisitor fuit. Huius tale decretum est: „Frigidum et calidum semper in contraria abeunt, una esse non possunt. eo frigidum confluit, unde vis calida discessit, et invicem ibi calidum est, unde frigus expulsum est. Hoc quod dico, verum esse *et* utraque in contrarium agi, ex hoc tibi adpareat: hiberno tem- 3 pore, cum supra terram frigus est, calent putei nec minus specus atque omnis sub terra recessus, quia illo se calor contulit superiora possidenti frigori cedens. qui cum in inferiora pervenit et eo se, quantum poterat, ingessit, quo densior hoc validior est: huic alius supervenit, cui necessario congregatus ille iam et in angustum pressus loco cedit. Idem [*e*] contrario evenit, cum vis maior frigidi 4 inlata in cavernis est: quicquid illic calidi latet, frigori cedens abit in angustum et magno inpetu agitur, quia non patitur utriusque natura concordiam nec in uno moram. fugiens ergo et omni modo cupiens excedere proxima quaeque demolitur ac iactat. ideoque antequam terra 5 moveatur, solet mugitus audiri ventis in abdito tumultuantibus.“ (nec enim aliter posset, ut ait noster Vergilius

sub pedibus mugire solum et iuga celsa moveri,

nisi hoc esset ventorum opus.) „Vices deinde huius pu- 6 gnae sunt: defit calori congregatio ac rursus eruptio. tunc frigora conpescuntur et succedunt mox futura potentiora. dum alterna vis cursat et ultro citroque spiritus commeat, terra concutitur.“

XIV. Sunt qui existiment spiritu quidem et 1 nulla alia ratione tremere terram, sed ex alia causa, quam Aristoteli placuit. Quid sit, quod ab his dicatur, audi. Corpus nostrum et sanguine inri-

gatur et spiritu, qui per sua itinera decurrit. habemus autem angustiora quaedam receptacula animae, per quae nihil amplius quam meat, quaedam patentiora, in quibus colligitur et unde dividitur in partes. Sic hoc totum terrarum omnium corpus et aquis, quae vicem sanguinis tenent, et ventis, quos nihil aliud quis quam animam vocaverit, pervium est. haec duo ali*u*bi currunt, ali*u*bi
2 consistunt. Sed quemadmodum in corpore nostro dum bona valitudo est, venarum quoque inperturbata mobilitas modum servat, ubi aliquid adversi est, et micat crebrius et suspiria atque anhelitus laborantis ac fessi signa sunt: ita terris quoque dum positio naturalis est, inconcussae manent. cum aliquid peccatur, tum velut aegri corporis motus est, spiritu illo, qui modestius perfluebat, icto vehementius et quassante venas suas, nec, ut illi paulo ante dicebant, quibus animal placet esse terram: *nam* si hoc est, quemadmodum animal tota vexationem sentiet neque enim in nobis febris alias partes mordacius inpellit, sed per omnia pari aequalitate discur-
3 rit. Vide ergo, numquid intret in illam spiritus ex circumfuso aëre, qui quamdiu habet exitum, sine iniuria labitur. si offendit aliquid et incidit, quod viam claudat, tunc oneratur primo infundente se a tergo aëre. deinde per aliquam rimam maligne fugit et hoc acrius fertur, quo angustius. id sine pugna non potest fieri, nec pugna sine
4 motu. At si ne rimam quidem, per quam effluat, invenit, conglobatus illic furit et huc atque illo circumagitur aliaque deicit, alia intercidit, cum tenuissimus idemque fortissimus et inrepat quamvis in obstructa et quicquid intravit, vi sua diducat ac dissipet: tunc terra iactatur. aut enim datura vento locum discedit, aut cum dedit, in ipsam, qua illum emisit, cavernam fundamento spoliata considit.

XV. Quidam ita existimant: Terra multis locis perforata est nec tantum primos illos aditus habet, quos velut spiramenta ab initio sui recepit, sed multos illi casus inposuit: ali*u*bi deduxit, quicquid superne terreni erat, aqua, alia torrentes cecidere, illa aestibus magnis

dirupta patuerunt. Per haec intervalla intrat spiritus, quem si inclusit mare et altius adegit nec fluctus retro abire permisit, tunc ille exitu simul redituque praecluso volutatur et, quia in rectum non potest tendere, quod illi naturale est, in sublime se intendit et terram prementem diverberat.

XVI. Etiamnunc dicendum est, quod plerisque auctoribus placet et in quod fortasse fiet discessio. 1 Non esse terram sine spiritu palam est: non tantum illo dico, quo se tenet ac partes sui iungit, qui inest etiam saxis mortuisque corporibus, sed illo dico vitali et vegeto et alente omnia. hunc nisi haberet, quomodo tot arbustis spiritum infunderet non aliunde viven tibus, et tot satis? quemadmodum tam diversas radices aliter atque aliter in se mersas foveret, quasdam summa receptas parte, quasdam altius tractas, nisi multum haberet animae tam multa, tam varia generantis et haustu atque alimento sui educantis? 2 Levibus adhuc argumentis ago. Totum hoc coelum, quod igneus aether, mundi summa pars, claudit, omnes hae stellae, quarum definiri non potest numerus, omnis hic coelestium coetus et, ut alia praeteream, hic tam prope a nobis agens cursum sol, omni terrarum ambitu non semel maior, alimentum ex terra trahunt et inter se partiuntur nec ullo alio scilicet quam halitu terrarum sustinentur. hoc illis alimentum, hic pastus est. 3 Non posset autem tam multa tantoque se ipsa maiora nutrire, nisi plena esset animae, quam per diem ac noctem ab omnibus partibus sui fundit. fieri enim non potest, ut non multum ei supersit, ex qua tantum petitur ac sumitur: et ad tempus quidem, quod exeat, nascitur. nec enim esset perennis illi copia suffecturi in tot coelestia spiritus, nisi invicem ista excurrerent et in aliud alia solverentur. sed tamen necesse est abundet ac plena sit et ex condito proferat. 4 Non est ergo dubium, quin multum spiritus interlateat et caeca sub terra spatia aer latus obtineat. Quod si verum est, necesse est id saepe moveatur, quod re mobilissima plenum est. numquid enim dubium esse cuiquam potest, quin nihil sit

tam inquietum quam aer, tam versabile et agitatione gaudens?

1 XVII. Sequitur ergo, ut naturam suam exerceat et quod semper moveri vult, aliquando et alia moveat. Id quando fit? quando illi cursus interdictus est. nam quamdiu non inpeditur, it placide. cum offenditur et retinetur, insanit et moras suas abrumpit, non aliter quam ille

pontem indignatus Araxes.

2 quamdiu illi facilis et liber est alveus, primas quasque aquas explicat: ubi saxa manu vel casu inlata repressere venientem, tunc inpetum mora quaerit et quo plura opposita sunt, plus invenit virium. omnis enim illa unda, quae a tergo supervenit et in se crescit, cum onus suum sustinere non potuit, vim ruina parat et prona cum ipsis, quae obiacebant, fugit. Idem spiritu fit, qui quo valentior agiliorque est, citius eripitur et vehementius septum omne disturbat: ex quo motus fit, scilicet eius partis, sub qua 3 pugnatum est. Quod dicitur verum esse ex illo probatur: saepe cum terrae motus fuit, si modo pars eius aliqua dirupta est, inde ventus per multos dies fluxit, ut traditur eo factum motu, quo Chalcis laboravit: apud Asclepiodotum invenies, auditorem Posidonii, in his ipsis quaestionum naturalium causis. invenies et apud alios auctores hiasse uno loco terram et inde non exiguo tempore spirasse ventum, qui scilicet illud iter ipse sibi fecerat, per quod ferebatur.

1 XVIII. Maxima ergo causa est, propter quam terra moveatur, spiritus natura citus et locum e loco mutans. hic quamdiu non inpellitur et in vacanti spatio latet, iacet 2 innoxius nec circumiectis molestus est: ubi illum extrinsecus superveniens causa sollicitat conpellitque et in artum agit, si licet adhuc, cedit tantum et vagatur: ubi erepta discedendi facultas est et undique obsistitur, tunc

magno cum murmure montis
circum claustra fremunt,

quae diu pulsata convellit ac iactat, eo acrior, quo cum 3 mora valentiore luctatus est. Deinde cum circa perlustravit omne, quo tenebatur, nec potuit evadere, inde, quo

maxime inpactus est, resilit et aut per occulta dividitur ipso terrae motu raritate facta, aut per novum volnus emicuit: ita eius non potest vis tanta cohiberi nec ventum tenet ulla conpages. solvit enim quodcumque vinculum et onus omne fert secum fususque per minima laxamentum superat indomita naturae potentia [liberat *se*], utique cum concitatus sibi ius suum vindicat. Spiritus [vero] invicta res est: nihil erit quod 4

luctantes ventos tempestatesque sonoras
imperio premat ac vinclis et carcere frenet.

Sine dubio poetae hunc voluerunt videri carcerem, in quo sub terra clausi laterent. sed hoc non intellexerunt, nec id, quod clausum est, esse adhuc ventum, nec id, quod ventus est, posse iam claudi. nam quod in clauso est, quiescit et aëris statio est: omnis in fuga ventus est. Etiamnunc et illud accedit his argumentis, [per quod adparet, quod motum efficit spiritus,] quod corpora quoque nostra non aliter tremunt, quam si spiritum aliqua causa perturbet, cum timore contractus est, cum senectute languescit et venis torpentibus marcet, cum frigore inhibetur aut sub accessionem cursu suo deicitur. nam quamdiu sine iniuria perfluit et ex more procedit, nullus est tremor corpori: cum aliquid occurrit, quod inhibeat eius officium, tunc parum potens in perferendis his, quae suo vigore tenebat, deficiens concutit, quicquid integer tulerat. 5 6 7

XIX. Metrodorum Chium necesse est audiamus, quod vult, sententiae loco dicentem. non enim permitto mihi ne eas quidem opiniones praeterire, quas inprobo, cum satius sit omnium copiam fieri et quae damnamus improbare potius quam praeterire. quid ergo dicit? „Quomodo cum in dolio cantantis vox illa[*bitur*,] per totum cum quadam discussione percurrit ac resonat et tam leviter mota tamen circuit non sine tactu eius tumultuque, quo inclusa est: sic speluncarum sub terra pendentium vastitas habet aëra suum, quem simul alius superne incidens percussit, agitat non aliter quam illa, 1 2

de quibus paulo ante retuli, inania indito clamore sonuerunt."

1 XX. Veniamus nunc ad eos, qui omnia ista, quae retuli, in causa esse dixerunt aut ex his plura: Democritus plura putat. ait enim „motum aliquando spiritu fieri, aliquando aqua, aliquando utroque." et id hoc modo prosequitur: „Aliqua pars terrae concava est. in hanc aquae vis confluit. ex hac est aliquid tenue et ceteris liquidius. hoc cum superveniente gravitate reiectum est, terris inliditur et illas movet. nec enim fluctuari potest sine motu eius, in quod inpingitur. 2 Etiamnunc quomodo de spiritu dicebamus, de aqua quoque dicendum est: ubi in unum locum coniecta est et capere se desiit, aliquo incumbit et primo viam pondere aperit, deinde inpetu. nec enim exire nisi per devexum potest diu inclusa nec in directum cadere moderate aut 3 sine concussione eorum, per quae vel in quae cadit. Si vero, cum iam rapi coepit, aliquo loco subsistit et illa vis fluminis in se revoluta est, in continentem terram repellitur et illam, qua parte maxime pendet, exagitat. Praeterea aliquando madefacta tellus liquore penitus accepto altius sedit et fundus ipse vitiatur: tunc ea pars premitur, in quam maxime aquarum vergentium pondus incli- 4 nat. Spiritus vero nonnumquam inpellit undas et, si vehementius institit, eam scilicet partem terrae movet, in quam coactas aquas intulit. nonnumquam in terrena itinera coniectus et exitum quaerens movet omnia: et terra quoque penetrabilis ventis est et spiritus subtilior est, quam ut possit excludi, et vehementior, quam ut 5 sustineri concitatus ac rapidus." Omnes istas posse esse causas Epicurus ait pluresque alias temptat et alios, qui aliquid unum ex istis esse adfirmaverunt, corripit, cum sit arduum de his, quae con- 6 iectura sequenda sunt, aliquid certi promittere. „Ergo, ut ait, potest terram conmovere aqua, si partes aliquas eluit et abrasit, quibus desiit posse extenuatis sustineri, quod integris ferebatur. Potest terram conmovere inpressio spiritus: fortasse enim aer alio intrante [aëre] agitatur.

fortasse aliqua parte subito decidente percutitur et inde motum capit. fortasse aliqua pars terrae velut columnis quibusdam ac pilis sustinetur, quibus vitiatis ac recedentibus tremit pondus inpositum. fortasse calida vis spiri- 7 tus in ignem versa et fulmini similis cum magna strage obstantium fertur. fortasse palustres et iacentes aquas aliquis flatus inpellit et inde aut ictus terram quatit aut spiritus agitatio ipso motu crescens et se incitans ab imo in summa usque perfertur.“ Nullam tamen illi placet causam motus esse maiorem quam spiritum.

XXI. Nobis quoque placet hunc spiritum 1 esse, qui possit tanta conari, quo nihil est in rerum natura potentius, nihil acrius, sine quo nec illa quidem, quae vehementissima sunt, valent: ignem spiritus concitat. aquae, si ventum detrahas, inertes sunt: tunc demum inpetum sumunt, cum illas agit flatus. et potest dissipare magna spatia terrarum et novos montes subiectus extollere et insulas non ante visas in medio mari ponere. Theren et Therasiam et hanc nostrae aetatis insulam, spectantibus nobis in Aegaeo mari natam, quis dubitet quin in lucem spiritus vexerit?

Duo genera sunt, ut Posidonio placet, qui- 2 bus movetur terra. utriusque nomen est proprium: altera succussio est, cum terra quatitur et sursum ac deorsum movetur, altera inclinatio, qua in latera nutat navigii more. ego et tertium illud existimo, quod nostro vocabulo signatum est. non enim sine causa tremorem terrae dixere maiores, qui utrique dissimilis est. nam nec succutiuntur tunc omnia nec inclinantur, sed vibrantur: res minime in huiusmodi casu noxia, sicut longe perniciosior est inclinatio concussione. nam nisi celeriter ex altera parte properaverit motus, qui inclinata restituat, ruina necessario sequitur.

XXII. Cum dissimiles hi motus inter se sunt, [*tum*] 1 causae *quoque* eorum diversae sunt · prius ergo de motu quatiente dicamus. Si quando magna onera per vices vehiculorum plurium tracta sunt et rotae maiore nisu in salebras inciderunt, terram concuti senties. Ascle-

2 piodotus tradit, cum petra e latere montis abrupta cecidisset, aedificia vicina tremore conlapsa [sunt]. Idem sub terris fieri potest, ut ex his, quae inpendent, rupibus aliqua resoluta magno pondere ac sono in subiacentem cavernam cadat eo vehementius, quo aut plus ponderis venit aut altius, et sic conmovetur omne tectum
3 cavatae vallis. Nec tamen pondere suo abscindi saxa credibile est, sed cum flumina supra ferantur, adsiduus humor commissuras lapidis extenuat et cotidie his, ad quae religatus est, aufert et illam, ut ita dicam, cutem, qua continetur, abradit. deinde longa per aevum diminutio usque eo infirmat illa, quae cotidie adtrivit, ut de-
4 sinant esse oneri ferendo: tunc saxa vasti ponderis decidunt, tunc illa praecipitata rupes quicquid ab imo re percussit non passura consistere

cum sonitu venit et ruere omnia visa repente,

ut ait Vergilius noster.

1 XXIII. Huius motus succutientis terras haec erit causa. ad alteram transeo. Rara terrae natura est multumque habens vacui: per has raritates spiritus fertur, qui, ubi maior influxit nec emittitur, concutit
2 terram. Haec placet et aliis, ut paulo ante retuli, causa, si quid apud te profectura testium turba est: hanc etiam Callisthenes probat, non contemptus vir. (fuit enim illi nobile ingenium et furibundi regis inpatiens: hic est Alexandri crimen aeternum, quod nulla virtus, nulla
3 bellorum felicitas redimet. nam quotiens quis dixerit: „occidit Persarum multa milia“: opponetur. „et Callisthenem.“ quotiens dictum erit: „occidit Dareum, penes quem tum maximum regnum erat“: opponetur: „et Callisthenem.“ quotiens dictum erit: „omnia oceano tenus vicit, ipsum quoque temptavit novis classibus et imperium ex angulo Thraciae usque ad Orientis terminos protulit“: dicetur: „sed Callisthenem occidit.“ Omnia licet antiqua ducum regumque exempla transierit, ex his, quae
4 fecit, nihil tam magnum erit quam scelus hoc.) Callisthenes in libris, quibus describit, quemadmodum Helice Burisque mersae sunt, quis illas casus in mare vel in

illas mare inmersit, dicit id quod in priore parte dictum est: „Spiritus intrat terram per occulta foramina, quemadmodum ubique, ita et sub mari. deinde cum obstructus est ille trames, per quem descenderat, reditum autem illi a tergo resistens aqua abstulit, huc et illuc refertur et sibi ipse occurrens terram labefactat. Ideo frequentissime mari adposita vexantur et inde Neptuno haec adsignata est maris movendi potentia." Quisquis primas literas Graecas didicit, scit illum apud Homerum Ἐνοσίχθονα vocari.

XXIV. Spiritum esse huius mali causam et 1 ipse consentio: de illo disputabo, quomodo intret hic spiritus, utrum per tenuia foramina nec oculis conprehensibilia an per maiora ac patentiora, et utrum ab imo an etiam per summa terrarum. Hoc incre- 2 dibile est. nam in nostris quoque corporibus cutis spiritum respuit neque est illi introitus, nisi per quem trahitur, neque consistere quidem a nobis receptus potest nisi in laxiori corporis parte. non enim inter nervos pulpasve, sed in visceribus et patulo interioris partis recessu conmoratur. Idem de terra suspicari licet vel ex 3 hoc, quod motus non in summa terra circave summa est, sed subter et ab imo. huius indicium, quod altitudinis profundae maria iactantur, motis scilicet his, supra quae fusa sunt: ergo verisimile est terram ex alto moveri et illic spiritum in cavernis ingentibus concipi. „Immo, inquis, ceu cum frigore in- 4 horruimus, tremor sequitur, sic terras quoque spiritus extrinsecus accidens quassat." quod nullo modo potest fieri. algere enim debet, ut idem illi accidat quod nobis, quos externa causa in horrorem agit. accidere autem terrae simile quiddam nostrae adfectioni, sed non ex simili causa concesserim. Illam interior et altior iniuria debet 5 inpellere: cuius rei argumentum vel maximum hoc potest esse, quod cum vehementi motu adapertum ingenti ruina solum est, totas nonnumquam urbes et recipit hiatus ille et abscondit. Thucydides ait circa Peloponnesiaci belli 6 tempus Atalanten insulam aut totam aut certe maxima ex

parte suppressam. idem Sidone accidisse Posidonio crede. nec ad hoc testibus opus est: meminimus enim terris interno motu divulsis loca disiecta et campos interisse. quod iam dicam, quemadmodum existimem fieri.

1 XXV. Cum spiritus magna vi vacuum terrarum locum penitus opplevit coepitque rixari et de exitu cogitare, latera ipsa, inter quae latet, saepius percutit, supra quae urbes interdum sitae sunt. haec nonnumquam adeo concutiuntur, ut aedificia superposita procumbant, nonnumquam in tantum, ut parietes, quibus fertur omne tegimen cavi, decidant in illum subtervacantem locum totaeque 2 urbes in inmensam altitudinem vergant. Si velis credere, aiunt aliquando Ossam Olympo cohaesisse, deinde terrarum motu recessisse et fissam unius magnitudinem montis in duas partes. tunc effugisse Peneon, qui paludes, quibus laboravit Thessalia, siccavit abductis in se, quae sine exitu stagnaverant, aquis. Ladon flumen inter Elin et Megalenpolin medius est, quem terrarum motus 3 effudit. Per hoc quid probo? in laxos specus — quid enim aliud adpellem loca vacua sub terra? — spiritum convenire. quod nisi esset, magna terrarum spatia conmoverentur et una multa titubarent: nunc exiguae partes laborant nec umquam per ducenta milia motus extenditur. Ecce hic, qui inplevit fabulis orbem, nec trans-4 scendit Campaniam. Quid dicam, cum Chalcis tremuit, Thebas stetisse? cum laboravit Aegium, tam propinquas illi Patras de motu nihil audisse? illa vasta concussio, quae duas suppressit urbes, Helicen et Burin, circa Aegium constitit. Adparet ergo, in tantum spatium motum protendere, quantum illa sub terris vacantis loci inanitas pateat.

1 XXVI. Poteram ad hoc probandum abuti auctoritate magnorum virorum, qui Aegyptum numquam tremuisse tradunt. rationem autem huius rei hanc reddunt, quod ex limo tota concreverit. tantum enim, si Homero fides est, aberat a continenti Pharos, quantum navis diurno cursu metiri plenis lata velis potest, sed continenti admota est:

turbidus enim defluens Nilus multumque secum coeni trahens et id subinde adponens prioribus terris Aegyptum annuo incremento semper ultra tulit. inde pinguis et limosi soli est nec ulla intervalla in se habet, sed crevit in solidum arescente limo, cuius pressa erat et sedens structura, cum partes glutinarentur, nec quicquam inane intervenire poterat, cum solido liquidum ac molle semper accederet. Sed movetur et Aegyptus et Delos, quam Vergilius stare iussit: 2 3

inmotamque coli dedit et contemnere ventos.

hanc philosophi quoque, credula natio, dixerunt non moveri auctore Pindaro. Thucydides ait antea quidem inmotam fuisse, sed circa Peloponnesiacum bellum tremuisse. Callisthenes et alio tempore ait hoc accidisse: *Inter multa*, inquit, *prodigia*, *quibus denuntiata est duarum urbium*, *Helices et Buris*, *eversio*, *fuere maxime notabilia columna ignis inmensi et Delos agitata.* quam ideo stabilem videri vult, quia mari inposita sit habeatque concavas rupes et saxa pervia, quae dent deprehenso aëri reditum. ob hoc et insulas esse certioris soli urbesque eo tutiores, quo propius ad mare accesserunt. Falsa haec esse Pompeii et Herculaneum sensere. Adice nunc, quod omnis ora maris obnoxia est motibus: sic Paphos non semel corruit, sic nobilis et huic iam familiaris malo Nicopolis. Cyprum ambit altum mare et agitatur. Tyros et ipsa tam movetur quam diluitur. Hae fere causae redduntur, propter quas tremat terra. 4 5

XXVII. Quaedam tamen propria in hoc Campano motu accidisse narrantur, quorum ratio reddenda est. 1

Aiunt enim sexcentarum ovium gregem exanimatum in Pompeiana regione. Non est, quare hoc putes ovibus illis timore accidisse. Diximus solere post magnos terrarum motus pestilentiam fieri, nec id mirum est. multa enim mortifera in alto latent: aer ipse, qui vel terrarum culpa vel pigritia et aeterna nocte torpescit, gravis haurientibus est vel corruptus internorum ignium vitio, cum est longo situ emissus, purum 2

hunc liquidumque maculat ac polluit insuetumque ducen-
3 tibus spiritum adfert nova genera morborum. Quid, quod aquae quoque inutiles pestilentesque in abdito latent, ut quas numquam usus exerceat, numquam aura liberior everberet? crassa itaque et gravi caligine sempiternaque tectae nihil nisi pestiferum in se et corporibus nostris contrarium habent. aer quoque, qui mixtus est illis quique inter illas paludes iacet, cum emersit, late vitium
4 suum spargit et haurientes necat. Facilius autem pecora sentiunt, in quae pestilentia incurrere solet, quo avidiora sunt: aperto coelo plurimum utuntur et aquis, quarum maxima in pestilentia culpa est. oves vero mollioris naturae, quo propiora terris ferunt capita, corruptas esse non miror, cum adflatus aeris diri circa ipsam humum exceperint. nocuisset ille et hominibus, si maior exisset. sed illum copia aëris sinceri exstinxit, antequam, ut ab homine posset trahi, surgeret.

1 XXVIII. Multa autem terras habere mortifera vel ex hoc intellege, quod tot venena nascuntur non manu sparsa, sed sponte, solo scilicet habente ut boni ita mali semina. Quid, quod pluribus Italiae locis per quaedam foramina pestilens exhalatur vapor, quem non homini ducere, non ferae tutum est? aves quoque si in illum inciderint, antequam coelo meliore leniatur, in ipso volatu cadunt liventque corpora et non aliter quam per vim eli-
2 sae fauces tument. Hic spiritus quamdiu terris continetur tenui foramine fluens, non plus potentiae habet, quam ut despectantia et ultro sibi inlata conficiat. ubi per secula conditus tenebris ac tristitia loci crevit in vitium, ipsa ingravescit mora, peior quo segnior. cum exitum nactus est, aeternum illud umbrosi frigoris malum et infernam noctem volvit ac regionis nostrae aëra infuscat. vincun-
3 tur enim meliora peioribus. Tunc etiam ille spiritus purior transit in noxam: inde subitae continuaeque mortes et monstrosa genera morborum ut ex novis orta causis. brevis aut longa clades est, prout vitia valuere, nec prius pestilentia desinit quam spiritum illum gravem exercuit laxitas coeli ventorumque iactatio.

XXIX. Nam quod aliquot insanis adtonitisque similes discurrēre, fecit metus, qui excu-‹it mentes, ubi privatus ac modicus est. qui ubi publice terret, ubi cadunt urbes, populi opprimuntur, terra concutitur, quid mirum est animos inter dolorem et metum destitutos aberrasse? Non est facile inter magna mala non desipere. itaque levissima fere ingenia in tantum venere formidinis, ut sibi exciderent. Nemo quidem sine aliqua iactura sanitatis expavit similisque est furenti quisquis timuit: sed alios cito timor sibi reddit, alios vehementius perturbat et in dementiam transfert. Inde inter bella erravere lymphatici nec usquam plura exempla vaticinantium invenies, quam ubi formido mentes religione mixta percussit.

XXX. Statuam divisam non miror, cum dixerim montes a montibus recessisse et ipsum diruptum esse ab imo solum.

Haec loca vi quondam et vasta convolsa ruina
(tantum aevi longinqua valet mutare vetustas)
dissiluisse ferunt, cum protinus utraque tellus
una foret. Venit ingenti vi pontus et ingens
Hesperium Siculo latus abscidit aruaque et urbes
aequore diductas angusto interluit aestu.

Vides totas regiones a suis sedibus revelli et trans mare iacere, quod in confinio fuerat. vides et urbium fieri gentiumque discidium, cum pars naturae concita est de *se* et aliquo mare, ignem, spiritum inpegit, quorum mira ut ex toto vis est: quamvis enim ex parte saeviat, mundi tamen viribus saevit. Sic et Hispanias a contextu Africae mare eripuit. sic per hanc inundationem, quam poetarum maximi celebrant, ab Italia Sicilia reiecta est. Aliquanto autem plus inpetus habent, quae ex infimo veniunt. acriora enim sunt, quibus nisus est per angusta. Quantas res hi terrarum tremores quamque mira spectacula ediderint, satis dictum est: cur ergo aliquis ad hoc stupet, quod aes unius statuae ne solidum quidem, sed concavum ac tenue diruptum est, cum fortasse in illud se spiritus quaerens fugam incluserit? Illud vero quis nescit? diductis

aedificia angulis vidimus moveri iterumque conponi. quaedam vero parum aptata positu suo et a fabris neglegentius solutiusque conposita terrae motus saepius agitata conpegit. Quod si totos parietes et totas findit domos et latera magnarum turrium, qua solida sunt, scindit et pilas operibus subditas dissipat: quid est quare quisquam dignum adnotari putet, sectam esse aequaliter ab imo ad caput in partes duas statuam?

1 XXXI. Quare tamen per plures dies motus fuit? non desiit enim adsidue tremere Campania, clementius quidem, sed ingenti damno, quia quassa quatiebat, quibus ad cadendum male stantibus non erat inpelli, sed agitari: nondum videlicet spiritus omnis exierat, sed adhuc emissa sui parte maiore oberrabat. Inter argumenta, quibus probatur spiritu ista fieri, non est 2 quod dubites et hoc ponere. Cum maximus editus tremor est, quo in urbes terrasque saevitum est, non potest par illi subsequi alius, sed post maximum lenes motus sunt, quia iam vehementi*or* exitum ventis luctantibus fecit. reliquiae deinde residui spiritus non idem possunt nec pugna illis opus est, cum iam viam invenerint sequanturque ea, qua prima vis ac maxima evasit.

3 Hoc quoque dignum memoria iudico ab eruditissimo et gravissimo viro cognitum: forte enim, cum hoc evenit, lavabatur. vidisse se adfirmat in balneo tessellas, quibus solum erat stratum, alteram ab altera separari iterumque committi et aquam modo recipi in commissuras pavimento recedente, modo conpresso ebullire et elidi. Eumdem audivi narrantem vidisse se materias mollius crebriusque tremere quam natura duri sinit.

1 XXXII. Haec, Lucili virorum optime, quantum ad causas ipsas: illa nunc, quae ad confirmationem animorum pertinent, quos magis refert nostra fortiores fieri quam doctiores. sed alterum sine altero non fit. non enim aliunde venit animo robur quam 2 a bonis artibus, quam a contemplatione naturae. Quem enim non hic ipse casus adversus omnes firmaverit,

erexerit? quid est enim, cur ego hominem aut feram, quid est cur sagittam et lanceam tremam? maiora me pericula exspectant: fulminibus et terris et magnis naturae partibus petimur. Ingenti itaque animo mors pro- 3 vocanda est, sive nos aequo vastoque inpetu adgreditur, sive cotidiano et volgari exitu. nihil refert, quam minax veniat quantumque sit, quod in nos trahat: quod a nobis petit, minimum est. hoc senectus a nobis ablatura est, hoc auriculae dolor, hoc humoris in nobis corrupti abundantia, hoc cibus parum obsequens stomacho, hoc pes leviter offensus. Pusilla res est hominis anima, sed ingens 4 res contemptus animae: hanc qui contempsit, securus videbit maria turbari, etiamsi illa omnes excitaverint venti, etiamsi aestus aliqua perturbatione mundi totum in terras verterit oceanum. securus adspiciet fulminantis coeli trucem atque horridam faciem, frangatur licet coelum et ignes suos in exitium omnium, in primis suum misceat. securus adspiciet ruptis conpagibus dehiscens solum, illa licet inferorum regna retegantur. stabit super illam voraginem intrepidus et fortasse quo debet cadere, desiliet. Quid ad me, quam sint magna, quibus pereo? 5 ipsum perire non est magnum. proinde si volumus esse felices, si nec hominum nec deorum nec rerum timore versari, si despicere fortunam supervacua promittentem, levia minitantem, si volumus tranquille degere et ipsis dis de felicitate controversiam agere, anima in expedito est habenda: sive illam insidiae sive morbi petent, sive hostium gladii sive insularum cadentium fragor sive ipsarum ruina terrarum sive vasta vis ignium urbes agrosque pari clade conplexa, qui volet illam, accipiat. Quid aliud 6 debeo quam exeuntem hortari et cum bonis ominibus emittere: „vade fortiter, vade feliciter!“ Nihil dubitaveris, reddideris: non de re, sed de tempore est quaestio. facis quod quandoque faciendum est. nec rogaveris nec timueris nec te velut in aliquod malum exiturum tuleris retro: rerum natura te, quae genuit, exspectat et locus melior ac tutior. Illic non tremunt terrae nec inter se venti 7 cum magno nubium fragore concurrunt, non incendia

regiones urbesque vastant, non naufragicrum totas classes sorbentium metus est, non arma contrariis disposita vexillis et in mutuam perniciem multorum milium par furor, non pestilentia et ardentes promiscue communes populis cadentibus rogi. Istud leve est: quod timemus, grave est. potius semel incidat quam semper inpendeat.
8 Ego autem perire timeam, cum terra ante me pereat, cum ista quatiantur, quae quatiunt, et in iniuriam nostram non sine sua veniant? Helicen Burinque totas mare accepit: ego de uno corpusculo timeam? supra oppida duo navigatur. duo autem quae novimus, quae in nostram notitiam memoria literis servata produxit: quam multa alia aliis locis mersa sunt? quot populos aut terra aut infra se mare inclusit? ego recusem mei finem, cum sciam me sine fine non esse? immo cum sciam omnia esse fini-
9 ta? ego ultimum suspirium timeam? Quantum potes itaque, ipse te cohortare, Lucili, contra metum mortis: hic est, qui nos humiles facit. hic est, qui ipsam vitam, cui parcit, inquietat ac perdit. hic omnia ista dilatat, terrarum motus et fulmina. quae omnia feres constanter, si cogitaveris nihil interesse inter exiguum tempus et lon-
10 gum. Horae sunt, quas perdimus. puta dies esse, puta menses, puta annos: perdimus illos, nempe perituros. Quid, oro te, refert, nu*m* perveniam ad illos? fluit tempus et avidissimos sui deserit. nec quod futurum est, meum est, nec quod fuit. in puncto fugientis temporis
11 pendeo et magni est modicum fuisse. Eleganter ille Laelius sapiens dicenti cuidam: *Sexaginta annos habeo: Hos,* inquit, *sexaginta dicis*, *quos non habes?* Ne ex hoc quidem intellegimus inconprehensibilis vitae condicionem et sortem temporis semper alieni, quod annos adnumeramus
12 amissos? Hoc adfigamus animo, hoc nobis subinde dicamus: „moriendum est. quando, quid tua? mors naturae lex est, mors tributum officiumque mortalium malorumque omnium remedium est: optavit illam quisquis timet.“ Omnibus omissis hoc unum, Lucili, meditare, ne mortis nomen reformides. effice illam tibi cogitatione multa familiarem, ut, si ita tulerit, possis illi et obviam exire.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

NATURALIUM QUAESTIONUM

LIBER VII.

I. Nemo usque adeo tardus et hebes et demissus in 1 terram est, ut ad divina non erigatur ac tota mente consurgat, utique ubi novum e coelo aliquod miraculum fulsit. nam quamdiu solita decurrunt, magnitudinem rerum consuetudo subducit. ita enim conpositi sumus, ut nos cotidiana, etiamsi admiratione digna sunt, transeant: contra minimarum quoque rerum, si insolitae prodierunt, spectaculum dulce fiat. Hic itaque coetus astrorum, qui- 2 bus inmensi corporis pulchritudo distinguitur, populum non convocat: at cum aliquid ex more mutatum est, omnium in coelo voltus est. Sol spectatorem nisi defecit non habet. nemo observat lunam nisi laborantem: tunc urbes conclamant, tunc pro se quisque superstitione vana trepidat. Quanto illa maiora sunt, quod sol totidem, ut ita 3 dicam, gradus quot dies habet et annum circuitu suo claudit, quod a solstitio [ad minuendos dies vertitur, quod a solstitio] statum inclinat et dat noctibus spatium, quod sidera abscondit, quod terras, cum tanto maior sit illis, non urit, sed calorem suum intensionibus ac remissionibus temperando fovet, quod lunam numquam inplet nisi adversam sibi neque obscurat? Haec tamen non ad- 4 notamus, quamdiu ordo servatur. si quid turbatum est ac praeter consuetudinem emicuit, spectamus, interrogamus, ostendimus: adeo naturale est magis nova quam magna mirari. Idem in cometis fit: si rarus et insolitae 5 figurae ignis adparuit, nemo non scire quid sit cupit et oblitus aliorum de adventicio quaerit, ignarus utrum debeat mirari an timere. non enim desunt qui terreant, qui

significationes eius praedicent graves. sciscitantur itaque 6 et cognoscere volunt, prodigium sit an sidus. At mehercules non aliud quis aut magnificentius quaesierit aut didicerit utilius quam de stellarum siderumque natura, utrum flamma contracta, quod et visus noster adfirmat et ipsum ab *ill*is fluens lumen et calor inde descendens, an non sint flammei orbes, sed solida quaedam terrenaque corpora, quae per igneos tractus labentia inde splendorem trahant caloremque, non 7 de suo clara. in qua opinione magni fuere viri, qui sidera crediderunt ex duro concreta et ignem alienum pascentia. „nam per se, inquiunt, flamma diffugeret, nisi aliquid haberet, quod teneret et a quo teneretur, conglobatamque nec stabili inditam corpori profecto iam mundus turbine suo dissipasset.“

1 II. Ad haec investiganda proderit quaerere, num cometae condicionis sint [*eius*], cuius superiora. videntur enim cum illis quaedam habere communia, ortus et occasus, ipsam quoque, quamvis spargatur et longius exeat, faciem: aeque enim ignei 2 splendidique sunt. Itaque si omnia terrena sidera sunt, his quoque eadem sors erit: si vero nihil aliud sunt quam purus ignis manentque mensibus senis neque illos conversio mundi solvit et velocitas, illa quoque possunt et tenui constare materia nec hoc discuti adsiduo coeli circumactu. 3 Illo quoque pertinebit hoc excussisse, ut sciamus, utrum mundus terra stante circumeat an mundo stante terra vertatur. fuerunt enim, qui dicerent nos esse, quos rerum natura nescientes ferat nec coeli motu fieri ortus et occasus, sed ipsos oriri et occidere: digna res contemplatione, ut sciamus, in quo rerum statu simus, pigerrimam sortiti an velocissimam sedem, circa nos deus omnia an nos agat.

1 III. Necessarium est autem veteres ortus cometarum habere collectos. deprehendi enim propter raritatem eorum cursus adhuc non potest nec explorari, an vices ser- 2 vent et illos ad suum diem certus ordo producat. Nova haec coelestium observatio est et nuper in Graeciam

invecta. Democritus quoque, subtilissimus antiquorum omnium, suspicari se ait plures esse stellas, quae currant, sed nec numerum illarum posuit nec nomina, nondum conprehensis quinque siderum cursibus. Eudoxus primus ab Aegypto hos motus in Graeciam transtulit. hic tamen de cometis nihil dicit. ex quo adparet ne apud Aegyptios quidem, quibus maior coeli cura fuit, hanc partem elaboratam. Conon postea, diligens et ipse in- 3 quisitor, defectiones quidem solis servatas ab Aegyptiis collegit, nullam autem mentionem fecit cometarum, non praetermissurus, si quid explorati apud illos conperisset.

IV. Duo certe, qui apud Chaldaeos studuisse se di- 1 cunt, Epigenes et Apollonius Myndius, peritissimus inspiciendorum nat[ur]alium, inter se dissident: hic autem ait cometas in numero stellarum errantium poni a Chaldaeis tenerique cursus eorum. Epigenes contra ait Chaldaeos nihil de cometis habere conprehensi, sed videri illos accendi turbine quodam aëris concitati et intorti. Primum ergo, si tibi videtur, 2 opiniones huius ponamus ac refellamus. Huic videtur plurimum virium habere ad omnes sublimium motus stella Saturni: „haec cum proxima signa Marti premit aut [in] lunae viciniam transit aut in solis incidit radios, natura ventosa et frigida contrahit pluribus locis aëra conglobatque. deinde si radios solis adsumpsit, tonat fulguratque: si Martem quoque consentientem habet, fulminat. Praeterea, inquit, aliam materiam habent fulmi- 3 na, aliam fulgurationes. aquarum enim et omnis humidi evaporatio splendores tantum coeli citra ictum minaces movet: illa autem calidior sicciorque terrarum exhalatio fulmina extundit. Trabes vero et faces, quae nullo alio inter se quam magnitudine distant, hoc modo fiunt: cum 4 humida terrenaque in se globus aliquis aëris clausit, quem turbinem dicimus, quacumque fertur, praebet speciem ignis extenti, quae tam diu durat, quamdiu mansit aëris illa conplexio humidi intra se terrenique multum vehens."

1 V. Ut a proximis mendaciis incipiam, falsum est faces et trabes turbine exprimi. turbo enim circa terras concipitur et fertur ideoque arbusta radicitus vellit et, quacumque incubuit, solum nudat, silvas interim et tecta corripiens, inferior fere nubibus, utique numquam altior. at contra trabes editior pars coeli ostentat: ita numquam 2 nubibus obstiterunt. Praeterea turbo omni nube velocius rapitur et in orbem vertitur. super ista velociter desinit et ipse se vi sua rumpit. trabes autem non transcurrunt nec praetervolant ut faces, sed conmorantur et in eadem 3 coeli parte conlucent. Charmander quoque in eo libro, quem de cometis conposuit, ait Anaxagorae visum grande insolitumque coelo lumen magnitudine amplae trabis. et id per multos dies fulsisse Callisthenes tradit, antequam 4 Burin et Helicen mare absconderet. Aristoteles ait non trabem illam, sed cometen fuisse: ceterum ob nimium ardorem non adparuisse sparsum ignem, sed procedente tempore, cum iam minus flagraret, redditam suam cometae faciem. In quo igne multa quidem fuere digna quae notarentur, nihil tamen magis, quam quod, ut ille fulsit in coelo, statim supra Burin et Helicen mare fuit. 5 Numquid ergo Aristoteles non illam tantum, sed omnes trabes cometas esse credebat, hanc habentes differentiam, quod his continuus ignis est, ceteris sparsus? trabes enim flammam aequalem habent nec ullo modo intermissam aut languidam, in ultimis vero partibus coactam, qualem fuisse in illa, de qua modo retuli, Callisthenes tradit.

1 VI. „Duo, inquit Epigenes, cometarum genera sunt: alii ardorem undique effundunt nec locum mutant. alii in unam partem ignem vagum in modum comae porrigunt et stellas praetermeant, (quales duo aetate nostra visi sunt.) Illi priores criniti undique et inmoti humiles fere sunt et isdem causis, quibus trabes facesque, conflantur, ex intemperie aëris turbidi multa secum 2 arida humidaque terris exhalata versantis. potest enim spiritus per angusta elisus accendere supra se positum aëra, plenum alimentis idoneis igni, deinde propellere

ex nitido, ne ex aliqua causa refluat rursus ac remittatur, deinde iterum proximo die ac sequentibus consurgere et eumdem locum inflammare. videmus enim ventos per conplures dies ad constitutum redire. pluviae quoque et alia tempestatum genera ad praescriptum revertuntur." Ut breviter autem voluntatem eius 3 exprimam, eadem fieri ratione hos cometas existimat, qua fiunt ignes turbine eiecti. Hoc unum interest, quod illi [turbines] ex superiori parte in terras deprimuntur, hi de terra in superiora eluctantur.

VII. Adversus haec multa dicuntur. Primum 1 si ventus in causa esset, numquam cometes sine vento adpareret: nunc autem et quietissimo aëre adparet. deinde si vento fieret, cum vento caderet, et si vento inciperet, cresceret vento eoque esset ardentior, quo ille incitatior. His accedit illud quoque, quod ventus multas aëris partes inpellit, cometes in uno loco adparet, et ventus in sublime non pervenit, cometae autem visuntur supra quam ire ventis licet. Transit deinde ad illos, quos 2 ait certiorem habere stellarum speciem, qui et procedunt et signa praetereunt. hos ait ex eisdem causis fieri quibus illos, quos dixit humiliores: hoc tantum interesse, quod terrarum exhalationes multa secum arida ferentes celsiorem petant partem et in editiora coeli aquilone pellantur. Si illos aquilo propelleret, 3 ad meridiem semper agerentur, quo ventus hic nititur: atqui varie concurrunt, alii in ortum, alii in occasum, omnes in flexum, quod iter non daret ventus. Deinde si aquilonis illos inpetus in altum levaret, aliis ventis non orirentur cometae: atqui oriuntur.

VIII. Illam nunc rationem eius (utraque enim utitur) 1 refellamus. Quicquid humidi aridique terra efflavit, cum in unum coit, ipsa discordia corporum spiritum versat in turbinem. tunc illa vis venti circumeuntis quicquid intra se conprehendit, cursu accendit et levat in altum, ac tam diu manet splendor ignis expressi, quamdiu alimenta sufficiunt. quibus desinentibus et ipse subsidit. Qui hoc 2 dicit, non notat, qualis sit turbinum cursus et qualis come-

tarum: illorum rapidus ac violentus et ipsis ventis citatior est, cometarum lenis et qui per diem noctemque quantum transierit abscondit. Deinde turbinum motus vagus est et disiectus et, ut Salustii utar verbis, verticosus, cometarum autem conpositus et destinatum
3 iter carpens. Num quis nostrum accederet lunam aut quinque sidera rapi vento aut turbine rotari? non, ut puto. quare? quia non est illis perturbatus et inpotens cursus. ad cometas idem transferamus: non confuse nec tumultuose eunt, ut aliquis credat illos causis turbulentis et
4 inconstantibus pelli. Deinde etiamsi vertices isti conprehendere terrena humidaque et ex humili in altum exprimere possent, non tamen supra lunam efferrent[ur]. omnis illis usque in nubilum vis est: cometas autem inmixtos stellis videmus per superiora labentes. Ergo verisimile non est in tantum spatium perseverare turbinem, qui quo maior est, maturius corrumpitur.

1 IX. Utrumlibet itaque eligat: aut levis vis *in* tantum pervenire non poterit, aut magna et concitata citius ipsa se franget. Praeterea humiliores illi cometae ob hoc, ut putant, non exeunt altius, quia plus terreni habent [*et*] gravitas illos sua in proximo tenet: atqui necesse est his cometis diuturnioribus, celsioribus plenior materia sit. neque enim diutius adparerent, nisi maioribus nutrimen-
2 tis sustinerentur. Dicebam modo non posse verticem diu permanere nec supra lunam aut usque in stellarum locum crescere. nempe efficit turbinem plurium ventorum inter ipsos luctatio: haec diu non potest esse. nam cum vagus et incertus spiritus conluctatus est, novissime uni vis
3 omnium cedit. Nulla autem tempestas magna perdurat: procellae quanto plus habent virium, tanto minus temporis. venti cum ad summum venerunt, remittuntur omni violentia: necesse est ipsa concitatione in exitum sui tendant. nemo itaque turbinem toto die vidit, ne hora quidem: mira velocitas eius et mira brevitas est. Praeterea violentius celeriusque circa terram et in terra volvitur: quo celsior, eo solutior laxiorque est et ob hoc diffun-
4 ditur. Adice nunc, quod etiamsi in summum perten-

deret, ubi sideribus iter est, utique ab eo motu, qui universum trahit, solveretur. quid enim est illa conversione mundi citatius? hac omnium ventorum in unum congesta vis dissiparetur et terrae solida fortisque conpages, nedum particula aëris torti.

X. Praeterea manere in alto non potest ignis turbine 1 inlatus, nisi ipse quoque permanet turbo. quid porro tam incredibile est quam in turbine longior mora? utique motus motu contrario vincitur. habet enim suam locus ille vertiginem, quae rapit coelum

sideraque alta trahit celerique volumine torquet.

et ut det eis aliquam advocationem, quod fieri nullo modo potest: quid de his cometis dicetur, qui senis mensibus adparuerunt? Deinde duo debent esse motus eodem loco, 2 alter ille divinus et adsiduus, suum sine intermissione peragens opus, alter novus et recens et turbine inlatus. necesse est ergo, alter alteri inpedimento sit: atqui lunaris illa orbita ceterorumque supra lunam meantium motus inrevocabilis est. nec haesitat usqu*am* nec resistit nec dat ullam nobis suspicionem obiectae sibi morae. Fidem non habet turbinem, violentissimum et perturbatissimum tempestatis genus, in medios siderum ordines pervenire et inter disposita ac tranquilla versari. Credamus ignem 3 circumacto turbine accendi et hunc expulsum in sublime praebere nobis opinionem speciemque sideris longi: puto, tale esse debet, quale est id, quod ignem efficit. turbinis autem rotunda facies est. in eodem enim vestigio versatur et columnae modo circumagentis se volvitur. ergo ignem quoque, qui inclusus est, similem esse illi oportet: atqui longus est et disiectus minimeque similis in orbem coacto.

XI. Epigenen relinquamus et aliorum opi- 1 niones persequamur. quas antequam exponere incipiam, illud inprimis praesumendum est, cometas non in una parte coeli adspici nec in signifero tantum orbe, sed tam in ortu quam in occasu, frequentissime tamen circa septemtrionem. Forma eis *vero* 2 est una. quamvis enim Graeci discrimina fecerint eorum,

quibus in morem barbae flamma dependet, et eorum, qui undique circa se velut comam spargunt, et eorum, quibus fusus quidem est ignis, sed in verticem tendens, tamen isti omnes eiusdem notae sunt cometaeque recte di-
3 cuntur. quorum cum post longum tempus adpareant formae, inter se eos conparare difficile est: illo ipso tempore, quo adparent, inter spectantes de habitu illorum non convenit, sed prout cuique acrior acies aut hebetior, ita ait aut lucidiorem esse aut rubicundiorem et crines aut in inferiora deductos aut in latera dimissos. Sed sive sunt aliquae eorum differentiae sive non sunt, eadem fiant ratione necesse est cometae: illud unum constare debet, praeter solitum adspici novam sideris faciem circa se dissipatum ignem trahentis.

1 XII. Quibusdam antiquorum placet haec ratio: cum ex stellis errantibus alteri se altera adplicuit, confuso in unum duarum lumine facies longioris sideris redditur. nec hoc tunc tantum evenit, cum stella stellam adtigit, sed etiam cum adpropinquavit. intervallum enim, quod inter duas est, inlustratur ab utraque inflammatur-
2 que et longum ignem efficit. His illud respondemus, certum esse numerum stellarum mobilium, solere autem eodem tempore et has adparere et cometen. ex hoc manifestum fit non illarum coitu fieri cometen, sed
3 proprium et sui iuris esse. Etiamnunc frequenter stella sub altioris stellae vestigium venit. et Saturnus aliquando supra Iovem est et Mars Venerem et Mercurium recta linea despicit, nec tamen propter hunc illorum concursum, cum alter alterum subit, cometes fit. alioquin omnibus annis fieret: omnibus enim aliquae stellae in eodem
4 signo simul sunt. Si cometen faceret stella stellae superveniens, momento esse desineret. summa enim velocitas transeuntium est. ideo omnis sideris defectio brevis est, quia cito illas idem cursus, qui admoverat, abstrahit: videmus solem et lunam intra exiguum tempus, cum obscurari coeperunt, liberari: quanto celerior debet esse in stellis digressio tanto minoribus? atqui cometae senis mensibus manent. quod non accideret, si duarum stel-

larum conventu gignerentur. illae enim diu cohaerere non possunt et necesse est illas lex celeritatis suae separet. Praeterea ista nobis vicina videntur: ceterum intervallis 5 ingentibus dissident. quomodo ergo potest altera stella usque ad alteram ignem mittere, ita ut utraque iuncta videatur, cum sint ingenti regione diductae? „Stellarum, 6 inquit, duarum lumen miscetur et praebet unius speciem: nempe sic, quemadmodum rubicunda fit nubes solis incursu, quemadmodum vespertina aut matutina flavescunt, quemadmodum arcus, alterve sol visitur.“ Haec omnia 7 primum magna vi efficiuntur: sol enim est, qui ista succendit. stellarum non est eadem potentia. Deinde nihil horum nisi infra lunam in terrarum vicinia nascitur: superiora pura et sincera sunt et coloris sui semper. Prae- 8 terea si quid tale accideret, non haberet moram, sed exstingueretur cito, sicut coronae, quae solem lunamve cingunt, intra brevissimum spatium exolescunt. ne arcus quidem diu perseverat. Si quid esset tale inter duas stellas, quo medium spatium confunderetur, aeque cito dilaberetur: utique non in tantum maneret, quantum morari cometae solent. Stellis intra signiferum cursus est, hunc premunt gyrum: at cometae ubique cernuntur. non magis certum est illis tempus, quo adpareant, quam locus ullus, ultra quem non exeant.

XIII. Adversus haec ab Artemidoro illa di- 1 cuntur: non has tantum stellas quinque discurrere, sed has solas observatas esse: ceterum innumerabiles ferri per occultum aut propter obscuritatem luminis nobis ignotas aut propter circulorum positionem talem, ut tunc demum, cum ad extrema eorum venere, visantur. „ergo intercurrunt quaedam stellae, ut ait, nobis novae, quae lumen suum constantibus misceant et maiorem quam stellis mos est porrigant ignem.“ Hoc ex his, quae men- 2 titur, levissimum est: tota eius enarratio mundi mendacium inpudens est. nam si illi credimus, summa coeli ora solidissima est, in modum tecti durata et alti crassique corporis, quod atomi congesti coacervatique fecerunt. Huic proxima superficies ignea est, ita conpacta, 3

ut solvi vitiarique non possit: habet tamen spiramenta quaedam et quasi fenestras, per quas ex parte exteriore mundi influant ignes, non tam magni, ut interiora conturbent. rursus ex mundo in exteriora labuntur. itaque haec, quae praeter consuetudinem adparent, influxerunt ex illa ultra mundum iacente materia.

1 XIV. Solvere ista quid aliud est quam manum exercere et in ventum iactare brachia? Velim tamen mihi dicat iste, qui mundo tam firma lacunaria inposuit, quid sit, quare credamus illi, tantam esse crassitudinem coeli. quid fuerit, quod illo tam solida corpora adduceret et ibi detineret? 2 Deinde quod tantae crassitudinis est, necesse est et magni ponderis sit. quomodo ergo in summo manent gravia? quomodo illa moles non descendit et se onere suo frangit? fieri enim non potest, ut tanta vis ponderis, quantam ille substituit, pendeat et levibus innixa sit. 3 Ne illud quidem potest dici, extrinsecus esse aliqua retinacula, quibus cadere prohibeatur. nec rursus de medio aliquid esse oppositi, quod inminens corpus excipiat aut fulciat. Illud etiamnunc nemo dicere audebit, mundum ferri per inmensum et cadere quidem, sed non adparere an cadat, quia praecipitatio eius aeterna est, nihil habens novissimum, in quod incurrat. 4 Hoc quidem de terra dixerunt, cum rationem nullam invenirent, propter quam pondus in aëre staret. „Fertur, inquiunt, semper: sed non adparet an cadat, quia infinitum est, in quod cadit.“ Quid est deinde, quo probes non quinque tantum stellas moveri, sed multas esse et in multis mundi regionibus? aut si hoc sine ullo probabili argumento licet respondere, quid est, quare non aliquis aut omnes stellas moveri aut nullam dicat? Praeterea nihil te adiuvat ista stellarum passim euntium turba. nam quo plures fuerint, saepius in aliquas incident: rari autem cometae et ob hoc mirabiles sunt.

1 XV. Quid, quod testimonium dicet contra te omnis aetas, quae talium stellarum exortus et adnotavit et posteris tradidit? Post mortem Demetrii Syriae regis, cuius Demetrius et Antiochus liberi fuere, paulo ante Achaium

bellum cometes effulsit non minor sole. primo igneus ac rubicundus orbis fuit clarumque lumen emittens, quanto vinceret noctem. deinde paulatim magnitudo eius adstricta est et evanuit claritas. novissime autem totus intercidit. Quot ergo coire stellas oportet, ut tantum corpus efficiant? mille in unum licet congreges, numquam hunc habitum solis aequabunt. Attalo regnante initio cometes modicus adparuit. deinde sustulit se diffuditque et usque in aequinoctialem circulum venit, ita ut illam plagam coeli, cui lactea nomen est, in inmensum extentus aequaret. Quot ergo convenisse debent erraticae, ut tam longum coeli tractum occuparent igne continuo? 2

XVI. Contra argumentum dictum est, contra testes dicendum est. nec magna molitione detrahenda est auctoritas Ephoro: historicus est. Quidam incredibilium relatu commendationem parant et lectorem aliud acturum, si per cotidiana duceretur, miraculo excitant. quidam creduli, quidam neglegentes sunt. quibusdam mendacium obrepit, quibusdam placet: illi non evitant, hi adpetunt. Haec in commune de tota natione, quae adprobari opus suum et fieri populare non putet posse, nisi illud mendacio adsperserit: Ephorus vero non est religiosissimae fidei: saepe decipitur, saepe decipit: sicut hic cometen, qui omnium mortalium oculis custoditus est, quia ingentis rei traxit eventum, cum Helicen et Burin ortu suo merserit, ait illum discessisse in duas stellas, quod praeter illum nemo tradidit. quis enim posset observare illud momentum, quo cometes solutus et in duas partes redactus est? quomodo autem, si est, qui viderit cometen in duas dirimi, nemo vidit fieri ex duabus? quare autem non adiecit, in quas stellas divisus sit, cum aliqua ex quinque stellis esse debuerit? 1 2 3

XVII. Apollonius Myndius in diversa opinione est: ait enim cometen non unum ex multis erraticis effici, sed multos cometas erraticos esse. „Non est, inquit, species falsa nec duarum stellarum confinio ignis extentus, sed proprium sidus cometes est sicut solis ac lunae. Talis illi forma est, non in rotundum restricta, 1

2 sed procerior et in longum producta. Ceterum non est illi palam cursus: altiora mundi secat et tunc demum adparet, cum in imum cursus sui venit. Nec est, quod putemus eumdem visum esse sub Claudio, quem sub Augusto vidimus. nec hunc, qui sub Nerone Caesare adparuit et cometis detraxit infamiam, illi similem fuisse, qui [*post necem*] divi Iulii Veneris ludis Genitricis circa 3 undecimam horam diei emersit. Multi variique sunt, dispares magnitudine, dissimiles colore: aliis rubor est sine ulla luce, aliis candor et purum liquidumque lumen, aliis flamma et haec non sincera nec tenuis, sed multum circa se volvens fumidi ardoris. cruenti quidam, minaces, qui omen post se futuri sanguinis ferunt: hi minuunt augentque lumen suum, quemadmodum alia sidera, quae clariora, cum descendere, sunt maioraque, quia ex loco propiore visuntur, minora, cum redeunt, et obscuriora, quia abducunt se longius."

1 XVIII. Adversus hoc protinus respondetur non idem accidere in cometis, quod in ceteris. cometae enim quo primum die adparuerint, maximi sunt. atqui deberent crescere, quo propius accederent: nunc autem mânet illis prima facies, donec incipiant exstingui. Deinde quod adversus priores, etiam adversus hunc dicitur: si erraret cometes esselque sidus, intra signiferi terminos moveretur, intra quos omne sidus cursus suos colligit. 2 Numquam adparet stella per stellam. acies nostra non potest per medium sidus exire, ut per illud editiora prospiciat: per cometen autem non aliter quam per nubem ulteriora cernuntur: ex quo adparet illum non esse sidus, sed levem ignem ac tumultuarium.

1 XIX. Zenon noster in illa sententia est: congruere iudicat stellas et radios inter se committere. hac societate luminis exsistere imaginem stellae longioris. Ergo quidam nullos esse cometas existimant, sed speciem illorum per repercussionem vicinorum siderum aut 2 per coniunctionem cohaerentium reddi. Quidam aiunt esse quidem, sed habere cursus suos et post certa lustra in conspectum mortalium exire. Quidam esse quidem,

sed non quibus siderum nomen inponas, quia dilabuntur nec diu durant et exigui temporis mora dissipantur.

XX. In hac sententia sunt plerique nostrorum nec id putant veritati repugnare. videmus enim in sublimi varia ignium concipi genera et modo coelum ardere, modo 1

longos a tergo flammarum albescere tractus,

modo faces cum igne vasto rapi. iam ipsa fulmina, etsi velocitate mira simul et praestringunt aciem et relinquunt, ignes sunt aëris triti et inpetu inter se maiore conlisi. ideo ne resistunt quidem, sed expressi fluunt et protinus pereunt. Alii vero ignes diu manent nec ante discedunt quam consumptum est omne, quo pascebantur, alimentum: hoc loco sunt illa a Posidonio scripta miracula, columnae clipeique flagrantes aliaeque insigni novitate flammae, quae non everterent animos, si ex consuetudine et lege decurrerent: ad haec stupent omnes, qu*ae* repentinum ignem ex alto efferunt, sive emicuit aliquid et fugit sive conpresso aëre et in ardorem coacto loco miraculi stetit. Quid ergo? non aliquando lacuna secedentis [retro] aetheris patuit et vastum in concavo lumen? exclamare posses: quid est hoc? 2 3

medium video discedere coelum
palantesque polo stellas,

quae aliquando non exspectata nocte fulserunt et per medium eruperunt diem. sed alia huius rei ratio est, quare alieno tempore adparent in aëre, quas esse, etiam cum latent, constat. Multos cometas non videmus, quod obscurantur radiis solis. quo deficiente quondam cometen adparuisse, quem sol vicinus texerat, Posidonius tradit. Saepe autem cum occidit sol, sparsi ignes non procul ab eo videntur. videlicet ipsa stella sole perfunditur et ideo adspici non potest: com[et]ae autem radios solis effugiunt. 4

XXI. Placet ergo nostris cometas sicut faces, sicut tubas trabesque et alia ostenta coeli denso aëre creari. Ideo circa septemtrionem frequentissime adparent, quia 1

2 illic plurimum est aëris pigri. „Quare autem non stat cometes, sed procedit?“ dicam: ignium modo alimentum suum sequitur. quamvis enim ad superiora nisus sit, deficiente tamen materia retro iens ipse descendit. in aëre quoque non dextram laevamque premit partem. nulla est enim illi via, sed qua vena pabuli sui duxit, illa repit
3 nec ut stella procedit, sed ut ignis pascitur. „Quare ergo per longum tempus adparet et non cito exstinguitur? sex enim mensibus hic, quem nos Neronis principatu laetissimo vidimus, spectandum se praebuit in diversum illi Claudiano circumactus: ille enim a septemtrione in verticem surgens orientem petiit semper obscurior: hic ab eadem parte coepit, sed in occidentem tendens ad meri-
4 diem flexit et ibi se subduxit oculis.“ Videlicet ille humidiora habuit et aptiora ignibus, quae persecutus est: huic cursus ulterior fuit et plenior regio. huc itaque descendit invitante materia, non itinere, quod adparet duobus, quos spectavimus, fuisse diversum, cum hic in dextrum motus sit, ille in sinistrum. omnibus autem stellis in eamdem partem cursus est, id est contrarius mundo· hic enim ab ortu volvitur in occasum, illae ab occasu in ortum eunt et ob hoc duplex his motus est, ille, quo eunt, et hic, quo auferuntur.

1 XXII. Ego nostris non adsentior: non enim existimo cometen subitaneum ignem, sed inter aeterna opera naturae. Primum quaecumque aer creat, brevia sunt. nascuntur enim in re fugaci et mutabili. quomodo potest aliquid in aëre diu permanere idem, cum ipse aer numquam idem diu maneat? fluit semper et brevis illi quies est. intra exiguum momentum in alium quam fuerat statum vertitur: nunc pluvius, nunc serenus, nunc inter utrumque varius. nubes, quae illi familiarissimae sunt, in quas coit et ex quibus solvitur, modo congregantur, modo digeruntur, numquam inmotae iacent. Fieri non potest, ut ignis certus in corpore vago sedeat et tam pertinaciter haereat quam quae natura, ne umquam excute-
2 rentur, aptavit. Deinde si alimento suo haereret, semper descenderet. eo enim crassior est aer, quo terris propior.

numquam cometes in imum usque dimittitur neque adpropinquat solo.

XXIII. Etiamnunc ignis aut it, quo illum natura sua 1 ducit, id est sursum, aut eo, quo trahit materia, cui adhaesit et quam depascitur: nullis ignibus ordinariis et coelestibus iter flexum est. sideris proprium est ducere orbem: atqui hoc an cometae fecerunt alii, nescio: duo nostra aetate fecerunt. Deinde omne, quod causa tem- 2 poralis accendit, cito intercidit: sic faces ardent, dum transeunt. sic fulmina in unum valent ictum. sic quae transversae dicuntur stellae et cadentes, praetervolant et secant aëra: nullis ignibus nisi in suo mora est, illis dico divinis, quos habet mundus aeternos, quia partes eius sunt et opera. hi autem aliquid agunt et vadunt et tenorem suum servant paresque sunt. non alternis diebus maiores minoresve fierent, si ignis esset collecticius et ex aliqua causa repentinus? minor enim esset ac maior, prout plenius aleretur aut malignius. Dicebam modo 3 [*modo*] nihil diuturnum esse, quod exarsit aëris vitio. nunc amplius adicio: morari ac stare nullo modo potest. nam et fax et fulmen et stella transcurrens et quisquis alius est ignis ex aëre expressus, in fuga est neque adparet, nisi dum cadit: cometes habet suam sedem et ideo non cito expellitur, sed emetitur spatium suum. nec exstinguitur, sed excedit.

XXIV. „Si erratica, inquit, stella esset, in signifero 1 esset.“ Quis unum stellis limitem ponit? quis in angustum divina conpellit? nempe haec ipsa sidera, quae sola moveri creditis, alios et alios circulos habent: quare ergo non aliqua sint, quae in proprium iter et ab istis remotum secesserint? quid est, quare in aliqua parte coeli pervium non sit? Quod si iudicas non posse ullam stel- 2 lam, nisi signiferum adtingit, vadere: cometes potest sic latum habere circulum, ut in hunc tamen parte aliqua sui incidat. quod fieri non est necessarium, sed potest. vide ne hoc magis deceat magnitudinem mundi, ut in multa itinera divisus *sit* nec hanc unam deterat semitam, ceteris partibus torpeat. Credis autem in hoc maximo et 3

pulcherrimo corpore inter innumerabiles stellas, quae noctem decore vario distinguunt, quae aëra minime vacuum et inertem esse patiuntur, quinque solas esse, quibus exercere se liceat, ceteras stare, fixum et inmobilem populum?

1 XXV. Si quis hoc loco me interrogaverit: quare ergo non, quemadmodum quinque stellarum, ita harum observatus est cursus?" huic ego respondebo: multa sunt, quae esse concedimus: qualia 2 sunt, ignoramus. Habere nos animum, cuius imperio inpellimur et revocamur, omnes fatebuntur: quid tamen sit animus ille rector dominusque nostri, non magis tibi quisquam expediet, quam ubi sit: alius illum dicet spiritum esse, alius concentum quemdam, alius vim divinam et dei partem, alius tenuissimum aerem, alius incorporalem potentiam. non deerit, qui sanguinem dicat, qui calorem: adeo animo non potest liquere de ceteris rebus, 3 ut adhuc ipse se quaerat. Quid ergo miramur cometas, tam rarum mundi spectaculum, nondum teneri legibus certis nec initia illorum finesque notescere, quorum ex ingentibus intervallis recursus est? Nondum sunt anni mille quingenti, ex quo Graecia

stellis numeros et nomina fecit.

multae hodieque sunt gentes, quae tantum facie noverunt coelum, quae nondum sciunt, cur luna deficiat, quare obumbretur. haec apud nos quoque nuper ratio ad cer- 4 tum perduxit. Veniet tempus, quo ista, quae nunc latent, in lucem dies extrahat et longioris aevi diligentia. ad inquisitionem tantorum aetas una non sufficit, ut tota coelo vacet. quid, quod tam paucos annos inter studia ac vitia non aequa portione dividimus? itaque per successiones ista longas explica- 5 buntur. Veniet tempus, quo posteri nostri tam aperta nos nescisse mirentur. Harum quinque stellarum, quae se ingerunt nobis, quae alio atque alio occurrentes loco curiosos nos esse cogunt, qui matutini vespertinique ortus sint, quae stationes, quando in rectum ferantur, quare agantur retro, modo coepimus scire. Utrum mergeretur

Iupiter, an occideret, an retrogradus esset — nam hoc illi nomen inposuere cedenti — ante paucos annos didicimus. Inventi sunt, qui nobis dicerent: „erratis, quod 6 ullam stellam aut supprimere cursum iudicatis aut vertere. non licet stare coelestibus nec averti: prodeunt omnia, ut semel missa sunt, vadunt. idem erit illis cursus, qui sui finis. opus hoc aeternum inrevocabiles habet motus: qui si quando constiterint, alia ex aliis incident, quae nunc tenor et aequalitas servat.“ Quid est ergo, 7 cur aliqua re*sist*ere videantur? solis occursus speciem illis tarditatis inponit et natura viarum circulorumque sic positorum, ut certo tempore intuentes fallant: sic naves, quamvis plenis velis eant, videntur tamen stare. Erit qui demonstret aliquando, in quibus cometae partibus currant, cum tam seducti a ceteris errent, [*et*] quanti qualesque sint. Contenti simus inventis: aliquid veritati et posteri conferant.

XXVI. „Per stellas, inquit, ulteriora non cernimus, 1 per cometas aciem transmittimus.“ Primum si fit illud, non in ea parte fit, qua sidus ipsum est spissi ignis ac solidi, sed qua rarus splendor excurrit et in crines dispergitur, per intervalla ignium, non per ipsos vides. „Stellae, inquit, omnes rotundae sunt, cometae porrecti. 2 ex quo adparet stellas non esse.“ Quis enim concedit tibi cometas longos esse? quorum natura quidem, ut ceterorum siderum, globus est, ceterum fulgor extenditur. Quemadmodum sol radios suos longe lateque dimittit, ceterum ipsi alia est forma, alia ei, quod ex ipso fluit, lumini: sic cometarum corpus ipsum conrotundatur, splendor autem longior quam ceterorum siderum adparet.

XXVII. „Quare?“ inquis. Dic tu mihi prius, quare 1 luna dissimillimum soli lumen accipiat, cum accipiat a sole. quare modo rubeat, modo palleat. quare lividus illi et ater color sit, cum conspectu solis excluditur. Dic 2 mihi, quare omnes stellae inter se dissimilem habeant aliquatenus faciem, diversissimam soli. quomodo nihil prohibet ista sidera esse, quamvis similia non sint, sic nihil prohibet cometas aeternos esse et sortis eiusdem,

cuius cetera, etiamsi faciem illis non habent similem.
3 Quid porro? mundus ipse, si consideres illum, nonne ex diversis conpositus est? quid est, quare in leone sol semper ardeat et terras aestibus torreat, in aquario adstringat hiemem, flumina gelu claudat? et hoc tamen et illud sidus eiusdem condicionis est, cum effectu et natura dissimile sit. Intra brevissimum tempus aries extollitur, libra tardissime *e*mergit: et hoc tamen sidus et illud eiusdem naturae sunt, cum illud exiguo tempore ad-
4 scendat, illud diu proferatur. Non vides, quam contraria inter se elementa sint? gravia et levia sunt, frigida et calida, humida et sicca. tota haec mundi concordia ex discordibus constat: negas cometen stellam esse, quia forma eius non respondeat ad exemplar nec sit ceteris similis? *quid* enim? simillima est illa, quae tricesimo anno revertitur ad locum suum, huic, quae intra annum
5 revisit sedem suam? Non ad unam natura formam opus suum praestat, sed ipsa varietate se iactat: alia maiora, alia velociora aliis fecit, alia validiora, alia temperatiora. quaedam eduxit a turba, ut singula et conspicua procederent, quaedam in gregem misit. Ignorat naturae potentiam, qui illi non putat aliquando licere, nisi quod
6 saepius fecit. Cometas non frequenter ostendit, adtribuit illis alium locum, alia tempora, dissimiles ceteris motus: voluit et his magnitudinem operis sui colere, quorum formosior facies est, quam ut fortuitam putes, sive amplitudinem eorum consideres sive fulgorem, qui maior est ardentiorque quam ceteri*s*. facies vero habet insigne quiddam et singulare, non in angustum coniecta et artata, sed dimissa liberius et multarum stellarum amplexa regionem.

1 XXVIII. Aristoteles ait cometas significare tempestatem et ventorum intemperantiam atque imbrium. Quid ergo? non iudicas sidus esse, quod futura denuntiat? non enim sic hoc tempestatis signum est, quomodo futurae pluviae

scintillare oleum et putres concrescere fungos.

aut quomodo indicium est saevituri maris, si marinae

in sicco ludunt fulicae notasque paludes
deserit atque altam supra volat ardea nubem,
sed sic, quomodo aequinoctium in calorem frigusque flectentis anni, quomodo illa, quae Chaldaei canunt, quid stella nascentibus triste laetumve constituat. Hoc ut scias 2 ita esse, non statim cometes ortus ventos et pluvias minatur, ut Aristoteles ait, sed annum totum suspectum facit. ex quo adparet illum non ex proximo quae in proximum daret signa traxisse, sed habere reposita et conpressa legibus mundi. Fecit hic cometes, qui Paterculo et Vopisco consulibus adparuit, quae ab Aristotele Theophrastoque 3 sunt praedicta. fuerunt enim maximae et continuae tempestates ubique: at in Achaia Macedoniaque urbes terrarum motu prorutae sunt.

XXIX. „Tarditas, inquit, illorum argumentum est 1 graviores esse multumque in se habere terreni, ipse praeterea cursus: fere enim conpelluntur in cardines.“ Utrumque falsum est. De priore dicam prius. Quid? quae tardius feruntur, gravia sunt? quid ergo? stella Saturni, quae ex omnibus iter suum lentissime efficit, gravis est? atqui levitatis argumentum habet, quod supra ceteras est. „Sed maiore, inquis, ambitu circuit nec tardius it 2 quam ceterae, sed longius.“ Succurrat tibi idem de cometis me posse dicere, etiamsi segnior illis cursus sit. sed mendacium est ire eos tardius. nam intra sextum mensem dimidiam coeli partem transiit hic proximus, prior intra pauciores menses recepit se. „Sed quia gra- 3 ves sunt, inferius deferuntur.“ Primum non defertur quod circumfertur. Deinde hic proximus a septemtrione motus sui initium fecit et per occidentem in meridiana pervenit erigensque cursum suum oblituit. alter ille Claudianus a septemtrione primum visus non desiit in rectum adsidue celsior ferri, donec excessit. H a e c s u n t, q u a e a u t a l i o s m o v e r e a d c o m e t a s p e r t i n e n t i a a u t m e. quae an vera sint, di sciunt, quibus est scientia veri: nobis rimari illa et coniectura ire in occulta tantum licet nec cum fiducia inveniendi neque sine spe.

XXX. Egregie Aristoteles ait numquam nos verecun- 1

diores esse debere, quam cum de dis agitur. Si intramus templa conpositi, si ad sacrificium accessuri voltum submittimus, togam adducimus, si in omne argumentum modestiae fingimur: quanto hoc magis facere debemus, cum de sideribus, de eorum natura, de stellis disputamus, ne quid temere, ne quid inprudenter aut ignorantes
2 adfirmemus aut scientes mentiamur? Nec miremur tam tarde erui, quae tam alte iacent. Panaetio et his, qui videri volunt cometen non esse ordinarium sidus sed falsam sideris faciem, diligenter tractandum est, an aeque omnis pars anni edendis cometis satis apta sit, an omnis coeli regio idonea, in qua creentur, an quacumque ire, ibi etiam concipi possint, et cetera, quae universa tolluntur, cum dico illos non fortuitos esse ignes, sed intextos mundo, quos non frequenter educit, sed in
3 occulto movet. Quam multa praeter hos per secretum eunt numquam humanis oculis orientia? neque enim omnia deus homini fecit. Quota pars operis tanti nobis committitur? ipse qui ista tractat, qui condidit, qui totum hoc fundavit deditque circa se, maior pars sui operis ac me-
4 lior, effugit oculos, cogitatione visendus est. Multa praeterea cognata numini summo et vicinam sortita potentiam obscura sunt. aut fortasse, quod magis mireris, oculos nostros et inplent et effugiunt, sive illis tanta subtilitas est, quantam consequi acies humana non possit, sive in sanctiore secessu maiestas tanta delituit et regnum suum, id est se regit nec ulli aditum dat nisi animo. Quid sit hoc, sine quo nihil est, scire non possumus: et miramur, si quos igniculos parum novimus, cum maxima
5 pars mundi deus lateat? Quam multa animalia hoc primum cognovimus seculo! quam multa negotia ne hoc quidem! Multa venientis aevi populus ignota nobis sciet. multa seculis tunc futuris, cum memoria nostri exoleverit, reservantur. Pusilla res mundus est, nisi in illo, quod
6 quaerat, omnis mundus habeat. Non semel quaedam sacra traduntur. Eleusin servat, quod ostendat revisentibus: rerum natura sacra sua non semel tradit. initiatos nos credimus: in vestibulo eius haeremus. illa arcana

non promiscue nec omnibus patent: reducta et interiore sacrario clausa sunt. ex quibus aliud haec aetas, aliud quae post nos subibit, dispiciet.

XXXI. Quando ergo ista in notitiam nostram perducentur? Tarde magna proveniunt, utique si labor cessat. 1 Id quod unum toto agimus animo, nondum perfecimus, ut pessimi essemus. adhuc in processu vitia sunt: invenit luxuria aliquid novi, in quod insaniat. invenit inpudicitia novam contumeliam sibi. invenit deliciarum dissolutio et tabes aliquid tenerius molliusque, quo pereat. Nondum satis robur omne proiecimus: adhuc quicquid 2 est boni moris, exstinguimus laevitate et politura corporum. muliebres munditias antecessimus. colores meretricios matronis quidem non induendos viri sumimus. tenero et molli incessu suspendimus gradum: non ambulamus, sed incedimus. exornamus anulis digitos, in omni articulo gemmam disponimus. cotidie conminiscimur, 3 per quae virilitati fiat iniuria, ut traducatur, quia non potest exui: alius genitalia excidit, alius in obscoenam partem ludi fugit et locatus ad mortem infamem armatur. egenus etiam in quo morbum suum exerceat, legit.

XXXII. Miraris, si nondum sapientia omne 1 opus suum inplevit? nondum tota se nequitia protulit. adhuc nascitur et huic omnes operam damus: huic oculi nostri, huic manus serviunt: ad sapientiam quis accedit? quis dignam iudicat, nisi quam in transitu noverit? quis philosophiam aut ullum liberale respicit studium, nisi cum ludi intercalantur, cum aliquis pluvius intervenit dies, quem perdere libet? Itaque tot 2 familiae philosophorum sine successore deficiunt: Academici et veteres et minores nullum antistitem reliquerunt. quis est qui tradat praecepta Pyrrhonis? Pythagorica illa invidiosa turbae schola praeceptorem non invenit. Sextiorum nova et Romani roboris secta inter initia sua, cum magno inpetu coepisset, exstincta est. At quanta cura 3 laboratur, ne cuius pantomimi nomen intercidat? stat per successores Pyladis et Bathylli domus. harum artium multi discipuli sunt multique doctores: privatum urbe

tota sonat pulpitum. in hoc viri, in hoc feminae tripudiant. mares inter se uxoresque contendunt, uter det latus illis. deinde sub persona cum diu trita frons est, 4 transitur ad galeam: philosophiae nulla cura est. Itaque adeo nihil ex his invenitur, quae parum investigata antiqui reliquerunt, ut multa, quae inventa erant, oblitterentur: at mehercules si hoc totis membris premeremus, si in hoc iuventus sobria incumberet, hoc maiores docerent, hoc minores addiscerent: vix ad fundum veniretur, in quo veritas posita est, quam nunc in summa terra et levi manu quaerimus.
